

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HENRI MENDRAS

Sosyolojinin İlkeleri

HENRI MENDRAS • Sosyolojinin İlkeleri

HENRI MENDRAS (1927-2003) Fransız sosyolog. CNRS'de araştırma yöneticiliği yaptı. Özellikle köylülük konusunda uzman. Önemli eserleri: *La fin des paysans*, (Actes Sud, 1994), *Les sociétés paysannes* (Gallimard, 1995), *La seconde Révolution française 1965-1984*, (Gallimard, 1994), *L'Europe des Européens* (Gallimard, 1997) ve *Comment devenir sociologue* (Actes Sud, 1995).

Fransız Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla yayımlanmıştır.

Éléments de sociologie

© 2002 Armand Colin (5e édition)

İletişim Yayınları 1292 • Politika Dizisi 66

ISBN-13: 978-975-05-0570-6

© 2008 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-2. BASKI 2008-2009, İstanbul

3. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖRLER Berna Akkıyal - Can Belge

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ceren Kınık

DİZİN Özgür Yıldız

BASKI ve CİLT Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

HENDRI MENDRAS

Sosyolojinin İlkeleri

Éléments de sociologie

ÇEVİREN *Buket Yılmaz*

i l e t i ş i m

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ Sosyoloji Nedir?	9
Sosyal bilim birdir	10
Fikir babaları	11
Metot	13
Araştırma teknikleri	16
Makro-mikro-mezo	19
1 Birey ve Toplum	21
Doğuştan gelen ve edinilmiş olan	21
Kültüralizm	22
Kültür ve medeniyet	23
Bireyin oluşumu	25
Hipotezler	26
Çocuğun sosyalleşmesi: Üç veri	29
Erkekler ve kadınlar	35
Uzam ve zaman	37
Birey ve grup	39
Post-materyalizmin yayılması	42
Sonuç	43
2 Toplumda Temel Grup	47
Western Electric	49
Sosyometre	50

Grup dinamiği.....	52
Liderlik.....	54
İç iletişim.....	58
Temel grup ve kitle toplumu.....	60
Bireysel kararlarda medyanın etkisi.....	62
Medyanın dili, bireyin dili.....	63
Fikir babaları ve iletişim ağı.....	65
Etkileşim ve etnometodoloji.....	67
Bireycilik ve sosyal bağ.....	69
3 Düşünceler, Tavırlar ve Önyargılar.....	71
Tanımlar.....	73
Tavır ölçekleri.....	74
Anket.....	75
Tavırlar ve motivasyon.....	76
Algıda seçicilik.....	78
Tavırların dinamiği.....	80
İrkçi önyargı.....	81
Kolektif düşünceler ve tavırlar.....	83
Sosyal temsiller.....	86
4 Konum, Rol ve Statüler.....	89
Mikro-sosyolojik analiz.....	89
Makro-sosyolojik analiz.....	93
Rollerin farklılaşması.....	94
Beklentilerin düzenlenmesi.....	95
Konformizm.....	97
Atfedilmiş ve edinilmiş roller.....	98
Rollerin çatışması.....	99
Sosyal statü.....	100
Rollerin uyumu.....	101
5 Sosyal Düzenleme: Değerler, Normlar ve Töreler.....	103
Değerler.....	103
Normlar.....	108
Töreler ve semboller.....	120
Töre, iktidar, İsyan.....	124

6 Modeller ve Aktörler, Yapılar ve İşlevler	127
İşlevselcilik ve aşırılıkları	127
İşlevsel analizin kuralları	130
Nedenler ve nedensellik	132
Yapı ve yapısalılık	133
İdeal tip	135
Sistemler, modeller ve teoriler	137
Simülasyon	140
Karşılaştırma	142
Aktörün dönüşü	144
7 Geleneksel Toplamlar ve Endüstri Toplamları	149
Evrımcı görüş	149
Endüstriyel toplum	151
Kırsal toplum	153
Köylü ve şehirli	154
Karşılıklı tanışıklık ve mesafeli ilişki	156
Düşünceler	158
Meşruluk tipleri	160
Yasallaşma ve ekonomik gelişme	163
Endüstri toplumunun doğuşu	164
Kapitalizmin çeşitleri	168
Yoksulluk	169
Post-endüstriyel toplum	172
8 Aile: Akrabalık ve Ev Topluluğu	177
Akrabalık sistemi	178
Patrilineer, matrilineer	180
Yaşanan akrabalık	182
Birleşme	183
Eş seçimi	185
Aile içi grup	189
İşlev ve çatışma	192
Nikâhsız yaşam, boşanma ve tekrar birleşme	195
Akrabalık ve üçüncü kuşak	196
Eşlerin rolleri	197
Gençlik	198
Aile ve toplum	199

9 Değiş Tokuş, Ağlar ve Organizasyon	203
Değiş tokuş, temel sosyal bağ	203
Ekonomik ve sosyal değiş tokuş	204
Hediye ve karşılığı	205
Ekonomik kayırmacılık	207
Sosyal ve politik kayırmacılık	209
Ağ	211
Sosyal sermaye ve güven	213
Weber'e göre bürokrasi	214
Organizasyon teorisi	216
Aktörlerin stratejileri	218
10 Eşitsizlikler, Sınıflar ve Sosyal Katmanlaşma	221
Eşitlikçi ideoloji ve sosyal eşitsizlikler	221
Marksist sınıf teorisi	224
Orta sınıf	227
Max Weber: Statüler, güç ve sınıflar	229
Sosyal katmanlaşma	232
Sosyal hareketlilik	234
Öğrenim ve hareketlilik	238
Piramitten topaça	240
11 Çatışmalar, Yenilikler ve Değişim	247
Krizler ve çatışmalar	248
Gelenekler ve yenilikler	251
Yenilik kararları ve yeniliklerin yayılması	253
İhtiyaçlar ve arz	256
Öncüler ve yenilikçiler	257
Güç ve değişim	259
Organizasyonlarda değişim	260
Sosyal ve dinî hareketler	261
Değişim teorisi oluşturmak mümkün müdür?	263
SONUÇ Sosyolog ve Toplum	267
Mit ve ideoloji	267
Sosyoloji ve eylem	271
Sosyal bilimler ve ideoloji	273
GENEL KAYNAKÇA	275
SÖZLÜK	277
DİZİN	285

Sosyoloji Nedir?

Yüzyılın başında sosyologlar ve diğer sosyal bilim dalları uzmanları, sosyolojinin konusunu tanımlamak, alanını sınırlamak, sosyoloğun bilimsel tutumunu belirlemek için uzun uzadıya tartışıp durdular. Fakat bu tartışmalar kapandı, tekrar açmaya gerek yok. Buna karşılık, kesin olarak sona erdiği inanan bir başka tartışma birkaç yıl önce yeniden alevlendi. Bazıları için gerçek sosyoloji, toplumun kritiğinden başka bir şey olamaz ve bilimsel kesinlik iddiaları ideolojik bir maskedir. Bazıları sosyolojiyi, ideolojilerin yeniden doğuş biçimlerinden biri olan, toplum ve sosyal kuram üzerine düşünmenin yenilenmiş bir biçimi olarak görür. İki taraf karşılıklı olarak birbirini yalanlasa da, bir tutumdan, ortak bir dilden ve bir bilgidен fazlasını paylaşarak sosyolojinin canlı bir bilim dalı olduğunu kanıtlarlar. Bu kitap, okuyucuya deneyimsel araştırma üzerine kurulu bu müşterek bilginin unsurlarını sunuyor.

Bir bilime daha en başından bir isim vermenin bir anlamı yoktur: 19. yüzyıl fizikçileri, 20. yüzyıl fizikçilerini uğraştıran nükleer fizik problemlerini tanımlayabilirler miydi?

Bununla birlikte, hızlı ortak bir dil yaratmak için, birkaç kelimenin anlamını belirlemek gerekir. Bu kelimeler ve bu ortak dil, günümüzde bütün sosyal bilimler uzmanları tarafından kullanılıyorlar. Biz, sosyoloji ile hem sosyoloji, hem sosyal psikoloji hem de etnolojiden bahsetmiş oluyoruz. Bu bazı disiplinlerin üstünlüğünü göstermez, sadece bir tespittir: Bu üç “disiplin”in tartıştığı konular ve metodolojileri arasında temel bir farklılık bulunmaz.

Sosyal bilim birdir

Burada yeni başlayanlar için bu üç “disiplin”in ortak noktalarının neler olduğunu anlatacağız. Ardından çaylak sosyolog, uzun yolculuklara eğilimli etnologun yabancı halkları kendi düzenleri ve bütünlükleri içinde görmek ve anlamak için onlarla yaşamaya gittiğini fark edecek. Aynı şekilde sosyal psikolojinin, anketör ve ankete tâbi tutulan arasındaki sözlü iletişimi kullanan anket metotları ve tekniklerini, ayrıca laboratuvarında küçük gruplar üzerinde yapılan deneyleri kullandığını öğrenecek. Kısacası, etnologlar kendi içinde bulundukları topluma titiz ve kapsamlı bir bakışla bakmaya başlarken, sosyologlar yolculuklar yaparak uzak ülkelerle ilgilenir ve sosyal psikologların tekniklerini kullanırlar. Sosyal psikologlar da uzmanlıklarını geliştirmekten geri kalmazlar.

Öyleyse, sözü fazla dolandırmadan sosyal bilimlerin, bu metodolojik ve teorik perspektifte bir olduğunu kabul edelim.

Bu bilim, sosyal gerçeklikle ilgili pek çok alan çalışmasına uygulanır ve ne kadar geniş ve kapsayıcı olsa da her şeyi bilemez. Herkesin toplumların yaşamının bir yönüne yoğunlaşması ve bu konuda uzmanlaşması en doğrusudur. Endüstri, din, şehir yaşamı, politika ve ekonomi sosyologları böylece ortaya çıkmışlardır.

Bağımsızlıklarını ilan etmek ve politika ya da demografi gibi bilim dalları yaratarak uzmanlıklarını yüceltmek isteyenler de olmuştur. Bu, entelektüel disiplinler ve araştırma sahaları arasında tehlikeli bir karışıklık ve anlaşmazlığa neden olmuştur. İşte bu yüzden geleneksel çoğulluğu tercih etmek ve politik bilimlerin, düşünce tarihi, karşılaştırmalı anayasal hukuk, politik tarih, politik sosyoloji vb’den oluştuğunu bilmek gerekir. Bunun gibi endüstriyel bilimlerden ve din bilimlerinden bahsedip, endüstriyel sosyolojiyi ve din sosyolojisini ekonomi ve teolojinin yanına koyabiliriz. Her araştırma sahası birçok disiplini kullanır, ama doğru bir sınıflandırma mantığıyla, bir bilimi tanımlamakta kullanılamaz.

Sosyolog kendisine ait problemleri ya da yeni problemleri ele almaz. En eski çağlardan beri, birçok büyük düşünür insanlığın durumu, şehirlerdeki yaşam ve kamusal varlık konuları üzerine düşünmüştür. Platon’dan beri söylenecek her şey söylenmiştir. Eğer problemler yeni değilse ve başka bilimlere ihtiyaç duyuluyorsa, bir sosyologun kendinden öncekilere ve çalışma arkadaşlarına kıyasla ne yenilikler getirdiği nasıl belirlenir? Başlamak için sosyal olguları kapsayan ve pozitif bir bilim oluşturduğunu iddia ettiğini söyleyelim ve kısa bir tarihî hatırlatmayla bu durumu açıklığa kavuşturalım.

Fikir babaları

Platon ve Aristo arasında geçen hayali bir diyalog, sosyoloğun pozitif kaygıları ile ahlâkçının normatif kaygıları arasındaki farkı özetler. Platon, insanın ideali ve değerleri üzerine önsel bazı fikirlerden yola çıkarak, insanların bu ideali gerçekleştirmesine izin verebilecek bir şehir devleti kurdu. Aristo, tamamen zıt bir metot izleyerek, Yunan medeniyetinin farklı şehirlerindeki anayasaları titizlikle inceledi ve onların anlayışlarını kavramayı deneyerek bir tipoloji ortaya çıkardı. Bu yolla Platon'un normatif kaygılarına ulaşan Aristo, Atina Anayasası'nın en iyi anayasa olduğuna karar verdi. Aynı sonuca ulaşsa da izlediği entelektüel yol tamamen zıttı. Çünkü politik sistemlerin gerçeklik betimlemesinden ve incelemelerden yola çıkmış ve sonuçlara ulaşmak için bunlar üzerine akıl yürütmüştü. Bu yol, prensipte çağdaş sosyolojinin izlediği yoldur.

Aristo'nun pozitif ve deneysel bakış açısının geri dönüşü ancak 18. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu zamana kadar çok önemli anlayışlar, özellikle Platoncu bakış açısını kullanırlar. Saint Thomas Aquinas, Tanrılar şehrini kurdu, Thomas More'un *Ütopya*'sında planını bile çizdiği ideal şehrin iskeletini oluşturan Platoncu yöntem hem bütün ütopistlerin hem de modern şehircilik uzmanlarının fikir babası olarak yerini aldı. *Mukaddime* adlı eseri bütün sosyologlar tarafından okunması gereken İbn-i Haldun'a özel bir yer vermek gerekir.

Montesquieu ise birçok bakımdan ilk sosyolojik eseri ortaya koyan kişidir. Önce *Romalıların Yükselişi ve Düşüşü* adlı kitabında, bir medeniyetin nasıl büyüdüğü, doruk noktasına ulaştığı ve yok olduğuyla ilgili tarih felsefesi problemini tarihsel sosyoloji terimlerini kullanarak anlamaya çalışır. Toplumun insana dayattığı kuralları tanımlamayı değil, ruhunu, *L'Esprit des lois*'yı [*Kanunların Ruhu Üzerine*], kendi aralarındaki ilişkiyi, insan davranışını ve toplumun yapısını sosyolojik bir problem olarak anlamayı dener. Montesquieu modern anlamda gerçeğe bakan ve sonuçlar çıkarmadan önce bu gerçek üzerine düşünen ilk sosyologdur.

Sosyolojinin doğuşunu görmek için hemen, isim babası Auguste Comte'un yaşadığı 19. yüzyıla geçiyoruz. Bu yüzyılın büyük düşünürleri, insanlığın geçmişini, şimdiki zamanını ve geleceğini bir çeşit kehanet yoluyla bir çırpıda anlamayı arzuluyorlardı. İnsanın ve toplumların bir sentezini yapmak, felsefi antropolojisini oluşturmak istiyorlardı. Sosyolojinin kurucusu ve babası Auguste Comte'tan günümüze ulaşan nedir? Sınırlı birkaç problemle ilgili son derece kolay anlaşılır birkaç analiz. Buna karşılık üç aşama

kanunu* ve insanlığın evrimiyle ilgili yaklaşımlar bugün oldukça eskimiştir. Pozitif dinin, Fransa'da ve özellikle Brezilya'da en parlak günlerini yaşamış olmasının nedeni peygamber değil sosyologdur.

Aynı şey 19. yüzyıl Fransız ya da İngiliz sosyalizminin büyük kahinleri için de geçerlidir. Yalnızca iki isim vermek gerekirse, Fourier ve Owen'ın kuramları bugünkü toplumla ilgili geniş ufuklar açmış, günümüzde de hâlâ dikkate değer biçimde geçerli olan kuramlardır. Saint Simon ve akımı için de aynı şeyler söylenebilir.

19. yüzyılın en büyük sosyoloğu Karl Marx, sosyolojinin barındırdığı derin çelişkileri en başından ortaya koymuştur. 19 yüzyıl İngiliz kapitalizmini analiz ettiği eseri, hiç kuşkusuz sosyolojik analizin başyapıtıdır. Marksist olsun ya da olmasın herkes bu konuda hemfikir. Ama Marx, geçmişteki toplumların evrimini anlamak ve insanlığın geleceğini öngörebilmek için bu analizden genel kanunlar çıkarıp, onları tarihe uyguladığında şüpheler ve inançlılar arasında tartışma başlar. Bir tartışmanın başlaması hiç şüphesiz Marx'ın yalnızca bir sosyolog ya da bilim adamı olmadığını, aynı zamanda bir kâhin olduğunu gösterir. Çünkü Marx, özel bir toplumla sınırlı kalmış bir araştırmadan çıkardığı teoriyi insanlığın evrimine uygulamak istemişti. Bu metodolojik olarak doğru oturtulmamış bir iddiaydı. Tarih tanımı kesinlikle tartışmaya açıktır ve gelecekle ilgili öngörüsünün yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Ama bu bilinen politik başarısını ve 19. ve 20. yüzyıl toplumları üzerindeki önemli etkisini engellememiştir. Sosyolog, marksizmin politik geçerliliğini hayranlıkla inceleyecektir, ama aynı zamanda bu teorinin durumlarla onaylanmadığını ve gerçek bir teori değil sosyal bir doktrin olduğunu kendine tekrarlamak zorundadır.

19. yüzyılın en önemli üçüncü sosyoloğu Alexis de Tocqueville, Amerikan demokrasisi ve eski Fransız rejimi üzerine yaptığı çalışmada tamamen modern, metodolojik bir kesinlik ortaya koymuştur. ABD'de bir sene geçirek toplumun yerel işleyişini incelemiş ve sonuç olarak bu toplumun gelecekteki evrimi üzerine gerçeğe yakın bazı sonuçlar çıkarmıştır. Nihayet, bu geleceğin *mutatis mutandis*** Batı medeniyetinin geleceği olacağını düşünerek bazı tahminlerde bulunmuş, ancak daha ileriye gitmekten sakınmıştır. Kendini belirli bir toplum ve dönemle sınırlayarak derinleştirebildiği 1830'lu yıllardaki bu çalışması, yüz elli yıl sonra bile geçerlidir ve hâlâ

(*) Tarihsel ve sosyal gerçekliğe evrimci bir perspektiften bakan Comte, evrimci süreci üç aşama yasası ile açıklar: Teolojik Aşama (Olgular tanrısal güçlerle açıklanır), Metafizik Aşama (olgular metafizik güçlerle açıklanır), Pozitif Aşama (olguların olgularla açıklandığı aşama) – ç.n.

(**) Zorunlu değişimlerle birlikte – ç.n.

ABD'yi en iyi anlatan bir sosyolojik başyapıttır. Bunun yanında tanımladığı Fransa ve Fransız Devrimi'ne kadar devam eden *Ancien Régime* ile ilgili derin çalışması hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

Üzerinde durulması gereken diğer iki kişi de Spencer ve Le Play'dir. Spencer'ın *Les principes de Sociologie* [Sosyolojinin İlkeleri] adlı eseri sosyolojik bir teori oluşturmak konusundaki ilk sistematik çalışmadır. Toplumu daha iyi anlayabilme kaygısıyla onu biyolojik bir organizmayla karşılaştırır. Bu Spencer'ı bugün oldukça naif görünen organik ve işlevci görüşlere doğru sürüklemişse de, bu görüşler modern sosyoloğun kendini koruması gereken eğilimlerden bazılarını oluşturur.

Le Play, günlük gerçeğe dair yaptığı somut çalışmalara olan eğilimiyle bütün dünyada aile monografileri üzerine "saha anketleri" yapmıştır: Ama ne yazık ki bu çalışmasıyla ailelerle ilgili detaylı tanımlardan bir teoriye ulaşmak yerine, Katolik ve tutucu toplum kuramını doğrulamak istemiştir. "Kök" ailenin, ataerkil aileden ve özellikle de hiçbir devamlılığı olmayan çekirdek ailelerden üstün olduğu sonucunu çıkarmıştır. Mükemmel bir sosyal gerçeklik gözlemcisi daima, doğrudan normatif bir tutumla "Gördüğüm şey içinde iyi olan, doğru olan budur," demeye meyillidir. Durumların gözlemlenmesi, önceden düşünülmüş fikirleri, gözlemcinin kuramını pekiştirir, oysa amaç, anlamak ve ardından öngörebilmek için teorik bir görüşe ulaşmaktır.

Metot

Sosyal gerçekliğin gözlemlenmesi için başlangıçta asgari bir teorinin bulunması şarttır. Bir toplumda neler olduğunu anlamaya çalışmak için konuyla ilgili ya da başka sosyolojik araştırmalardan doğmuş fikirlere ya da hipotezlere sahip olmak gerekir. Sosyoloji diğer çağdaş bilimler gibi konusunu hipotezlere ve teorilere bağlı gerçeklikten alır. Durkheim, bir bilim adamının biyolojik, fiziksel ve kimyasal olgulara baktığı gözle bakar ve pozitif bir bilimin, toplumsal olay ve olguları "nesneler" gibi ele alması gerektiğini ileri sürer. Sosyal durumlar ancak ve ancak sosyolojik terimlerle analiz edildiği zaman araştırma konusuna dönüşür.

Pozitif sosyal bilim ile normatif bilimler arasındaki en önemli fark budur; ahlâk ve hukuk gibi. Bir fizikçinin, pozitif bilimle uğraştığını açıklamaları için uzun açıklamalar yapmasına gerek yok, çünkü fizik hemen hemen hiç ahlâk içermez. Buna karşılık sosyal yaşam ahlâk ve kanunlarla organize edilip yönetilir. Ahlâk bilimi ve hukuk bilimi ahlâki ve hukuki kuralların bilinmesini, bu kurallar ve dayanakları üzerine düşünülmesini amaçlar: Norma-

tif bilimler normlardan yola çıkıp pratik davranışsal kurallara ulaşırlar. Oysa pozitif bilim bunun aksine davranışlardan yola çıkıp, iyi ve kötü üzerinden yargılama yapmadan anlamak için onları tanımlar ve yorumlar. Bir sosyolog için, kınanacak bir davranış, toplum tarafından kabul edilmiş bir davranış kadar normaldir. Gerçeğin farkına varmak için bir teori oluşturmak bu gerçeğe ilgili yargıda bulunmak demek değildir.

Pozitif bilim aynı zamanda *kümülatif bilim*dir.

19. yüzyıl büyük düşünürlerinin geleceği anlama tutkuları 20. yüzyıl düşünürleriyle benzer değildir, ama çağımız düşünürlerinin geçmişin büyük isimlerine saygılarını esirgemezler. Ama modern sosyolog hem daha alçak gönüllü, hem de daha tutkuludur. Merton'un dediği gibi *ortalama bir kapsamı olan sınırlı bir teori* oluşturabilmek için, bakışlarını birbiriyle bağlantılı olguları anlamakla sınırlandırır. Olguları sınırlandırarak yola çıkan bu teori daha sonra, birbiriyle bağlantılı başka olguları anlayabilmek için bir üst derecede soyutlanabilir ve başka bir alana aktarılabilir. Ayrıca ortalama kapsamlı bir teori, başka durumlar üzerine kurulmuş bir diğeriyle birleştirilebilir ve bu teorilerden yola çıkılarak daha geniş bir teori oluşturulabilir. "Kümülatif" kelimesinin anlamı budur.

Önemli toplumsal sorunlar üzerine kafa yoranlar, kendilerinden öncekileri dikkatle okumuşlardır, ama amaçları, onların söylediklerini reddedip yeni düşünceler üretmek olmuştur. Bu, filozofun ve kuramcının izlediği normal yoldur. Sosyolog, bunun tersine bir meselenin bütününe tekrardan düşünme iddiasında değildir. Durumlara bakıp onlardan analiz ve yorum şemaları çıkarmak ister. Bunu yapmak için aynı ya da benzer durumlar üzerine çalışmış olan seleflerinin çıkardığı sonuçları inceler ve daha gelişmiş analiz araçları kullanarak seleflerinin sonuçlarından daha ileriye gitmeyi hedefler.

Bugün intihar gibi bir olguyu incelemek isteyen herhangi biri, işe daha önce yapılmış deneysel çalışmalara başvurarak başlar –özellikle ilk çalışma olan Durkheim'inkine– hangi yeni verilerin geçerli olduğunu görmeden önce Durkheim'ın verilerini ve daha sonra yapılan çalışmaları ele alır. Ardından Durkheim'ın yaklaşık yüz yıl önce hazırladığı, ardıllarının eleştirip geliştirdiği intihar teorisi, bugün yararlanılan yeni durumlarla karşılaştırılır. Teori, gerçeği anlamak, durumları açıklayabilmek için kullanılması gereken entelektüel bir araçtır ve sosyal doktrinden farkı burada yatar. Bir doktrinin daha genel ve kapsamlı olması gerekir. Halbuki, ılımlı ve belirli bir konuya indirgenmiş bir teori, sosyal bir olgunun farkına varır ve genellikle bir toplumun bütününe anlamak için tutarsız olgular üzerine çabucak kurulmuş bir teoriden daha öğretici bir kimliğe sahiptir.

Durkheim, *İntihar*'ın [*Le Suicide*] ardından *anomi* kavramını ortaya atmış, bu kavram daha sonra, intiharla belirgin bir ilişkisi olmayan her çeşit sosyal mekanizmanın analizi için kullanılan temel modern sosyoloji kavramlarından biri olmuştur. Örneğin Merton, bu kavramı çağdaş Amerikan toplumunun bazı özelliklerini açıklamak için kullanmıştır. İntihar gibi sınırlı bir sosyal olgu üzerine yapılan çalışma, bazen çok büyük alanları kapsayabilen farklı olguları analiz etmeye izin veren bir kavramın, anominin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Analojik akıl yürütme ve karşılaştırma yöntemleri cazip olduğu kadar tuzaklarla doludur. Çünkü yalnızca karşılaştırılabilir olanı karşılaştırmak gerekir, aksi takdirde bir kanıt araştırma çalışmasında saptanması güç olan tuzaklar barındırabilir. Etnologlar ve iki yüzyıldır hiçbir zaman kesin sonuçlara ulaşmadan politik rejimleri karşılaştırmaya çalışan siyaset bilimi uzmanları bunu çok iyi bilirler. Ama yine de, “sosyal olmayan” bilimlerle uğraşan meslektaşları gibi başvuracak deneyimleri olmayan sosyolog için en aydınlatıcı yol, iyi bir karşılaştırmadır.

Şemalar, modeller ve ideal tipler ya da daha mütevazı bir deyimle semboller üzerinden akıl yürütmek, tuzaklardan kaçınmaya yarar. Max Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (*Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*) adlı önemli çalışmasından beri sosyologların en gözde yöntemi budur. Ahlak teolojisinin ve Kalvinist metafiziğin pratik uzantılarının titizlikle analiz edilmesi, Weber'i, bir dünya görüşü ve püriten bir davranış modeli oluşturmaya kadar götürmüş ve bu modelin, kapitalist girişimci tutumunu benimseyen modellerle uyuştuğunu tespit etmiştir. Ayrıca, bu iki modelin eşzamanlı tarihsel gelişimi Weber'i birinin diğerinin nedeni olduğunu doğrulamaya değil, ikisi arasında bazı ilişkiler olduğu sonucunu çıkarmaya teşvik etmiştir.

Geriye temel bir problem kalıyor: Toplumlara ilgili bir bilimden *kanunlar* çıkarılabilir mi? Bütün bilimlerin bir gün kanunlarla formüle edilmesi gerektiği söylenir. Geçen yüzyılın sonunda birçok sosyolog, ilk keşiflerin verdiği rahatlık ve insanlığın gelişimine olan güvenle sosyal kanunların var olduğunu iddia etti. Bugün daha alçak gönüllü olmak uygun düşer. Toplumsal yasalar büyük olsa gerek ama onları formüle etmekte acele etmeyip, *düzenli* olanı keşfetmek ve bir deneyde A'nın sürekli olarak B ile rastlaşmasının A'nın B'nin sebebi olduğu ya da A ve B'nin birbirinden ayrılmaz olduğu anlamına gelmediğini göstermekle yetinelim. Düzenli olan üzerine yapılan çalışma, örneğin A'yı istiyorsanız büyük olasılıkla B'ye sahip olacağınızı söyleyebilmek gibi tahminler yürütmemize izin verir belirli bir ölçüde. Tahmin ve kehanet arasındaki başlıca fark şu örnekle gösterilebilir.

Endüstriyel toplumun hızlı gelişimi coğrafi ve toplumsal açıdan büyük bir insan hareketliliği olduğunu varsayar. Kârlı olacağı düşünülduğünden, belli bir bölgeye hemen hızla bir fabrika kurmak için teknisyenlerin ve insan gücünün o bölgeye hızla hareket ettirilebilmesi gerekir. Diğer yandan modern endüstride teknisyen kullanımının sıklığı, yetenekli kişilerin hızla seçilip yetiştirilebileceğini varsayar. Bundan da anne babanın yanında kalan genç karı kocanın ve oğlan çocuğunun babayla aynı sosyal koşula sahip olduğu geleneksel ataerkil ailenin, hızlı gelişim içinde olan endüstriyle bağdaşmadığı sonucu çıkar. Ataerkil aileyi parçalamak için, kişilerin ait oldukları ailelerin çıkarlarına göre evlenmemeleri ve eşlerini kişisel gereksinimlerine göre seçmeleri yeterlidir. En kişisel olan şüphesiz evliliğin temel devrimine dönüşen duygusal eğilimdir. Aşık olup evlenir ve okulda öğrendikleri bir mesleği seçerlerse, genç evlilerin ne ailelerinin yanında ne de onlarla aynı sosyal koşulda yaşamalarına gerek kalmaz. Eğer koca bir işe yaramıyorsa aile sosyal prestijini kaybedecek, eğer koca teknik liseyi birincilikle bitirmişse sosyal basamakta yükselecektir. Öyleyse görünüşte birbirinden uzak gözükken iki olgu arasında işlevsel bir bağlantı vardır: romantik efsane yıldırım aşkı ve endüstriyel toplumun ekonomik gelişimi.

Ama bu ilişki ne bir kanun gücündedir ne de nedensel bir ilişkidir. Romantik aşka, Batılının, Rus'un ve Japon'un verdiği yeri vermeyen endüstriyel bir toplum düşünülebilir. Ayrıca neyin neden, neyin sonuç olduğu nasıl söylenebilir? Sosyal nedensellik hemen hemen her zaman döngüseldir; olgular birbirlerini karşılıklı olarak etkiler.

Araştırma teknikleri

En sağlıklı akıl yürütme metotlarına bağlı kalmak bile sosyolog için yeterli değildir, olgular üzerine çalışarak elindeki bilgileri beslemesi gerekir. Daha yukarıda söylediğimiz gibi sosyoloji konusunu, yeni sosyal olguları, gerçeklerden yola çıkarak oluşturur; daha önce öne sürülen fikirler olmadan bu gerçeğe bakmak yeterli değildir, tersine teori için belirleyici olacak öğeyi bulmak gerekir. Başka bir ifadeyle soyut kavramlardan nesnelere ve günlük olgulara nasıl geçilebilir?

Durkheim "anomi" kavramını tanımlayarak büyük teorik bir adım atmıştır. Bir araştırmaya göre, bu kavramın işlemsel olabilmesi için ölçülebilmesi gerekir. Başka bir deyişle, bir toplumun ya da özel bir grubun anomi oranının değerini ölçmeye yarayacak, mümkün olduğunca niceliksel biçimde ortaya konabilen göstergelerden yararlanmak gerekir. Bu gösterge-

ler anominin farklı unsurlarını ölçerler. Peki ama bir toplum ya da grubun içerdiği unsurlar nelerdir? Göstergelerin doğruluğuna ve anominin göstermesini oluşturacak katsayıya değer biçmek mümkün müdür? Ayrıca aralarındaki bağlantıları incelemek için anomiyi etkileyen değişkenlerin de belirlenmesi gerekir. Bu birkaç soru, teorik bir kavramın işlemsel olması için alınması gereken önlemlerin, doğrulamaların ve ayırt etmelerin sayıca çokluğunu genel bir çerçevede görmeyi sağlar: Burada önemli olan araştırmacının sanatıdır.

Ama sosyolog, belirli bir problemle ilgili teorik araçları, hatta olguların belirgin ve açıklayıcı bir anlatımla basit tanımlamalarını her zaman bulamayabilir. Öyleyse yapılması gereken ilk hareket hiç şüphesiz tanımlamaktır. Bir bilim dalının ilk adımı “hiçbir şeyi unutmadan” titiz bir tanımın yapılmasıdır. İlk başta neyin açıklayıcı olup neyin olmadığı bilinmez. Öyle ki tamamen işe yaramaz gibi görünen bir yığın şeyi toplama zorunluluğu vardır. Ama farklı yetilerle donatılmış başka bir sosyolog, gözlemcinin göremediklerini bulmak için bütün bunları tekrar ele alacaktır. Gerçeğin bu titiz tanımını sosyografi ya da etnografi bilimi tarafından kullanılmıştır.

Diğer bilim adamları gibi sosyolog için de temel problem, gözlemci ile gözlemlenen arasındaki uzaklıktır. Biyolog ile gözlemlediği nesne arasında bir mikroskop vardır. Sosyolog, benzerleri ve içinde yaşadığı toplum üzerine çalışarak, bir bakıma kendisini inceler. Eğer detaylı, hazırlanmış bilimsel bilgisi yoksa, önceden düşündüğü fikirlerden, içine daldığı toplumun günlük söz dağarcığından ödünç aldığı kavramlardan sağduyulu sonuçlar çıkarır. Yoksa, ilgimizi çeken ya da katlandığımız bütün psikolojik ve sosyal problemlerden etkilenmeden içinde bulunduğumuz toplumla ilgili bilimsel bir çalışma yapmak imkânsızdır.

Sosyoloğun ilk kaygısı, kendisi ve gözlemlenen gerçekler arasında suni bir mesafe kurmaktır. Araştırma tekniklerinin başka amacı yoktur. Uzaktaki kabileler üzerine çalışan etnolog için bu mesafe, uzun bir yolculuk ve üzerinde çalışacağı medeniyetle kendi içinde yaşadığı medeniyet arasındaki fark aracılığıyla oluşur. Ama, burada da yabancı medeniyeti kendi medeniyetinin prizmasından görme tehlikesi söz konusu olabilir. Bunun tersine, yüzyıl başında bir etnoloğun bazı sorular sormak için New York’a bir Amerikan Kızılderili’sini davet etmesi gibi vakalara da rastlanabilir. Bu Kızılderili, gökdenlenlerden ya da sokakların canlılığından değil, kendi medeniyeti içinde bir anlamı olan, örneğin, merdiven tırabzanlarının altındaki cam toplardan ya da fuarda ona gösterilen cüce kadınlardan etkilenmiştir. Etnolog, farklı bir medeniyeti incelerken her zaman kendisine olağandışı, tuhaf gelenin peşin-

den gitme riskini taşır. Sosyolog için ise anket teknikleri, onu kendinden ve kendi ortamından soyutlamaya yarayan araçlardır.

Tanımlamak her şeyden önce hesaplamaktır. Nesneleri ve durumları hesaplamak onlara karşı belirli bir mesafe oluşturmak demektir. Rakam tablolarının kendilerine özgü gereksinimleri vardır. Ama istatistik genelde yalnızca sayılabilir olan en yüzeysel görünüşleri tanımlamaya yarar. Oysa önemli olan sayılamayı anlamaktır. Din sosyoloğu ayine giden insanları sayabilir ama elde ettiği rakamın bir anlamı var mıdır, varsa nedir? Onu ilgilendiren inançlıların, “dinine sadık” olanların sayımını yapmaktır, ayine gitmek sadık olanların iman derecesini değerlendirmeye yarayacak bir kriter değildir.

En çok kullanılan bir diğer araştırma tekniği ise monografi, yani sınırlandırılmış bir sosyal küme ya da olgu üzerine derinlemesine yapılan çalışmadır. İç işleyişini anlamaya çalıştığımız sınırlı bir sosyal grup (bir kasaba, bir aile ya da bir yönetim) ya da bütün boyutlarını ve içinde bulunduğu sosyal grupla olan bütün ilişkilerini analiz etmeye çalıştığımız özel sosyal bir olgu (mesela intihar) olabilir. Monografi toplumun işleyişini anlamak için ufuklar açar ve daha sonra gerçekleşecek bir araştırmayla doğrulanacak, çürütülecek ya da artırılacak şemaların oluşturulmasına, teorilerin hazırlanmasına, kavramların tanımlanmasına ve varsayımsal bağlantıların çıkarılmasına izin verir.

Bu iki aracın, monografi ve istatistiğin belirli bir düzenle kullanılması sayesinde sosyolojik betimlemeye ulaşılır. Monografi olguları ortaya çıkarır, onlara bir değer verir ve başka olgulara bağlar. İstatistik, olgunun genişliğini, incelenmekte olan toplumu ne kadar yansıttığını ölçer. Metodologlar günümüzde, istatistik tekniklerini kullanarak ve durum incelemesinden yola çıkıp istatistik verileri oluşturmaya ve teorik modeller hazırlamaya yarayan göstergeleri işleyerek, bu iki aracı birbirlerine mümkün olduğunca yaklaştırmayı amaçlarlar.

Betimleme çalışmasında sosyolog, sık sık başkaları tarafından toplanan verileri, özellikle de istatistikçilerin yöneticiler ve ekonomistler için topladıkları verileri kullanırlar. İstatistik çalışmalarının gelişmiş olduğu ülkelerde, bu çalışmalar çok nadir olarak sosyologların isteği üzerine yapıldığından, sosyolog var olan istatistikler üzerinde çalışmak ve onları yeniden yorumlamak zorundadır. İstatistiklerin tamamlanmadığı ülkelerde ise durum daha da hassastır.

Sosyolog, idari ve ekonomik istatistiklere konu olmayan diğer bütün olgular için verilerini kendi toplamak durumundadır. Bütün bir ülkede eksiksiz bir sayım yapamayacağından örnekler belirleyip anketler yapar. En az verinin bu-

lunduğu alanlar, fikir, tutum, inanç ve bilgi ile ilgili alanlardır. Psikososyologlar, insanların düşünceleriyle ilgili anketlerden, motivasyonların klinik çalışmalarına kadar uzanan çeşitli teknikler yardımıyla sosyolojik analizde kullanılabilir yeni araçlar toplarlar. Davranışların, geleneklerin ve alışkanlıkların incelenmesi ise etnologun görevidir. Araştırmacı bazen kontrol grupları üzerinde oynayarak bazı değişkenleri kendi amacı doğrultusunda yönlendirebileceği analiz planları hazırlar ve bu şekilde gerçek bir *para-expérimentale** durum inşa edebilir. Lieberman'ın çalışması buna iyi bir örnek teşkil eder.

Makro-mikro-mezo

Sosyolojik analiz, toplumla ilgili kanıtlanmış ve tutarlı bir söylem inşa etmek için niceliksel ve niteliksel malzemeler, yani teoriler kullanır. Teori, farklı gerçeklikleri daha iyi anlamaya yarar, buna “görme sanatı” denir. Niceliksel veriler gittikçe daha karmaşık, daha rafine analizlere uyumlu hale gelir. Çift girişli tablolar, basit verilerin en kaba haliyle sunumundan başka bir şey değildir. Bağlantı analizleri, olguların birbirleriyle bağlantılı değişimlerini belirleyen çeşitli katsayılar kullanırlar, ama bunu sebep sonuç ilişkisi kurmadan yaparlar. Bağlantı analizi gittikçe daha sık kullanılan bir araçtır. Bu analizlerin yardımıyla sosyal gerçekliği kendine özgü bir açıdan, basitleştirilmiş şekliyle gösteren şemalar oluşturulabilir.

Niteliksel veriler Weber'in tanımındaki gibi şema, model ve ideal tip oluşturmaya yatkındırlar. Weber'e göre ideal tip “tarihsel gerçeklik içinde var olan, kültürel (sosyal) anlamlarına göre kavramsal bir bütün içinde birleştirdiğimiz bulgular”dan oluşur ve “tarihsel gerçeklikten tek tek ayrılması gereken birbirinden farklı öğelerle, derece derece oluşturulmalıdır”. İdeal tipler, gerçeğin çeşitli yüzlerinin basit şekilde şemalaştırılmasından ya da bir medeniyet şeklini veya bir toplumu açıklayan kompleks bir yapıdan oluşabilir.

Aslında topluma “yukarıdan” ya da bireylerin görüş açısından “aşağıdan” bakılabilir. Gerçekte bir toplum onu meydana getiren bireyler ve onların sosyal hareketleri olmadan var olamaz. Bunun karşılığında toplum, kurumları ve yaptırım sistemleri (kanunlar, polis, kınama, skandallar, her çeşit ödüller ve memnuniyet) yoluyla kendi kurallarını koyan, kendine özgü var olma ve hareket etme şekli olan global bir yapı olarak ele alınabilir. Böylece üç sosyolojik görüş açısı ayırt etmek mümkündür: makro-sosyoloji, mikro-

(*) Burada araştırmacının, veriler ve değişkenler üzerinde oynayarak kendi amacına uygun bir deneysel ortam yaratmasından bahsedilmektedir – ç.n.

sosyoloji ve makro ve mikro-sosyoloji arasındaki kurumlar ve mekanizmayı ilgilendiren mezo-sosyoloji.

Metodolojik terimlerle, *holist* bakış açısı *metodolojik bireysellik* görüşüyle ters düşer. Basitçe anlatmak gerekirse holizm her şeyin, kendi kurallarını, hareketlerini, değişim yapılarını ve eğilimlerini üyelerine kabul ettiren toplumla ilgili olduğunu varsayar. Marksizm ve klasik ekonomi, *holist* bakış açısından yola çıkmıştır. Ellili ve altmışlı yıllarda, bu iki akımın etkisi altındaki Fransız sosyolojisinde ağır basan görüş holizm olmuştur. O dönemde Marksizm ideoloji üzerinde hüküm sürüyordu ve bir yandan da İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik büyümenin etkisiyle, sosyal açıdan ilerlemenin, alışkanlıkların ve anlayışların dönüşmesinin nedeninin teknik, ekonomik ve demografik güçler olduğu düşünülüyordu. Genel toplum teorisine olduğu gibi, Marksizmin ve tarihsel materyalizmin saygınlığını kaybetmesi ve 1975 yılından itibaren yaşanmaya başlanan ekonomik kriz, bu egemen görüşün tekrar ele alınmasına neden oldu. Alain Touraine'in deyimiyle sosyolojide "aktörün dönüşü"ne tanık olmaya başlanmıştı: O kadar ki, Raymond Boudon tarafından methedilen metodolojik bireysellik, Chicago ekolünün ve etno-metodolojinin desteğiyle egemen bakış açısı olarak dayatıldığı sırada, kişisel stratejiler ve onların geçirdiği sınavlar yavaş yavaş araştırmacıların dikkatini çekmeye başladı. Bu iki karşıt akım arasında sosyolojik araştırma alanlarının pek çoğunda mezo-sosyoloji yaygınlaşmaya devam ediyordu: din, organizasyon, kırsal dünya, politika, vb.

Bu kitap bu üç bakış açısı üzerine kurulmuştur. İlk bölümler etnoloji ve sosyal psikolojiden, dolayısıyla topluma ve toplum düzenine katılma biçimlerini analiz etmek amacıyla bireyden yola çıkıyor. Daha sonraki iki bölüm sosyolojik girişimin genel ilkelerini, medeniyetlerin ve küresel toplumların temel ideal tiplerini tanıtıyor. Özellikle mezo-sosyolojik bakış açısıyla bakan son bölümler ise kurumları ve mekanizmaları analiz ediyor. Sonuç bölümünde sosyoloğun toplum içindeki konumu ile teori ve ideoloji arasındaki ilişkiler sorgulanıyor.

KAYNAKÇA

- Aron, R., *Les étapes de la pensée sociologique*, Paris, Gallimard, 1967.
Etienne, J. ve Mendras, H., *Les grands Auteurs de la sociologie. Tocqueville, Marx, Durkheim, Weber*, Paris, Hatier, 1996.
Lallement, M., *Histoires des idées sociologiques*, Paris, Nathan, 1993, cilt 1: *Des Origines à Durkheim et Weber*, cilt 2: *De Parsons aux contemporains*.
Nisbet, R., *La Tradition sociologique*, Paris, PUF, 1984.
Valade, B., *Introduction aux sciences sociales*, Paris, PUF, 1996.

Birey ve Toplum

Doğuştan gelen ve edinilmiş olan

Bir bireyde doğuştan gelen özellikler nelerdir ve birey eğitim yoluyla neler kazanır? Bu çok eski bir problemdir ve felsefe derslerinin klasik ödev konusudur. Bazıları her şeyin doğuştan geldiğini, bireyin kişiliğinin doğarken taşıdığı yeteneklerden ibaret olduğunu söylerler. Diğerleri ise tam tersine, önemli olanın eğitim olduğunu iddia eder. Birey doğduğunda biçimsiz bir maddedir ve ona biçim kazandırmak için eğitim yeterlidir. Sorunun bu şekilde sorulması, bireyin kişilik özelliklerini toplumdaki hangi mekanizmalardan aldığını anlamaya çalışan ve doğuştan gelen ve sonradan kazanılmış olanla yola çıkmayan bir sosyolog için yanlış bir sorudur.

Bir başka klasik felsefe problemi ise birey ve toplum arasında ne gibi ilişkiler olduğunu sorar. Başka bir deyişle, problem, toplumun baskısını üyelerine nasıl kabul ettirdiğidir. Birçok teori bu problemi çözmeyi dener. Sosyolog bu soruyu da reddeder. Çünkü o, birey olmadan toplum olmayacağını ve toplumundan soyutlanmış birey olmayacağını kabul eder.

Bu iki problemi reddeden ve araştırmacı bir bakış açısıyla yola çıkan sosyolog, bireylerde “sosyal” olanın ne olduğunu, sınırlı ya da daha geniş gruplar (bir ülke, belki de bir medeniyet) içindeki üyelerin ne ölçüde ortak kişilik özelliklerine sahip olduklarını incelemek ister.

Geçmişte bu bakış açısını benimseyen bazı gözlemciler vardı, ama şimdi ki araştırma olanaklarına sahip olmamalarına rağmen, bugün bilimsel göz-

lemciler olmakla övünen bizlerin tersine onlar, araştırmalarını sağduyularına dayanarak yapıyorlardı. Montesquieu bu araştırmacılarından biridir: “Bilmem nasıl olmuş ama bir gün bir Türk’le bir yamyam bir araya gelmişler. ‘Gerçekten çok zalimsiniz,’ demiş Müslüman, ‘savaşta elinize düşen düşmanları yiyorsunuz.’ ‘Peki siz ne yapıyorsunuz?’ demiş yamyam. ‘Ah! Biz de onları öldürüyoruz, ama öldükten sonra yemiyoruz.” Montesquieu ekler: “Öyle görünüyor ki her halkın zalimliği kendine özgü ve her ulusun diğerinden etkilenmesi kaçınılmaz, tıpkı bir zamanlar barbarlığın alışkanlıkları ve moda türünde sıradan bir iş olması gibi.”

Kültüralizm

Kişilik ve toplum arasındaki ilişki problemleri hakkında ilk soru soranlar etnologlardır. Ruth Benedict *Kültür Kalıpları** (*Patterns of Culture*) adlı kitabında bazı medeniyetlerin bazı kişilik tipleriyle uyduğu hipotezinden yola çıkarak Kuzey Amerika ve Güney Denizi Adaları’ndaki birkaç topluluğu inceler; bu toplumlardan Zunilerle Kwakiutlları karşılaştırır.

Zuniler düşüncenin insanın temel eylemlerinden biri olduğunu kabul eden bilge insanlardır; savaşı ve rekabeti hor görürler. Onlar bir insan için en önemli şeyin kendisiyle doğa arasındaki uyum olduğuna inanırlar. Kwakiutllar ise tersine, saygıdeğer bir insanın kendini başkalarına ispat etmesi, gerçeğe karşı zafer kazanması, diğerini küçük görerek ve dünyaya hükmederek kendini yüceltmesi gerektiğine inanırlar.

Nietzsche’nin terminolojisiyle Zuni toplumunun kurumları *apollinien*** kişiliğin, Kwakiutl toplumunun kurumları ise *dionysiaque**** kişiliğin kalıbıdır.

Öyleyse bireylerin kişiliği, bazı açılardan bir medeniyetin ve bir toplumun kurumlarının ürünüdür; kişilik toplum tarafından belirlenmiş belli bir modele göre gelişir. Tersten bakılınca hiçbir toplum, onu oluşturan bireyler olmadan var olamaz, toplum, bireyleri yoluyla medeniyetini yayar ve ayakta kalır: Çünkü bir toplum belli sayıda kişi tarafından yaşatıldığı için vardır. Eğer bir gün bütün Kwakiutllar, Zuniler gibi bilge olmaya karar verirlerse, Kwakiutl toplumu diye bir şey kalmaz. Bu oldukça açıktır, ama ortada olanı sorgulamak sosyoloğun ödevlerinden biridir ve bu yolla çok sayıda önemli

(*) Benedict, Ruth, *Kültür Kalıpları*, çev. Nilgün Şarman, Payel Yayınları, İstanbul, 2003.

(**) Kalıcı, düzenli, klasik, akılcı (Batu’ya özgü) olan – ç.n.

(***) Değişken, kararsız, kavranılamaz, tensel ve atak (Doğu’ya özgü) olan. *Apollinien* ve *dionysiaque* terimleri Nietzsche’nin *Tragedyanın Doğuşu* adlı eserinde estetik ve duyarlılık açısından zıt iki kategori tanımlamak için kullanılmıştır – ç.n.

sonuçlar elde eder. Medeniyet onu canlı tutan bireyler olmadan var olamaz; diğer yandan bireyler içinde yaşadıkları ve onları bir şekle sokan medeniyet olmadan var olamazlar.

Kişilik yapısı ve toplum yapısı arasında bazı ilişkiler mevcuttur ve bu ilişkinin işlevselliğinin nedeni, bireylerin toplum içinde normal olarak hareket edebilmelerine imkân tanımadır. Kwakiuttların yanına nakledilen bir Zuni, orada uzun süre hayatta kalamaz ve patolojik bir vaka muamelesi görür. İçinde bulunduğu toplumda diğerlerine göre nispeten daha saldırgan olan bir Zuni bile Kwakiuttlar içinde şaşırtıcı derecede bilge ve saldırganlıktan uzak görünecektir. Keza bir Kwakiutl'a göre pek saldırgan sayılmayan ortalama bir Kwakiutl Zuni toplumuna girdiği takdirde tuhaf biri olarak kabul edilir ve deli muamelesi görür. Çünkü Zuni toplumu için patolojik olan, Kwakiutl toplumu için normal olabilir ya da tam tersi. Normal ve patolojik olan, toplumların kendisi tarafından tanımlanır, toplumdan topluma değişir ve sosyolog patolojik olanla soyut düzeyde ilgilenmez.

Kültür ve medeniyet

Temel varsayıma göre bir toplum belli bir “mantık”a sahiptir. Toplumun bazı temel özellikleri yapısındaki her katmanda bulunur: ideoloji, davranışlar, kurumlar, hatta belki de teknoloji. Paradoksal olarak, toplumun “dünya görüşü” ve araçları arasında bir ilişki olduğu söylenebilir.

Eğer bu mantık geçerliyse, toplumu oluşturan unsurlar arasında belli bir işlevsel bağlantı bulunmalıdır. Eğer toplum “yürüyorsa” bunun nedeni işlemek üzere düzenlenmiş olmasıdır. Bir makinenin işlemesi için içindeki parçaların birbiriyle uyumlu olması gerektiği gibi, oldukça yüzeysel bir karşılaştırma yapılabilir (bölüm 6 İşlevselcilik).

Eğer bu iki varsayım doğru kurulmuşsa etnolog, alan araştırması sırasında gözlemlediği birçok ögenin yardımıyla “sosyal makine”yi yeniden kurabilir. Etnologlar göreceli olarak daha az farklılıkları olan ve nüfusu daha az toplumları incelerler. İçinde bulunduğumuz “oldukça farklılaşmış”, “kitle” toplumları için de aynı şekilde davranılabilir mi? Amazon’un derinlerinde bin kadar üyesi bulunan bir kabile ile Fransa ya da Rusya ya da ABD arasında belirli bir seviye ve yapı farkı vardır ki, bu da bir toplum hakkında, onu bölümlere ayırmadan konuşmanın mümkün olmadığını gösterir.

Fransa, tarih boyunca her biri kendine özgü medeniyeti olan çok sayıda bölgeden oluşmuştur. Öte yandan Fransız sosyal hiyerarşisi birkaç sosyal sınıf barındırır. Ayrıca belli sayıda meslek vardır ve herkes bilir ki doktorlar

kendilerine, öğretmenler ise yine kendilerine özgü bir anlayışa sahiptirler. Sonuçta gençlerin yaşlı insanlarda endişe uyandırmasının nedeni farklı oluşlarıdır. Aynı şekilde kadınlar ve erkekler sosyal olarak birbirlerinden farklıdır. Bu şekilde çifte bir tespit yapılabilir. Bir taraftan, Fransızları oldukları gibi karakterize etmeye imkân veren birkaç temel özellik olmalıdır. Bir turist grubu içinde, fiziksel özelliklerinden, davranışlarından ve dillerinden dolayı Amerikalılar, İngilizler, Portekizliler, Almanlar ve Fransızlar derhal ayırt edilebiliyorsa, kabul edilmesi gereken ulusal farklılıklar var demektir. Ama diğer yandan bir ulusun içinde de kendine özgü belli başlı farklılıklar vardır. Bugünün işçileri ve yöneticileri üzerinde iz bırakan bir işçi medeniyeti ve bir de burjuvazi medeniyeti vardı (10. bölüm).

Peki ama Fransız işçi medeniyeti ve Alman ya da İngiliz işçi medeniyeti arasında ne gibi bir ilişki vardı? Sınıf farklılıkları ulusal farklılıklardan daha mı kuvvetlidir? Marksist “dünyanın bütün proleterleri, birleşin” miti, ulusların gücüne karşı zafer kazanamayan, güncel politikada zamanını doldurmuş olan ve deneysel bir incelemeyi hak eden eski bir problemdir. Ardından, şehir, köy, gençler, yetişkinler, yaşlılar, erkekler ve kadınlar gibi problemler gelir. Otuz yaşında, Fransız, burjuva, şehirli, doktor, Güney asıllı bir adam denildiğinde akıllarda derhal bir imaj canlanıyorsa, bu, bireyin Fransız toplumunun belli bir bölümünün ürünü olmasından kaynaklanır. Son olarak siyasal bilgiler uzmanları farklı ülkelerin ve aynı ülke içindeki farklı ideolojik eğilimlerin politik kültürünü inceleyerek bu kavramı tekrar ele almışlardır. Politik kurumlar ve kültür arasındaki ilişki hiç sona ermeyecek bir düşünce konusudur. Politik kültür nesilden nesile geçer; “kültür”den bahsedenler ise genellikle etnologlardır. Fransızca’da “kültür” kelimesi esas itibarıyla “entelektüel kültür” anlamına gelir. İnsan toprağını işleyip geliştirdiği gibi kendi kendini geliştirir. Burada bir titizlik, gelişim, filizlenme fikri söz konusudur. Ama etnologların üstünde durdukları şey bu değildir. Etnologlar kültür kelimesini, Alman etnologlardan sonra kullanmaya başlamışlardır. Etnoloji, Anglosakson ülkelerde, özellikle de ABD’de hızla gelişmiş ve İngilizce’de, Fransızca’daki “medeniyet” kelimesine hemen hemen eşdeğer bir anlama kavuşmuştur. Medeniyet teriminin kullanılmasının iki sakıncası vardır. Öncelikle bu terimin kullanılması medeni olan ve olmayan arasında bir ayırım yapıldığı izlenimini verir. Oysa sosyologlar ve etnologlar için “medeni” olsalar da olmasalar da bütün halkların bir medeniyeti vardır. Medeni olmayan halkların da “medeniyet”inden bahsedilebilir. İkinci sakınca ise “medeni” kelimesinin bu anlamına denk düşen bir sıfatın olmayışıdır; bu durum “kültürel” sıfatının kullanımını zorunlu kılmıştır.

Bireyin oluşumu

Psikologlar çalışmalarında, bireylerin kişilik oluşumlarındaki problemler üzerine yoğunlaşmışlardır. 20. yüzyıl sosyal bilimlerinin en büyük buluşu, çocuk kişiliğinin oluşumunda ilk yetiştirmenin rolü ile ilgili Freudien teorilerdir. Psikanalizin ortaya çıkmasıyla ateşli tartışmalar başlamıştır. Bununla birlikte temel bir noktaya indirgenmiş psikanalizi kimse tekrar sorgulayamamıştır. Bebeğin ilk deneyimleri çok önemlidir, sosyolog, bebeğin yetiştirilmesinin sosyal bir grup ya da belli bir medeniyet içinde sistematik bir şekilde belirlenmiş olduğunu tespit eder. Bütün Fransız burjuvaları bebeklerini aynı şekilde yetiştirip onlara aynı şekilde davranırlar; aynı şey Ortadoğu'daki bütün köylüler için de geçerlidir. Bunun sonucunda psikolog için kişisel olan aslında, aynı gruba ait bütün bireyler için geçerli ortak bir sosyal mekanizmanın sonucudur. Eğitim mekanizmalarının incelenmesi bu yüzden sosyal kişiliğin oluşumunu anlamak açısından önemlidir. Stendhal *Kırmızı ve Siyah*'ta, "Bu tuhaf olayla, gençliğinde yaşadıklarıyla karakterine kazınmış önemli çizgiler bütün hâkimiyeti tekrar ele geçirirler," diye söylemiştir çok önceden. Öyleyse bu fikir çok da yeni değildir.

Bir örnek vermek gerekirse ünlü Oedipus kompleksinden bahsedilebilir: Freud'un incelediği şey, yüzyılın başında Viyana burjuvazisine ait özel bir mekanizma mıdır? Çocuğu babasına karşı annesinin sevgisini kazanmaya iten şey Viyana aile yapısı mıdır? Psikanalitik eğitimden geçmiş bazı etnologlar, Pasifik Adaları'nda, Amazon yerlilerinde ve başka yerlerde Oedipus kompleksine rastlayıp rastlamayacaklarını görmek için dünyayı dolaştılar ve çelişkili tespitlerle geri döndüler; bu oldukça tartışmalı bir noktadır.

Eğitim sistemi kişilik modellerinin aktarılmasında ve buna bağlı olarak medeniyetin sürdürülmesinde temel bir rol oynar. Ailenin ve okulun, ama aynı zamanda bebeğin beslenme şekline göre çocuğu cezalandırma ve ödüllendirme tarzına kadar bütün eğitim tekniklerinin, çocuğun kendine örnek aldığı kadın ve erkek modellerinin, ideal tiplerin de incelenmesi gerekir.

Böylece her toplum için sosyal bir kişilik ya da "ulusal bir karakter" olduğu sonucuna varılır. Pierre Bourdieu, Durkheim'in daha önceden zikrettiği *habitus* kavramını kullanıma sokan kişidir. Bu kavramla ilk gençliğinden itibaren çocuğa telkin edilen ve sosyal sınıflara göre değişen davranış şekillerini ve ruhsal eğilimleri işaret eder. Sosyolog için bu sadece bir analiz hipotezidir ve belli sayıdaki temel özellikleri ve bu özelliklerin aktarılması mekanizmalarını incelemenin yoludur. Eğer aktarım mekanizmaları değişirse, özelliklerin değişmesi de olasıdır. Öyleyse söz konusu olan sadece belli bir

gerçekliğe yaklaşmış bir tanımdan çok, işlemsel bir araç, açıklayıcı ve dinamik bir teoridir.

Hipotezler

Bakış açısını belirledikten sonra, yukarıda belirtilen çıkış noktasından ilerleyerek en temel hipotezleri inceleyelim.

İlk hipotez

Toplum biyolojiyle ilgili olana karşı hep özel bir tavır takınmıştır. Bunun birçok örneği vardır: Vücut hareketleri, duruş tarzları, vücudun kullanılışı toplumdan topluma değişir. Etnologlar bize, farklı halkların en biyolojik gibi görünen hareketleri bile çok farklı şekillerde yerine getirdiklerini gösterirler. Seksüel hareket, hastalık, buluş çağı, ölüm, dünyanın her yerinde çok değişik şekillerde yaşanıp ele alınır.

Örneğin, buluş çağı krizleri biyolojik etkenlere bağlanır. Fransız toplumunda buluş çağındaki erkek çocukların otoriteye karşı isyan etmesi normal görünür, çünkü onların “içi fıkır fıkır kaynamaktadır”. Ama başka toplumlarda buluş çağı tam tersine çok büyük bir uyum süreci olarak kendini gösterir. Özellikle Cheyenne Kızılderililerinde erkek çocuğa çok genç yaşlardan itibaren mümkün olduğunca babasına benzemesi öğretilir, küçük bir yay verilip öldürmesi kolay bir hayvanı öldürmesi söylenir ve çocuk hayvanı öldürmeyi başardığında tebrik edilir. Öyle ki, bütün eğitim süreci bir uyum sürecidir ve çocuk asla ne isyan etmeye ne de ebeveynine karşı kendisini ispat etmeye kalkar. Buluş çağı, Cheyenne çocukları için sosyal kurallara uyum sağlama çağıdır.

İkinci hipotez

Sosyolog için önemli olan en derinde olandır, yani bireyin en genç yaşlarından itibaren teker teker kazandıkları, başka bir deyişle kişiliği yapı niteliğine büründüren ve üzerlerine üst-yapıların inşa edildiği temel özellikler, temel davranışlardır. Çocukluktan ergenliğe kadarki modeller ve eğitim metodlarının devamlılığı, kişiliğin oluşmasında elbette çok önemlidir. Eğer küçük bir çocuğun içinde bulunduğu ortamla 10-12 yaşına geldiği zamanki sosyal ortamı arasında net bir uyumsuzluk varsa, bunun sonucunda kişisel bir çatışma ortaya çıkacaktır ve bireyin onu çözme şekli, kişiliği açısından belirleyici olacaktır.

Üçüncü hipotez

Normal bir insan normal bir durumda normal yollarla öğrendiği gibi tepki verir. Sosyolog bu yüzden her şeyden önce sosyal olanla, insanın öğrendiğiyle ilgilenir. Bir toplumun normal işleyişi, bu toplumun bütün üyelerinde ortak olanla açıklanır. Bunun tersine ciddi kriz dönemlerinde insanlar büyük ihtimalle içsel eğilimlerine göre, hemen hemen hayvansal ve biyolojik olana yakın tepki verecektir. Ama sosyolog toplumun normal işleyişi ile ilgilenir ve bunu bireyde sosyal olanla, yani klasik terminoloji ile söylersek, doğuştan olanla değil, kazanılmış olanla açıklamaya çalışır.

Bu hipotezler bütünü bizi, bir toplumun eğitim mekanizmaları iyice anlaşıldığı takdirde, şekillenmiş yetişkinlerin belli durumlarda nasıl davranacaklarını öngörebileceğimizi düşünmeye iter. Yetişkinin günlük yaşamında diğerlerine göre açıkça tanımlanmış olan bazı durumlar, çocukluk yaşamında tam olarak tanımlanmış durumlarla örtüşür. Yeri gelmişken sosyolojik analiz için çok değerli olan bu önemli “durum tanımı” kavramının altını çiziyoruz.

Bu şema aynı zamanda milletler arasında karşılaştırma yapılmasına da izin verir. Örneğin, Rumenlerin kaderci ve Amerikalıların iyimser olmalarını nasıl açıklayabiliriz? Çocukların sevilmediği toplumlar vardır. Buna karşılık, Rumen ve Amerikalı anneler çocuklarını çok sever ve onlara şefkat gösterirler. Daha detaya girelim ve anne ile çocuk arasındaki şefkat ilişkisine göz atalım. Amerikan şefkati annenin çocuğa karşı koşullu aşkı, Romanya şefkati ise koşulsuz aşkı olarak tanımlanabilir. Genç Amerikalı iyi davranışlarda bulunuyorsa annesi ona şefkatini gösterir, eğer kötü davranışlarda bulunuyorsa annenin yüzü asılır. Sonuç olarak çocuk annesinin şefkatini etkileyebileceği duygusuna kapılır, iyi davranışlarda bulunarak bu şefkati elde edebilir. Bunun tersine Romanya’da, anne çocuğuna, çocuğu iyi de davranırsa, kötü de davranırsa, her koşulda şefkat gösterir. Hatta çocuk iyi davrandığında kötü davrandığı zamanlardakinden daha az ilgi çekme ihtimali vardır, çünkü kötü davrandığında onunla daha yakından ilgilenilmektedir.

Amerika ve Romanya’daki biri iyimser, diğeri kaderci yetişkin eğilimleri ve çocukların durumu arasında bir bağlantı var mıdır? İkisi arasında bir ilişki olduğu kabul edilebilir: Kendini sevdirmek gerektiğini öğrenen çocuk kaderinin efendisi olduğu duygusunu edinir ve sonucunda iyimser olur. Tersine, annesinin şefkatinin efendisi olamadıysa, kaderinin de efendisi değildir ve kendini Tanrı’nın koruyuculuğuna ya da kaderciliğe verir.

Bir başka örnek: Rus köylü kadını tarlaya gittiği zaman bebeğini evde bırakmak zorundadır ve bebeğinin başına bir şey gelmediğinden emin olmak

için onu kundak beziyle sıkıca sarar. Tarladan döndüğünde onu yalnız bıraktığı ve kundağı o kadar sıkıttığı için bebeğine acır, kundağı çözer, bebeği okşar, öper, temizler, ona yemek verir. Bebek açısından tam bir yalnızlık ve hareketsizlik dönemini, fiziksel olarak büyük tatminlerin yaşandığı, temizlenme, yemek yeme, hareket etme dönemi, büyük duygusal tatminlerin yaşandığı dönemler izler. Gorer'in bu gözlemden çıkardığı sonuca göre, Rusların tam bir dinginlik içinde geçirdikleri bir dönemi, çok büyük patlamaların yaşandığı bir dönemin izlemesi normaldir.

Bu gözlem, Rus yaşamını inceleyen bütün gözlemciler tarafından onaylanmıştır. Tarihçiler, Rusların hiçbir şeyin üstesinden gelemeyecek kadar güçsüz hissettikleri Ortaçağ'da, kendilerini yönetmeleri için Varegli yöneticileri çağırıldığını hatırlatır. Custine 19. yüzyılda, "Burada, ya uyursun ya da heyecan dolusundur," demiştir. Dostoyevski'de ve genel olarak Rus edebiyatında kahramanlar aniden coşkudan sakinliğe, bıkkınlıktan büyük bir uyanış dönemine geçerler. Lenin, Parti'nin Rus kişiliğinin bu özelliğiyle mücadele etmesi gerektiğini söylemiştir.

Bu analitik şema medeniyetlerin incelenmesine yardımcı olur mu? Öncelikle, bir medeniyet onu temsil eden şeyler aracılığıyla incelenebilir. Eğer bir medeniyet bireyler tarafından temsil ediliyorsa, örneğin Fransız medeniyetini anlamak için, en azından temel özelliklerinden yararlanılacak sınırlı sayıda Fransız yeterli olacaktır. Savaş sırasında Fransa'ya dönemeyen Metraux ve Mead adlı iki etnologun yaptığı da budur. New York'ta yaşayan on beş kadar göçmen Fransız ile yaptıkları uzun görüşmeler sayesinde Fransız kişiliğinin ana özelliklerini belirlemişlerdir. Bu paradoksal çalışma büyük bir olay yaratsa da, Fransızlarla ilgili yapılan tanıımı değiştirmedir.

Etnologlar tarafından sıkça başvurulan bir başka teknik ise yaşam hikâyelerinin kullanılmasıdır: Bir kabile ya da bir köyde bir adamın ya da bir kadının yaşam hikâyesi bütün bu kabilenin ya da köyün hikâyesidir. Çağımız toplumlarında bu tekniği kullanan sosyologlar, çok farklı durumları anlayabilmek için daha çok biyografi toplamak zorundadırlar. Böylece hem ortak yaşam ritimlerini hem de sosyal değişkenlikle kişisel ve ailesel yaşamın standart ilerlemesini göstermeyi başarırlar.

Diğer olasılık bireyleri incelemek yerine bu medeniyetin küçük bir bölümünü, örneğin bir köyü incelemektir. Savaştan sonra, UNESCO dünya çapında köylerin karşılaştırmalı incelemesi konulu büyük bir projeyi başlatmıştı. Projenin Fransa ayağı için Bernot ve Blancard *Nouvelle* adında bir Fransız köyünü incelediler. Şimdi elimizde dünyanın değişik ülkelerindeki çok sayıda kasaba ve köyle ilgili anlamlı karşılaştırmalara olanak veren bir-

çok inceleme bulunmaktadır. L. Wylie'nin Fransa'nın güneyindeki bir kasaba ile ilgili yaptığı inceleme bunların en güzel örneklerinden biridir. Bu incelemiden daha sonra bahsedeceğiz.

Son olarak, bir medeniyet kültürel üretimine, örneğin yazınlarına ya da filmlerine bakarak da incelenebilir. Leites büyük Sovyet adamlarının, özellikle de Lenin, Stalin ve Politbüro'nun bütün metinlerini ve konuşmalarını incelemiş ve bir içerik analizine dayanarak, Sovyet bir yöneticinin belli bir durumda hem Rus hem de Bolşevik olmasından kaynaklanan sebeplerle nasıl davranacağını öngörebilen "Politbüro'nun hareketsel kodu" diye adlandırdığı şeyi ortaya atmıştır.

Sinema filmlerinde, bireyler arasındaki ilişkilerde sıkça rastlanan basmakalıp durumların hangileri olduğu rahatlıkla görülür. Örneğin Amerikan filmlerinde anne ve babanın, çocuklarının onlar için hazırladığı gösteriyi izlediği, Avrupa filmlerinde ise tam tersine uslu çocukların anne ve babalarının gösterilerini izlediği görülür.

Medeniyet incelemesi ile ilgili bu global yaklaşım, izlenimci yönü nedeniyle "kültüralizm" adı altında eleştirilmişse de hâlâ pek çok sosyolog tarafından savunulur.

Çocuğun sosyalleşmesi: Üç veri

Şu ana kadar söylenen her şey bize, yetiştirme, eğitim ve öğretim metotlarının incelenmesine ayrıcalıklı bir önem verilmesi gerektiğini anlatıyor. Başka bir deyişle, medeniyetin küresel açıdan incelenmesi için makro-sosyolojik bakış açısı yerine mikro-sosyolojik ve genetik bakış açısının benimsenmesi, onların çocuklukları ve yetişkinlikleri sırasında bulundukları temel gruplar içindeki kişisel hikâyeleri ile ilgilenilmesi gerekir.

Kişilik üç temel veriden oluşur. Bunların ilki biyolojik verilerdir. Biyolojik özellik kalıtım sonucunda oluşur ve bunlar sağlıklı olmak ya da olmamak gibi bazı özellikleri belirlerler. İkinci veri sosyal öğrenmedir: Toplum çocuğa diğer bireyler ve bazı kurumlar aracılığıyla onaylanmış davranış kurallarını iletir. Eğer çocuk toplum tarafından onaylanmış davranışlarla uyum içindeyse cesaretlendirilir, eğer kurallara uymuyorsa cezalandırılır. Üçüncü öge ise bireyin kişisel tarihidir. Kişiliğin oluşumu, kişisel biyolojik veriler ve sosyal grubun bütün bireylerinde bulunan ortak sosyal verilerle sınırlandırılmaz. İkisi arasındaki ilişki düzeni her bireyin kişisel tarihini meydana getirir ve bu sayede her kişi biriciktir. Psikologlar çocuğun kişiliğini belirleyen kazalar ve travmalarla ilgilenmekte gittikçe daha çok ısrar etmekte-

dirler: Kazalar ve travmalar bazılarını güçlendiren, bazılarını ise yıldıran sorunlu durumlardır.

Genelleşmiş öteki, yani genel olarak öteki ile bireyin gerçekten ve somut olarak ilişki içinde olduğu ötekileri birbirinden ayırmak gerekir. Çocuk sürekli olarak ötekilerle ilişki içindedir, annesi, babası, erkek ve kız kardeşleri, okul arkadaşları, mahalledeki komşuları vb. Demek ki ötekilerle kişisel ve doğrudan ilişki içindedir ve bu ötekiler genel ötekileri, yani davranış kodunu benimseten toplumu ne tam olarak, ne de aynı şekilde temsil edemez. Ötekiler, herkesin yaşadığı deneyimlerin bir parçasıdır ama genel öteki yalnızca bir kavramdır; bireyin, toplumu ve sosyal çevresi ile ilişkilerini anlamaya yarar.

Bireyin kişisel tarihi bu genel öteki ve bu ötekilerin her birinin kendine özgü psikoloji ve kişilikleri tarafından yönlendirilir: Anne ve baba bir taraftan toplumdaki anne ve babayı canlandırırken, aynı zamanda Marie ve Paul adında kendi karakter özellikleri olan birer bireydirler. Bunun dışında çocuğun yaşamında da bazı olaylar gerçekleşir. Örneğin, çocuğun sağlığı yerinde midir, yoksa sürekli hasta mıdır? Genç yaşında çok ciddi bir hastalık geçirdiyse, anne ve babası daha fazla üzerine düşerler ve bunun sonucunda çocuk sağlıklı bile olsa ona zayıf bir çocukmuş gibi davranırlar.

Bu üç temel öge, yani biyolojik veri, sosyal öğrenim ve kişisel tarih, bazı açılardan her bireyin biricik olduğunu, bazı açılardan ise sosyal tipin bir örneği olduğunu gösterir. Her birinin eşsiz ve kişisel karakteri sosyologun değil, psikoloğun çalışma alanına girer. Bunun tersine sosyolog, bireylerin sosyal öğrenim sürecine nasıl alıştığını, sosyal öğrenimin bireyler ya da belli bir toplumdaki geniş çocuk kitlesi üzerinde iz bırakması için ne derece yaygın ve güçlü olması gerektiğini anlamaya çalışır.

Bu üç unsur psikanalitik teoriyle *mutatis mutandis* uyum içindedir. Freud bireyin içgüdüleri olarak “bu”, toplumun kendisine dayattığı “üstben” ve çeşitli içe atma, yüceltme, püskürtme gibi mekanizmalar yoluyla her bireyde “bu” ve “üstben” arasındaki biricik ilişkiyi yaratan “ego” ve “ben”i birbirinden ayırır.

Sosyalleşmenin evreleri

Sosyal öğrenme teorisine göre, bir hayvan ya da insan tekrar tekrar uyarıldıkça az ya da çok otomatikleşen reaksiyonlar gösterir. Pavlov’un şartlı refleksini sosyolojik analizde uygularsak, sosyal öğrenimin çocuğa belirlenmiş sosyal durumlar karşısında vereceği sosyal refleksleri öğrettiği söylene-

bilir. Çocuklukta öğrenilen şartlı reaksiyonlar, yukarıda da söylendiği gibi, yetişkinlik sırasında benzer durumlar karşısında, görüntüde farklı bile olsa tekrar ortaya çıkma eğilimindedirler.

Örneğin bir önyargı, bir durum, belirli bir davranış ya da kişilik özelliği karşısında bireyin gösterdiği şartlı refleksdir. Bazı psikanalistlere göre, ırksal önyargı birey için saldırganlığı dışa vurmanın bir aracı, güvensizlik duygununun telafi edilmesi hareketidir.

Öyleyse her yaşa özgü en karakteristik öğrenim fırsatlarını analiz etmek için çocuğun gelişim evrelerinin hepsini incelemek gerekir. Eskiden, çocuklar kundak bezine sıkı sıkı sarılarak kundaklanırdı ve annelere çocuklarını neden bu kadar sıkı kundakladıkları sorulduğunda anneler, “Böyle sarmazsam kolları ve bacakları eğri olur,” diye yanıt verirdi. Annelerin çocuğun doğal fiziksel gelişimiyle ilgili böyle bir endişeleri vardı. Günümüz eğitim metotları ise doğanın düzgün bacaklı güzel bebekler ortaya çıkardığını varsayar. Doğaya güvenilir ve bebekler bacaklarını istedikleri gibi hareket ettirmekte özgürdürler.

Çocuk ilk yaşlarında onun için otorite ve şefkat anlamına gelen annesi ile yaşar. Ardından erkek çocuğun annesinden kopması gereken bir yaş gelir. Bir “erkek” olarak babasına yaklaşmak ve ona karşı bir özdeşleşme mekanizması geliştirmek zorundadır. Yoksa sürekli “annesinin etekleri altında” olan bir “tavuk” olarak görülecektir. Erkek çocuğun yaşamındaki ilk “kaza” budur: Çocuk annesinden babasına geçer. Buna karşılık olarak kız çocuk annesinden ayrılmadan özdeşleşme mekanizması geliştirebilir.

Babasıyla özdeşleşmek, geleneksel köy ortamında babasını her gün kendi erkek işini yaparken gören erkek çocuk için hiçbir zorluk teşkil etmez. Hatta çocuk babasına yardım eder ve öğrenimini babasının yanında yapar. Buna karşılık şehirdeki ergen, fabrikada ya da bürosunda çalışan babasını görmez. Çocuk büyüdükçe babasıyla özdeşleşmesi gittikçe daha zor hale gelir. Bir erkekte olması beklenen özellikler babası tarafından ona geçmez, Süpermen ve Tarzan ideal erkek tipidir, babası ve Süpermen arasında çok açık bir uyumsuzluk vardır: Öyleyse kimle özdeşleşecektir? Babasına karşı bir yetişkin olması gerekir. Psikanalistler bir ergenin babasını öldürdüğü gün tam bir yetişkin olacağını söyleyebilirler; bu, babanın öldürülmesi temasıdır. Köylerde bu çatışma buluş çağında gerçekleşmez, erkek çocuğun ailesinin ve işinin başına geçip babasının yerini aldığı döneme ertelenir.

Küçük kız da aynı tür çatışmalar yaşar. Annesini evde anaç bir tavırda ve ev kadını rolünde görür. Sonra kendisinin de filmlerde ve aşk hikâyelerindeki kadınlar gibi güzel ve baştan çıkarıcı olması gerektiğini fark eder. Bu

belirsizlik onları *Barbie* bebeklere iter. Ayrıca, bugün kadınların da çalışması nedeniyle kız çocukları da erkek çocuklarının durumunu yaşarlar: Kız çocuğu annesinin mesleğiyle özdeşleşmekte zorluk çeker.

Eskiden cinsiyet ve kişilik arasında bir bağlantı olduğu kabul ediliyordu. Kadınlık zayıflık, çekicilik, önsezi, vb. kavramlarını içeriyor, erkeklik ise gücü, kabalığı, vb. simgeliyordu. Bu bağlantı son çeyrek yüzyılda önemini kaybetmeye başladı. INED'in* öğrencilerin anne babaları üzerinde uyguladığı bir anketin sonuçları da bunu kanıtlıyor. Anne babaların, erkek ve kız çocuklarına bağdaştırdıkları niteleyici özellikler arasındaki ve babanın ve annenin takdiri arasındaki fark oldukça zayıf. Dinamizm, beceriklilik ve gayret duygusu daha çok erkek çocukları için ve baba tarafından arzu edilen karakter özellikleriyken, anne, kız ve erkek çocuklarına şefkat göstermekte babadan daha çok ısrar ediyor. Kadın aile duygusuna, baba ise ahlâkî duyguya daha çok önem veriyor. Babalar kızları için geleneksel özellikler arzu ederken, anneler kızlarına genellikle erkeksi özellikler atfediyorlar. Modeller eğitim seviyesine göre değişiyor: Dinamizm ve gayret duygusu yüksek eğitimli aileler tarafından daha değerli bulunurken, hırs, ciddiyet ve beceriklilik diplomasız anne babalar için daha önemli.

Kabaca çizilmiş bu taslak, toplumumuzun çocuğa roller çatışmasının ne olduğunu ve yetişkinliğinde diğerlerinin ve toplumun beklentilerine nasıl yanıt vermesi gerektiğini en küçük yaşlardan itibaren öğrettiğini gösteriyor. Eğer bu tip bir şema belli bir toplumda kişiliğin oluşumunun nasıl gerçekleştiğini açıklıyorsa, diğer toplumlar için benzer şemaların çıkartılıp karşılaştırılmasının da mümkün olduğu varsayılabilir.

Her toplumun kendine özgü bir çocuk imajı vardır ve çocuğa bu imaja göre davranılır. Çocuğa küçük bir bebek gibi, küçük bir havyan gibi, küçük bir adam ya da bir yetişkin gibi davranılabilir. Fransız toplumunda çocuğa üç yaşına kadar eğlendirici bir yaratık gibi davranılır ve çocuk yedi yaşına, "akıl çağı"na doğru geldikçe küçük bir yetişkin olmaya başlar. Ama başka toplumlarda farklı davranışlar söz konusudur. "Yeni pedagoji" eğitimin kararlı yapısına önem verir ve çocuk için anne babanın bütün davranışlarını dönüştürür. Diğer taraftan çocuğun doğal, tamamen sağlıklı bir varlık olduğu ve eğitimin doğallığı ve kendiliğinden olanı korumak amacı güttüğü göz önünde bulundurulabilir. Tersine, çocuk fiziksel ve psikolojik olarak sağlıklı küçük bir varlık, eğitim de çocuğu doğru yola sokmak ve nasıl düzgün davranacağını öğretmek amaçlı bir sistem olarak kabul edilebi-

(*) Ulusal Demografik Çalışmalar Enstitüsü (Institut national d'études démographiques) – ç.n.

lir. Eğitimin tarihi, bu imajların ve davranışların yüzyıllar boyunca nasıl dönüştüğünü gösterir.

Eğitim modelleri

Eğitim modeli aynı zamanda anne babanın çocuğu için düşündüğü sosyal role göre de belirlenir: erkek ya da kadın rolü, yönetici ya da işçi rolü, vb. Eğitimin aynı toplum içinde bir sosyal gruptan diğerine farklılık göstermesi bu şekilde açıklanabilir.

Anne babaların çocukların geleceğiyle ilgili sahip oldukları görüş, toplumdaki baskın değerlere göre değişir. Rus asıllı bir Amerikan sosyolog olan Inkeles, Ruslardaki ideal eğitim imajı üzerine bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma şu üç kuşağı kapsar: devrim öncesindeki “çarlık dönemi” diye adlandırdığımız kuşak, “devrim” kuşağı ve yakın zamandaki, “Sovyet” kuşağı diye adlandırdığımız kuşak. Inkeles eğitimin en önemli değerlerini ve değişkenlerini incelemiştir. Önce *ödüllendirmeler*: Çocuk ödüllendirilmek için iyi davranır. Daha sonra *gelenek*: Babalarımızın davrandığı gibi davranmalı, geleneksel modelle uyumlu olmalıyız. Daha sonra *kendiliğinden olan*: Esas olan çocuğun kendini ifade etmesine izin vermektir. Ve sonunda *politika*, devlet ve toplumla ilişkiler; bir diğer deyişle bir çeşit “üst-benlik”.

	Çarlık dönemi %	Devrim dönemi %	Sovyet kuşağı %
Ödüllendirme	41	25	14
Gelenek	35	14	11
Kendiliğinden olan	21	38	62
Politika	3	23	13
Toplam	100	100	100

Toplumsal yapının son derece hızlı değiştiği bir durum söz konusu olduğunda, bir toplumda genelde en sabit olanın, yani kuşaktan kuşağa aktarılması istenen temel değerlerin üç kuşak boyunca nasıl radikal biçimde değiştiği görülebilir. Her üç durumda da “ödüllendirme” önemli bir değişkendir, ama çarlık döneminde ödüllendirmeden hemen sonra gelenekler gelir. Bunun tersine devrimci dönemde çok önemli olan politika ve ulusal düzenin gereklilikleri Sovyet kuşağında devrim öncesi dönemin seviyelerine inerken, kendiliğinden olan, her kuşakta düzenli olarak artar.

Bu değerler birkaç erkek ve kadın modeline göre düzenlenirler. Örneğin geleneksel köylü toplumundaki ideal erkek ve modern endüstriyel toplumun ideal erkeği arasındaki karşıtlık oldukça şiddetlidir. İdeal köylü, yaşlı,

sakallı, etrafında çocukları olan, kalabalık bir aileyi yöneten saygıdeğer bir adamdır. Ahlakî otoriteyi korumak ve medeniyetin mirasını çocuklarına ve torunlarına aktarmak için elleriyle çalışmıştır: Seçkin bir sosyal rolü vardır, çünkü toprağın sahibi, dolayısıyla ailenin lideri hâlâ odur. Bunun tersine endüstriyel toplumun ideal erkeği, profesyonel kariyeri nedeniyle geniş bir hareket imkânına sahip ve yanında çocukları olan bir yetişkindir. Çocukları onu terk ettiğinde ve emekliye ayrıldığında, bir erkeğin temel özelliklerinden yoksun yaşlı bir adama dönüşür; mesleği ve çocukları yoktur. Bugün ise yeni bir model oluşmak üzeredir: Çeşitli aktivitelere katılmak, seyahat etmek ve torunlarıyla ilgilenmek için emekliliğindeki boş vakitlerinden dolu dolu yararlanan genç emekliler.

Geleneksel Fransız eğitimi

Fransa'da çocuğa her zaman: “Dikkat et, canını acıtacaksın!”, “Yola dikkat et, arabalar geliyor!” gibi uyarılarda bulunulur. Çocuklara anlatılan masallar kötü huylu periler ve kötü yaratıklarla doludur. Kurt adam uslu durmayan çocukları alıp götürür. Dış dünya tehlikeli bir dünya gibi canlandırılır ve annenin esas rolü çocuğunu bu tehlikelere karşı korumaktır. Başka toplumlarda tersine, çocuğa dış dünyaya atılması için yardım edilmesi gerekir, çocuk kazanmayı öğrenmelidir ve dış dünyaya karşı yeterince donanım kazanır. Dış dünya bir tehlike olarak değil, kişinin kendisini gerçekleştirme-ye yarayacak bir araç gibi tasarlanır.

Okulda da benzer mekanizmalar vardır. Laurence Wylie, Vacluse köyünde bir çocuğa sorar: “Neden derslerine çok çalışıyorsun? Neden hep birincisin?” Yanıt şudur: “Bana dokunmasınlar diye!” Wylie bu yanıt karşısında çok şaşırır, çünkü çocuğun hırslı olduğunu, kendini kabul ettirmek, küçük bir Amerikalı gibi dünyaya karşı zafer kazanmak istediğini düşünmüştür, ama küçük Fransız'ın istediği şey kendisini dış dünyaya karşı korumaktır! Wylie, yirmi beş yıl sonra köyüne dönüp yetişkinler ve çocuklar arasındaki pedagojik ilişkilerin tamamen değiştiğini görünce çok şaşırır: Büyükanne artık otoritesini korumak için dayak atmak yerine torununu anlamaya çalışmaktadır.

Jesse Pitts ve Michel Crozier, Fransız ekolünün “suçlu topluluk” diye adlandırdıkları çocuklar arasında bir suç ortaklığı ilişkisi geliştirdiğini göstermişlerdir. Bu suç ortaklığı baştaki ulaşılmaz gibi görülen otoriteye karşı geliştirilen bir savunma mekanizmasıdır; öğretmene yaklaşmak ve onunla özdeşleşmek için her çocuğu birinci olmaya iten rekabeti de içinde bulundu-

ran bir otoritedir bu. Bu çift otorite olgusu, öğretmenin yaşça büyük bir arkadaş gibi görüldüğü ve çocukların birinci olmak için yarışmadığı ABD'deki öğretmen öğrenci ilişkilerinin tersine, Fransız eğitiminin karakteristik bir özelliğidir.

Michel Crozier, yöneticilik eğitimini tamamladıktan sonra Fransızların kendi aralarındaki ilişkiyi temelinde “karşı karşıya gelme korkusu” olan, işbirliği yapmakta zorluklar yaşanan bir ilişkiler düzeni olarak karakterize etmiştir. Oysa Amerikalılar her zaman ekip olmaya hazırdırlar. Fransız kültürünün son dönemde büyük değişikliklere uğramasının nedeni pedagojik yöntemlerin okulda olduğu kadar evde de değişime uğramasıdır. Anne babalar daha az otoriterler: Anaokulu disiplini değil, uyanış pedagojisini temel alır.

O halde bir toplumu anlamak için eğitim sisteminin detaylı bir analizinin yapılması gerekir. Eğitimin içeriği bile bir medeniyeti incelemek ve bir ülkede, okul tarafından aktarılan “kültür” ve çocuk kitlesi tarafından yaşanan kültür arasında çıkabilecek çatışmaları yok etmek için iyi bir yoldur. Bourdieu ve Passeron, Fransa için, toplumun bütün yeteneklerini kullanmaya ihtiyacı olduğu bir zamanda, burjuva kesiminden gelen çocuklara uygun, ama burjuva kesiminden olmayan çocukların aleyhinde olan ve bu çocuklara uyum zorluğu yaşatan bir hümanist kültürü şiddetle reddederler. Eğitim sosyolojisi hem medeniyeti, hem de tabakalaşmayı ve sosyal değişkenliği aydınlatmakta ve belirli bir ülkede var olan farklılıkları vurgulamaktadır.

Erkekler ve kadınlar

Kadın ve erkek arasındaki fark bütün medeniyetlerin en önemli problemlerinden biridir ve bu problemin çözüm şekilleri de oldukça çeşitlidir. Sağduyulu bir iddiaya göre sosyal farklılığın nedeni biyolojik farklılıktır ve daha fazlasını aramamak gerekir. Kadınlar her yerde kadın, erkekler her yerde erkektir. Dolayısıyla toplumların bu büyük biyolojik farklılığı kabul edip kurumsallaştırması normaldir. Biyolojizmin savunucuları seksüel modellerin bize avcı olan primatlardan geldiğini ya da milyonlarca sene boyunca avlanarak yaşayan ilk insanların kazandıkları fiziksel farklılıkların değişmesi için, avlanmanın artık tek beslenme yolu olmadığı son on bin yıllık dönemin oldukça kısa olduğunu kanıtlamaya çalışırlar. Bu pek inandırıcı olmayan evrimci iddia farklılığın evrensel olduğunu açıklayabilir, ama çözümlerin çeşitliliğini anlamaya yardımcı olmaz. Elbette fiziksel farklılıklar açıktır: Erkekler daha iri ve daha güçlüdürler, kadınların hamileliğe uygun bir anatomileri vardır, erkek hormonları saldırganlığa yatkındır, vb. Ama maalesef

erkeklerden daha iri ve daha güçlü bir sürü kadın vardır ve güneydoğu Asya'da her iki cins de aynı kas yapısına sahiptir. Ayrıca her iki cins de kadın ve erkek hormonları salgılar ve seks hormonları farklı durumlarda farklı etkilere neden olabilir.

Bu tartışmaya odaklanmak yerine etnografik gözlemlere bağlı kalalım: Toplumlarda erkeklerin ve kadınların aynı görevleri yerine getirmedikleri ve aynı sorumluluklara sahip olmadıkları bilinen bir olgudur. Genellikle görevler ve sorumluluklar arasında tam bir ayırım vardır. Erkekler ve kadınlar birbirini tamamlayan rolleri yerine getirebilirler, ama aynı görevde işbirliği yapmazlar. Eğer her alandaki ayırım evrenselse o halde tipik olarak erkek ya da tipik olarak kadın mesleği ya da görevi yoktur: Bir toplumda çanak çömlekçilik, sepetçilik, terzilik kadınlara verilmiş görevlerse, başka bir toplumda da bunlar erkeklerin görevleridir. Doğaüstü güçlerle olan ilişkiler, erkekler ya da kadınlar tarafından üstlenilebilir ya da her iki cins arasında paylaşılabilir. Tarım bir yerde tamamen kadının işiyken bazı toplumlarda erkeklerin işidir. Ticaret ve alışveriş için de aynı şey geçerlidir. Cinsel eylem de her toplumda farklı şekilde uygulanabilir: İnisiyatif bazen erkeğin, bazen kadının elindedir. Cinsellik ve zevkle ilgili tutumlar da değişiklik gösterir: Bazı toplumlarda kadınların yoğun bir zevk aldıkları varsayılır, bazılarında ise erkeklerin.

Görev dağılımı hemen hemen tüm toplumlarda kadının evde, erkeğin dışarıda çalışması mantığı üzerine inşa edilmiştir. Şüphesiz savaşçı ve avcı kadınlar da vardır, ama savaş, av ve politika genel olarak erkeklere özgüdür. Buradan da erkek üstünlüğünün evrensel olduğu sonucu çıkartılabilir. Doğrusu problem bu kadar basit değildir, çünkü gerçek gücün ne olduğunun bilinmesi gerekir. Söz konusu olan soyun sürdürülmesi ve evlilikle ilgili stratejilerse, bu güç, özellikle de matrilineer toplumlarda kadına aittir. Politik güç gerçekte görüldüğünden daha farklı olabilir, köy meydanında aileler arasındaki uzun tartışmalara yön veren ve oradan geçmekte olan yabancıların en iyi biçimde karşılanmasını sağlayan güç yalnızca bir görüntü olabilir. Yabancı bir etnolog (genellikle de erkek) erkeklerin "dışarıdaki" rollerinin görüntüsüne kanıp yanıltma riskiyle karşı karşıyadır.

Aslında, ev içi topluluklarda, soyun devam ettirilmesi, iş, sosyal ve "politik" yaşam gibi her türlü güç unsurunu hesaba katmak gerekir. Erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizlik ilişkisinin en önemli göstergesi hiç şüphesiz sürüp giden gelenek ve göreneklerdir. Malın ve kimliğin aktarılması bu göstergelerin en önemlisidir. Fransa'nın güneyindeki geniş ailelerde, kadınların hem ev hem de köylü toplum içindeki hiyerarşik sıralamada aşağıda kaldı-

ğı net olarak görülür. Oysa, kuzeyde ve doğuda kadınlar ve erkekler arasında güç paylaşımı beraberinde eşitliği getirir ve örneğin Brötönya’da anaerkil aile tipine sıkça rastlanır.

Erkek üstünlüğünün evrenselliğiyle ilgili tartışma, toplumumuzda kadın haklarıyla ilgili tartışmalara bağlı olarak etnologlar arasında şiddetli bir şekilde sürüp gidiyor. Bilinen bütün toplumlarda, erkek ve kadının görevleri birbirinden tamamen ayrılmıştır. Bir erkek asla kadın işi, kadın da asla erkek işi yapmaz. Günümüz toplumu prensipte bütün işlerin, bütün sosyal rollerin kadınlar ve erkekler tarafından cinsiyet farkı gözetmeksizin yerine getirebileceğini kabul eden ilk toplumdur. Bu hiç şüphesiz bütün farklılıklarda bir eşitsizlik gören toplumumuzun eşitlikçi ideolojisine bağlıdır. Amerikalı etnolog Ernestine Friedl, toplumumuza yeni bir bakış açısı getirmek ve şu soruya yanıt bulmak için bütün bilgisini seferber ediyor: “Erkek üstünlüğü kaçınılmaz mıdır?”

Uzam ve zaman

Uzam ve zamanla ilgili boyutların algılanması insanın sadece kendisiyle ilgili olan en basit konulardandır ve asla bir medeniyet çapında sorgulanmaz: Herkes kendi deneyimlerinden bir günün yirmi dört saat olduğunu ve beş kilometrelik bir mesafenin yürüyerek yaklaşık bir saat sürdüğünü bilir. Oysa çok uzun zaman önce yaşamış gezginler, uzamın ve zamanın her ülkede aynı değerde olmadığını göstermişlerdir. Protagoras’ın “İnsan nesnelerin ölçüsüdür,” sözü doğanın her zaman insanın hizmetinde olduğuna inanan Akdeniz’e özgü bir kavramı açığa çıkarır. Aynı şekilde gezginler çok uzun süre önce bazı medeniyetlerde zamanın hiçbir değeri olmadığını fark etmişlerdir: Bazı toplumlarda, medeniyetimizin karakteristik deyimlerinden biri olan “zaman kaybetmek” hiçbir anlam ifade etmez.

Tarihçiler kendi açılarından zaman ve uzay kavramlarının zamanla nasıl değiştiğini gösteriyorlar: Rabelais döneminde “entelektüel araç gereç” konusu üzerine çalışan Lucien Febvre, ölçü araçlarının belirsizliği üzerinde durmuştur. Gündüzün kaç saat sürdüğü, güneşin mevsimlere göre değişen duruşuyla değerlendirilir, göçmen kuşların göçleri gibi göstergelerle belirginleşen mevsimler de kendi içlerinde değişkendirler. Genişliğin ve zamanın ölçümleri bölgeden bölgeye değişir: Bir adamın bir günde işleyebildiği toprağın yüzölçümü bir “günlük”tür ve bu alan toprağın ağırlığına (çalışması kolay ya da zor toprak) ve işleme tekniğine (inek, at ya da insan gücü: karasaban, saban, bel) göre değişir. Buna göre “bir günlük” farklı bölgelerde ya da

iki komşu kantonda aynı değere sahip değildir. Bu örnek aynı zamanda zamanın, uzayın ölçümü ve insan faaliyetleri arasında var olan ilişkileri de gösterir. Yolların kötü olduğu ülkelerde mesafeler yürüyüş zamanına göre ölçülür (ya da arabayla gidiş saatine) ve bir saatte kat edilen yol buna göre büyük ölçüde değişir. Toplumumuzda zamanı düzenleyen çalışma süresi değil, tersine çalışmayı düzenleyen ve organize eden zamandır (giriş çıkış saatleri, çalışma saatlerinin düzeni). Sulama üzerine kurulu medeniyetler herkesin arazisinin sulanması için ne kadar zamanı olduğunu tam olarak belirler. Teknik açıdan tam olarak belirlenmiş süresi ve günlük yaşamın uzun ve belirsiz süresi iç içedir. Jean Duvignaud, insanların Çebika (Tunus) su saati etrafında bütün gün oturup ağlarını bir kanaldan diğerine geçirecekleri zamanı nasıl beklediklerini anlatır. Bazı toplumlar geleceği şimdinin önceden kestirilebilir bir uzantısı olarak görmezler, dillerinde bile gelecek zaman yerine, koşullu zamanı kullanırlar. Bu toplumlar geleceği önceden tahmin edemezler, ama kehanetlerle belirsiz bir ileriki zamandan korunabilirler.

Birbirine zıt ve birbirini tamamlayan iki önemli zaman kavramı vardır. Zaman devamlı olarak yenilenen bir devir gibi düşünülebilir. Bu durumda zaman, mevsimlerin, yılların, kuşakların ve ebedi yinelenmenin döngüsel zamanıdır. Zaman başlangıcı ve sonu olmayan bir çizgi olarak da düşünülebilir; olaylar bu çizgi boyunca sıralanmışlardır. Zaman nehrin çizgisel akıntısı gibidir, aynı su içinde asla iki defa yıkanılmaz. Fransız toplumu açıkça çizgisel zamana öncelik verir, uzun ve kısa vadeli projeler ve programlar, hafta sonlarının ve büyük tatillerin sürekli tekrarından daha belirleyicidir. Ama yine de endüstrileşmemiş toplumların çoğunda döngüsel zaman baskındır.

Bunun dışında zaman sonsuz kere alt birime bölünebilen eşit süreli birimlere ayrılan doğrusal bir çizgi olarak da düşünülebilir: Bir asır, her biri on iki ay eden ve bu şekilde saniyeler ve saniyelerin milyonda birine kadar hesaplanabilen yüz yıldan oluşur. Bu şekilde algılanan zaman, boş ve sonsuz kere bölünebilen bir süredir. Bunun tersine zaman, dönemleri birbirinden ayıran önemli, önemsiz, gösterişli, gösterişsiz olaylar tarafından bölümlere ayrılabilir. Öyleyse takvim her dönemin ve her anın kendine özel niteliklerini belirleyen, en iyi ihtimalle ne zaman ekim yapılacağını, ne zaman savaşa gidileceğini gösteren bir almanaktır. İki olayla ya da iki önemli dönemle sınırlanan zaman dilimlerinin bir değeri yoktur; uzun sürseler bile kısa gibi algılanabilirler. Eşit sürede olmayan iki ayrı dönem, eğer birinin tarihi her sene değişiyorsa eşit sürüyormuş gibi algılanabilir: Noel ve Büyük Perhiz arasındaki süre her sene değişir.

Jean Piaget'nin genetik psikoloji ile ilgili çalışmalarında, çocukların zaman ve uzam kavramlarını nasıl edindikleri detaylı bir biçimde analiz edilmiştir. Bu deneyler oldukça basittir: İlk deneyde çocuklar, biri dolarken diğeri boşalan iki vazoya bakarlar, vazonun şekline ve kendi pozisyonlarına göre bir vazonun diğerinden daha hızlı dolduğunu söylerler. İkinci deneyde iki kişi aynı noktadan yola çıkar, bunlardan biri yürür, diğeri koşar. Koşan kişi daha uzaktadır ve aynı anda dururlar: Çocuklar koşanın yürüyenden daha fazla zaman harcadığını söylerler, çünkü onlara göre süre, yapılan işe göre ölçülür. Bu arada bir sürü işin yapıldığı dolu dolu geçen zamanın hareketsizlikle geçen zamandan daha uzun sürdüğü sanılır; bu psikologlarca iyi bilinen bir gözlemdir. Piaget bu deneyden şu sonucu çıkarır: “Alışık olduğumuz çağdaş metotların ve klasik mekaniğin görüşü içinde, uzam ve zaman iki temel önsezidir, oysa hız onlardan türeyen bir ilişkidir. Çocukluğun bu evresiyle ilgili yapılan gözlemler bizi temel içgüdülerin kat edilen mekâna ve hıza bağlı olduğunu söyleyen görece mekaniğe denk düşen ikinci bir yoruma götürür.”

Bu deneylerden üç sonuç çıkar:

- Çocuklar için zaman *homojen* değildir. Yaşadığı zamanı “geçistiremeyen” çocuklar bir dakikanın her zaman bir dakika ettiğini öğrenmelidir: Çocuklar için bir saatlik oyunla bir saatlik ders aynı süreye denk düşmez,
- Zaman devamlı değildir, durmadan akan bir şey değil, bir ritim, hareketler ve olaylar serisidir,
- Zaman hep aynı biçimde değildir, her zaman aynı hızda akmaz.

Psikologun deneysel tespitleri, zaman ve uzay kadar en basit, temel ve açık kavramların bile medeniyetten medeniyete değiştiğini gösteren etnologların ve tarihçilerin gözlemlerini desteklemektedir. Bu kavramlar içgüdüsel değildir, öğrenilir. Fransız toplumunda sosyal yaşamın birçok yönü soyut bir zamandan çok, gerçekten yaşanmış zamana göre organize edilir. Bireyler yaşamak zorunda oldukları soyut zamanın yerine gerçek zamanda yaşarlar. Bunun kanıtı “saati hatırlamak” için hiç durmadan saate bakmak zorunda olmalarıdır. Oysa etnologların incelediği toplumlarda soyut zaman işe koşulur. Yoksa senelik devir ya da Chebika kum saati var olur muydu?

Birey ve grup

Her medeniyette kendiliğinden gelişen, belirgin bir şekilde kendini kabul ettiren, ama bir medeniyetten diğerine büyük ölçüde değişen en önemli esaslardan biri de birey ve toplum arasındaki ilişkinin nasıl algılandığıdır. Bu

noktada bireyin gruba göre daha önemli olduğunu kabul eden Batı medeniyeti diğer bütün medeniyetlerden farklıdır. Etnologlar, birçok toplumda bireylerin kendilerini ailelerinden ve gruplarından ayırtmadıklarını ve böylece kendileri hakkında net bir fikre sahip olmadıklarını göstermişlerdir. Le-enhardt'a göre Kanak halkı* Avrupalılarla karşılaşmalarından önce hem birinci hem üçüncü tekil şahsı kullanarak konuşup düşünüyorlardı, çünkü belli bir anlamı olan kişisel bir isme sahip değildiler. Gerçekten de Kanak halkı için bir isim kişileştirmeye değil, bir ilişki bağlantısını belirtmeye yarar: Küçük kardeş, X'in kızı gibi. (Rusça da İvan İvanoviç gibi.) Birey başka insanlar ve nesnelerle olan ilişkilerinin bütününe göre tanımlanır, bu ilişkiler olmadan var olamaz. Beden bireyin kendisi değil, yalnızca dayanağıdır, tıpkı "baltanın sapının baltanın dayanağı" olması gibi. Sonuç olarak herkesin birçok ismi vardır: bölge ismi, soy ismi vb.

Aynı şekilde Yunan mitolojisinde de insan, üyesi olduğu şehir devleti tarafından var edilir: Kadınların, kölelerin, aynı şehirden olmayan yabancıların gerçek bir varlıkları yoktur. Kişiyi şehirden dışlayan bir sürgün kararı onu dışarıdaki boşluğa atar ve kişiliğinin temelinden yoksun bırakır. Bilge olabilmek için kanunları "iyi" olan bir şehrin mensubu olunması gerekir: "Kötü" kanunlara itaat edilirse bilge olmak mümkün müdür? Birey bütün medeniyetlerde içinde bulunduğu gruba, ailesine, şehrine, kabilesine göre ikinci sırada gelir, çünkü onlar olmadan var olamaz.

İncil, yaratılanla yaratıcısı arasında dolaysız bir ilişki kurarak ideolojik olarak radikal bir yenilik getirmiştir. İsrail, İsa'dan önce Tanrı ile kolektif bir ittifak yapmıştır: Musa, Sina Dağı'ndan inerken Tanrı tarafından önerilen anlaşmayı halkına iletir, halkı da bu ittifakı kabul eder. Dağdaki vazayla tamamen bireyci bir ahlak önerir ve hatta bunu emreder. "Birbirinizi sevin," bireyci bir hükümdür: Oysa bir toplulukta sevgi kendiliğinden gelir. İncil'de toplum kavramına nadir rastlanır, toplumlar genellikle kötüdür ve kurtuluşa engel teşkil eder: Ferisiler,** tapınak tüccarları, İsa'yı cezalandıran kalabalık gibi. Hem Tanrı'ya hem Mammon'a yani iki efendiye birden hizmet edilemez. Yaratılanla yaratıcısı arasındaki dolaysız ilişki bütün araçları dışlar ve üstüne Tanrı önünde bütün yaratılanların eşit olduğunu söyler.

Bu ideolojik yenilik öyle radikal ve devrimciydi ki, İncil metinleri aracılığıyla, yaratılan ve yaratıcısı arasındaki dolaysız ilişki prensibini yeniden

(*) Malinezya ve Yeni Kaledonya halkına verilen ad – ç.n.

(**) M.Ö. 2. yüzyılda Helenizme muhalif bir Yahudi cemaati – ç.n.

oluşturan Protestan reformuna kadar, Antik ve Ortaçağ toplumları üzerinde bir etkisi olmadı. Protestan reformu, Tanrı ve insan arasına tek kurum olarak yerleşmiş Katolik Kilisesi'nin temellerini yıkmayı amaçlıyordu. Karşı reform (özellikle Aziz Ignace ve Cizvitler), dinin bireyci bir şeklini geliştirmişti. Jansenizm ile olgunlaşan bu yaklaşım, geleneksel kuramla çatışma halindeydi. Nihayet 18. yüzyıl politik felsefesi bir ulusun yurttaşları tarafından oluşturulduğuna karar vererek Incil'deki bireyciliği politik alana aktardı. İnsan Hakları Beyannamesi "Tüm insanların özgür ve onur ve haklar bakımından eşit" doğduklarını ve "hiçbir yapı veya bireyin kesin olarak ulustan almadığı bir otoriteyi" uygulayamayacağını bildirir. Eğer ulus ortak bir karar almadıysa, yurttaşlar ve ulus arasında hiçbir aracı grubun yasal bir hakkı yoktur. Buradan katı Protestan bir teolojinin laik görüşle yazıya geçirildiği anlaşılabılır. O zamandan beri yurttaş birey meşruluğun tek temsilcisidir ve yurttaşların huzuru bütün hükümetlerin ilk hedefidir.

Incil bireyciliği, dinsel antropolojinin merkezine oturduğu 16. yüzyılda ve tıpkı yaratılanın yaratıcısı karşısında olduğu gibi, bütün yurttaşların özgür ve eşit olduğunu doğrulayarak, demokrasinin temeli olarak kabul ettirildiği 18. yüzyılda gizli bir şekilde yaşatılmıştı. Hukuki ve politik prensip, sosyal ilişkilerin içine hemen sokulmadı. 20. yüzyılın sonuna kadar yavaş yavaş yol aldı, 1945-75 arasındaki zenginleşme dönemi sayesinde iyice gelişti ve nihayet Vatikan Katolik Kilisesi, insanın din özgürlüğünü kabul etti. Bu yüzden bireycilik bugün bile hâlâ yeni bir kavram olarak görülür: Filozofların ve ahlâkçıların tartışma konusu ve bazılarının endişe kaynağı olmaya devam eden, bütün bireyleri ilgilendiren yepyeni bir sıkıntıdır.

O halde Batı dünyasını karakterize eden bir medeniyet birliği olduğu söylenebilir. Bu birlik içindeki farklılıklar ortadadır ve bazıları bu farklılıkların gittikçe güçlendiğini bile düşünmektedir. Ekonominin küreselleşmesi çok uluslu şirketlerin çoğalmasına neden olmuştur. Bu şirketler içinde çalışanların morallerini yükseltmek ve onlara önemli bir yere ait olma duygusu vermek amacıyla yöneticiler tarafından geliştirilen "şirket kültürü" oluşmuştur. Diğer taraftan ulusal şubelerin işleyişi üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmalar ulusal kültürün canlı kaldığını ve dünya çapındaki şirketin buna saygı duyması ve her kuruluşun işleme modelini oluştururken bunu göz önünde bulundurması gerektiğini gösterir. Örneğin bir sosyolog ve bir etnoloğun IBM'in 72 ülkedeki şubelerinde sürdürdüğü araştırma bu kültürel farklılıkların altını çiziyor: Hiyerarşik mesafe ve otorite ilişkileri, belirsizlik durumunda hoşgörü, birey ve grup arasındaki ilişkiler, genel çıkarlar

için yapılan fedakârlıklar, başkalarını düşünmek gibi esas değerler ve topluluk kavramı ülkeden ülkeye değişse de, iyice tanımlanmış bir IBM kültürünün devam etmesini engellemez. Philippe d'Iribarne yaptığı benzer çalışmalarla, Fransızların "saygınlık duygusu" ile İngilizlerin sözleşmeye dayanan bireyciliğini ve Almanların ortak karar alma duygusunu karşılaştırmıştır. Asil ve asil olmayan arasındaki karşıtlık Fransızları, eşitsizlik gibi algılamak bütün farklılıkları reddetmeye iter. İngiliz, şirket dışında onu bağlamayan bir kontrat imzaladığını bilir ve bunun sonucunda işinde kendi kişiliğini ortaya koymaz. Alman dünyasında herkes grup içindeki görevini yerine getirir, ortak kararın tehlikeye girmemesi gerekir, çünkü gruptan ayrılmak can sıkıcıdır.

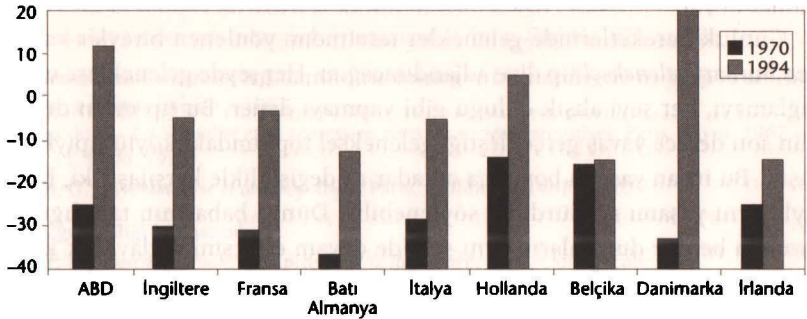
Post-materyalizmin yayılması

Ronald Inglehart, elli ülkede yirmi seneden beri yürütülen bir dizi karşılaştırmalı ankete dayanarak bütün halkların ekonomik gelişmenin etkisiyle "materyalist" değerler sisteminden "post-materyalist" bir sisteme geçtiğini göstermiştir. Yazdığı bir makalede ise bu iddiasını güçlendirmektedir. Bunun için, yirmi seneden beri fikir göstergelerini kullanan *Eurobaromètre* verilerini ve 1981'den beri sürdürülen, 1990'da belli bir profil sunmaya başlayan ve 1997'de başka ülkelere de yayılan "*Değerler üzerine Avrupa anketi*" verilerini inceler. Bu verilerin ışığında şunları belirtir:

"(...) Toplumların değer sistemlerinin değişip değişmediği ve bunun nasıl gerçekleştiği görülebilir: Hristiyan, İslâm, Konfüçyüs medeniyetleri ve diğer medeniyetler arasında kalıcı farklılıklar bulabilir miyiz? Yoksa modernizasyon ve post-modernizasyon süreçleri genelleşmiş kültürel değişimlerden mi etkilenir? Ne kadar şaşırtıcı görünse de bu iki soruya da olumlu yanıt vermek gerekir. (...) anket sonuçları dünyanın büyük bir bölümünde değer değişimlerinin ana hatlarıyla önceden kestirilebilir bir yol izlediğini düşündürüyor. Bununla birlikte geleneksel kültürel farklılıkların ortadan kaybolması gerekmiyor."

Inglehart'a göre "materyalist" değerler temel fiziksel ihtiyaçların tatmini ve fiziksel güvenliği sağlamaya yarar. Oysa "post-materyalist" değerler kişiliğin aydınlanması ve estetik tatminler gibi maddi olmayan ihtiyaçlarla ilgilidir. Toplumlar zenginleştikleri ölçüde, temel ihtiyaçlarını ve kişisel güvenliklerini sağlayabilirler. "Post-materyalist" değerlerin göstergeleri bütün ülkelerde kuşaktan kuşağa değişir.

ŞEKİL 1.1
Dokuz Ülkede Post-materyalizmin Gelişimi

Kaynak: Eurobaromètre, Şubat 1970 ve Eylül 1994.

Gelişmiş endüstriyel toplumlarda bu gösterge zenginleşmenin sosyal ve psikolojik sonuçlarını tescil eder gibi görünür: Nedensellik ilişkisi belirgindir. Gerçekten de ülkelerin post-materyalizm göstergeleri gayrisafi yurtiçi hasıla göstergesiyle paralel olarak gelişir. Ekonomik durgunluk dönemleri post-materyalizmde yavaşlamaya hatta gerilemeye neden olur. Gelişmekte olan ülkelerde post-materyalizm belirtisi kestirilebilir; sosyal değişim ekonomik büyümeye öncülük edebilir, ki bu da materyalist değerler sisteminin kurtulan bir ülkenin kendisine sunulacak gelişme şanslarını iyi bir şekilde kullanma kapasitesinin daha fazla olacağını gösterir.

Inglehart'ın analizlerinden çıkan sonuçlardan biri ise oldukça şaşırtıcı: Kendi kendisini ifade etme konusunda en başta olmasına rağmen oldukça “geleneksel” (ortalamanın altında) olan ABD'nin pozisyonu. İskandinav ülkeleri ABD'den daha “post-modern” görünüyorlar. Dünyanın Amerikalılaşmasından çok İsveçleşmesinden bahsetmek daha doğru olacaktır.

Sonuç

Bir toplumun, özel bir sosyal grubun medeniyetini bir bütün olarak incelemek ve bundan bir şema, ideal bir tip oluşturmak Max Weber'in de *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde üzerinde durduğu konulardandı. Bir medeniyetin global olarak kavranması ile bu medeniyeti yaşayan insanların kişiliğinin incelenmesi aynı zamanda, toplumun işleyiş mekanizması ve medeniyetin iletilmesi aracı olan ortalama kişilik ya da kişiliğin “sosyal temeli” ile ilgili bir şema çıkarılmasına izin verir.

David Riesman üç ana toplum tipine denk düşen üç ana kişilik tipi olduğunu göstermiştir. Bu üç tip, bireyin hareketini yönlendiren kavramlarca tanımlanmıştır.

Günlük hareketlerinde gelenekler tarafından yönlenen bireyler vardır; ben bunları *geleneksel* tip diye adlandıracam. Her şeyde geleneklere uyum sağlamayı, her şeyi alışık olduğu gibi yapmayı dener. Bu tip insan değişimin son derece yavaş gerçekleştiği geleneksel toplumdaki köylü tipiyle örtüşür. Bu insan yaşamı boyunca o kadar az değişiklikle karşılaşır ki, babasıyla aynı yaşamı sürdürdüğü söylenebilir: Dünya babasının tanıdığı durumlara benzer durumların aynı şekilde devam etmesini sağlayacak kadar az değişmiştir.

Bunun tersine toplum hızla değişirse *özerk*, *içsel* diye adlandıracam insan tipine, yani kişisel bilinciyle hareket eden tipe ulaşılır. Özerk insan nasıl davranması gerektiğine dikkat eder, çünkü çocukluğu sırasında bazı davranış normlarını ve değerleri içselleştirmiştir. Toplumun eğitim yoluyla kafasına soktuğu değerler ve normlara göre davranır. Bu 19. yüzyılın zafer kazanmış kapitalizm medeniyetidir. Endüstrinin hâkimi, duruma ve başkalarına komuta eden, nesneler ve insanlar üzerinde isteklerini uygulayan tek lideridir.

Üçüncü tip ise, başkalarının kendi hakkında düşündüklerine göre hareket eden *heteronom* insan tipidir. Kendi düşüncelerine göre değil başkalarının kendisinden beklediklerine göre davranır. Günümüz Batı dünyasında gelişmekte olan, sürekli bir hareketliliğe izin veren toplumdur. Ama mutlaka değişiklik olduğu anlamına gelmez, çünkü bireyin hareketi diğer bireylerin hareketlerinin ve durumlarının sonucudur. Önemli kararlar büyük liderlerin isteğiyle değil, bir masa çevresinde toplanmış çıkar temsilcileri arasındaki uzlaşmaya göre alınır. Yönetimde başarılı olmak isteyen bir memur, üstünün ona iyi not vermesi için uğraşır ve bunun için de üstünün istediği gibi davranır. Egemen olan “durumun mantığı” ve “konunun anlamı”dır.

Sonuç olarak, önceki analizler ve özellikle bu son tip kategorileri, insan özgürlüğünün ve determinizmin büyük felsefe problemlerine hiçbir çözüm getirmez. Riesman tarafından belirlenen üç insan tipinin kendi toplumları ve farklı mekanizmalar (gelenekler, eğitim ve kişiler-arası ilişkiler) tarafından koşullandırıldığı açıktır. Sosyolog, bireylerin hareket özgürlüğüne sahip olduğunu inkâr etmeden, her toplumdaki düzenleme mekanizmalarını inceler: Genel bir sosyal mekanizmanın analizinden bireylerle ilgili geçerli sonuçlar çıkartılamaz.

KAYNAKÇA

Konuya giriş için, iki kültüralizm klasığıyle başlayabiliriz:

Benedict, R., *Échantillons de civilisations*, Paris, Gallimard, 1950, s. 311.

Linton, R., *Les Fondements culturels de la personnalité*, Paris, Dunod, 1959, s. 139.

Ödip kompleksinin evrenselliği üzerine, bir etnolog ve bir psikologtan iki kitap ve eski bir tartışmaya bakma imkânı veriyor:

Malinowski, B., *La Sexualité et sa répression dans les sociétés primitives*, Paris, Payot, 1967, s. 240, (1. baskı, 1927).

Roheim, G., *Psychanalyse et anthropologie*, Paris, Gallimard, 1967, s. 602.

Erkek egemenliği konusunda:

Héritier, F., *Masculin/féminin. La pensée de la différence*, Paris, Odile Jacob, 1996.

Zaman ve mekân bahsinde toplu bir çalışma yok, kullandığımız iki örneği belirtelim:

Landes, D.S., *L'Heure qu'il est: les horloges, la mesure du temps et la formation du monde moderne*, Paris, Gallimard, 1987.

Piaget, J., *Le Développement de la notion de temps chez l'enfant*, Paris, PUF, 1946.

ABD, Japonya ve Avrupa üstüne:

Nakane, C., *La Société japonaise*, Paris, Arthaud, 1964, s. 383.

Inglehart, R., *La Transition culturelle dans les sociétés industrielles avancées*, Paris, Economica, 1993.

Iribarne (D'), P., *la Logique de l'honneur*, Paris, Seuil, 1989.

Toplumsallaşma üzerine:

Dubar, C., *La Socialisation*, Paris, Armand Colin, 2000.

Percheron, A., *La Socialisation politique*, Paris, Armand Colin, 1993.

Toplumda Temel Grup

Öncelikle, kelime anlamı ile ilgili bir açıklama yapmak uygun düşecektir: Burada “temel grup” kavramı aynı zamanda bazen “ilkel grup”, “küçük grup”, “sınırlı grup” ya da “bir grubun dinamiği” ifadelerinde kullandığımız gibi en kısa haliyle “grup” diye adlandırdığımız kavramla aynıdır. Bu farklı terimleri, aralarında anlam farkı gözetmeksizin birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanacağız. Ama bu terimleri kısaca açıklamak uygun düşecektir.

“Küçük grup” az sayıda insandan oluşan bir gruptur, ama bu tanım çok net bir tanım değildir: Her şeyden önce sayı belirtmek sorun çıkarabilir, ayrıca sayı kriteri yeterli değildir. Bir otobüs şoförü ve yolculardan oluşan bir grup “küçük grup” ya da “temel grup” dediğimiz gruptan değildir. Az sayıda insandan meydana gelmiş bir gruptur, ama bu insanlar arasındaki ilişki kısa sürecek, sınırlı bir ilişkidir. Böyle bir “grup”tan bahsedebilmemiz için otobüs şoförünün müşterilerini çok iyi tanıyor ve onlarla her gün karşılaşarak olması gerekir. Başka bir deyişle bir grup sadece küçük olduğu için değil, aynı zamanda grup içinde belli bir ilişki olduğu için “temel grup” diye adlandırılır.

“Sınırlı grup” deyimini “sayıca sınırlı” anlamına gelir, ama aynı zamanda grubun “daha geniş bir gruba göre sınırlı” olduğunu ima eder. Büyük bir organizasyonun içindeki “sınırlı grup”tan bahsedilebilir, bunun amacı daha geniş birimler içinde daha küçük birimler olduğunu belirtmektir. Burada yine önemli olan yalnızca sayı değildir: Esas fikir sınırlı bir grup içinde var olan ilişkilerin çok geniş bir başka grup içindekilerle benzer olmadığıdır.

ğıdır. Politik bir konuşma yapan hatip ile dinleyicileri arasındaki ilişki, aynı konuşmacıyı konferans sonrası akşam yemeğine davet eden yöneticilerin onunla kurdukları ilişkiye benzemez. Elbette ki neredeyse bütün sosyal temaslarımız bireyler-arası ilişkiler üzerine kuruludur: “İdare”, bir gişenin ya da bir masanın arkasında oturan, bizimle konuşan bir birey aracılığıyla kendini bize somut olarak belli eder, ama bu ilişkiler küçük grup ilişkileri değildir. Küçük bir grup olması için ilişkilerin belli bir yoğunluğa, belli bir sıklığa ve hiç şüphesiz belli bir samimiyete sahip olması gerekir.

“İlkel grup deyimiyle birlik ve samimi işbirliği ile karakterize olmuş grupları kastediyorum. Bu gruplar her açıdan ama özellikle de bireyin sosyal fikirlerini ve doğasını oluşturmak açısından ilkelirdir. Samimi psikolojik birlik, ortak bir topluluk içindeki bireylerin belli bir düzeyde birbirine kaynaşmasını sağlar. Öyle ki “ego”, en azından bazı bakış açılarından, ortak yaşam içinde ve grubun ortak amaçları içinde varlığını sürdürür. Bu bütünlük hissi-ni tarif etmenin en basit yolu belki de grubun bir “biz” olduğunu söylemektir.” (Cooley)

Burada birbirine karışmış üç fikir bulunmaktadır. Bir yandan deneyime dayalı bir olgu olan “sınırlı grup”ın varlığı, diğer taraftan “yüz yüze” ilişkiler biçimi ve bir de samimiyet ile ortak amaç duygusu. Bu fikirler birbirine bağlı olmak zorunda değildir: Çok büyük gruplarda canlı bir “biz” duygusuna rastlanabilir. Yine de Cooley haklıdır: Sınırlı grup ancak belli bir samimiyet içerdiği zaman bizi ilgilendirir.

Küçük grupların sınırını tanımlamak oldukça zordur. Basit bir örneği ele alalım. Bir yargıç, bir sanık, bu sanığın avukatı ve bir savcı bir “küçük grup” oluştururlar mı? Bizim tanımımıza göre hayır. Çünkü bu grupta olup bitenler prensipte farklı bireylerin kişiliklerinden bağımsızdır ve sıkı sıkıya uyulması gereken, titizlikle sistemleştirilmiş kurallarla belirlenir: Bunlar “ilkel” değil, tipik “ikincil” ilişkilerdir. Ayrıca bu grubun kalıcılığından söz edilemez: Avukat ve sanık devamlı olarak değişir. Buna rağmen tartışmanın şekli, istense de istenmese de, yalnızca onu belirleyen hukuki kurallara bağlı değildir. Başka bir deyişle, bu denli kurumsallaşmış ve ritüelleşmiş durumlarda bile küçük grupların incelenmesini gerektirecek olgular gelişir. Bireyler arasındaki samimi ilişkiler ne kadar titizlikle düzenlenmiş olursa olsun her türlü törenin gelişimine girerirler.

Basit grubun en temel örneği elbette ailedir, ama aileden başka örnekler de bulunur. Sosyologlar aileyle, okulla, arkadaş ve dost gruplarıyla ya da suçlular grubuyla uzun süreden beri ilgilenmektedirler. Diğer taraftan eği-

timciler ve ailesel problem uzmanları bu tür samimi ilişkilere karşı daima duyarlı olmuştur. Ama bu araştırmalar yakın bir zamana kadar, önceki bölümde bahsedilen ve yurttaşlar ile ulus arasındaki her türlü grubu yok sayan bireyci ideoloji yüzünden deneysel bir biçim almamışlardı.

Küçük grupların incelenmesi konusunda en hızlı gelişen alan sosyal psikolojidir, bu alandaki kaynakça sayısı şimdiden binleri bulmuştur. Bu önemli hareketin kökeninde üç kişi bulunur: Fabrikalardaki küçük grupların varlığını keşfeden Elton Mayo, sosyometriyi icat eden Moreno, grup dinamiği üzerine çalışan Lewin.

Western Electric

Mayo, atölyelerindeki işleyişi çözmeyi başaramayan mühendisler tarafından Western Electric'e davet edildi. Mühendisler aydınlatma derecesi üzerinde karar vermek için bazı çalışmalar yapmak istemişlerdi. Onların çıkardığı sonuca göre aydınlatmayı artırmak gerekiyordu. Zorluk çıkmaması için personeli uyardıktan sonra, üretim durumunu kaydederek aydınlatma koşullarını deneysel yollarla değiştirmişler ve aydınlatmayı artırdıklarında üretimin de arttığını tespit etmişlerdi. Daha sonra deneyin tersini uygulayıp aydınlatmayı azaltmışlar ve üretimin değişmediğini, hatta bazen arttığını görmüşlerdi. Bu tuhaf tespit karşısında, ne olup bittiğini anlayamadıkları için psikologlardan yardım istediler.

Mayo, değişik bir şeyle karşılaşacağını anladı, ama neyle karşılaşacağını bilmiyordu. Küçük bir işçi grubunu alıp onları diğerlerinden ayırmaya ve tam deneysel koşullarda onları incelemeye karar verdi. Altı gönüllü işçiye konunun ne olduğu anlatıldı. Deneyin, onları sık sık tıbbi araştırmaya tâbi tutmak gibi sakıncaları olabileceği bildirildi. Bu altı işçi özel bir odaya götürüldü ve bu odaya mükemmel bir deneysel aygıt kuruldu: Havanın sıcaklığından ve neminden, işçilerin sağlığına ve günlük üretime kadar odada gerçekleşen her şey ölçülüyor, odada konuşulanlar bile not ediliyordu.

Bu aygıtın zenginliği sayesinde Mayo, üretimin artması için arada sırada insanların dinlenmelerini ve güçlerini toparlamalarını sağlayacak kısa molar verilmesinin uygun olduğuna karar verdi. Mola sürelerini, dağılımlarını, miktarını ve çalışma saatlerini değiştirerek ölçümler yaptı. Bu sırada üretim ve dışarıdaki havanın durumu, işçilerin sağlığı gibi diğer bütün düzen bozucu etkiler titizlikle kaydediliyordu.

Ciltler dolusu rakamın birikmesinden ve olabilecek bütün bağlantıların

incelenmesinden sonra ortaya değişkenler arasında hiçbir bağlantı olmadığı sonucu çıktı. Aslında bu beklenmedik bir olguydu. İşçiler tekrar toplandı; yeni duruma uyum sağlayabilmeleri için deneysez, molasız bir ortamda çalışmalarına izin verildi ve ardından iki mola verildi, sonuçta üretim artmıştı. Sonrasında dört daha kısa mola verildi; üretim daha da arttı. Daha sonra atıştırma molaları verilmeye başladı, üretim artmaya devam ediyordu; atıştırma molaları kaldırıldı, üretimde değişim olmadı. Nihayet psikologlar bütün molaları kaldırıp olabilecek en kötü konuma, başlangıç noktasına döndüler; üretim bu defa bir miktar daha arttı. Yapılan ölçümlerin hiçbir işe yaramadığı ve ölçümlerde kaydedilmeyen başka bir şeyin olduğu açıktı.

Aralarında iyi anlaşılan ve fabrikalarından memnun olan bir işçi grubu oluşturuldu: Bu grubun başında usta yoktu ve grup istediğı gibi konuşmakta özgürdü. Kısacası istisnai bir grup ortamı yaratılmıştı ve bu ortamı tespit edilecek olan şeyin ana sebebiydi. Oldukça sıradan gibi gözükse de, iyi ücret koşullarını araştıran, bireylerin çalışma koşullarına özen gösteren, iyi organize olmuş bir şirket için asıl buluş, verimlilik ve çıkar açısından en önemli gerekliliğin “küçük gruplar” içerisindeki iyi ilişkiler olduğunun keşfedilmesi idi. Bu “buluş”un Fordizmin ağır bastığı atölye tipi organizasyonlara girmesi çok uzun zaman aldı. Bunun için 1970’li yılları ve Volvo’nun özerk gruplarını beklemek gerekecekti.

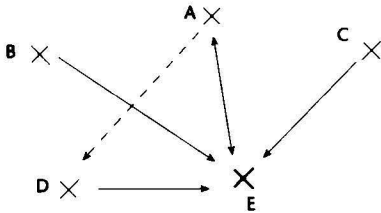
Sosyometri

Moreno’ya göre Freud’un analizleri eksiktir, çünkü Freud “küçük grup” olgularını psikolojik açıdan göz önünde bulundurmamıştır. Bazı bireylerin psikolojik problemlerini anlamak için bu bireylerin içinde bulundukları ya da çalıştıkları grupları dikkate almak gerekir. “Sosyodrama” ve “psikodrama” hasta için grup tedavi şekilleridir ve bazı vakalarda doktor ve hastanın baş başa kalmasından daha etkilidirler. Moreno’nun yarattığı bu tedavi şekli hastanın kendisi için travmatik olan durumları asistanların ya da diğer hastaların yardımıyla tekrar canlandırdığı çok kişili bir oyundan ibarettir.

Moreno’nun çalışmaları daha sonra, kendisinin “sosyometri” diye adlandırdığı bir yöntemle dönüşmüştür. Bu sözcük “sosyolojide ölçülebilen her şey”i kastettiğı için iddialı bir sözcüktür. Bugün “sosyometri” terimi “küçük grup”ların özel bir teknikle analiz edilmesini anlatır. Sosyometrik test, belirli bir grup içerisinde her grup üyesine diğer üyeler arasından kimi tercih edip kimden hoşlanmadığını sormaya dayanır. Örneğin, “Kimi seviyorsunuz? Ya da kiminle bir akşam geçirmek isterdiniz?” Bir gruptaki bü-

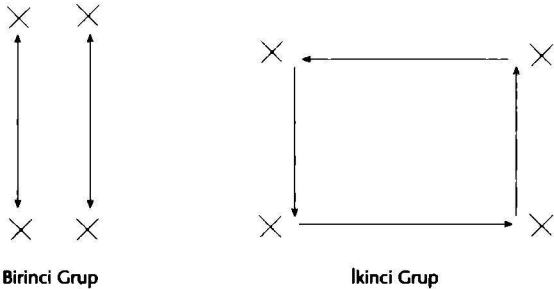
t n  yeleri bu testten geçirdikten sonra bireyler arasındaki sevgi ve nefret ba larını bir şema yoluyla göstermeye yarayan “sosyogram”ı çizmek mümün olur.

Örneğin, A, B, C, D, E ki ilerinden oluşan be  kişilik bir grup olsun. Her birey bir çarpı işaretiyle temsil edilir. A’nın E’ye olan sevgisini anlatmak için A’dan E’ye, ucunda ok işareti olan bir çizgi çizilir ve E de A’yı seçiyorsa ok işareti iki taraflı olur. Nefret duygusu ise kesik çizgilerle gösterilir:

Bu küçük şema sayesinde bazı bireylerin grup içinde özel bir rol oynadıkları görülür. Örneğin en çok tercih edilen E “yıldız” dediğimiz bireydir (o noktaya odaklanan okların ortaya çıkardığı  ekil durumu anlatıyor zaten). Bu kişinin özel bir rol oynayacağı, görüşlerinin diğerleri tarafından sayılacağı ve grubu yönetme  ansı olduğu açıktır. Diğer taraftan hiçbir okun y nlenmedi i izole bireyler ve karşılıklı okların gösterdiği gibi kayna an grup  yeleri de vardır.

Bu basit araç, grupların durumunu incelemeye yarar. Karşılıklı birbirini seçen dört kişilik bir grubun dağılma riski büyüktür. Diğer taraftan d n  m l  seçimin olduğu dört kişilik bir grup ise i levseldir.

Biz basit olarak “tercih etmek” ve “reddetmek” sözcüklerini kullandık. Ama çoğunlukla daha açıklayıcı sorulara başvurulur: “Neden tercih edilir? Neden reddedilir?” “Kimi daha çok seviyorsunuz” ya da “Kimle çalışmayı

tercih ederdiniz?” sorularının yanıtları aynı olamaz. Bunun gibi daha çok ayrıntıya ulaşmak isteniyorsa, bireyden farklı işler için farklı seçimler yapılması istenebilir. Hatta “Kimin tarafından seçilmek isterdiniz?” sorusu bile kullanılabilir. Bir başka deyişle aynı somut grup içinde birçok değişik yapı ortaya çıkabilir. Bir grubun sosyogramı, bireyler arasında duygusal bir ilişki söz konusuysa farklı, zorunlu bir görev söz konusuysa farklı çıkabilir.

Sosyogram “küçük gruplar”ın işleyişi hakkında tahminde bulunmanın, örneğin çocuklardan oluşan ekipler kurmanın ya da bir toplantıda insanları masalara yerleştirmenin en pratik yoludur. Ama daha ciddi işler için de kullanılabilir. Sosyometrik testin geliştirilmesi için uzun süre çalışılmış ve bu test, bombardıman uçaklarının mürettebatını oluşturmak için kullanılmıştır. En etkili mürettebat birbirlerine sevgi besleyen bir gruptan oluşmaz; tıpkı birlikte çok iyi anlaşılan bir arkadaş grubunun sınavlara en iyi hazırlanan grup olmadığı gibi. Tersine, verimin en yüksek şekilde elde edilmesi için hassas bir denge gerekir: Ne fazla düşmanlık, ne bölünme, ne izole insanlar ne de fazla sevgi.

Grup dinamiği

Moreno kapsama alanı sınırlı bir araç olan ve bir grup hakkında bildiklerimizi özetlemekten ileri gitmeyen sosyogramı yarattı. Üçüncü öncü Lewin ise yeni bir sözcük dağarcığı ve deneysel önlemlerle “küçük gruplar”ın problemlerini incelemeye katkıda bulundu. Bu açıdan Lewin “grup dinamiği” dediğimiz kavramın, yani grupların iç işleyişlerinin incelenmesinin fikir babasıdır.

Lewin ABD’de savaş boyunca et tüketimi alışkanlıklarının nasıl değişti-rilebileceğini merak eder: Bifteğin daha az ve sakatatın daha çok tüketilmesi gerekmektedir. Durum açıklandığında tüketiciler olumsuz tepkiler verirler çünkü bu konuda çok katı düşüncelere sahiptirler. Fransa’da Chombart de Lauwe’un anketlerinin gösterdiği gibi, kırmızı et bir işçinin güç kazanması için gerekli kabul edilir ve sofraya kırmızı et koymayan bir anne annelik ödevini yapmıyor demektir. Lewin insanları sakatatın da diğer parçalar kadar besleyici olduğuna ve ABD’deki savaş ekonomisinin et israfını azaltmayı gerektirdiğine ikna etmenin en iyi yolunu aramaya başlar.

Lewin, et alışverişini yapanlar kadınlar olduğu için bir grup ev kadınlarını toplar. İlk iş olarak bu kadınlara bir dizi konferans verilir. Bir ekonomist savaş koşullarında sığır eti üretiminin pek yeterli olmadığını ve gıda karne-sine kalmak istenmiyorsa tüketimin değişmesi gerektiğini anlatır. Bir diye-

tisyen böbrekte ve beyinde de temel besleyici maddeler olduğunu anlatır. Bir aşçı da bu parçalardan yapılacak en iyi yemek tariflerini gösterir.

İkinci metot olarak ise üç uzman sunum yapmak yerine kendilerine sorulan soruları yanıtlarlar. Sorulan sorular, önceki metotta anlatılanların, madde madde açıklanmasını sağlar. “Neden her zamanki iyi etten alamıyoruz?” sorusunu ekonomist yanıtlar. “Ama bu hiç de sağlıklı değil,” düşüncesine diyetisyen yanıt verir. “Ama kocam bunu hiç sevmez!” endişesini aşçı giderir. İki metot arasındaki fark, verilmek istenen mesajın içeriğinde değil, mesajı veren ve alan arasındaki ilişkidir.

Bu deney ikinci metotla insanların çok daha kolay ikna edildiğini ispatlıyor. Sebebini anlamaya çalışalım. İnsanlar konuşulanı dinlerken ortada bir grup olgusu yoktur: Arada sırada gülerler, itirazlarını ve coşkularını gösterirler, ama bu toplu şekilde tepki vermenin en basit şeklidir. Grup, bir konuşmacı karşısında varlığını pek hissettirmez. Buna karşılık halk soru sormaya başladığında çok farklı bir olgu gerçekleşir: İnsanlar pasif kalmak ve anlatılanların bireysel olarak etkisinde kalmak yerine, aktiftirler ve kendilerini bir fikir edinmeye zorlarlar; olayın içinde yer alırlar ve yavaş yavaş karşılıklı bir etkileşim oluşmaya başlar. Bilgiyi alan, isteyen, onu kabul eden ya da reddeden artık grubun kendisidir.

Buna karşılık grubun toplu fikrinin, bu grubun bir üyesinin kişisel fikrine olan etkisi incelenebilir. Asch bunu, deneklerin üç çizginin uzunluğunu karşılaştırmak zorunda oldukları ünlü deneyde incelemiştir: Her denek tek başına teste tâbi tutulduğunda hepsi doğru cevabı verir, ama üçte ikisi deney için çalışan insanlardan oluşan ve yanlış yanıtlar veren bir grubun içinde, deneklerin büyük kısmı çoğunluğun fikrinden etkilenip yanlış yanıtlar verir.

Çok daha etkileyici bir başka deney ise genç anneler ve onların çocuklarını nasıl besleme biçimleriyle ilgilidir. Bir doktor doğumdan sonra yeni annelere, bebeklerine hangi yaştan sonra küçük bir kaşık portakal suyu vermeleri gerektiğini açıklamak amacıyla tavsiyelerde bulunur, ama doğumevindeki genç annelerin çoğunluğunun bu tavsiyelere uymadığını fark eder. Bu durum biftikten böbreğe geçmek istemeyen insanların durumundan farklıdır: Onlara bir şey kabul ettirmek istenmiştir. Ama genç annelerin kuvvetli bir güdüler olduğu ve çocuklarını en iyi şekilde beslemek istedikleri öngörülebilir. Bu isteklerine rağmen doğumu yapan, dolayısıyla güven duydukları doktorun açıklaması onları çok az ikna etmiştir.

Lewin annelerle tek tek konuşmak yerine beş altı tanesini bir araya toplar ve onlara evlerine dönmeden önce çocuklarını nasıl besleyecekleriyle ilgili doktorlarına soru sorabileceklerini ve doktorun bu soruları seve seve ya-

nıtlayacağını için orada olduğunu söyler. Anneler sorularını sorarlar ve doktor sonunda portakal suyundan bahseder. Bu olayda da ikinci metot tamamen aynı sebepler yüzünden çok daha etkili olur.

Genç anne eve, küçükken hiç portakal suyu içmediği halde bunun pek de sorun olmadığı ortamına döner; bu tür yenilikler tehlikelidir; bebeği daha çok küçüktür vb. böylece baskılara diretir. Genç annelerin baskılara farklı şekillerde, son derece hassas olan kişisel inançlarına göre direndiği ortadadır. İnsanların değişikliklerden korkmalarının sebebi grup normlarına karşı gelmek istememeleridir. Yeni normları olan yeni bir grup kurulursa, bireylerin değişimleri kolaylaştırılabilir.

Başka bir deyişle dönüşümün “en az kayıpla” gerçekleşmesi isteniyorsa, grubun verilen karara katılması, bu yeni düzende bireyi yalnız bırakmaması gerekir.

Lewin'in bu ilk deneyimleri, laboratuvarlarda toplanıp çeşitli uyarılara verdikleri tepkilerin incelendiği deney gruplarının iç dinamiği üzerine bir araştırma akımının doğmasına yol açmıştır. Bu araştırmalar sonucunda hızla yayılan bir meslek haline gelen endüstriyel psiko-sosyologların kullandığı temel bir bilgi oluşturulmuştur. Ayrıca, sosyodrama ve psikodrama, Moreno prensiplerinin klinik yöntemleridir.

Liderlik

Yönetmek pek çok anlama gelebilir. Albay olup bir alayı yönetmekle bir arkadaş grubunun lideri olmak aynı şey değildir. İlk durumda albayın cezalandırma ya da ödüllendirme, altındakilere isteğine göre otorite uygulama yetkileri bulunur. İkinci durumda ise olay çok daha az kurumsallaşmıştır. Bir arkadaş grubunda en etkili olan lider kendisiyle aynı fikirde olmayanları cezalandıramaz. Başka bir deyişle lider ve komutan arasında net bir fark vardır. Bu fark önemlidir, çünkü temel gruplarla kurumsallaşmış grupların incelenmesini birbirine karıştırmamak gerekir. İngilizce'deki *leadership* sözcüğünün tam karşılığını başka dillerde bulmak kolay değil: Komuta etmek, yönetmek ve etkilemek gibi sözcüklerle tam karşılığını bulamayız. Bu da, kültürler arasındaki farklılıklardan kaynaklanıyor.

Geleneksel anlamda seçkin kişilerin, kendilerini diğerlerine kabul ettirdikleri ve onları yönettikleri söylenir; bu elbette yanlış değildir. Hayvan psikolojisinden bir örnek verirsek; bir kümesteki tavuklar arasında sürekli bir hiyerarşi olduğu gözlemlenmiştir. Ama zor olan liderin seçkin niteliğini tespit etmektir. Elbette lider seçkindir, yoksa lider olmazdı; bu durum bir *toto-*

loji sayılabilir. Kimin diğerlerine göre daha iyi bir lider olacağını söyleyebilmek için bireysel özelliklerini netleştirmek gerekir.

Soru böyle sorulduğunda, geleneksel literatüre başvurularak liderin bu niteliklerinin tespit edilemeyeceği görülür, ama geleneksel yaklaşım ona üstün ahlâkî erdemler verebilir. Oysa bir cevap arıyorsak, ahlâkî terimlerle konuşmak tahlil etmeye gücümüzün yetmediği bir sosyal fenomene değindiğimizin kanıtıdır. Bir liderin dürüst, sadık, zeki olduğu söylendiği zaman, aslında bir şekilde gruptaki insanların liderin üstünlüğünü kabul etmiş olduğu ortaya çıkar. Başlangıçtaki totolojiye dönüyoruz. Şöyle ki: Lider dürüsttür, peki. Eğer söz konusu olan bir gangster topluluğu ise dürüstlük iyi bir özellik midir? Her şey dürüstlüğü nasıl tanımladığınıza bağlıdır. Dürüstlük, bir gangster liderinden bahsediliyorsa başka, bir kurumun veznedarından bahsediliyorsa başka bir anlama gelir. Liderin zeki olması gerektiği söylenir. Elbette, ama yönetici her zaman en zeki olan mıdır? Herkes bunun doğru olmadığını çok iyi bilir.

Bu totolojiden çıkıp üyelerin tamamen bireysel olan değişkenlerini değil, birey ve grup arasındaki ilişkiyi incelemek gerekir. Yönetim etkileşimli bir olgudur. Durumun kökenini kavrayabilmek için mümkün olduğu kadar basit bir örnek verelim. Saat altıda bir dersin çıkışında birbirini çok az tanıyan beş öğrencinin konuştuğunu farz edelim: “Sinemaya gitsek mi?” Öğrenciler nerede yemek yiyeceklerini, hangi filmi görmeye gideceklerini ve filmden sonra bir şeyler içmeye gidip gitmeyeceklerini ya da ertesi günkü ödevlerini hazırlamak için eve dönüp dönmeyeceklerini konuşuyorlar.

Bu basit hikâyede birçok olgu göze çarpıyor. İlk olarak, grup ortaya çözülmesi gereken bir problem koyuyor. Gruptan biri problemi çözme amacıyla grubu harekete geçirme, yönlendirme ve tartışmayı çözme rolünü üstlenecektir. Belki her problemde farklı biri sıvrılacaktır ya da tersine, öne çıkan hep aynı kişi olacaktır. Yemek yemeye gidilecek yer ve görülecek filmle ilgili sürekli aynı kişinin fikir yürütmesi beklenmez. Biri “en kolayı saat sekizde sinemanın önünde buluşmak”, diğeri “Bu akşam seyredilebilecek en ilginç film x sinemasındaki kovboy filmi,” diyecektir. Başka bir deyişle işlevsel bir grupta, lider seçimini belirleyen şey hedeflenen amaçtır. Buna karşılık eski bir arkadaş grubu, grubun kabul edilmiş liderini dinleme alışkanlığına sahip olabilir. Ama daha az yapılanmış bir grupta, her fırsatta başka bir liderin ortaya çıkması olasıdır.

İkinci olarak, bir lideri, sadece iyi bir fikre, doğru bilgiye sahip olması değil, diğerleriyle olan ilişkisi de belirler. Arkadaşlarımız arasında üstünlüğü diğerleri tarafından kabul edilmiş biri varsa ve “Bu akşam yapılabilecek en güzel şey senfoni orkestrasının konserine gitmek,” derse, muhtemelen ona

“Bırak Allah’ını seversen, yorgunuz, başka şey yapmayı tercih ederiz,” denecektir. Diğerlerine göre daha alışılmadık fikirleri olan bir lider pek tutulmayan bir öneri getirecek, liderliğini yitirecektir; o durumda bir başkası onun yerini alır. Bir lideri lider yapan önerisinin diğerleri tarafından karşılanma ve kabul edilme şeklidir.

Bu da yine çok eski bir problemdir. Bazıları için lider, içinde bulunduğu topluma istediğini yaptıran kişidir. Örneğin: Eğer grev yapanlar kötü insanlarsa bu herkesin bildiği gibi onları gerçek amaçlarından saptıran ve onlara iradeleri dışında bir takım şeyler yaptıran liderlerin olmasındandır: Yaratıcı lider, büyük adam ya da kalles lider teorisi. Bazıları ise, tersine, bir liderin gerçekte hemen hemen hiçbir şey yaratmadığını, topluluğun niyetlerini ve hareketlerini yorumlamakla yetindiğini düşünürler. Tıpkı “ben onların lideriyim, öyleyse onları izlerim” sözünün anlattığı gibi. Bu iki tezin hiçbiri doğru değildir. Önemli olan liderin her çeşit grupta ve her durumda müdahale etme derecesinin ve şeklinin ne olduğunu bilmektir.

Lider tipleri

Başka bir deyişle, bir taraftan yönetim şekilleri, bir taraftan da yönetimi kolaylaştıran ya da zorlaştıran iletişim biçimleri üzerine analizler yapılmalıdır.

Mantıklı bir ayırım yaparak yola çıkalım. Bazı insanlar otoriterdir, komuta etmeyi severler. Bazıları fikir vermeyi sever, bazıları birlikte oldukları insanların fikirlerine sahip çıkmaktan hoşlanır, bazıları hoşlanmaz. Daha fazla detaya inerek, yönetici tiplerini “otoriter”, “demokratik” ve grubun işlerine göreceli olarak daha az müdahale eden “liberal” yönetici başlıkları altında toplayabilir miyiz? Bu lider tipleri, “otoriter”, “demokratik”, “liberal” kelimelerinin bize çağrıştırdıklarına göre değil, bir dizi lider davranışı ile deneysel yoldan tanımlanacaktır.

Lippit ve Whyte, yönetici tiplerini tanımlamak için mümkün olduğunca eşitledikleri çocuk grupları oluştururlar ve çocukların o zamana kadar itaat ettikleri yönetim biçimlerini değiştirirler. Grupları eşitlemek, zekâsı, sosyalliği ve önceki arkadaşlık bağları açısından birbirinden çok farklı olmayan gruplar oluşturmak demektir. Özetle bir doğa bilimi deneyinde olduğu gibi, uygun değişkenleri eşitlemektir. Her grup, üzerinde çalışılmış değişkenler açısından farklılık gösterir. Elbetteki kusursuz bir ortam yaratılamaz, ama en azından bu ortama mümkün olduğunca yaklaşılabılır. Çocuk grupları haftada iki saatlik boş zamanlarını, etkinlikleri yöneten yetişkinlerle geçirmektedirler. Yöneticilerin kişilik etkilerini unutturmak için

önlemler alınır ve üç liderin nöbetleşe her grupla ilgilenebileceği bir sistem kurulur.

Otoriter grupta yönetici, örneğin küçük uçak modelleri yapmaya karar verir ve bu işle ilgili bütün düzenlemeleri üzerine alır. Elbetteki grubun ilgisini çekmek istemektedir, ama bütün kararları alan odur. Demokratik grupta lider soru sorar ve en ilgi çekici etkinliği bulmak için ortak bir karar elde etmeye çalışır. Başka bir deyişle, karar, liderin önerisiyle gruptan çıkar. “Liberal” grupta, lidere ya da gruba ait tek bir karar almak için çaba gösterilmez, grup istemedikçe lider müdahale etmez.

Otoriter yönetici aşamaları kendi kendine belirler ve her aşama ile ilgili bilgi verir: “Uçak yapmak için ilk olarak uçaklarla ilgili bilgi toplamalıyız. Bilgi toplama işini aramızda paylaşacağız.” Bu iş tamamlanınca ikinci aşamada yapılması gereken işleri bölüştürür. Demokratik yönetici ise otoriter olanın tersine, grubuyla konuşur ve aşamaları grubun tanımlamasını sağlamaya çalışır. Grup ortak bir karara vardığı zaman, doğal olarak aşamaların sırasıyla gerçekleştirilmesi işine başlanır. “Liberal” grupta aşamalar belirlenmez. Grup özgür bırakılır; yönetici yalnızca bilgi vermek, soruları yanıtlamak, yetkilerini yerine getirmek için vardır. Yöneticiden çok, bir uzmandır.

Otoriter yönetici, işlerin herkesin yeteneğine göre nasıl dağıtılacağına kendisi karar verir. Demokratik grupta görev dağılımı karşılıklı tartışmayla yapılır. Bu yüzden sorunlar çıkar, çünkü herkes eğlenceli işleri yapmak ister; kimse sıkıcı işleri üstlenmek istemez. Tartışma sonucunda sıkıcı ve eğlenceli işler de dağıtılır. “Liberal” grupta sorun yoktur, herkes istediği işi yapar, görev dağılımı organize edilmez.

Otoriter grupta yönetici, kişisel değerlendirmelerini dile getirir. “Paul bu işi çok iyi yaptı, Henri iyi çalışmadı” gibi. Demokratik grupta yönetici yargılarını objektif bir şekilde açıklar: “Bu uhuyu kullandığınız için maket tutmadı”. “Liberal” grupta ise yönetici değerlendirme yapmaz, bilgi vermekle yetinir. Otoriter ve liberal gruplarda yönetici grubun etkinliklerine katılmaz, yalnızca yönetir. Demokratik gruptaysa, yönetici bazı işleri üstlenir, o da diğerleri gibi grubun bir üyesidir.

Bu deneyden çıkan sonuçlar nelerdir? Bu yönetim şekilleri ne derece etkili olmuştur? İlk olarak, otoriter grup en üretken gruptur. Ama demokratik grup en kaliteli işi çıkarmıştır. İkinci olarak, yönetici birkaç dakikalığına kaybolduğunda ve çocukların bu sırada ne yaptıkları kaydedildiğinde, otoriter gruptaki çocukların kısa süreli özgürlükten yararlanmak için hemen işi bırakıp şamataya başladıkları görülür. Demokratik gruptaysa herkes çalışmaya devam eder. İşle ilgili talimatlar ikinci grupta ilk gruba göre daha

içselleştirilmiştir; kontrol edecek bir yönetici bulunmasa da bireyler işlerini tamamlar.

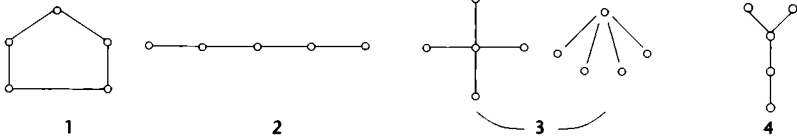
Üçüncü olarak, demokratik sistemde grubun moralinin biraz daha yüksek olduğu görülür. Örneğin demokratik grup “ego”larını öne çıkarmak yerine “biz” deme eğilimine sahiptir. Aynı şekilde grupların saldırganlık durumları karşılaştırılarak hayal kırıklıkları da ölçülebilir. Bütün toplumlar da grup içindeki yabancı, günah keçisidir, yani yöneticinin yokluğunda bu gruplara yeni bir öğrenci sokulursa, yeni gelenin otoriter grup içinde demokratik gruptan çok daha kötü karşılandığı tespit edilir.

Bu deneyin amacı ve kapsadığı alan nedir? Deney iki öğeyle sınırlandırılmıştır. Deneyi sınırlandıran ilk unsur deneyin şartlarıdır. Bir çocuk grubunun amaçları, bir elektrikçi ekibinin amaçlarından oldukça farklıdır. DeneySEL bir vakanın gerçek gruplara aktarılabilmesi ve bunun sonucunda ustabaşına “demokratik” davranışlar sergilemesini söylemek pek mümkün değildir. Ayrıca çocuklar bazı tepkilerini içinde bulundukları ortamlardan alırlar. Bu çocuklar evlerinde ve okullarında belli bir biçimde davranmayı, yönetilmeyi, belli bir yönetim şeklini sevmeyi öğrenirler. Otoriter davranıldığında saldırganlık gösteriyorlarsa, bu yalnızca grup üyelerinin otoriteye alışkın olmadıklarındandır. Fransız çocukları ve Alman çocukları üzerine yapılan deneyler farklı sonuçlar verecek, belki de demokratik grubun karmaşa yarattığı görülecektir. Buradan politik alana sıçrayıp demokrasinin oradaki üstünlüğünü ispata çalışmak çok doğru olmaz.

İç iletişim

Ayrıca, bunlardan farklı değişkenler de göz önüne alınabilir. Grupların iç yapıları gereği bilgi (öneri de bir çeşit bilgidir) grubun içinde belli bazı kanalları izler. Bir fikir, grubun her üyesine aynı zamanda ve aynı kolaylıkla ulaşmaz. Bu yapıların verimlilik ve moral üzerinde etkisi vardır ve yönetici tipini etkiler. Burada sosyometriden ilham alındığı görülür.

Bir grubun yapısını şematik olarak gösterelim. Bireyleri küçük yuvarlaklarla, aralarındaki iletişimi ise çizgilerle belirtelim:

Elbette çok sayıda şema çizmek mümkündür: Bavelas bir çalışmasında beşgen ya da çember şema, zincirleme şema, Y şeklinde ve haç şeklinde şemalar kullanmıştır. Haç şeklindeki şemanın organigramlarda (resmî yapılar) kullanılan şemayla aynı olduğunu belirtelim: Asıl birey altında gruplanmış dört kişi. Laboratuvar deneylerinde farklı iletişim şemalarını oluşturmak için, insanlar, içlerinde iletişim kurmaya ve iletişimi kesmeye yarayan küçük pencercikleri bulunan kulübelere yerleştirilirler.

Bavelas bir problem çözecek beş kişinin, bir yapıda diğerinden daha etkili çalışıp çalışmadıklarını merak eder. Herkese birkaç oyun kağıdı dağıtılır ve “Elinizdeki kartlardan yapabileceğiniz en iyi poker eli nedir?” diye sorulur. İnsanlar ellerindeki kartlarla ilgili bilgileri birbirlerine aktarır aktarmaz problem derhal çözülmüş olur. Ne bir hazırlığa, ne bir buluşa ihtiyaç kalmamıştır. Gerekli bilgiyi toplamak yeterli olmuştur.

Bu farklı gruplar tek bir özellik açısından karşılaştırılabilirler: merkezileşme. Çember yapı merkezileşmemiştir, çünkü bütün pozisyonlar eş değerdir. Buna karşılık haç yapısı fazlasıyla merkezileşmiştir. Deney, merkezileşmiş grupların çok daha etkili olduğunu gösterir: daha az yanlış yapan, problemlerin çözümüne daha çabuk ulaşan gruplar. Ama bu grup üyeleri diğerlerine göre daha az memnundurlar ve moralleri daha düşüktür: Çember üzerindeki insanlar deneyi ilginç bulurlar ve deneyi tekrarlamaya haç yapısına yerleştirilmiş olanlardan daha isteklidirler.

Burada da, alelacele genellemekten ve merkezileşmiş sistemlerin her türlü durumda daha etkili ve bütün üyeler için daha az memnun edici olduğunu söylemekten kaçınmak gerekir. Ama bu deney yeni araştırmalar için işlemsel anlamda yeni sorular sorulmasını sağlar. Çıkarılan sonuç problem tipine hangi ölçüde bağlıdır? Eğer yeni bir buluş ortaya çıksaydı aynı sonucu elde eder miydik? Şemamıza yerleştirebileceğimiz ikinci değişken bilginin niceliği, üçüncüsü ise bilginin katılımcılar arasındaki dağılımıdır. Böylece her yapının içindeki yönetim tipi de değiştirilebilir. Otoriter liderin eğilimi iletişimi merkezileştirmek ve gerekli iletişim miktarını azaltmak olacaktır.

Bu yolla bir dizi problem aynı sistem altında toplanabilir ve böylece yarı klinik bir tanım, değişkenleri etkileyen unsurların tam bir analizine dönüştürülebilir. Nihayet, bir yönetim biçimi, belli bir grup ve iletişim yapısına indirgenebilir.

Bu yol daha gerçekçi modeller inşa etmeye de yarar. Bavelas ilk şemalarını laboratuvarlarda oluşturmuştur. Katıksız bir sosyal psikoloji deneyi ancak gerçek bir grupta, örneğin bir atölyede olup bitenlerin örneklendirilme-

si yoluyla aydınlatılabilir. Buna karşılık model birkaç bütünleyici değişkenle zenginleştirildiği zaman, gerçeğe biraz daha yaklaşmış olur.

Temel grup ve kitle toplumu

Laboratuvar deney sonuçlarını, gerçek sosyal yaşama aktarmak elbette kolay değildir; bu ancak gerçek grupların günlük çalışmalarını yürüttükleri yapılar ve organizasyonlar içindeki işleyişleri paralel olarak incelendiği takdirde gerçekleştirilebilir.

Savaş sırasında semptomatik durumlarda inceleme yapma fırsatı doğmuştur. Amerikan savaş bakanı psikososyologlardan, Amerikan askerlerinin hangi koşullarda daha iyi savaştığını incelemelerini ister. Amerikan askerinin moralini yükseltmek için, onu demokrasiyi ve Batı medeniyetinin sonsuz değerlerini koruduğuna mı ikna etmek gerekecektir? Mayo'nun endüstri konusundaki çalışmasına bakarsak, en önemli şeyin müfreze içindeki askerler, astsubaylar ve subaylar arasındaki kişisel ilişkiler olduğu fark edilmiştir. Bu disiplinin ve askeri iyi bir savaşçı olmaya iten yüksek moralin temelidir.

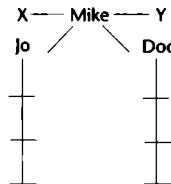
Bu konudaki bir başka araştırma savaş sonunda, Shils ve Janowitz tarafından Alman ordusu üzerinde yapılmıştır. 1945 yılı sonunda müttefikler Alman askerlerini teslim olmaya ikna etmek için büyük bir kampanya organize ederler. Askerlere, "Her şey bitti artık sizi yenilgiye götüren liderlerinizin peşinden gidemeyeceksiniz. Teslim olmaktan başka çareniz yok, oyun bitti." Aslında Nazi ideolojisiyle beslenmiş Alman askerinin, ideolojik devingenlerden etkilenen bir asker olması gerektiği düşünülebilir. Oysa bu araştırma Nazi ideolojisinin, askeriye içinde bireyler-arası ilişkinin oynadığı rol yanında göreceli olarak daha az önemli olduğu fark edildi. Yakalanmalarından sonra sorgulanan tutsakların, broşürlerde kullanılan ideolojik iddialardan etkilenmemiş olduğu görülmüştür. Buna karşılık kişisel durumları ve liderleriyle ilgili iddialar teslim olma kararını vermelerinde daha etkili olmuştur.

Bir tarafta demokratik ideolojiye sahip olan Amerikan toplumu ve diğer tarafta Nazizm gibi sistemleştirilmiş bir ideolojiye sahip, otoriter bir geleneği olan Alman toplumu gibi birbirinden bu kadar farklı iki durumu karşılaştırabilmek ve her iki taraf için de savaş zamanında makro-sosyolojik faktörlerin ve ideolojinin bireyler-arası ilişkiler ve grubun yapısı açısından başka bir anlamı olmadığını tespit etmek son derece ilgi çekicidir.

Resmî yapılar (organigram) ve temel grupların gerçek yaşamları arasın-

daki ilişkileri, bireyler arasındaki kişisel ilişkileri anlamak için, ordu, yönetim ya da fabrika gibi bürokratik yapılarla ilgili araştırmalar da yapılabilir. Endüstriyel yaşam deneyi işçi ekiplerinin ve gruplarının, görevleri organize etmek ve iş ritmini belirlemek için çaba sarf eden yönetime karşı tepki gösterecek şekilde bazı değerler ve normlar yaratmakta çok hızlı olduğunu gösterir. Günlük yaşamla ilgili gözlemler Western Electric anket sonuçlarını doğrulamaktadır. Fransız fabrikalarında işçiler tarafından yaratılan “paralel yaşam” üzerine sosyolojik incelemeler yapılmıştır.

Kurumların dışında da, çeşitli temel gruplar bulunur. Örneğin Thrasher, Chicago'daki binlerce çeteyi, çeteler içindeki farklı yaşamları ve yapıları inceler. W.F. Whyte, İtalyan asıllı genç işçilerin nasıl yaşadığını öğrenmek için Boston'daki bir İtalyan mahallesine gider. Bir grupta “katılımcı gözlemci” olarak bir sene yaşar, bu grubun toplantılarında bulunur ve bütün etkinliklerine katılır. Yaptığı şey sadece bakıp gözlemlerini not etmektir. Grup ilişkilerinin organize olmamış görüntüsü altında grup üyeleri tarafından az ya da çok benimsenmiş, grubun yaşamını ve işleyişini garanti altına alan bazı yapılar olduğunu fark eder. Mike'ın grubun lideri olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Dışarı çıkmak ya da kısa bir gezinti yapmak gibi seçenekleri ortaya koyan her zaman odur. Dolayısıyla herkes Mike'ı izler. Mike'ın demokratik bir lider olduğu düşünülebilir; grubun isteklerine ve duygularına tercüman olur, hep bir fikri vardır ve grup onu izler. Ama Whyte kısa sürede Mike'ın yanında, bir çeşit yardımcı rolündeki Jo'yu ve Doc'u fark eder. Mike gerçekte grubun üyeleriyle çok az konuşmaktadır. Mike'ın hitap ettiği kitle iki gruba ayrılmıştır: Jo ve Doc kendi gruplarının isteklerini Mike'a iletip, Mike'ın önerilerini onlara taşımaktadırlar. X ve Y olarak adlandıracığımız, ne Jo'nun ne de Doc'un kitlesi içinde yer alan başka iki genç ise Mike'ın danışmanlığı görevini üstlenmişlerdir: Onlar, herhangi bir durum karşısında Mike'a fikir veren, hayal gücü kuvvetli insanlardır. Whyte grupla dört beş ay yaşadından sonra aşağıdaki şemanın ortaya çıktığını görür, oysa grubun kendisi böyle bir yapının bilincinde değildir. Grup sadece günlük yaşamlarında Mike'ın ne kadar önemli olduğu fikrini paylaşır.

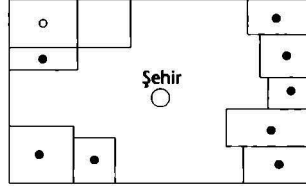
Bu yapı tuhaf bir biçimde, F. Barth'ın İran'ın güneyinde göçebe Basseri-ler kabilesinin yapısının benzeridir. Kabile her gün otlağın ne durumda olduğunu, daha iyi bir yer bulabilmek için kampın yerini değiştirip değiştirmeyeceklerini düşünmek zorundadır. Liderin rolü, erkekler arasında baskın olan eğilimi hissetmek ve bu eğilime göre karar almaktır. Eğer lider, kampın yer değiştirmesine karar verirse ve küçük bir azınlık buna karşı gelirse, kabilesinin ikiye bölünmesi riskiyle karşı karşıya kalır. Öte yandan, çoğunluk aynı yerde kalmak istediği takdirde "emir" yerine getirilmemiş olacak ve liderlik gücü azalacaktır.

Bireysel kararlarda medyanın etkisi

Bu birkaç örnek, basit grubun endüstrileşmemiş toplumlarda, özellikle de az yapılaşmış durumlarda önemli bir rol oynadığı sonucunu çıkarmamıza neden olabilir. Ama basit grubun rolü, kitle toplumlarında daha az önemli değildir. İnsanların çoğu radyo, sinema ve televizyonun doğrudan doğruya okuyucularının ve seyircilerinin yoğunluğuna göre davrandığını düşünürler. Oysa, ABD'nin küçük bir şehrinde, satın alma kararlarını ve bilgisini inceleyen kitaplarında Katz ve Lazarsfeld, olayın doğrudan doğruya bireyler ve kitle iletişim araçları arasında gerçekleşmediğini, ama insanların fikirlerine öncülük edecek bir kişisel ilişkiler aracısı olması gerektiğini göstermişlerdir. Basın ve yayın araçlarından etkilenen insanlar komşularını ve içinde yaşadıkları farklı temel grupları etkilerler. Katz ve Lazarsfeld insanların sinemaya gitmek için nasıl karar verdiklerini göstermişlerdir: İnsanlar gazete-den sinema eleştirilerini okurlar, ama bu eleştiri, gazeteyi okuyup haberi yorumlayan ve aktaran insanlarla tartışmalarına göre değer kazanır ve seçimlerini ancak o zaman etkiler. Bu bir kadının iç çamaşırı seçimi için de geçerlidir. Politik fikirler üzerine yapılan bir çalışma da, hemen hemen aynı sonucu vermiştir. Fikir değişikliklerinin sebebinin seçim propagandaları değil, hemen hemen her zaman temel grup içindeki kişisel ilişkilerin dönüşümü yoluyla olduğu gösterilmiştir.

Diğer ülkelerde olduğu gibi, çiftçilerin geliştirdikleri tarımsal tekniklerle ilgilenen ABD Tarım Bakanı, çiftçilere ulaşmak ve ikna etmek için farklı haber araçlarının ne kadar etkili olduğunu öğrenmek ister. Tarımsal ürünleri, onları sıkıntıya sokan bir hastalığa karşı korumak istediğinde, insanlara haber vermek için toplantıya çağırmak mı, kişisel mektuplar yollamak mı, gazetelere ilan vermek mi, konferanslar düzenlemek mi, yoksa uygulama alanları bulmak mı daha doğru olur? Bunun için bir ilçede araştırma ya-

pılır. İlçe merkezinin çevre köylerinin de küçük bir merkezi vardır. İnsanlar alışverişlerini yapmak, Pazar ayinine katılmak ya da arkadaşlarıyla buluşmak için çiftliklerinden merkeze giderler. Şehirde oturan herhangi biri kadar “şehir toplumu”nun üyesi olan çiftçiler arasındaki ilişki dolaysızdır. Ziraat servislerinin elinde bulunan kitle iletişim araçları, broşürleri ve teknik ziraat gazetelerini okuyup radyo programlarını dinleyen çiftçilere en iyi şekilde ulaşır.

Komşu Birimler

Çevre köylerde ise temel gruplarda bulunan yakın tanıklık durumu söz konusudur. Bazı kurumlar ve bireyler arasındaki kişisel ilişkiler üzerine kurulu yerel bir yaşam biçimi vardır. Örneğin, çocuklar okula ve kiliseye hep beraber giderler. Yeni teknikler, gazetelerin okunması ya da radyoların dinlenmesi yoluyla değil, bireysel konuşmalar sırasında aktarılır. Bu durumda halka bilgiyi yayacak olan görevlinin ne yapılması gerektiğini X'e ve Y'ye söylemesi için sürekli yer değiştirmesi gereklidir. X sosyometrik açıdan gözde bir kişi ise gelişmeyi etrafına yayar. Ama tersine, bilgiyi ileten görevli izole biri olan Y ile konuşursa, Y bilgiyi kendine saklar kimseye iletmezdi. Bunu tespit ettikten sonra Tarım Bakanlığı birimleri bilgiyi halka yayma amacıyla kullanılacak basitleştirilmiş bir sosyometrik test geliştirdiler. Böylece her toplulukta etkili insanları ve fikir babalarını çabucak bulacak ve böylece çiftçi kitlesine ulaşmak için vakit kaybetmeyeceklerdi.

Medyanın dili, bireylerin dili

Endüstri toplumu, işleyişinde bir dizi işaretler, semboller ve stereotip imajlar kullanır. Bazı kurumlar, özellikle düşünce yayan büyük organlar (basın, radyo, televizyon) topluma toplum tarafından ayrıntılandırılmış semboller ve imajlar yollar ve böylece mesleği bu stereotipleri kullanmak olan gazetecilerin, sanatçıların, yazarların, yapımcıların da yardımıyla stereotipleştirmeye katılırlar. Öte yandan bireyler arasındaki alışveriş de kolaylaşmış olur, çünkü ellerinde ortak bir semboller ve stereotipler dizisi bulunmaktadır. İnsanlar ta-

nışıyorlarsa, önceki gün gazetede okudukları hakkında konuşmaları çok daha kolay olur. Nasıl giyinilmesi ya da cumhurbaşkanının konuşmasına nasıl tepki verilmesi gerektiği gibi konular tamamen hazırlanmış bir şekilde sunulan konuşma konularıdır. Yayın organları tarafından bazı durumlar ve konular bu şekilde sunulur ve insanların fikir alışverişi yapmaları sağlanır. Bu yüz yüze ve uzaktan ilişkiler dizisi endüstriyel toplumun başlıca özelliklerindendir. Geleneksel toplumda, yalnızca insan insana ilişki söz konusudur, alışlagelmiş davranışların, inançların, normların ve değerlerin tek ve birbiriyle bağlantılı yapısı herkes tarafından kabul edilmiş, her durumla yüzleşebilmeyi sağlamış bir sistemi oturtmuştur.

Ayrıca, bireyin dünyada ve içinde bulunduğu toplumda konumlanması için, kendi kendine bu dünyanın ve bu toplumun bir tasvirini yapabilmesi gerekir. Geleneksel toplumda çocukluğu sırasında evrenbilimi, doğa ve sosyal dünya hakkında toplumun bütün üyelerinin sahip olduğu görüşü öğrenir. Ve bu görüş yeni bir durum karşısında ya da başka bir görüşe sahip olan bir yabancıyla temasa geçince de asla sorgulanmaz. Sonuçta bu bilgi birikimi bütün bir ömür boyunca yeter.

Endüstri toplumunda bunun tersine bireylere bu vizyonu veren, bireylerin toplumda yer edinmelerini ve “gerektiği gibi” davranmalarını sağlayan, medya tarafından yaratılan imajlardır ve normlar stereotiplere çok yakından bağlıdır. İnsanın nasıl davranması gerektiği sinema filmlerinde, kadın dergilerinde gayet açık tarif edilir. Herkes filmlerde gördüğü kahramana benzemek ya da tam tersine, bir model olarak onu reddetmek için yarıdır. Sembollerini işleyenler ise en azından belli bir sınıftaki insanların gerçek yaşamdaki davranışlarına mümkün olduğunca benzeyen filmler ve gazeteler üretirler. Sosyal gerçekliğin ve imajın karşılıklı pekiştirme mekanizması da sermayedir.

Kendini başkasının karşısında tanımlamak ve kendini onun yerine koyabilmek için başkasını anlamak, endüstriyel toplumdaki kişiler-arası ilişki tiplerinden birini oluşturur. Psikologlar, kısaca empati denilen, bireyin kendisini başkasının yerine koyma kapasitesi üzerine gün geçtikçe daha çok araştırma yapmaya başladılar. Geleneksel köylü toplumunda empatinin bir yeri yoktur, çünkü diğeri hakkında her şeyi bilen birinin diyalog kurabilmesi için kendisini onun yerine koymasına gerek kalmaz. Oysa kitle toplumlarında bireylerin diğeri anlaması ve diğeriyle diyalog kurabilmesi için kendisini diğeri yerine koyabilme yeteneğinin olması çok önemlidir.

Kitle toplumlarında tatmin edici bir araştırma tekniği olan kamuoyu yoklaması geleneksel toplumlarda bazı sorunlar çıkarabilir. Amerikalı bir sosyo-

log olan Daniel Lerner, Ortadoğu’da empatik bir durum yaratan “izdüşümsel” sorular kullanır: Başkasının yerine düşünmek için kendini onun yerine koymak. Bir Türk köylüye şu soruyu sorar: “Meclis başkanı olsaydınız ne yapardınız?” Köylü sessiz kalır, soru tekrarlanır, köylü bağırarak: “Ben! Dünyanın efendisi!” Sonra meclis başkanı olma düşüncesinin korkusuyla kalakalır. Anadolu’da bir dağda çobanlık yapan biri için kendisini meclis başkanının ya da Osmanlı İmparatorluğu zamanında “dünyanın efendisi” olan sultanın yerine koymak kesinlikle imkânsızdır. Buna karşılık herhangi bir Amerikalı Beyaz Saray’da olsa ne yapacağını bilir.

Eskiden Fransa’nın güneyindeki küçük bir şehrin meydanında Café du Commerce (Ticaret Kahvesi) adında harika bir kahve vardı. Bu kahve özellikle de gençler tarafından yavaş yavaş terk edilmeye başladı ve bir sene içinde kapandı. İnsanlar “Bunun yerine ne yapılacak?” diye sormaya başladılar. Bir senenin sonunda kahvenin yerine, gazete, cep kitapları ve dergiler satan bir kitapçı-kırtasiye açıldı. Bu, geleneksel güney medeniyetinden endüstri medeniyetine geçişin harika bir göstergesidir. Sohbetin ana sosyal eğlence kabul edildiği medeniyetten bireyin kişiler-arası ilişkilerinde ihtiyaç duyduğu stereotiplere, basın ve kitlesel yayın organları aracılığıyla ulaştığı medeniyete geçiş. Bu yalnızca bir örnek olsa da anlamlıdır.

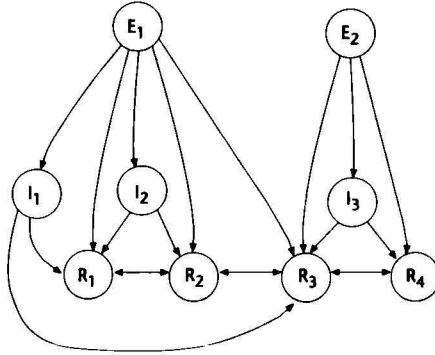
Sonuç olarak temel gruplar her iki durumda da çok farklı doğalara sahiptirler. Geleneksel köylü toplumunun bütün özelliklerinin yaşandığı aile ya da yakın komşularla, modern bir şehirlinin katıldığı ailesel, profesyonel, politik, sportif vb. gibi temel gruplar arasında radikal bir fark vardır: Aile ve yakın komşuluk ilişkileri bireyin bütün dünyasını kaplar. Diğerinde ise gruplar bir ya da daha çok işleve sahiptirler ve yoğun bir kitle iletişim ağında birleşirler.

Fikir babaları ve iletişim ağı

Temel grupla –kitlesel yayın araçlarının aracılığıyla– ilgili şemayı tekrar ele alalım: Yayın aracı (E) (gazete ya da televizyon) etkili olabilecek bazı kişilere (I) ve sıradan alıcılara (R) ulaşan mesajlar yollar. Yayın aracı ve alıcılar arasındaki mesaj iletişimi bazen doğrudan doğruya, bazen de “etkili” insanların aracılığıyla yapılır.

Mesaj, etkili olan I’ya ve basit grubu oluşturan diğer R’lerle konuşmadan bir karar alamayan ve bir fikir oluşturmamayan R1, R2 ve R3’e ulaşır. Bu bireylerin her biri çelişik etkiler yaratabilecek etkili insanlardan oluşan birçok basit gruba dâhildir. Bu da R1 için bir seçim özgürlüğü oluşturur. Eğer

I1 ve I2, R1 ile aynı mesajı alırlarsa bilgiler çıkarışır ve herkesin fikri diyalog sayesinde kolaylıkla pekişir. Ama örneğin R3, karısı ve bütün yakın çevresi (I1, R1, R2) *Le Parisien* okurken, *Humanité* okuyan iş arkadaşlarının (I3, R4 vb.) etkisinde kalırsa, cumhurbaşkanının son konuşması ve Ortadoğu'daki olaylarla ilgili iş yerinde ve akşam evinde ya da komşularıyla aynı şekilde tartışamaz.

Bu şema birbirlerini tanıyan insanlardan oluşan ve sosyal konumu bakımından dış dünyayı tanıyan, okumayı bilen, seyahat edip yabancılarla ilişkisi içinde olan “hatırı sayılır” kişinin etkisinde olan bir kasabadaki basit şemaya benzemez. Bir Yunan köyünde erkekler akşamları rakı içmek, gazeteyi okuyan ve okuduklarını anlatan papazı ya da köy öğretmenini dinlemek için kahvede buluşurlar. Geleneksel hiyerarşik bir toplumda bilginin ve etkinin sosyal aşamaya göre aşağıya doğru indiği ve etkili insanların hepsinin hatırı sayılır kişiler olduğu söylenebilir. Örneğin, şato sahibi ya da noter, köylülerle iletişimde olan papazla ya da öğretmenle konuşur. Farklı politik düşünceler ya da aynı tarım tekniği bu iki ayrı yolla, farklı düşüncelere sahip iki köylüye, bazen aynı köylüye ulaşabilir.

Basit grubun daha geniş bir sosyal yapı içine yerleştirilmesi durumunda bazı sorular sormakta yarar vardır. Bütün üyeler sosyal aşamada aynı seviyede midir, yoksa etkili kişi bu seviyenin yukarısında mıdır? Üyelerin bütün yaşamı bir grup içinde midir, yoksa dâhil oldukları başka gruplar da var mıdır? Geleneksel toplumda etkili kesim, köy hiyerarşisinin en üstünde bulunan “hatırı sayılır” kişilerden oluşur, ama “endüstri” toplumunda etkisi olan insanlar etkiledikleri insanlarla genellikle aynı sosyal tabakadandırlar.

Bu durum bazı etki ve mesaj çeşitleri için geçerlidir. Ama diğer etki ve mesaj tipleri için etkileyici olan kişi sosyal yapıda daha yüksekte bulunabi-

lir. Amerikan araştırmaları iki tip etki tanımlamışlardır: “yerel etkileyici” ve “kozmpolit etkileyici”. “Kozmpolit etkileyici” etkilemek istediği grubun biraz dışında konumlanır. Onun rolü her şeyden önce bir bilgi aktarıcısı olmaktadır. Kùçük bir Amerikan şehrini örnek vermek gerekirse, “kozmpolit etkileyici” yerel gazeteler yerine ulusal gazeteleri (*New York Times*) ve birçok dergiyi (*Harper's Magazine*, *Life*, vb.) okuyan kişidir. Ulusal topluma yönelik olduğu için bilgiyi anlar ve etkilemek istediği grup üyelerinin anlayacağı terimlerle gruba aktarır. Böylece grup üyeleri de alışılmadık bir konuda fikir edinmek istediklerinde dış dünyayla ilgili belli bir anlayışı olan bu kişiye yönelirler. O geleneksel toplumdaki hatırı sayılır kişinin pozisyonundan oldukça farklı, ama bu pozisyona yakın bir yerdedir.

Kozmpolit tipteki etkileyici ve hatırı sayılır kişi İngilizce'de *gate keeper* [kapıcı] diye adlandırılan insanlardır: Kapıyı açıp bazı bilgilerin içeri girmesine izin veren ve sonra kapıyı kapatıp başka tip bir bilginin içeri girmesini engelleyen kapıcı. Haber veren kişi her zaman için seçicidir: Dışarıdan gelen bilgi dalgası arasından seslendiği gruba uygun olanları seçer. Bilginin bu şekilde kontrol edilmesi bir güç aracıdır, çünkü bilginin istenilen bölümü istenildiği gibi değiştirilebilir.

Yerel alandaki etkileyici, dışarıyla göreceli olarak daha az ilişkidedir: Çok iyi tanıdık bir grubun içindedir. Sosyal ilişkiler, istekler, normlar, değerler daha az gizlilik içerir. Burada, “kùçük gruplar”ın işleyişleri söz konusudur. Etkileyici kişi, gruba göreceli olarak daha az bilgi sağlayan sosyometrik bir yıldızdır, buna karşılık gruba bilgiyi yorumlamakta, daha gündelik konularla ilgili karar almakta yardım eder. Anlaşmazlıkları çözer, iş konularında danışmanlık yapar, evlilikleri düzenler, vb.

Geleneksel bir topluluğun, örneğin daha önce bahsettiğimiz Basseri'lerin lideri, bu tipte bir etkileyicidir, çünkü dış dünyayla çok az ilişkisi vardır. Öte yandan ortak fikirden bahsedilebilecek bir durum da tam olarak söz konusu değildir: Grubun fikrini hissetmeye çalışır, hissettiği şeyi ifade eder ve grup bu fikri benimser. Bireyler ortak bir fikir dile getiremezler; bu işi, grubun oybirliğiyle paylaşılan inançlarına ve normlarına göre yapmak lidere düşer.

Etkileşim ve etnometodoloji

Toplumu bireylerin etkileşimi açısından anlamak amacıyla tek başına bir sosyoloji akımı geliştirilmiştir. Bu akımın kurucusu Herbert Blumer, şu iki temel prensibin altını çizmek için sembolik etkileşim terimini ortaya atmıştır. İlk olarak toplum bir bireyler-arası etkileşim ağıdır. İkincisi, bireylerin

verdikleri tepki nesnelere verdikleri anlama göre değişir. Üçüncüsü bireyler bu anlamları ve sembolleri karşılıklı ilişkileri sırasında kullanırlar, daha doğrusu bu semboller etkileşim tarafından üretilir. Sosyal yapı ve kültür de etkileşimin ürünü gibi görülür. Blumer, bireysel eylemleri kişinin içinde bulunduğu yapı ve kültür çerçevesinde gören “holist” yaklaşımı değiştirmiş ve toplumu anlamak için bireylerin günlük yaşamlarından başka incelemeyecek bir şey olmadığını söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Blumer’in takipçileri buradan yola çıkarak etnometodolojiyi geliştirdiler. Etnoloji kelimesini referans alan bu terim iki anlamlıdır. Etnologların üzerinde çalıştıkları toplumların geleneklerini incelemeleri gibi günlük yaşamın gözlemlenmesini ön plana çıkarır ve aynı zamanda “etno” terimi ile bir toplumun bütün üyelerinin toplumun bilincinde olduğunu vurgular.

Bu metodolojik konum araştırmacıyı normal vakaları çözümlemek için alışılmamış vakalarla ilgilenmeye iter. Örneğin Howard Becker, kendisi gibi profesyonel caz müzisyenlerinin mesleklerini ve kariyerlerini incelemiştir ve klasik iş ve meslek sosyolojisi çalışmalarının gözardı ettiği aktörlerin önemini göstermiştir. Etnometodoloji tıpkı W. F. Whyte ve Bostonlu genç İtalyanlar örneğinde olduğu gibi, sosyologun asıl işinin katılımcı gözlem olduğunu vurgulamış olur.

Erving Goffman ise psikiyatrik hastanelerdeki yaşam üzerine çalışmış ve bunun sonucunda sosyal yaşamı, aktörlerin rollerini yaparak birbirlerini etkileme görevlerini yerine getirdikleri bir tiyatro sahnesi olarak tanımlamıştır.

Alışılmamış vakalardan etkilenen etnometodologlar marjinal olanlarla ve normalden sapma mekanizmasıyla ilgilenmişlerdir. Bu alanda öncülük eden ilk çalışma Howard Becker’in marijuana içen insanlarla ilgili yaptığı çalışmadır. Sapkına göre onu sapkın yapan, başkalarının onu sapkın olarak görmeleri ve öyle davranmalarındır. Diğerleri onun üzerine sonradan bir damga halini alan bir etiket yapıştırırlar. Klasik bir metinde, Lemert, bireyi alışılmamış bir biçimde davranmaya iten birincil sapkınlıkla, bu davranışlar karşısında diğerlerinin kişiyi bu davranışlara özellikle iten hatta ondan bekledikleri sapkın rolünü oynamaya götüren tepkilerinden kaynaklanan ikincil sapkınlığı birbirinden ayırır. Gürültücü tembel bir öğrenci rolüyle tatmin olan kötü bir öğrenci gibi.

Kariyere verilen önem bazı etnometodologları, etnologların örneklerini izlemeye ve çoğunlukla marjinal ve alışılmamış tiplerin yaşam öykülerini ve aynı zamanda diğer metotların vurgulamadığı sosyal bir dinamigi ortaya çıkaran oldukça klasik kariyer öykülerini yeniden şekillendirmeye itmiştir (Peneff). Topluma aşağıdan bakmak aslında kurumlar ve normal (normlara

uyan) davranışlarla ilgili mezo-sosyolojik çalışmalar için yararlı bir tamamlayıcı çalışmadır. Ama bütün toplumu bireysel etkileşimler aracılığıyla anlamayı amaçlamak bir hatadır: Etnologların en iddialı tavırları toplumların ve kurumların var olmadığını varsaymalarıdır, bu Durkheim karşıtı bir yaklaşımdır. Etnometodolojik çalışmalar, birkaç başarılı istisna dışında, genellikle hiçbir genel sonuca gitmeyen oldukça yüzeysel betimlemelerdir.

Bireycilik ve sosyal bağ

Dini kurumların, uygulamaların ve inançların dönüşümünün analizi, toplumun diğer kesimleri için de geçerli anlamlı şemalar çıkartılmasını sağlar. Din, her dindarın ailesinden ve sosyal ortamından aldığı ve kişiliği ile kimliğinin özü gibi sadakatle koruyup saygı duyduğu bir mirastan başka bir şey değildir. Bunun tersine günah çıkarmaların rekabet halinde yapıldığı ayrışmış dinî bir dünyada, herkes, farklı geleneksel dinlerden çeşitli ve çoğunlukla tutarsız unsurlar alarak kendi kişisel dinini “derme çatma kurar”. Sonuçta, kendi bölgesine tutunmuş, kendi ruhani çevresine üye, egemen, görkemli ve evrensel bir kiliseye bağlı, hiyerarşiye, dogmalara ve disipline itaat eden bir mümin ortaya çıkar.

Bireyciliğin gelişmesi bireyi, “kendi varlığının anlamını, deneyimleri yoluyla, kendi kaynakları ve eğilimlerinin etkisiyle kendi kendine üretme”ye iter. “Bu yüzden birbirleriyle uyum içinde olmayan bu deneyimlerin sürekliliğini, anlamı olan bir parkur gibi görmeli” ve “kendi küçük inanç hikâyesini” yazmalıdır. Herkes, farklı dinlerin, mezheplerin ve hareketlerin sağladığı “sembolik kaynaklar deposu”ndan kendi dinini inşa edecek özellikleri seçer. Kaba bir tabirle bütün dinler, insanın sepetini kendi kişisel eğilimine göre inanç, tören ve katılımlarla doldurduğu bir süper market görevi görür.

Doğası gereği bireyci olan mistik gelenek, bütün ahlâkî kolektif baskıların refah düzeyinin artmasıyla gevşediği toplumumuzda bireyciliğin gelişmesiyle güçlenmektedir. Öyle ki herkes kişisel ahlâkını oluşturabilir ve oluşturmak istemektedir. En fanatik bireyci bile dünyada yalnız değildir, çünkü kendisini oluşturmak için modellere ve oluşturduğu şeyi karşılaştırmak için başkalarına ihtiyacı vardır. Bu açıdan, model olarak görülen ve güven veren karizmatik, “sembolik” kişilerin, spor alanında olduğu kadar mistik alanda da önemli bir rol oynadığı anlaşılıyor. Din alanında inancının onaylanmasını isteyen birey için bir topluluğa ait olmak doğru yolda olduğunu gösteren en iyi güvencedir.

Günümüzde canlanan hacca gitme, büyük dinî toplantılar yapma ve din değiştirme gibi hareketler 20. yüzyılın başlarını hatırlatıyor. 20. yüzyıl baş-

larında entelektüel kesim ve sanatçılarla sınırlı olan din değiştirme akımları bugün bütün sosyal sınıflarda görülebiliyor. Bu konuda da izlenecek yollar oldukça çeşitli, çünkü "modern toplumlarda din değiştirme, bir dine katılmanın kişiselleştirilmesinden ya da etnik, ulusal veya sosyal kimliklerden farklı dinî kimlikleri ortaya çıkartan kurumların farklılaşma süreçlerinden ayrı tutulamaz".

Bu mekanizma bir cümleyle özetlenebilir: Dinî bireycilik geliştikçe, bireyin, inancını ve dinî duruşunu onaylayan bir topluluğa ya da törenlere katılma ihtiyacı da artar. Din alanında doğru olan diğer alanlarda da doğrudur. Bireyciliğin ilerleyişi sosyal bağların güçlenmesiyle birlikte gerçekleşir.

KAYNAKÇA

Sosyal psikolojiye bir giriş metni:

Doise, Deschamps, Mugny, *Psychologie sociale expérimentale*, Paris, Armand Colin, 1997.

Küçük gruplar çalışması ve altmışlı yıllarda ciddi bir gelişme yaşayan grupların dinamiği:

Amado, G., Guittet, A., *Dynamique des communications dans les groupes*. Paris, A. Colin, 1998.

Anzieu, D., et Martin, J.-Y., *La Dynamique des groupes restreints*, Paris, PUF, 1969, s. 288.

Flament, C., *Réseaux de communications et structures de groupes*, Paris, Dunod, 1965, s. 196.

Birkaç klasiği de analım:

Brown ve Cohn, *Chefs et meneurs, psychologie sociale de l'autorité et de la direction*, Paris, P.U.F., 1963, s. 359.

Lewin, K., *Psychologie dynamique*, Paris, PUF, 1964, s. 300.

Moreno, J. L., *Les Fondements de la sociométrie*, Paris, P.U.F., 1954, s. 400.

Temel gruplar ve küresel toplum üzerine okuyacaklarımız:

Merton, R. K., *Éléments de théorie et de méthode sociologique*, Paris, Plon, 1965, Bölüm IX, Types d'influences: local ou cosmopolite, s. 295-321.

Whyte W. F., *Street corner society. La structure sociale d'un quartier italo-américain*, Paris, La Découverte, 1996 (1. baskı, 1943).

Dinin dönüşümleri üzerine:

Hervieu-Léger, D., *Le pèlerin et le converti*, Paris, Flammarion, 1999.

Lambert, Y., *Terrain* içinde s. 201.

Etnometodoloji ve etkileşim üzerine:

Becker, H., *Outsiders*, Paris, Métailié, 1985.

Goffman, E., *La Mise en scène de la vie quotidienne*, Paris, Minuit, 1973.

Queiroz, J. M., De et Ziolkowski, M., *L'Interactionnisme symbolique*, Rennes, P.U.R., 1994.

Medya üzerine:

Lazar, J., *Sociologie de la communication de masse*, Paris, Armand Colin, 1991.

Fikirler, Davranışlar ve Önyargılar

Önceki bölümler, bireylerin kendi medeniyetlerinin duygu ve düşüncelerini paylaştıklarını ve temel grupların bu duygu ve düşünceleri içselleştirme ve güçlendirme açısından kesin bir rol oynadıklarını gösterdi. Peki bu duygu ve düşünceleri nesnel olarak nasıl inceleyebilir ve ölçebiliriz? Bireye ve üyesi olduğu sosyal kategori ya da gruba düşen görevler nelerdir?

Bu bölümde, problemin sosyolojik analizin başlangıç noktasını oluşturduğu önceki bölümlerde izlediğimiz yolun tersini izleyeceğiz ve ampirik yolu benimseyeceğiz: Çalışmasına anlam verecek teoriyi oluşturmak için anketörün ortaya koyduğu pratik problemden yola çıkacağız ve bu “deneyimsel” teori ile daha önce taslaklanan teorik bakış açıları arasındaki ilişkileri işaret edeceğiz.

Bir bireyin ya da bir grubun “zihniyet”i nasıl anlaşılır? Bunu anlamanın yollarından biri bireyin ya da grubun hareketlerine bakmak, günlük dildeki sözcüklerle anlatmak gerekirse, geleneklerini ve zihniyetlerini açığa vuran davranışlarını gözlemlemektir. İkinci yol grup üyelerinden kendilerini hareketlerle değil sözlerle ifade etmelerini istemektir. Herkesin bildiği gibi insanların yaptıkları ve söyledikleri arasında önemli bir fark vardır. Ayrıca söylenenler eğer yalan değilse bile her zaman birbirini tutmaz. Sosyoloğun rolü, açıklayıcı ve muhtemelen tahminsel bir tanım yapabilmek için bu davranışları ve “sözlü ifadeleri” yorumlamaktır. Eğer bir bireyin ya da grubun zihniyetinin ne olduğu biliniyorsa, belli bir durumda ne diyeceği ya da ne yapacağı tahmin edilebilir.

İnsanların Tanrı'ya inanıp inanmadıklarını anlamak için bunu açıkça sormak mı, yoksa Pazar günleri kiliseye gidip gitmediklerine bakmak mı daha yerindedir? Ne o ne de diğeri, çünkü ayine gitmek ve inancı sözlü olarak doğrulamak sadece sosyal uyumun göstergesi olabilir ve anketör karmaşık bir yorumlama çalışması yapmadan doğrudan bir sonuç çıkaramaz.

Sosyologlar arasında iki eğilim ortaya çıkar. Etnologlar insanların söylediklerinin hemen hemen hiç önemi olmadığını savunurlar: Yapılması gereken onların yaşayışlarını izlemektir. Diğer uçta ise psikologlar, analiz ve yorum yapmaya yarayacak bir yanıt elde edebilmek için insanlara ustalıkla soru sorulmasının yeterli olduğunu düşünürler. Sosyal psikoloji teknikleri insanların ne düşündüğünü çabucak öğrenmeye fırsat verirken onların yaşayışlarını izlemek uzun sürer ve yorumunu yapmak da zordur.

Öyleyse bu konuda araştırma tekniğiyle ilgili bir anlaşmazlık vardır. Bir örneğe başvuralım: Politik tutum, davranış ve düşünce kavramları birbirlerinden ayırt edilmeden kullanılır. Belirli bir gün ve saatte oy vermeye gitmek toplum tarafından ritüelleştirilip organize edilmiş bir davranış şeklidir ve aynı zamanda oy yoluyla "Jospin'i seviyorum", "sevmiyorum", "X partisini seviyorum" ya da "sosyalist ya da komünist doktrin taraftarıyım" gibi düşünceleri ifade etmenin yoludur.

Eğer düşüncenin ifadesi diye adlandırabileceğimiz ölçülebilir göstergelere sahip olunsaydı, bu göstergelerin bir istikrarı olduğu fark edilirdi. Örneğin, bazı bölge ve sosyal kategorilerde politik düşünceler şaşırtıcı bir istikrar gösterirler. Herkes, son zamanlarda Milliyetçi Cephe'ye kayan işçiler dışındaki işçilerin sol kanada ve Fransa'nın güneydoğu bölgesinin sağ kanada oy verme eğiliminde olduğunu bilir. Amerikan araştırmaları seçim kampanyalarının amacının insanların düşüncelerini değiştirmek değil, düşüncelerini kuvvetlendirmek olduğunu göstermiştir. Bir seçim kampanyası sırasında politikacılar insanların düşüncelerini değiştirmeye niyet etmiş, ama sonuçta zaten ikna olmuş olanları ikna etmekten başka bir şey yapamamışlar, yalnızca inançlarını sağlamlaştırmışlardır. Doğal olarak henüz karar vermemiş olanlar da vardır. Ama bu kişiler normal olarak seçim kampanyasını takip etmezler ve önceki bölümde gösterilen şemadaki gibi muhtemelen aynı düşüncede oldukları arkadaşlarından etkilenirler. Elbette bazı sürprizler olabilir: İnsanlar düşüncelerini değiştirir, bir bölgeyi ya da sosyal kategoriye soldan sağa kaydırabilirler. Bazen bir düşünceye, karizmatik bir lider tarafından yönlendirilen bir harekete kapılabilirler. Sonuç olarak düşünceler her zaman kalıcı değildir, değişir ve evrim geçirirler.

Belli bir zamanda bir ülkenin ya da grubun düşüncelerini anlamak için, kırklı yılların büyük buluşu olan ve G. Gallup tarafından icat edilen kamuoyu yoklaması tekniği kullanılmaktadır. Kamuoyu yoklaması bir sosyal psikoloji araştırma tekniği olmaktan çıkmış, hükümetlerin aracı haline gelmiştir.

Tanımlar

Jean Stoetzel *Théorie des opinions* adlı eserinde “düşünce”nin tanımını şöyle yapar: “Bir düşüncenin ifadesi, belirli bir zamanda, belirli bir soruyla ilgili bir konunun tam olarak kabul edildiğini gösteren ayrıntılandırılmış bir formüldür.” Bu tanım felsefi açıdan sorunlu değildir. İşlemsel, başka bir deyişle ankete izin veren bir tanımdır. Bay X’in benimsediğini söylediği cümleyi Bay X’in düşüncesi olarak kabul ediyorum. “Jospin’i ne kadar seviyorsunuz? Çok, az, hiç?” Eğer Bay X bana “Biraz seviyorum,” derse ve bu “biraz seviyorum” ifadesini kesin olarak onaylayabileceğini hissediyorsa, Bay X’in Jospin ile ilgili düşüncesi “biraz seviyorum” olacaktır.

Bu basit ama temel anlaşma kurulduğunda, zorluklar ortaya çıkmaya başlar. Eğer aynı soru, üç seçenekten birini seçerek yanıt veren çok sayıda bireye sorulursa, bu yanıtlar Jospin ile ilgili bir düşünce yelpazesi oluşturur. Böylece bir grup ya da çeşitli insan kategorilerinin nasıl düşündükleri ve hissettikleriyle ilgili tam bir fikir elde etmeye yarayan bir araştırma aracı hazırlanmış olur.

Tanım olarak düşünce, ayrıntılandırılmış bir formül aracılığıyla belli bir zamanda belli bir soru hakkında uzlaşmaya gitmektir. Bunun sonucunda belirlenmiş soru sosyal bağlamı ya da formülasyonu içerisinde değişikliğe uğrarsa, soru sorulan kişi tam olarak aynı cevabı vermeyecektir. Ayrıca soru belli bir zamanda belli bir duruma dayanarak sorulur ve tanım gereği tarihsel durumlar ve an devamlı olarak değişir. Öyleyse dış durumun evrimine göre düşünce değiştirmek normaldir.

Belli bir gruba aynı soruyu sormak yerine, bir kişiye bir grup soru sorulursa, yanıtlar arasında bir bağ, bir tutarlılık olduğu fark edilir. Eğer Bay X RPR’yi* seviyorsa, Jospin’i** sevme ihtimali çok azdır. Sonuç olarak Jospin, RPR, Fransa’nın politikası, diğer politik partiler vb. ile ilgili sorulara verdiği yanıtlar arasında bir tutarlılık olacaktır.

(*) Cumhuriyetçi Birlik Partisi (Rassemblement pour la République) Jacques Chirac’ın başkanlığında ki sağ parti – ç.n.

(**) Lionel Jospin, Fransa Sosyalist Partisi başkanı – ç.n.

Bireylerin ifade ettikleri düşüncelerinde belli bir tutarlılığın olması, bizi, bu ifadelerinin arkasında tanım olarak “tavır” diye adlandıracağımız, daha derin, daha kalıcı bir şey olup olmadığı sorusunu sormaya iter. Bu tanımdan yola çıkarak, “tavır ölçekleri” diye adlandıracağımız başka bir analiz tekniği oluşturmak için düşünceleri düzene sokmaya yönelik bir teknik denenebilir.

Tavır ölçekleri

“Ben ırkların ayrı yerlerde yaşamasından yanayım. Siyahiler korkunç görünüyor, onlara bakamıyorum bile.” Eğer kişi bu ırkçı yargıyı olumluyorsa, büyük olasılıkla kadınları da hiyerarşik bir sıraya yerleştirmekten yana olacak, onları bir kenarda tutulması gereken ikinci sınıf insanlar olarak kabul edecektir. Aynı zamanda iyi bir babanın ona ne ifade ettiği sorusuna ise, iyi bir babanın otoriter olması gerektiği ve babanın en önemli özelliğinin otorite olduğu yanıtını vermesi olasıdır. Aynı kişi emir-komuta zincirinin gerekliliğini ve ulus kavramının önemli bir değer olduğunu da ileri sürecektir. Adorno ve arkadaşlarının çalışması bu “otoriter” tavrın F (faşizm) ölçeği sayesinde belirlenmesine ve ölçülmesine imkân verir.

Çalışmalar, yukarıdaki farklı görüşler arasında yeterince güçlü bir ilişki olduğunu kanıtlar. Eğer kişi aşırı ırkçı bir önyargıyı doğruluyorsa, onu izleyen diğer görüşleri de doğrulayacaktır. Eğer eğitim seviyesi göz önüne alınırsa yetkili kişi lisansını ve lise diplomasını mutlaka almış ve ilk çalışmalarını tamamlamıştır. Dolayısıyla bu konuda kendi düşünceleri vardır. Öyleyse farklı yanıtların sıklığını izleyip onları sıralayarak araştırma için kullanılacak bir uygulama aracı oluşturulabilir. A kişisi (aşırı ırkçı) bütün sorulara “evet” yanıtını veriyor. B kişisi ilk sorulara “evet”, ama en son soruya “hayır” yanıtını veriyor (daha az ırkçı). Tablonun son kısmındaysa bütün sorulara “hayır” yanıtını veren E bulunuyor (ırkçı değil). Bu yöntem Guttman ölçeği denir; ismini, hiyerarşik analiz de denilen bu tekniği geliştiren psikologdan alır.

Sorular	Bireyler				
	A	B	C	D	E
1	+	+	+	+	-
2	+	+	+	-	-
3	+	+	-	-	-
4	+	-	-	-	-

Otuzlu yılların başında, tavırları ölçekler aracılığıyla belirleyen ilk bilim adamları Thurstone ve Likert olmuştur. Tavrı ölçekleri tekniği o zamandan beri geliştirilmiş ve basitleştirilmiştir. Farklı tiplerde çok çeşitli teknikler bulunmaktadır. Önemli olan, A kişinin bütün sorulara verdiği toplam “evet” yanıtlarıyla, E kişinin bütün sorulara verdiği toplam “hayır” yanıtları arasında en “ırkçı”dan en az ırkçıya kadar uzanan bir skala oluşturulması ve böylece kişilere bir ırkçılık derecesi verilmesidir. Ölçek bir kere ortaya çıktığıdaysa başka birçok araştırma için de kullanılabilecek bir ölçekme aracına dönüşür. Ama sosyal psikologun bu ölçekme aletinden daha fazlasına ihtiyacı vardır. Çünkü ölçeklerin doğrulukları bütün gruplarda eşit değildir. Dolayısıyla kullanımları hassastır.

Tavrın tanımı, “belli bir konuyla ilgili birçok tutumun ve fikrin kaynağı olan, sürekliliği değişen eğilim”dir.

Bu şekilde tanımlanan tavrı, sosyal psikologların çalışmalarına konu olan ve dört unsurla nitelendirilen teorik ve teknik bir kavramdır. Bu dört unsur şu şekilde sıralanır:

1. İlk olarak bütün görüş ve tutumların analiz edilmesinden sonra tekrar oluşturulan bir “indirgenmiş değişken” gereklidir. Bu değişken bir düşünce grubunun açıklanmasına imkân veren öncelikli etkindir ve örneğin, etkenlerin analiziyle belirlenebilir. Bu aşamada tavrı doğrudan gözlemlenmez.

2. Tavrı sürekliliği değişen bir eğilim olduğundan yalnızca eylemleri değil, bu eylemleri gerçekleştiren kişiyi ya da grubu da nitelendirir.

3. Tavrılar genellikle kutuplaşmışlardır ve duyguyla yüklüdürler, çünkü inançlarla ve değerlerle ilişki içindedirler. Her zaman bir onaylayan, bir de onaylamayan tavrı vardır.

4. Son olarak, tavrı kazanılmıştır ve dışsal etkilerle karşılaşır. Bu bakımdan toplumsallaştırma, grubun sosyal norm ve değerleriyle ilişki içinde olan uygun tavrıların kişilerde oluşturulmasından başka bir şey değildir.

Yukarıdaki tavrı ve görüş tanımları, tavrı ölçeği ve görüş yoklaması teknikleri sayesinde niteliksel “anlayış” tanımından gerçek bir ölçekme işlemine geçilmesini sağlar. Burada söz konusu olan bu teknikleri detaylarıyla göstermek değil, temel yöntemlerine değinmektir.

Anket

Ölçekli ya da ölçeksiz bir anketin oluşturulması görüşmelerle yapılacak bir ön anketi gerektirir. Serbest ya da klinik görüşme (yönlendirmesiz görüşme) anketi yapanın ankete tâbi tutulan kişiyi kendi kendine konuşmaya bı-

raktığı bir görüşmedir. Anketi yapan kişi anketin izlediği yol içinde monoloğu yönlendirmekle yetinir ve düşüncelerin akışını izler. Yönlendirmeli ankette monoloğun konusu en başında anketi yapan kişi tarafından az ya da çok kesin bir biçimde belirlenir. Anketi yapan kişi daha sonra onu sürekli olarak ana konuya doğru çekerek monoloğu başlatır. Ankete tâbi tutulan kişinin değinmeyeceği ikincil ve benzer konuları da rastlantısal olarak araya sokar.

Bu tip görüşme, belli bir nesneye ya da konuya bağlı değerlerin ve güdülerin niteliksel olarak tanımlanmaya çalışıldığı motivasyon çalışmalarında kullanılan niteliksel malzemeleri sağlar. Örneğin, bir sabun tüccarı temizlik ve beyazlığın, bazı sosyal kategorilerde satışları artıracak bir reklam kampanyasının temelini oluşturacak değerler olup olmadığını bilmek ister.

Bu niteliksel malzeme, eğer ankete tâbi tutulan kişi kendini kendi terimleriyle ifade ediyorsa “açık uçlu” (örneğin, Chirac’ın son konuşması hakkında ne düşünüyorsunuz?), eğer yanıtını kendisine sunulanlar arasından seçmek zorundaya “kapalı uçlu” (örneğin: hangi sabunları tercih edersiniz, mavi mi, beyaz mı, pembe mi, yeşil mi?) diye adlandırılan kesin soruların hazırlanması için de kullanılır. Bu sorular bir kere test edildikten sonra herhangi bir konu üzerinde yapılacak bir görüş anketi içinde birleştirilebilirler. Aynı zamanda ölçekleri oluşturmak amacıyla aşama sırasına göre düzenlenebilirler.

Anket daha sonra üzerinde çalışılan örneklemin bir bölümüne uygulanır. Bu temsili grup 5000 kişilik bir örnek grubu sorgulayarak yüzde x hata katsayısıyla toplam nüfusun (örneğin 60 milyonluk Fransa’nın) düşüncelerini ortaya koyacak çeşitli matematiksel ve istatistiksel tekniklere göre oluşturulur. Buna karşılık örnek analiz grubu araştırma konusu için özellikle belirleyici olarak varsayılan özellikleri gösterecek seçilmiş gruplardan meydana gelir.

Örnek grup içinde seçilmiş bireylere yaptırılan anketler sonucunda toplanan yanıtlar, daha sonra bilgisayar tarafından kodlanır ve işleme tâbi tutulur.

Tavırlar ve motivasyon

Birinci bölümde değinildiği gibi çocuğun ilk öğrendikleri, çocukta bazı tavırlar, yani onun temel, kesin ya da dağınık tavırlarını oluşturan bazı kalıcı eğilimler meydana getirir. Daha sonra çocuk büyüdükçe ve kişiliği oluştuğunda bu kesin ve dağınık tavırlarına, daha az kesin ve daha kendine özgü tavırlar ekler. Böylece psikanalitik teorisinin bilinçsiz, bilinçaltı ve bilinçli tavırlar

diye adlandırdığı bir çeşit karşılaştırılabilir tavırlar sıralaması elde edilir. Bu teorik şemaya göre bir birey, yaşama karşı genel tepkilerini yöneten kesin tavırlara ve belirli bir sosyal duruma tepki vermeye yarayan, kesin tavırlarıyla bağlantılı daha özel tavırlara sahip olacaktır.

Bu araçlar ve kavramlar, insanoglunun “gerçekliğini” açıklamaya çalışmadığımız sürece belli araştırma sonuçlarını düzenlemeye yararlar. İnsanoğlunun “gerçekliği”, sadece düşünceleri ve davranışları inceleyip anlamaya yarayan entelektüel bir şema oluşturma çabasındaki sosyologu ilgilendirmez.

Tavırların iki ana işlevi vardır. Tavırlar bir yandan göreceli olarak sabittir. Sonçta, her bir kişinin bireyliğini ve kişinin bütün yaşamı boyunca kendisi olarak kalma durumunu anlatan, bu tavırlardır. Diğer yandan tavırlar değişebilir, ama bu değişim göreceli olarak yavaştır. Bu da bir insanın bütün yaşamı boyunca “kendi” kişiliğini koruyarak dönüşebilmesini ve sosyal durumlara ve yeni yaşam şartlarına uyum sağlayabilmesini açıklar. Belirli bir zamanda bir düşünceye sahipken, başka bir zamanda, başka şartlar altında farklı bir düşünceyi dile getirebilir.

Tavır kavramı ile, bugün günlük dilde çok sık kullanılan motivasyon ve inanç kavramları arasında nasıl bir ilişki vardır? Basit bir anlatımla motivasyonun tavırların aktif yanı olduğu söylenebilir. Motivasyon çalışmaları, müşterilerinin satın alma davranışlarını neyin motive ettiğini öğrenmek isteyen işletme sahiplerinin isteğiyle oldukça geliştirilmiştir. Bu çok yararlı bir araştırma tekniğidir. Bu çalışmalarda “motivasyon” terimi kesin ve dağınık tavır kavramlarıyla neredeyse eş anlamlıdır. Ama öğrenilmek istenen, bu tavırların dinamik tarafıdır. Başka bir deyişle motivasyondan bahsedildiği zaman, insanı davranışa iten tavırdan bahsedilmektedir, oysa tavır denildiğinde daha çok düşünce olarak ifade edilen tavrı anlatma eğilimi söz konusudur.

İstatistiksel olarak örnek teşkil eden çok sayıda insana mümkün olduğunca basit soruların sorulduğu kamuoyu yoklamasının tersine, motivasyon araştırmasında bir analiz planı oluşturulur: Büyük bir sosyal kategorinin örneği olabilmeleri için mümkün olduğunca çeşitli ve farklı etnik topluluklardan birkaç düzine insan seçilir. Kendilerini kökenlerine göre ifade etmelerini sağlayacak sorularla uzun uzun sorgulanırlar, bu mantık ve fikirler birliği motivasyonları belirlemeye yarayan niteliksel bir hesaplama ile analiz edilir. Bu “yönlendirmesiz” ya da “yarı yönlendirmeli” dediğimiz görüşme şeklidir.

Bazı psikologlar, özellikle de insanın biyolojik yönüne önem verenler, motivasyonların fiziksel bir temeli olduğunu düşünme eğilimindedirler: aç-

lık, susuzluk, cinsel içgüdü, dinlenme ya da hareket etme ihtiyacı gibi. İnsanın temel ve biyolojik ihtiyaçlarına doğrudan doğruya bağlı olmayan motivasyonlar temel itkilerden türeyen ikincil itkilerden başka bir şey değildirler.

Freud ise bunun tersine, insanın temel içgüdülerinin çocukluklarının erken döneminde, özellikle de yetiştirme tekniklerine ve ebeveynlerle çocuk arasındaki ilişkiye göre oluştuğunu söyler. Örneğin, bir kişinin anarşist olması, çok şiddetli bir Oedipus kompleksi yaşadığının göstergesi olabilir: Eğer devletin otoritesini reddediyorsa bunun nedeni çocukluğunda annesini sevmesi ve babasını reddetmesidir. Sorunun bu terimlerle sorulabilmesi motivasyonlara salt biyolojik ve fiziksel bir sebep aramak yerine, çocukluğun ilk döneminden kalma genetik bir temel aranabileceğini gösterir.

Motivasyon, tavırların aktif, inançlar ise kavramsal tarafıdır. Bir durum hakkındaki bilgimiz için o konuda bir tavır almamıza yol açar. Öyleyse tavır bireylerin her birinde belli bazı motivasyonları harekete geçiren belli bir bilginin ve belli bir inancın sonucudur.

Bireyin kalıcı doğası olarak tavır, kişiliğinin istikrarını sağlar ve tavırların bu istikrarı korumasındaki araçlardan biri, algının seçiciliğinin oynadığı roldür. Herhangi bir gerçeklik karşısında herkes görmek istediğini, daha doğrusu kendisi için bir anlamı olan şeyi görür.

Algıda seçicilik

Görmek sadece bakmak değil, aynı zamanda anlamaktır. Birey gerçeklik içinde kendisi için bir anlamı olan şeyi, belli bir tavırlar dizisi sayesinde seçer. Öyleyse tavırlar gerçeklik içinde bir seçim yapmaya izin verir ve bu yolla kendi kendilerini pekiştirirler, çünkü gerçeklik içinde kendilerine uygun olanı görmeye iterler. Bu algıda seçiciliğin basit, normal ve en iyi bilinen mekanizmasıdır.

Algıda seçicilik üzerine birçok psikolojik çalışma yapılmıştır. Örneğin çocuklara hepsi aynı büyüklükte, ama bazıları 1, bazıları 10, bazıları 100, bazılarıysa 500 frank değerinde çeşitli pullar gösterildiğinde, çocuklar her zaman 500 franklık pulların 1 franklık pullardan daha büyük olduğunu söyleyeceklerdir. Aynı şekilde aynı büyüklükte ama farklı sayısal değerlerdeki bozuk paralar için de değeri yüksek olan paraların daha büyük olduğunu düşünmeye eğilimli olacaklardır. Bu yalnızca sosyal alışkanlıklar sonucunda algının bozulmasının bir sonucudur.

Başka birçok algı bozukluğu da öğrenmeyle ilişkilidir. En eski deneylerden biri Binet'nin yüzyılın başında yaptığı deneydir. Binet deneklere art ar-

da otuz çizgi gösterir ve ikinci çizginin birinciden, üçüncü çizginin ikinciden vb. daha büyük olduğunu belirtir. Daha sonra aynı uzunlukta çizgiler gösterdiğinde denekler gittikçe uzayan çizgiler görmeye devam ederler. Çizgilerin eşit olduğunu anlamaları için deneklere aynı uzunlukta birkaç çizgi göstermek gerekir. Sonuç olarak öğrenme, hızlı bir şekilde bile olsa algıyı bozar.

Nihayet ve en önemlisi, daha önce bilinenler içinde anlamlı olanın akılda kaldığıdır. Hafıza yalnızca kişisel değil, aynı zamanda toplumsaldır da. Hafızanın sosyal bölümleri hatıraların yeniden inşa edildiğini gösteren Halbwachs tarafından incelenmiştir: Bir hatıra “saklanmaz”, “yeniden yapılandırılır” ve bu yeniden yapılandırma bazı sosyal görüntülerin yardımı ve yönlendirmesiyle gerçekleşir. Toplu hatıraların bir dinamiği vardır.

Bir çalışmada, bir grup insana bazı özelliklerle karakterize edilmiş ortalama bir işçi imajı verilir: İşçi bir fabrikada çalışıyor, şu kadar maaş kazanıyor ve şu politik görüşe sahip (örneğin komünist partiye oy veriyor). Bu kısa portreye şu bilgi eklenir: Ortalama bir işçi zekidir. Daha sonra insanlardan portreyi tekrar etmeleri istenir. İşçi taraftarı tavırlar sergilemiş olan kişiler işçilerin zeki olduğunu söyleyip işçi imajını eski haline uygun olarak çizerekler. Buna karşılık işçi karşıtı tavırlar sergileyenler bir istisna hariç hemen hemen benzer bir imaj çizerler: İşçinin zeki olduğunu söylemezler. İşçinin tamamen nesnel olan tanımı (fabrikada çalışıyor, şu kadar maaş kazanıyor ve şu politik görüşe sahip) onların stereotiplerine uygundur: Ancak işçinin zeki olması onların stereotipine uygun değildir ve imajın bu kısmını atarlar. Onlara çizilen imajda kendi işçi stereotipleriyle “uyumsuz” olan özelliği görmeyi reddederler, “uyumlu” olanı akıllarında tutarlar. Stereotip toplumun bireylere sunduğu bir imaj, bir klişedir.

Bir stereotipi bir algıyla uzlaştırmanın dört yolu vardır:

Birincisi, basitçe ve salt inkâr; uygunsuz, uyumsuz özelliği görmemek, başka bir deyişle işçinin zeki olduğunu unutmak.

İkincisi, özelliği deforme etmek, yani zekâ ile bireyin diğer karakteristik özelliklerinin birbirine karıştırılması: İşçi artık “zeki” değil, “becerikli”dir. “Zeki” terimi hiç şüphesiz övücü bir terim olsa da, çelişkiyi aşmak için olumsuz bir tanım kullanılır.

Üç, tutarsız, dolayısıyla saçma görünen bir imajın tamamen reddedilmesi: “Bazı özellikler apaçık ortada – işçiler fabrikalarda çalışır, ama diğer özellikler hiçbir şey ifade etmiyor, bu imajın anlamı yok!”

Dördüncü çözüm, stereotipin yeniden oluşturulması, yani dış gerçekliğin farkına varılması ve daha önce sahip olunan fikrin sorgulanması. Ama

bireylerin kendi stereotiplerini gerçeğe göre değiştirmeleri çok ender rastlanan bir olaydır. Fikirlerini sorgulama durumuna gelmeleri için stereotiplerine zıt olan çok sayıda deneyim yaşamaları gerekir. Algıda seçicilik, bilişsel uyumsuzluğun yarattığı çatışmayı çözmenin yollarından biridir: Bireyin, bildikleri arasında uyumu mümkün olduğunca korumaya ihtiyacı vardır.

Tavırların dinamiği

Tavırların ikinci yönü ise “göreceli olarak” kalıcı olmaları, başka bir deyişle dönüşebilmeleridir; dolayısıyla tavırların bir dinamiği vardır. Hızlı değişen bir toplumda bireyler değişikliklere alışmalı ve kesin tavırları ve toplumun değişimi arasında bir uzlaşma sağlamalı, gerçeğin bilincine varmalı ve bunu kabul etmelidirler. Bu bir gerekliliktir.

Örneğin herhangi biri, sosyal ortamını ya da mesleğini tamamen değiştirdiğinde, toplum görüşü ve temasta olduğu insanların sosyal pozisyonlarını dönüştürmeye itilir, bu da tavırlarını sorgulamadan yapamayacağı bir iştir. Yeni bir durum karşısında bazı insanlar yalnızca yüzeysel tavırlarını değiştirirken, bazıları bunun tersine, bütün tavır yapılarını yeniden oluştururlar.

Seymour Lieberman'ın klasik bir çalışması bireylerin sosyal pozisyonları değiştiğinde tavırlarının da değiştiğini gösterir. Lieberman sıradışı, neredeyse deneysel bir durumdan yararlanmıştır: Bir fabrikada, bir seneden kısa bir sürede, 23 işçi ustabaşı olur ve 35 işçi eskilerinin yerine sendika temsilcisi seçilir. Bir durgunluk olması sebebiyle fabrika işçilerini işten çıkarır ve sonuç olarak 8 işçi rütbe olarak gerileyip basit işçiliğe geri döner. Bu deney dört gruba kapsamaktadır:

- görevli ve ustabaşı olarak kalan işçiler
- görevli ve rütbeleri düşen işçiler
- seçilen ve tekrar seçilen sendika temsilcisi işçiler
- seçilen ve sonra seçilmeyen işçiler

Bu dört grup, “deney” işçilerine mümkün olduğunca yakın duran işçilerden oluşan kontrol gruplarıyla tamamlanır. Bütün bu gruplar üç aşamalı 16 soruluk bir ankete tabi tutulur: 1951 yılında, pozisyon değişikliğinden önce, pozisyon değişikliğinden bir sene sonra ve 1954 yılında. Ustabaşı olan işçiler açık bir şekilde yönetimin daha olumlu, sendikaların ise daha düşmanca karşıladığı bir duruma gelirler. İki sene sonra bu ustabaşıların tavırları gittikçe güçlenmiştir. Oysa rütbeleri düşürülen işçiler terfiden önceki tavır-

larına geri dönmüşlerdir. Aynı şekilde sendika temsilcileri sendikalar tarafından olumlu, ama yönetim tarafından düşmanca karşılanmışlardır. Değişiklikler ustabaşılar için sendika temsilcileri için olduğundan daha belirgindir, çünkü ustabaşılarının pozisyonu tamamen değişmişken, temsilciler işçi ve sendikacı olarak kalmışlardır.

Bu uyarılma sosyal açıdan yükseliş mekanizmasını oldukça iyi anlatır. İşçi zihniyetine sahip, dünyaya ve topluma işçinin bakış açısıyla bakan bir işçi çocuğunun durumunu ele alalım. Parlak bir öğrenimden sonra yüksek bir memur seviyesine ulaşırsa, bir şekilde yönetici sınıfıyla kaynaşmak ve bunun için bakış açısını yeniden gözden geçirmek ve dolayısıyla yalnızca toplumla ilgili düşüncelerini değil, aynı zamanda tavırlarını da dönüştürmek zorunda kalır. Yoksa hakkında "işçi taraftarlığı" yaptığı söylenir.

Bu *referans grubu* ve *beklenen toplumsallaştırma* mekanizmasıdır. Üyesi olduğu gruptan başka bir gruba ait olmak isteyen biri, o gruba girmeden önce bu grubun fikirlerini, tavırlarını, düşüncelerini benimsemeye eğilimlidir. Roller ve pozisyonlar bölümünde bu konuya tekrar değineceğiz.

İrkçi önyargı

Tavırların kişilik özellikleriyle güçlendikleri durumlarda, tavırlar ve motivasyonlar iyice yerleşmiş bir önyargı karşısında kristalize olabilir. Adorno'nun F ölçeği, prensipte bir otoriter tavırlar kombinasyonunu ve aynı zamanda kişiliğin bir boyutunu da ölçer. Eysenk politik düşünceler üstüne uyguladığı faktoriyel bir analiz sayesinde iki boyut belirlemiştir: R etkeni, liberalizm-muhafazakârlık; T etkeni, katılık-yumuşaklık. Bu iki birleşik etken, dört politik yönelim ortaya koyar:

	Katılar	Yumuşaklar
Muhafazakârlık	Sağ Katı	Sağ Yumuşak
Liberalizm	Sol Katı	Sol Yumuşak

R etkeni politik tavırlara karşı gelen bir boyutken, T etkeni içedönüklük-dışadönüklük boyutuyla sıkı bir ilişkide olan bir kişilik etkenidir. Bu etken sertliğe, saldırganlığa ve hâkimiyete, dolayısıyla hoşgörüsüzlüğe ve belirsiz-

lige olan eğilimi, yalınlık isteğini ve düşüncenin somut karakterini belirler. Öte yandan katılar normal olarak politik yelpazenin en uçlarında yer alırlar ve inançlarına en sıkı bağlı olanlardır, ama aynı zamanda birbirlerine yaklaşımlarını sağlayan ortak kişilik özellikleri vardır. Bu da hayal kırıklığına uğramış komünist seçmenlerin, kişiliklerinin taleplerine uygun olan milliyetçilik ve otorite gibi unsurları buldukları Milliyetçi Cephe'ye doğru kaymalarını açıklar.

İrkçi önyargı, Adorno'nun F ölçeği ile ölçülebilen tavırlar dizisine bağlı katı kişiliğin uç bir örneğidir: otorite, nasyonalizm, erkek üstünlüğü, paternalizm (ataerkillik), özellikle ırkla ilgili farklılıklara karşı hoşgörüsüzlük. Önyargılar sosyal grupların stereotip görüşü üzerine kuruludur. Bir Alman stereotipi (bir Yahudi, siyahi, vb. için) hiçbir kişisel deneyimle örtüşmez: Toplumda oluşmuş ve yayılmış, gerçeğin algılanmasında seçiciliği ön plana çıkaran bir imajdır.

Farklı olanın reddedilmesi bütün medeniyetlere özgü bir durumdur. Antik Yunan'dakiler için barbarlar kendi dillerini, kültürlerini paylaşmayan, dilleri saçma sapan sesler ve sözcüklerden ibaret insanlardır. Ölüme mahkûm edilen Sokrat, Atina'yı terk etmeyi reddeder, çünkü kanunlara, ne şehir devletini ne de kanunları tanımayan bir barbara dönüşmek istemeyecek kadar çok saygı duyar, onlardan kopmak istemez. Ortaçağ'da en büyük ayırım Hristiyanlarla paganlar ve korsanlar arasındaydı. 18. yüzyılın politik felsefesi köleliğin kaldırılmasına yol açan "insanların eşitliği" fikrini yerleştirdi, ama sınıfsal önyargılar büyümeye devam etti. 19. yüzyıl sonunda, bazı ırkların diğerlerinden üstün olduğu fikriyle bilimsel ve biyolojik anlamda ırk kavramı ortaya çıktı. Littré'nin ırk sözcüğünü tanımlamasında bu görüşle ilgili en ufak bir iz yoktur: "Aynı aileden gelen herkes... bazen bir sınıf için kullanılır: şairler ırkı gibi..." *Petit Larousse*'un 1999 yılı basımında ise ırkın tanımı şu şekilde yapılmıştır: "Farklı insan gruplarının, bilimsel açıdan saçma bir yolla biyolojik olarak sınıflandırılması ve hiyerarşik bir düzene sokulması." Öyleyse ırkçı önyargının günümüzdeki şeklini belirleyen, ırksal stereotipin formülasyonunda bilimin ve biyolojinin kullanılmasıdır. Bu da "Yahudi" ya da "Arap" imgesinin karakterize edilmesine yol açar.

Marie Jahoda ünlü bir makalesinde, ırkçı önyargının kendi kişilikleriyle ilgili endişeleri olan insanlara güven duygusu sağladığını anlatır. "Grup dışına duyulan nefret insanın kendi kendisini kabul etmesine yardımcı olur. Çare ne kadar aldatıcı olsa da, güvensizlik hisseden bir insanın ruhsal dengesi için büyük bir önem taşır. Başkasını reddetmek insanın kendisini reddetme-

sinden daha kolaydır[...] Önyargı, grup dışından birine karşı sergilenen düşmanca tavır deneyimle değişmediği ve bunu benimseyen kişide psikolojik bir işlevin yerini doldurduğu zaman ortaya çıkar.” Yahudi bir arkadaşı olan gerçek bir Yahudi düşmanı, içine düştüğü çelişkiden arkadaşının bir istisna olduğuna ve Yahudilerin kusurlarına sahip olmadığına inanarak kurtulur.

Metron grup içi erdemleri grup dışı erdemsizliğe dönüştüren ırkçı önyargı “simya”sını açıklar. Amerikalıların Yahudiler ve Japonlarla ilgili stereotipleşmiş düşüncelerini, ahlâkî ideallerinin en önemli simgesi olan Abraham Lincoln ile ilgili düşünceleriyle karşılaştırır: “Lincoln geç saatlere kadar çalışırdı, bu da onun çalışkan, kararlı, sabırlı, gerekli bütün önlemleri alan biri olduğunu gösterir. Yahudiler ve Japonlar da çok çalışmıyorlar mı? Ama bu onların sömürücü zihniyetlerinin, Amerikan standartlarını inatla aşındırma, kötü niyetle rekabet etme isteklerinin kanıtı. Grup içi kahramanı tutumlu mudur, çalışkan mıdır, idareli midir? Grup dışındaki kötü çocuk cimridir, pintidir. Hiçbir şeye boyun eğmeyen Lincoln el işinde çalışmayı reddeder miydi? Yoksa kafasını kullanarak çalışmayı mı tercih ederdi? Uygun fırsatların zorlu yollarını aşma cesaretine hayran mı kalmalı? [...] bir Yahudi’de hoş olmayan şey, normal insanlar film ya da maç seyretmeye giderken, bu yapmacık çalışkanın daima kitaplarının içine gömülü olmasıdır.”

Kişisel açıklamalar yeterli değildir; sosyal ve ekonomik mekanizmalar da önyargıyı besler. Örneğin, bir semtin sakinlerini ABD’de çoğunlukla siyahlar ya da Fransa’da Araplar oluşturuyorsa, bu semtteki evlerin fiyatları yüzde 50 düşer: Beyazlar ve Fransızlar dairelerin değerlerinin düştüğünü görecekler, evlerini satarlarsa başka bir yere taşınamayacaklardır. Çoğunlukla siyahi ve Arap çocukların gittiği okul damgalanacak ve çocuklarının derslerinde başarılı olduklarını görmek isteyen orta sınıf aileleri semt değiştirmek zorunda kalacaktır.

Kolektif düşünceler ve tavırlar

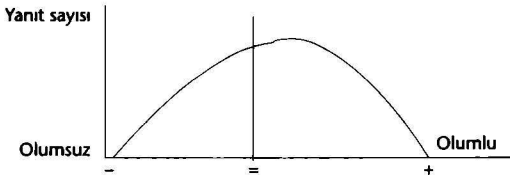
Kişisel düşünce ve tavırlardan tamamen farklı kolektif düşünce ve tavırların var olup olmadığı uzun süre teorik tartışmaların konusu olmuştur. Bir sosyoloğun işi felsefi olarak kişisel düşünce ve kolektif düşünce arasında bir fark olup olmadığını belirlemek değildir. Kamuoyu yoklamalarında kişisel düşüncelerin toplamıyla kolektif düşünce arasında farklılıklar olduğu tespit edilir. Çalışmaların sonucu, belli bir zamanda aynı problemle ilgili çeşitli kişisel düşünceler ve bir tek kolektif düşünce olabileceğini gösterir.

Birçok kişinin aynı çözüm yoluyla ilgili aynı düşüncede olması mümkündür. Eğer bu kişiler tesadüfen seçildiyse ve ortak hiçbir noktaları yoksa aynı düşüncede olmaları tamamen bir tesadüftür; ortak noktaları bu düşünceden başka bir şey değildir. Buna karşılık belli bir sosyal grupta bütün üyeler aynı düşüncede anlaşıyorsa, bu düşüncenin kolektif bir düşünce olduğu söylenebilir, çünkü bir grubun bütün üyelerinin sahip olduğu ortak düşüncedir.

Bir grup oluşturmayan, gerçekten ortak noktaları olmayan insanların bir düşünce üzerinde anlaşmaları ve bu uyumun, bu insanların sahip olduğu bir özellik, örneğin gelirleriyle birbirini tutması da mümkündür. Diyelim ki bir kamuoyu yoklaması 5.000 ile 10.000 Frank arasında kazanan insanların Chirac'ı pek sevmediğini, 20.000 Frank'ın üstünde kazananların ise Chirac'ı çok sevdiğini göstermiş olsun. Bu durumda söz konusu olan bir grup değil, bir bireyler kategorisidir. Aynı gelir diliminde bulunmak bir sosyal gruba değil, bir kategoriye ait olmak demektir. Bir kriter ya da ayırt edici bir özelliğe göre sosyolog tarafından meydana getirilen bir kategori ile kendine özgü sosyolojik bir varlığı olan bir sosyal grup arasındaki fark, temel bir farktır.

Kamuoyu yoklaması sonuçlarına geri dönelim: Örneğin Jospin ile ilgili 2.000 kişiyle görüşme yapılıyor ve bazı düşüncelere ulaşıyor: çok olumsuz, olumsuz, olumlu, çok olumlu. Verilen yanıtlar dağınık.

Çan eğrisi ya da Gauss eğrisi dağılımı kolektif bir düşünce olmadığını; yalnızca bir kişisel düşünceler toplamı olduğunu gösterir. Gerçekte Jospin'i ortalama olarak sevenler çoğunluktadır ve diğerleri her iki tarafa eşit olarak dağılmıştır. Bu, istatistikçilerin "normal" dağılım dediği dağılım şeklidir. Kolektif bir düşüncesi olmayan bir grup insana herhangi bir konuda ne düşündüklerini sorarsanız, düşüncelerinin dağılımı bu şekli verecektir. Öyleyse söz konusu olan, çok sayıda insan tarafından paylaşılan kolektif bir düşünce değil, kişisel düşüncelerin toplamıdır.

Eğer bunun tam tersine eğri L ya da J şeklindeyse kolektif bir düşünce var demektir: Çoğunluk Jospin'i sevmekte ya da ondan nefret etmektedir. Dü-

şünce çok bölünmüşse, Jospin'i seven ve ondan nefret eden kişiler yoğunluktaysa eğri U şeklinde de olabilir.

Kolektif düşünce ve kişisel düşüncenin, zaman içinde birbirini takip eden, hatta aynı zamanda var olabilen iki farklı şey olduğunu gösteren bir örnek verelim: New York yakınlarında küçük bir şehir olan Elmwood'da bir okulun inşa edilmesi söz konusudur. Şehirde yeterince çocuk olmadığı için insanlara, bu okulun nerede inşa edilmesini istedikleri sorulur: Aynı şehirde mi, komşu şehirde mi yoksa ikisinin arasında bir yerde mi? Soru, olay henüz somutlaşmadan belli bir düşünce oluşmadan sorulmuştur; bu yüzden insanların yüzde 15'i okulun aynı şehirde kurulması gerektiğini, yüzde 62'si onlar için fark etmediğini, yüzde 3'ü ise başka bir yerde kurulmasını istediklerini söylerler. Dolayısıyla bu konuda kolektif bir düşünce yoktur. Bundan bir süre sonra Milli Eğitim Bakanlığı bu okulun inşa edilmesinin kaçınılmaz olduğunu ve okulun nerede kurulacağına karar verilmesi gerektiğini açıklar. Aynı soru aynı insanlara tekrar sorulur ve bu defa insanların yüzde 77'si okulun Elmwood'da kurulması gerektiğini, yüzde 6'sı bir fikirleri olmadığını söyler, yüzde 1'i ise başka bir yer önerir. Bu şekilde kolektif bir düşüncenin doğuşuna tanık olunur, çünkü insanlar bu problem hakkında düşünümüş, uğraşmışlardır.

Başka bir örnek, kolektif düşünce ve kişisel düşüncenin aynı anda var olabileceğini gösterir. Metodistlerden ve baptistlerden oluşan bir gruba, vaf-tizin su serpilerek mi, yoksa suya batırılarak mı yapılmasından yana olduk-ları sorulur. Bu iki mezhep için ana sorunlardan biri olan bu konuda ayin çı-kışında görüşülen metodistler neredeyse oybirliğiyle (yüzde 91) su serpme-den yana olduklarını söylerler, yüzde 9'u gerekirse suya batırılarak vaftiz ol-mayı kabul edeceğini söyler. Baptistlerin yalnızca yüzde 76'sı suya batırmak-tan yana oldukları, yüzde 24'ü ise her iki vaftiz yöntemini de kabul ettikleri yanıtını verir. Aynı soru daha sonra dinî olmayan başka problemler de içe-ren bir anketin içinde sorulur. Metodistlerin yüzde 16'sı yalnızca su serpme-den yana olduklarını söylerlerken (yüzde 91'e karşı), yüzde 78'i her iki yön-temin de uygun olduğunu, yüzde 7'si suya batırma taraftarı olduğunu söy-

ler. Baptistler arasında ise yüzde 85 her iki yöntemi, yüzde 15 suya batırmayı tercih eder.

Sonuç olarak, bireyler belli bir sosyal durumda kolektif bir düşünceyi, başka bir sosyal durumda kişisel bir düşünceyi öne çıkarabilir. Burada felsefi, ahlâkî ya da doktrinel bir tartışma konusu yoktur; bunlar anket sonuçlarıdır. Bu insanların yalan söyledikleri ya da kendi söylediklerine inanmadıkları veya dinlerine gerçekten inanmadıkları sonucunu çıkarmamak gerekir. Sosyoloğun görevi bu şekilde yargıya kapılmak değil, olguyu tespit etmektir. Bu insanların gerçekten kendi dinlerine inanmadıklarını ya da kilişe çıkışı yalan söylediklerini söylemek hiçbir nesnel ispata dayanmayan ahlâkî bir yargıdır. Ayrıca, bu yargı konuyla ilgili çalışmalarda ilerlemeye engel olur: Suçlamak anlamayı engeller. Bunun yerine sosyolog, göreceli olarak iyi tanımlanamamış bazı sosyal durumlarda yalnızca kişisel düşüncelerin söz konusu olduğunu, daha iyi tanımlanmış, din gibi bir konuda kolektif bir düşünce oluşacağını açıklar. Bu “teori”, insanların ikinci durumda düşünce ve davranışlarla ortaya çıkacak kesin tavırlar dizisine göre davranacaklarını öngörmeyi sağlar.

Sosyal temsiller

Serge Moscovici, düşünce, davranış, stereotip üçlemesini anlamak için, sosyal bir grubun bütünü tarafından paylaşılan günlük uygulamalar çerçevesinde oluşmuş, kişisel özellikler dışında kalan sosyal temsilleri incelemeyi önerir. Bu kavramın hem sosyal psikoloji hem de sosyoloji alanlarını ilgilendirdiğini belirtmek için Durkheim’ın terimini kullanır. Durkheim, kolektif temsillerin “toplum denilen bu özel varlığın kendine özgü deneyimlerle düşünme şekli” olduğunu söyler. Öyleyse temsil, konuşulan dil gibi herkes için ortaktır, kişiler arasındaki bağı kuvvetlendirir, onları aynı biçimde hareket etmeye ve düşünmeye iter: Bu durumda nesiller boyunca kalıcıdır. Moscovici için ise temsil bir “şey” hakkında iletişimin üretilmesidir, yani şeyler değişir; iletişim ise sürekli bir hareket halindedir. Bu bakımdan Durkheim için geleneksel toplumun bir özelliği olan temsil, Moscovici için iletişimin yoğun olduğu kitle toplumunun bir özelliğidir. İletişim her zaman belirli bir sosyal dünyada yer bulur; ortaya çıkan temsil ürünü ise aktörlerin sosyoekonomik konumlarına, pratiklerine, temsil durumlarını düzenleyen ideolojilerine ve ürünün temelini oluşturan kolektif hafızaya bağlıdır. Aynı nesneyle ilgili ortak bilgi gibi, bilim de temsil aracılığıyla incelenebilir: Pierre Vergès bu incelemeyi ekonomistlerin ekonomiyi

oluşturma şekliyle, yetişkinlerin ailesel deneyimler ve okul eğitimi aracılığıyla gelişimlerini karşılaştırarak yapmıştır.

Temsil, bireylerin mantığının talep ettiklerini karşılamak için gerekli tutarlılığa sahip olan ve aynı zamanda pratik olması, gerçeği görmeye ve gerçekten esinlenebilmek için onu anlamaya yardım etmesi gereken bir şema içerisinde düzenlediği unsurları eleyerek seçer.

KAYNAKÇA

Alexandre, V., *Les chelles d'attitudes*, Paris, d. universitaires, 1971.

Padioleau, J., *L'Opinion publique, examen critique, nouvelles direction, recueil de textes*, Paris, Mouton, 1981, s. 392, (zellikle ikinci kısım, s. 125-284).

Sofres, *L'tat de l'opinion*, Paris, d. universitaires, 1971.

Stoetzel, J., Girard, A., *Les Sondages d'opinion publique*, Paris, PUF, 1983.

Bilişsel uyumsuzluk zerine:

Poitou, J.-P., *La Dissonance cognitive*, Paris, Armand Colin, 1974, s. 125.

Sylentiler Üzerine:

Morin, E., *La Rumeur d'Orléans*, Paris, Seuil, 1969, s. 232.

Irkılık Üzerine:

Unesco, *Le Racisme devant la science*, Paris, Gallimard, 1965 (Lévi-Strauss ve Marie Jahoda'nın bölümleri).

Schnapper D., *La Relation  l'autre*, Paris, Gallimard, 1998.

Temsil zerine:

Jodelet D., *Les Reprsentations sociales*, Paris, P.U.F., 1997.

Pozisyon, Rol ve Statü

Mikro-sosyolojik analiz

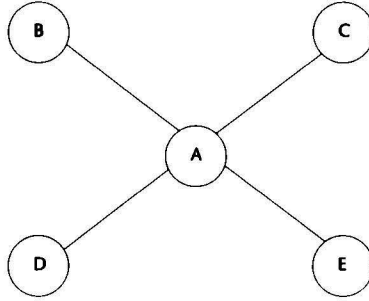
Pozisyonlar ve roller teorisi bireyi, içinde bulunduğu toplumu ve bireyleri birbirine bağlayan ilişkileri incelemenin bir başka yoludur. Önceki bölümlerde aynı amaca yönelik birçok kavram taslak halinde özetlendi: Bireylerin toplum içinde nasıl yaşadıklarını ve toplumu nasıl yaşattıklarını anlamaya yarayan teorik bir şemayla gruplar oluşturulur, onlara bir ruh kazandırılır, kolektif düşünceler ve davranışların ortaya çıkması sağlanır. Aynı şekilde, roller ve pozisyonlar da toplumda “var olmazlar”: Onlar gerçeğin fark edilmesini sağlayan entelektüel kafeslerdir.

Commedia dell'arte'de yazar, dramatik ya da komik bir durumu, kişilikleri ve sosyal pozisyonlarıyla nitelendirilmiş birkaç karakteri betimler; rolleri spontane olarak oynamak, kişilikleri canlandırmak ve diyalogları uydurmak ise oyuncuların işidir. Pozisyonlar ve roller teorisi mikro-sosyolojik açıdan *Commedia dell'arte* ile karşılaştırılabilir. Toplum az çok belirlenmiş sosyal durumlar ve yerine getirilmesi gereken rollerle çeşitlenmiş pozisyonlar sunar. Her rol ve her pozisyon diğer roller ve pozisyonlarla ilişki içindedir. *Commedia dell'arte*'de bir oyuncunun diğeriyle konuşmasıyla aynı biçimde, bireyler de günlük yaşamda durumlar tarafından belirlenen ilişkiler içindedirler ve rollerini oynamak ve pozisyonlarının gereğini yapmak için karşılıklı hareket ederler.

Bir örnek üzerinde görelim: A öğretmen rolündedir. Bu rol, kurum tara-

findan açıkça tanımlanmıştır. Bir okulun ve bir öğretmenin ne olduğu toplumun bütünü tarafından tanımlanır. Öğretmenin rolü belli bir bağlam içinde sınırlıdır: Günümüz Fransa'sında eğitimin durumu gibi. Öğretmen rolü başka birkaç sosyal rol ile ilişki içindedir: B öğrencileri, C idareyi, D diğer öğretmenleri ve E öğrencilerin ebeveynlerini temsil etsin.

İlk olarak A rolü ve hep beraber bir *roller alanı* oluşturan roller-arası ilişkiyi ya da B, C, D ve E gibi karşı roller arasında var olan roller ilişkisini anlamaya çalışalım.

A rolü diğer rollerin beklentileriyle belirlenir. Öğrenciler öğretmenlerinden bir şeyler beklerler ve öğretmen bu beklentilere yanıt vermeye çalışır. Diğer öğretmenler meslektaşlarından bazı davranışları sergilemesini beklerler; öğretmen “gerektiği gibi” davranmak zorundadır. İdare ve ebeveynler de öğretmenden bazı tavır ve davranışları beklerler ve o bu beklentiye de uymaya çalışır.

Elbette bazı öğretmenler bu beklentilere yanıt verebilmek için kendilerini zorlamazlar. Öğrencilerin hoşuna gidecek şeylerin tersini yapmaktan, idari kurallara uymamaktan ve meslektaşlarına ve ebeveynlere karşı uygun-suz davranmaktan hoşlanan öğretmenler vardır. Ama bu “aykırı”lar beklentiler şemasını bozmaz çünkü onlar da kendilerini bu beklentilere karşı direnerek, dolayısıyla yine bu beklentilere göre tanımlamışlardır.

Öğrenciler öğretmenin onları yetiştirmesini ve fazla sıkılmamasını beklerler. Öğretmen öğrencilerden onlara anlattıklarını anlamaları için çaba sarf etmelerini, öğrenmelerini ve iyi bir öğretmen olduğunu herkese göstermek için sınavlarda iyi notlar almalarını bekler. Bu analiz öğrenciden yola çıkarak da yapılabilir: Bu, birbirine bağlı iki rol arasındaki “simetrik ilişki”dir.

Birçok çalışma, erkeklerin eşlerinden beklentilerinin, kadınların eşlerinden beklentileriyle bir simetri içinde olduğunu göstermiştir. Aslında kadın-

lar ve erkekler bir kocanın rolüyle ilgili hemen hemen aynı görüşe sahiptirler. Bununla birlikte erkek ve kadın, kadının rolü hakkında aynı görüşe sahip değildir:

“Fransız erkekleri baskın, bağımsız ve aynı zamanda zeki olmayı isterler. Bu entelektüel özellikleri kadınlar da ararlar, ama bu özellikler onlar için iyilik, cömertlik ve diğer duygusal niteliklerden sonra gelir. Fransız kadınları, güçlü kişiliği olan, keskin zekâlı erkekler ararlar, ama girişim isteklerini ve anlayışlarını ispat edecek duygusal özelliklere sahip olmak yerine bağımsız olmayı tercih ederler.

Almanya’da erkek ve kadının ideal imajı duygusallıktır, ama bu imaj kadınların kendileriyle ilgili ideal imgeleri dışında her alanda ilk sırada rastlanan entelektüel özelliklerle beraber yürümelidir. Alman kadınlar gerçekten zeki olmaktansa açık sözlü ve dürüst olmaya önem verirler. Almanya’da her iki cins de ideal erkek tanımında aynı noktada birleşseler de, ideal kadın konusunda tamamen uyum içinde değildirler. Kadınlar için entelektüel özelliklerin ne kadar önemli olduğunu gösteren bu uyumsuzluk öyle görünüyor ki, Fransızlarda olduğu gibi, bir çatışma yaratmamaktadır.”

Rocheblave-Spenlé A.-M. 1964

Bu metin, şematik olarak ama açık bir biçimde, ideal imge ve yaşanan rol karşılaştırmasının bir toplumun işleyişini anlamaya yaradığını gösterir.

Tanımsal terimlerin ardından imge ve tabii norm terimleriyle konuşmak gerekir. Belli bir pozisyonu ve belirli bir rolü incelemek meselenin bir yönü; örneğin: 2000 ve 1930 yılında Montaigne Lisesi’ndeki öğretmen. Diğer yandan öğrencilerin, diğer öğretmenlerin, müdürün, ebeveynlerin ve halkın öğretmenle ilgili görüşünü incelemek de meselenin başka bir yönüdür. Rolü ve rollerin ilişkilerini “nesnel” bir biçimde inceleyip tanımlamak yalnızca imgeler ya da somut olaylar yoluyla yapılamaz. Bu ayrım sosyolojik analiz için çok önemlidir: Gerçeklik gerçekliğin içindeki ya da dışındaki insanların bu gerçeklikle ilgili görüşlerinden farklıdır. Toplumun, rolleri yerine getiren bireylere normal davranışı ya da normu salık vermesi de meselenin üçüncü yönüdür.

Sosyal alışkanlıklarla tanımlanan öğretmen, düzenlemeler tarafından görülen karakteristik özelliklerle nesnel bir biçimde tanımlanabilir. Öğretmen, öğretmen olmayı kabul ettiği zaman, oyunun kurallarını kabul etmiş olur. Düzenlemeler ve beklentiler yoluyla toplum tarafından kabul ettirilen normlar modeline rağmen, öğretmen hoş olmayan tepkiler alma riskine girerek istediği gibi davranabilir. Geleneksel öğretmen saygın olmak zo-

rundaydı, ama bütün öğretmenler saygıdeğer bir şekilde davranmıyorlardı. 2000 yılında yapılan “ortalama” öğretmen tanımı öğretmenlerin tek tek analizinin yapılması ve ortalamanın hesaplanmasıyla ortaya çıkmıştır. “Ortalama” öğretmen, öğretmen “tip”inden, toplum tarafından önerilen ideal öğretmen modelinden farklıdır. Nihayet, farklı insanların zihinlerindeki değişik öğretmen imgeleri de ne “ortalama” öğretmenle ne de öğretmen “tip”iyle örtüşür.

Bütün öğretmenler ideal öğretmen imajıyla ilgili hemfikir olabilir. Ama idare bir başka, öğrenciler başka, ebeveynler başka bir imge tanımlayacaktır. Sonuçta öğrenciler her şeyden önce, çok sıkılmamak, kolay derslerle uğraşmak ve sınavlarda başarılı olmak isterler. İdare, disiplin problemleriyle karşılaşmamak için öğretmenlerin öğrencilerin beklentilerine yanıt vermelerini ve öğrencileri çalıştırmalarını ister. Bu noktada idarenin beklentisi öğrencilerinkinden biraz daha farklı, ebeveynlerin isteklerine daha yakındır. Ayrıca idare öğretmenden idari işleri kolaylaştırmasını bekler. Diğer öğretmenler her şeyden önce meslektaşlarının nazik olmasını ve varlığının rahatsızlık yaratmamasını isterler. Bu beklenti zorlayıcı değildir, ama açıkça tanımlanmıştır. Öyleyse farklı rollerin aynı öğretmenden bekledikleri birbirinden farklıdır ve her rolün sahibinin öğretmen rolüne ilişkin oluşturduğu imgeyle bağlantılıdır. Yani bu imge bireylere göre değişir.

Pozisyonlar ve roller onlara sahip olan insanların dışındadır. Bir örnek vermek gerekirse; bir üniversite kürsüsü bu kürsüde bir profesör olmadan da var olabilir ve sonuç olarak fakültenin gündelik işleyişinde fiili varlığı söz konusu değildir; profesörün yokluğu halinde yaşanan, öğrencilerin bu kürsüye ait dersleri takip edememeleri olur. Toplumun şematik analizinde öğretmenin yokluğunun, rolün varlığını ya da yokluğu açısından hiçbir önemi yoktur, çünkü toplum ve kurum tarafından tanımlanmış bir rol vardır.

Ayrıca, aynı rol birçok kişi tarafından yerine getirilebilir ve aynı kişi her zaman çok sayıda role sahiptir. Örneğin X öğretmeni ele alalım (rolü değil, X bireyini). Bu birey okul dışında başka sosyal rolleri ve pozisyonları yerine getirir. Ailesinde, ailenin babasıdır ve çocuklarına ve karısına karşı olan aile babası ve koca rolü toplum tarafından titizlikle tanımlanmıştır. Ateşli bir sendikacı ya da sendika sekreteri olabilir. Ayrıca, tutkulu bir müzik düşkünü olup halk konserlerine katılabilir; toplum onun müzik düşkünü dinleyici rolünü açıkça tanımlar: Bir “müzik dinleyicisi” rolüne sahiptir.

Sonuç olarak X belli bir toplumda birçok ortak roller dizisi oluşturan çok sayıda role sahiptir. Roller teorisinin en önemli problemlerinden biri de bir rolün hangi durumda bir diğer rolden bağımsız olduğunu ve iki rol çakıştığı

takdirde onları tek bir role indirgemek gerekip gerekmediğini bilebilmektir. Bu konuya daha sonra değineceğiz.

Makro-sosyolojik analiz

Rollere ve pozisyonlara, bireyler yerine toplum açısından bakıldığında, yukarıda gösterilen basit küçük şema, belli bir topluma ait kocaman bir organigrama dönüşür. 2000 yılı Fransız toplumunu rollerin geniş bir organigramı olarak sunmak mümkündür. Bu, belli bir kurum için göreceli olarak kolay bir görevdir. Bir bakanlığın, bakandan temizlikçi kadına kadar bakanlık-taki herkesin rolünü ve pozisyonunu belirten bir organigramı vardır. Her bir kişinin nerede bulunduğunu ve birbirleriyle ilişkilerinin ne olduğunu anlamak için bir organigrama ihtiyaç vardır.

Bir organigram aracılığıyla kurum hakkında bilgi edinmek göreceli olarak kolaysa, bu yolla Fransız toplumu gibi büyük bir toplumla ilgili bilgi de edinilebilir. Tanım olarak, bakanlık organigramında her bireyin bir ve tek rolü vardır, ama bir bireyin aynı anda hem bakanlığın genel müdürü hem de bakanlar kurulu üyesi olması mümkündür. Ama bu yine de istisnai bir durumdur. Bunun tersine her birey bir toplumun bütünü içinde, tanım olarak sosyal yaşamda birbirini tutmayan roller dizisine sahiptir. Örneğin Fransız toplumunda profesyonel rollerin ailesel ve politik rollerle pek az ilişkisi vardır. Politika normal olarak aile ve profesyonel yaşamın dışında gelişir, ama bu aynı bireyin bu üç alanda da farklı rollere sahip olmasını engellemez. Politik bir rolle profesyonel rol arasında yapısal bir bağ olabilir; örneğin, bir bakanlığın politik bir niteliği vardır ve müdür yardımcısı sosyalist partili olduğu için bu göreve aday gösterilebilir. Bu şekilde bir bağ söz konusu değilse bile, militan politik bir müdür yardımcısı apolitik bir müdür yardımcısından farklı bir pozisyona sahip olacaktır. İdeal olarak, bir toplumu sosyal yaşamın farklı alanlarını hesaba katarak temsil etmek için çok sayıda ve karmaşık bir organigramlar serisi gerekecektir.

Rolün içinde bulunduğu kurum ya da grup, bir aidiyet grubu ya da *grup içi* olarak tanımlanır: Öğretmen okuluna aittir. Ama bir rolü yerine getirmek büyük oranda *referans grupları* dediğimiz *grup dışı* tarafından tanımlanır. Aslında bir lise öğretmeni üniversite profesörü olmayı arzu ederse üniversite profesörü rolüne sahip olma bilgisini kullanır ve bu fikrini uygulamaya çalışır. Sonuç olarak lise öğretmeni rolü fakülte tarafından tanımlanmamıştır, ama belli bir öğretmenin lisedeki rolünü yerine getirme şekli kısmen üniversiteyle ilgili referans grubu tarafından tanımlanır. Genellikle lise

öğretmenlerinin çoğu fakülteye geçmek isterler; öğretmenlik kariyeri birinden diğerine geçme fırsatını sıkça verdiği için bu iki rol organigramda birbiriyle bağlantılıdır. Aidiyet grubu ve referans grubu, bireyin rollerine göre değerleri ve normları saptar.

Bir toplumu, işleyişini ve dinamiğini tanımlamayı sağlayan organigram bütünü ya da organigram serisi bu şekilde tasarlanabilir.

Rollerin farklılaşması

Bazı toplumlarda birçok sosyal rol varken bazılarında rollerin sayısı daha azdır. Geleneksel bir toplumda, örneğin bir köyde, aile babası, anne, çocuk, kız, erkek gibi ana roller vardır ve profesyonel roller ailesel rollerden tamamen ayrı değildir. Aile babası aynı zamanda tarımsal girişimin lideridir; anne tarımla meşgul olur ve çocuk babasının yanında mesleği öğrenir. Bunun sonucunda baba hem baba hem girişim lideri hem de çırak ustası; çocuk ise aynı zamanda çocuk, çalışan ve çırak konumundadır. Entelektüel olarak ayırt edilebilen üçer rollü bu iki seri devamlı olarak çakıştığı için aslında birbirinden ayırt edilmez. Ayrıca elbette bu roller dışında başka roller de vardır. Aile babası aynı zamanda kilise görevlisi ya da belediye meclisi üyesi ya da iyi bir avcı olabilir. Ama esasen bu roller sayıca çok azdır.

Buna karşılık oldukça farklılaşmış ve endüstrileşmiş bir toplumda, bireyler birbirinden net olarak ayrılmış çok sayıda rolü yerine getirebilirler. Bu rollerin sayısı, birbiriyle kesişmeleri, aralarındaki ilişkiler ve karışıklıklar 2000 yılı Fransız toplumunun şemasının geleneksel köylü toplumu şemasından tamamen farklı olmasına yol açar.

Bu da roller teorisinin etnologlar ve sosyologlar açısından aynı anlama gelmemesini açıklar. Etnologlar rol deyince esas olarak, sosyologların “modern” toplumlar için tanımladıkları birkaç rolün çatışmasından meydana gelen karmaşık rolleri düşünürler.

Bu uçsuz bucaksız organigram statik değil dinamiktir. Aslında bir toplumdaki değişim bazı rollerin kaybolması ve bazı rollerin ortaya çıkmasıyla meydana gelir. Buna basit bir tarihsel örnek verelim: Bir tüccarın ne demek olduğunu biliriz ve hemen tüccarın hangi konuda alışveriş yaptığını, piyano mu yoksa armut mu sattığını anlama ihtiyacı duyarız, çünkü bu iki durumda tüccar tanımı aynı olmayacaktır. Eğer bu kişi hasta bakımıyla uğraşan biriye, birçok nedenden dolayı onu tüccar olarak sınıflandırmayız. Tüccar rolü ilk defa Ortaçağ’da ortaya çıkmış ve tanımlanması ve kabul görmesi için çok zaman geçmesi gerekmiştir. Çünkü tüccarın rolü uzun süre boyunca

ca bir hırsızın ya da korsanın rolüne yakın görünmüştür. Hukuki olarak tamamen reddedilen varlığı, yavaş yavaş yaratılan bir hukuk çerçevesinde tanımlanmaya başlamıştır. Bugün bu rol daha uzmanlaşmış çok çeşitli rollerle ayrılmış haldedir.

Aynı şekilde günümüzde neye dayandığı, hangi zorunlulukları içerdiği, temel özellikleri çok iyi bilinmeyen yeni bir rolün doğduğunu görüyoruz: Bilimsel araştırmacı rolü. Söz konusu olan tez hazırlayan bir öğrenci midir? Bu soruya yalnızca yirmi yıl önce rahatça olumlu yanıt verilebilirdi, ama bugün tamamen yetersiz bir yanıt olur. Bilimsel araştırmacının rolü kötü öğrenci ya da bilgin diye tanımlanamayacak, daha çok idari kadroya benzeyen yüzlerce ve binlerce araştırmacının toplandığı büyük kurumların birleşmesiyle çok daha iyi tanımlanmıştır. Sosyoloğun rolü araştırmacılar arasında çok yakın zamanlarda bile tam olarak tanımlanmamıştı. Biri “Ben sosyologum,” dediğinde insanların dörtte üçü “O nedir?” ya da “Öyle bir şey olduğunu biliyordum, ama bir meslek olduğunu bilmiyordum!” diye yanıt verirdi. Bu cümle, rollerin analizi terimleriyle “sosyolojiye ilgi duyulabilir, biliyordum, ama bunun tanımlanmış bir sosyal rol olduğunu bilmiyordum” anlamına gelir. Bugün herkes sosyologların var olduğunu ve görevlerinin toplumu incelemek olduğunu biliyor. Öte yandan herkes CNRS, INRA, Pasteur Enstitüsü gibi araştırma kurumlarının da varlığından haberdar. Öyleyse artık araştırmacı-sosyolog rolü kurumsallaşmış demektir, öyle ki medya bile sosyal bir problemin açıklanması için sosyologlara başvurur.

Beklentilerin düzenlenmesi

B, C, D ve E ile ilişkide olan A rolünü tekrar ele alalım. A'nın rolünün B, C, D ve E'nin beklentileriyle belirlendiğini söylemiştik, ama A diğer rollerin beklentilerine gerektiği gibi karşılık vermeye ne derece zorunludur? Böylece sosyolojinin en önemli konularından birine gelmiş olduk: Özellikle de Durkheim tarafından, bol bol tartışılan sosyal düzenleme ve baskı problemi.

Beklentilerin hepsi aynı şiddette zorla mı kabul ettiriliyor yoksa A rolünün diğerlerinden daha zorlayıcı olduğunu kabul ettiği beklentiler var mı? Toplumun ve sosyal grupların sosyal kurallara saygı duymaları için üyelerine hazırladığı üç temel yaptırım tipiyle bağdaşan üç ayrı beklenti tipi ayırt edilebilir: zorunlu, gerekli ve ihtiyari beklentiler.

Zorunlu beklentinin en önemli örneği, yurttaşları kanuna, jandarma ve mahkemeye saygı duymaya zorlamak için kanun tarafından onaylanan beklentiler. Başka bir deyişle, soyut bir analizle, zorunlu beklenti kendini zor-

la kabul ettirir ve bir rol sahibi onun karşısında çok az bir özgürlüğe sahiptir. Eğer birey bu beklentileri tatmin etmiyorsa sert bir şekilde cezalandırılacaktır. Örneğin, bir bankada veznedar ise ve kasayı kurcalıyorsa yargılanır ve hapse girer ve bunun sonucunda rolüne son verilmiş olur. Kişi cezalardan kaçarak, saklanarak zorunlu beklentilerden kurtulamaz.

Gerekli beklentiler sosyal bir grup içinde uygulanır ve bir ölçüde değiştirilebilirler. Çünkü önceki beklenti tipi gibi sert ve kesin bir biçimde cezalandırılmazlar. Bazı sosyal gruplar üyelerine bazı davranış kuralları uygulatır, ama üyeler bu kurallara az ya da çok uyum sağlayabilirler ve eğer bu beklentilerden kaçmak isterlerse zorunlu cezalara maruz kalmadan gruptan çıkma imkânları her zaman vardır. Örneğin, Avukatlar ya da doktorlar meslek odalarının kabul ettiği bir mesleki ahlâkı benimserler. Bir avukat ya da bir doktor için belli bir davranış kodu, davranış şekli vardır. İnsanlar bu kurallara az çok uyum sağlar, az çok bu kuralların getirdikleri gibi davranırlar. Onlara verilen alan göreceli olarak daha geniştir ama eğer gerektiği gibi davranmazlarsa ait oldukları meslek grubu tarafından kınanabilir, ayıplanabilir, uyarılabilir ya da son çare olarak dışlanabilirler.

İnsanlar *ihtiyari beklentilere* saygı duymakta özgürdürler. Cezalandırma söz konusu değildir: Grubun diğer üyeleri sadece bu kuralları çiğneyenlere kötü davrandıklarını hissettirebilirler. Skandal ya da skandal korkusu bir çeşit baskı yöntemi, cezalandırmadır.

Bunun dışında olumlu cezalar, ödüller ve ikramiyeler de vardır. Zorunlu beklentiler, kusurlar için ciddi cezalar içerir ama ödül içermez, uygulanması zorunludur ve bunun sonucunda uyum sağlamakla bir ödev yerine getirilmiş olur: Kasayı kurcalamayan veznedar ödüllendirilmez. Buna karşılık ihtiyari beklentiler esas prestijiyle olumlu şekilde karşılık görür. Rolünüzü doğru uyguladığınız için başarı ve güler yüz kazanırsınız. Rolünüzü yerine getirerek sosyal çarkın iyi işlemesine yardımcı olursunuz ve bunun için herkes size minnettar kalır.

Toplumun baskısı olumsuz yaptırımlardan çok olumlu yaptırımlarla kendini kabul ettirir. Yasal yollarla uygulanan yaptırımlar daha alışılmıştır, ama tamamen olumsuzdurlar ve insanlar doğrudan bir uygulamayla karşılaşma korkusuyla hareket ederler, oysa sosyal düzen farklı sosyal grupların bireyleri gerektiği gibi davranmaya sevk etmek için öne sürdükleri olumlu yaptırımlarla hareket eder. “Olaysız” bir yaşam isteyen ya da bir sosyal grupta “başarmak” isteyen birey, diğerlerinin beklentilerini hayal kırıklığına uğratmamak için her şeyi yapar. Sosyal çarktaki rolünü mümkün olduğunca iyi oynar ve hızla kariyer yaparak ya da sosyal prestij elde ederek ödüllendirilmiş olur.

Karşı rollerin farklı beklentilerinin şiddeti değişir, çünkü farklı yaptırımları vardır. Yukarıdaki örnekte öğretmenler için öğrencilerin uygulayabileceği olumlu yaptırımlar yelpazesi, idarenin kullanabileceği olumsuz yaptırımlardan daha etkilidir. İdarenin yaptırımlarının sonucu (uzaklaştırma olasılığı) elbette çok daha ciddidir, ama öğretmen idareyle daha az temasta olduğu için, olumsuz yaptırımların günlük önemi daha azdır. Oysa öğrenciler günün her saatini çekilmez hale getirebilirler.

Konformizm

Farklı karşı rollerin ya da ortak rollerin beklentileri arasında çatışma çıkabilir. Öğrenci çok fazla sıkılmamak isterken idare öğrencinin eğitilmesi taraftardır. O halde öğretmen hem iyi bir eğitim vermeli hem de öğrencileri eğlendirmelidir. Öğrencilerini çok iyi “idare eden” öğretmen, öğrencilerin takdir etmediği meslektaşları tercih eden diğer öğretmenlerle çatışma yaşama riski içindedir. Beklenti çatışmalarını çözmek için uzlaşma sağlamaya çalışmak kişiliği ve diğer sosyal rolleri açısından başarılı olan her bireyin görevidir.

Yukarıda söylenenler, A rolünü yerine getiren Jules, Pierre ya da Paul adlı bireyin dışı bir çark gibi, sosyal mekanizmanın bir parçasından başka bir şey olmadığını ve özgür olmadan hareket etmek zorunda olduğunu düşündürülebilir. Oysa sosyal mekanizma daha karmaşıktır ve partnerlerinin beklentilerini karşılarken kişisel seçeneğini yapmakta özgür olan Jules, Pierre ya da Paul’e belli bir derecede özgürlük verir. Meslektaşları arasında popüler olup öğrenciler arasında sevilmeyen biri ya da bunun tam tersi olabilir.

Konformist birey, kurumsallaşmış beklentilere mümkün olduğunca uyum sağlayarak rolünü yerine getirir. Buna karşılık normal davranıştan saparak rolünü yerine getiren bir sapkın, ya yaptırımları kabul etmiş ya da onlardan kaçmaya çalışıyor demektir. Sapkın bir aşırı-konformist de olabilir. Her ülkede, her sosyal ortamda “iyi Katolik” rolü Katoliklerin ahlâkî ve manevi davranış kurallarına göre tanımlanır. Ama iyi bir Katolik “aziz” olup, “iyi Katolikler”den daha iyi olarak ya da kötü bir Katolik olarak bu “dini gelenek”ten sapabilir. Gerçekte aziz, Katoliklikte son derece nadir rastlanan bir konumdur, belirlenmiş beklentileri mükemmel bir şekilde yerine getirmesi de onu sosyal grup içinde bir sapkın konumuna sokabilir.

Makro-sosyolojik görüşe göre, roller kendi kendilerini yaratırlar ve zayıflatırlar. Rollerin dinamiği budur. Mikro-sosyolojik görüşe göre, bu şema beklentilerin çatışması nedeniyle daha az dinamiktir. Roller alanında A ve B ara-

sındaki ilişki belli bir zamanda daha önemli, A ve C arasındaki ilişki daha az önemli hale gelebilir: Dolayısıyla A rolünün tanımı değişecektir. Bunun sonucunda bu şema bir dengesizlik faktörü ve dinamizm olasılığı içerir. Ayrıca belli bir zamanda bir bireyin yaşamında rollerin birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve bir roller dizisi oluşturduğunu göstermiştik. Bu roller dizisinin birleşimi gruptan gruba ve zamandan zamana değişebilir. Bugünkü Katolik Kilisesi'nde papaz olmak için bekâr olmak gerekir, bu her zaman böyle değildi ama acaba hep böyle mi kalacak? Anglikan Kilisesi, kadınları da din görevlisi olarak kabul etmeye başladı. Bireylerin kişisel hikâyeleri sürerken belli roller düzenli olarak birbirini izler ve toplum tarafından az çok belirlenmiş, seçenekler içeren ve zamanla değişen roller bütünü oluştururlar. Atfedilen pozisyonlar ve kazanılan pozisyonları arasında ayırım yapmak gerekir.

Atfedilmiş ve edinilmiş roller

Bir pozisyon eğer ondan kaçamıyorsanız, doğa ya da toplum tarafından kabul ettirilmiş bir pozisyonsa *atfedilen pozisyon*dur. Oysa *kazanılan pozisyon* seçilebilir, kazanılabilir, hatta ele geçirilebilir. Bir kadın ya da bir erkek olmak değiştirilemez, atfedilen bir rol ve pozisyon oluşturur. Erkek ya da kadın rolünü oluşturan, bizim seçimimiz ya da çabamız değildir. Buna karşılık profesyonel roller kazanılır. Bu, özgürlüğün tam olduğu ve istenilen mesleğin seçilebileceği anlamına gelmez. Bununla birlikte bir rol, bir durumda dayatılmışken, başka bir durumda ister özgürce, ister bulunduğunuz konuma göre sizin tarafınızdan kazanılmış olabilir. Doğal olarak bu iki tür pozisyonun arasında pozisyonlar da vardır. Örneğin bir erkek çocuk rolü atfedilmiştir, ama erkek çocuk bir şekilde, sosyal ya da psikolojik olarak babasını “öldürerek” erkek çocuk rolünden kurtulabilir.

Köylü rolü görünüşte atfedilen bir roldür, çünkü pratikte yalnızca köylü çocukları köylü olur. Köylü doğarsınız ve bu rol size atfedilmiştir. Buna rağmen köylü kalmamak, iş bularak, mühendislik eğitimi alarak ya da bir fabrikada çalışarak bir meslek seçme imkânınız vardır. Sonuç olarak, profesyonel roller kazanılan rollerdir, ama profesyonel köylü rolü bazı açılardan atfedilen bir rol olarak kabul edilebilir. Öyleyse elde edilebilen ve reddedilebilen roller vardır.

Bu ayırım dinamiktir ve bir kariyerin ve sosyal memnuniyet ve farklı profesyonel roller arasındaki ilişkilerin nasıl dönüştüğünü anlamaya yardımcı olur. Kadın ya da erkek olarak burjuva sınıfında doğmuş biri olarak atfedilen rolleriniz olabilir ve ardından kolaylıkla başka roller kazanabilirsiniz.

Farklı roller arasındaki etkileşim sonucu, işçi çocuğu, eğer çocuk esas olarak ailesine göre tanımlanıyorsa, işçi sınıfına ait bir yetişkin olma eğilimine sahip olabilir. Buna karşılık işçi çocuğu öğretmenine göre tanımlanıyorsa onu daha sonra işçi sınıfından çıkarıp profesyonel pozisyonlar elde etmeye götürececek iyi öğrenci rolünü oynar.

Sonuçta birbirine oldukça yakın olan atfedilen ve kazanılan roller vardır ve bazı roller diğer rollerin daha kolay elde edilebilmesini sağlar. Belli bir toplumu incelerken bir şekilde rollerin izlediği sıraya, bir rolden diğerine geçiş imkânlarının zorluğuna ya da kolaylığına göre kariyer şemaları yapılabilir. Memurların profesyonel kariyeri ya da politikacının kariyeri gibi “sosyal kariyer”lerin incelenmesi toplumun işlevini ortaya koyar. Bir de hırsızlar ve uyuşturucu kullanıcılar gibi sıradışı kariyerler vardır. Bu alana uygun araştırma şekli biyografik analizdir.

Rollerin çatışması

Aynı bireyin çatışma halinde birçok role sahip olabileceğini söylemiştik. Bireyin normal olarak yürütebileceği rolün hangisi olduğu nasıl bilinir? Profesyonel rolle aile babası rolü arasında bazı hiyerarşik ilişkiler vardır: Bir erkek için çocuğunun ateşi olduğu bahanesiyle işe gitmemesi uygun değildir ve eğer roller arasında bir çatışma çıkarsa devam ettirmesi gereken rol prensipte profesyonel rolüdür. Çatışma anne için daha ciddi bir problemdir, çünkü iki farklı kriter (annelik görevleri, profesyonel görevler) ne birine ne de diğerine açıkça öncelik hakkı vermeyen toplum tarafından farklı şekillerde değerlendirilmektedir.

Farklı roller arasındaki hiyerarşinin belirlenmesi genellikle çok zordur. Bunu belirleme hakkının hangi normlara ve değerlere göre kime ait olduğu merak edilebilir. Aynı zamanda işletme lideri ve usta rolünde olan köylü aile babasının durumunda olduğu gibi bu problemin çözümü göreceli olarak daha kolaydır. Karmaşık toplumlarda roller birliği daha esnektir. Örneğin önemli bir sanayi kuruluşunun liderinin şehrin yerel yaşamı üzerinde etkilere sahip olmamasına çok nadir rastlanır. Buna rağmen bu birliğin tam olduğu durumlar da nadirdir.

Nadel'in terimleriyle iki çeşit rol ya da daha doğrusu aynı rolün bağımlı ve bağımsız olmak üzere iki ayrı görüntüsü vardır. Bazı roller diğer rollerle doğrudan ve simetrik bir ilişkiye sahip olmadan kolayca kavranamaz. Örnek: Ailesel rollerde baba rolü, çocuklardan başka kimse için geçerli değildir. Buna karşılık diğer roller, karşılarında kesin, belirlenmiş karşı rollere ih-

tiyaç duymazlar, bağımsızdırlar. Örnek: Yazar rolünün karşısında okuyucu rolü tanımlanabilir, ama çoğu zaman bu rol tanımlanmaz ve çocuksuz baba olmazken, okuyucusuz yazarın varlığından bahsedilebilir. Gazeteyi üreten okuyucusuna seslenir, ama bir gazeteyi satan alan bireyin rolünden bahsedilemez; bu gazeteyi satın alanlar temsili bir dernek kurup bir gruba dönüş-medikleri sürece bu rol bir anlam ifade etmez.

Aile babası ile oğlunun etkileşimi, rollerini iyi ya da kötü oynadıklarını birbirlerine anlatmak için kullandıkları karşılıklı yaptırımlar açısından incelenebilir. Yargıç ve suçlu arasındaki ilişkiler ise tamamen farklıdır: Örneğin ticari bir suç söz konusuysa, yargıç suçluya tüccar rolünü iyi oynamayı oynamadığını söyler, ama suçlunun yargıca bir şey anlatması zordur. Bu çeşit roller, bazı sosyal rolleri ve sosyal alışkanlıkları korumayı sağlayan aynı kontrol ve otorite mekanizmasının parçasıdırlar. İfade rolleri (papaz, şair, gazeteci) fikirlerin ya da duygusal deneyimlerin iletilmesine, toplumdaki günlük sembollerin işlenmesine dayanır. Bütün bu durumlarda roller arasındaki ilişkiler asimetriktir. Aynı şey, ekonomik esasa dayanan değiş tokuşun görüldüğünden daha az olduğu hizmet sektörü rolleri için de geçerlidir.

Sosyal statü

Endüstrinin bu kadar ayrıştığı toplumlarımızda birey çok sayıda farklı rolü yerine getirir. Bunun sonucunda bir birey sosyolojik olarak toplumda yerine getirdiği roller ve pozisyonların birleşimine göre tanımlanır. Jules'un taksi şoförü, komünist ideoloji için mücadele eden, kafeterya ortağı bir erkek olduğunu bilerek, bir Jules "model"i oluşturulabilir. Öyleyse X, sosyolog açısından yerine getirdiği rollerin bütünü aracılığıyla tamamen tanımlanmıştır. Bir birey tarafından yerine getirilen farklı sosyal roller dizisine ya da bu pozisyonların birleşimine "statü" denir. Statü bir açıdan pozisyonların pozisyonudur.

Eğer bireyin farklı pozisyonları birbirleriyle göreceli olarak daha uyumluysa, statü göreceli olarak bağlantılı bir statü olabilir. Günlük yaşamda bir statünün öğeleri ve özel nitelikleri arasındaki iç çatışmaya sık sık rastlanır. Bunu rollerle ilgili de söylemiştik, ama burada söz konusu olan rollerin beklentileri değil pozisyonlara ait nitelikleridir.

Bütün profesyonel pozisyonlar bazı özel niteliklere sahiptir: saygınlık, işe duyulan ilgi, haz veren özgürlük ve maaş. Bu dört değişken bürokratik bir yapıdaki farklı pozisyonları betimlemeye ve her pozisyona bu dört öğeye göre bir "puan" vermeye yarar. Toplumumuzdaki alışılmış hiyerarşik yapıda nor-

mal olarak, birey ne kadar ilgi çekici bir işe sahipse o kadar saygın ve özgürdür ve maaşı da bir o kadar artar: “Büyük patron” en yüksek maaşa, en fazla prestije, sabit bir düzeni olmayan en ilgi çekici işe sahiptir. İdari hiyerarşinin ara pozisyonlarında, insanlar saygınlık kazanmak, daha ilgi çekici bir işte çalışmak ya da daha fazla özgürlüğe sahip olmak için göreceli olarak daha az maaşı olan bir işi ya da tam tersine daha yüksek bir maaş için daha az ilgi çekici bir işi kabul ederler ya da prestiji özgürlüğe tercih ederler, vb. Kısacası bu dört özellik arasındaki bütün kombinasyonlar geçerlidir.

ABD’de yapılan çalışmalar açıkça göstermiştir ki, bir birey işinin daha çok kâr getirmeye başladığını görüyorsa normal olarak daha fazla prestij, daha fazla maaş ve daha fazla özgürlük bekler. Aynı şekilde eğer başka bir birey işinin kârlılığını kaybettiğini hissediyorsa karşılık olarak şu ya da bu konuda yükselmesi gerektiğini düşünebilir. Ama diğerleri, artık daha az kâr getiren bu işin daha az önemli bir iş olduğunu, dolayısıyla maaşının düşmesi, saygınlığının ve işteki özgürlüğünün azalması gerektiğini düşüneceklerdir. Bir başka deyişle özel niteliklerin eşitlenmesi ve rollerin uyumu önemlidir. Bir rolün farklı öğeleri arasındaki ilişkilerin analizi idari bir yapının dönüşümü ile ilgili somut ve deneysel çalışmaları gerektirir ve pozisyonların kurumsallaşmış yapı ve sistemde baskın olan değerlerle ilişki içinde bir iç dinamiği olduğunu gösterir.

Rollerin uyumu

Aynı bireyin farklı pozisyonları arasındaki çatışmalara geri dönelim. Bir bireyin farklı pozisyonlarının (profesyonel, ailesel, politik ve yurttaşlıkla ilgili, vb.) birbiriyle çelişen talepleri olabilir ya da tam tersine bu pozisyonlar arasında büyük bir uyum bulunabilir. Lenski politik tutumların statü uygunluğu analiziyle açıklanabileceğini göstermiş ve şu sonuca varmıştır: ABD’de genel statünün farklı unsurları arasındaki uyum bireyi sağ politikaya yönlendirir. Başka bir deyişle, eğer birey göreceli olarak yüksek bir profesyonel konuma sahipse, şık bir semtte oturuyorsa, bir Protestan mezhebindense ve bir Amerikalı’ysa (birini sosyal ölçekte konumlandırmak için Amerikan sosyologların genellikle kullandıkları dört ana etken) sağa oy verme ihtimali daha yüksektir. Aynı şekilde kişi bu taslağa göre sosyal ölçeğin alt bölümlerinde yer alıyorsa (profesyonel, dinî, etnik ve ekolojik) yine sağa oy verecektir. Oysa bu farklı öğeler arasında uyum söz konusu değilse (iyi bir meslek, şık bir semt ama Katolik ve İtalya kökenli) sola oy verme ihtimali daha yüksektir.

ABD için geçerli olan bu sonuç elbette başka bir toplum için geçerli değildir. Fransa'da bu sonuçların tam tersinin çıkması oldukça mümkündür. Tüccarları ele alalım. Tüccarlar Fransız sosyal yapısında saygınlık açısından yüksek olmayan bir sosyal pozisyona sahiptirler, ama ekonomik pozisyonları oldukça iyidir. Statülerindeki bu uyumsuzluk ABD toplumunda onları sola oy vermeye iter, oysa Fransa'da tüccarlar genellikle sağa oy verirler. Aynı analiz sistemi farklı durumlar için uygulanabilir ve farklı sonuçlar verebilir, ama önemli olan çıkan sonuçları yorumlamayı bilmektir.

Pozisyonlar teorisinden bireylerin tutumlarına geçmek psikolojik teoriyi de kullanmayı gerektirir. Uyumsuzluk bireyde bir çeşit güvensizlik yaratır, suçluluk duygusuna sebep olur ve bu suçluluk duygusu vurgulu bir konformizm ya da tersine toplumun geneline göre değişen bir isyanla telafi edilebilir. Psikologlara ve pedagoğlara göre bir çocukta kişilik oluşumu, ailesel pozisyonu, okuldaki ve semtteki pozisyonu arasındaki çatışmaya göre farklılık gösterebilir. Uyumsuzluk birçok önyargının kaynağını oluşturacak bir güvensizlik duygusu yaratabileceği gibi yeni ve çelişkili durumlara uyum sağlama yeteneği de yaratabilir.

Psikolog, bir bireyin rolünü seçerken, psikolojik ihtiyaçlarını tatmin etmeyi ne ölçüde göz önünde bulundurduğunu, böylece seçtiği sosyal rolle kolayca özdeşleşip özdeşleşmediğini merak edebilir. Günlük dilde "X doğuştan öğretmendir" gibi ifadeler rastlanır. Karşılıklı olarak belli bir rolü yerine getiren birey kendini az çok bu rolle özdeşleştirme eğilimindedir. Birey kişisel ihtiyaçlarını ve iç motivasyonlarını tatmin etmek için rolünü elinden geldiğince iyi yerine getirir. İyi bir subay olmaya psikolojik olarak yatkın olan insanlar orduya girdiklerinde yalnızca başkalarının beklentilerini karşılamak için değil, aynı zamanda kendi kişisel psikolojik ihtiyaçlarını da tatmin etmek için subay rolüyle özdeşleşme ve onu en iyi şekilde yerine getirme eğilimiyle hareket ederler.

KAYNAKÇA

- Balandier, G., *Anthropo-Logiques*, Paris, P.U.F., 1974 (1. bölüm: Hommes et femmes, s. 13-62).
Merton, R.K., *Éléments de théorie et de méthode sociologique*, Paris, Plon, 1965, s. 514.
Nadel, S.F., *La Théorie de la structure sociale*, Paris, Minuit, 1970, s. 231.
Rocheblave-Spenlé, A.M., *La Notion de rôle en psychologie sociale*, Paris, P.U.F., 1962, s. 434.

Toplumsal roller, statü ve hiyerarşi üzerine Amerikalı bir yazarı da analım:

Blau, P.M., *Inequality and heterogeneity*, New York, Free Press, 1977.

Sosyal Düzenleme: Değerler, Normlar ve Töreler

Birey içinde bulunduğu toplumla nasıl bütünleşir? Bütün sosyologların üzerinde durduğu bu çok eski politik felsefe problemi, sosyal baskı ile ilgili çalışmalarında Durkheim'ın da değindiği bir konudur. Bugün, Anglosakson sosyoloji literatüründe *social control* analizlerine sık sık rastlanıyor. Ama terimin *toplumsal kontrol* çevirisi yanlıştır. İngilizce'de güç, iktidar, egemenlik, otorite anlamına gelen *control* kelimesinin karşılığı olarak biz toplumsal baskı ya da sosyal baskı kavramını kullanacağız.

Ahlâk ve hukuk sosyolojisi, bilgi sosyolojisi ve politik sosyolojinin her biri kendi alanında, bireyleri kendi medeniyetlerini yaşamaya, kolektif tutum ve düşüncelere katılmaya, grupların değerlerini ve normlarını paylaşmaya, sosyal rolleri doğru olarak yerine getirmeye ve geleneklere saygı duymaya iten araçların neler olduğunu açıklamaya çalışır. Değerler, normlar, töreler ve şu ana kadar incelenen mekanizmalara bağlı sosyal düzenleme araçlarının üç aşamasını oluştururlar.

Değerler

Bütün toplumlar iyi ve kötüyü, güzel ve çirkin, ayıp olanla olmayanı kendine göre tanımlar ve böylece yaşama ve ölüme katlanabilirler. Yanlış davranan bir çocuğa başka bir açıklama yapmadan: "Utanmıyor musun? Yaptığın çok çirkin" diyerek toplumun değerlerini ve normlarını çocuğun kafasına sokmaya başlamış oluruz. Böylece çocuk geleneklere saygı duymaya baş-

lar. Herkes neyin iyi neyin kötü olduğunu “hissetmek” zorundadır. Kant bilgisi anlamına gelen “doğruyu temsil etme yetisi”yle duygu anlamına gelen iyinin algılanmasını karşılaştırır. Üstünlük ve yüceliği içeren, hassas ama normal olarak sorgulanamayan bir değer bireye mutlak bir delil gibi zorla kabul ettirilir.

Değerler, medeniyetlere ve aynı medeniyet içindeki gruplara ve sosyal kategorilere göre değişir. Bir burjuva bir işçiyle aynı ahlâka ve zevke sahip değildir. Tarih, ahlâkı ve estetik duyarlılığın gelişimini inceler. Buna rağmen ahlâk her dönemde her grup için belli bir şekilde dayatılır ve göreceli değildir. Değerlerin sosyolojisini hassas ve riskli bir konu haline sokan budur: Değer onu kabul eden için üstün ve mutlak, sosyolog değerleri incelerken bağlantılardan yararlanır ve böylece değerın ana özelliğinin kaybolmasına neden olur. Sosyoloğun araştırma konularının seçimini ve sonuçları yorumlamasını etkileyen kendi değerleri olduğu olgusundan bahsetmiyoruz.

Aristo’nun *L’éthique à Nicomaque* adlı çalışmasında sözünü ettiği değer problemiyle ekonomistler de uğraşmışlardır. Ortaçağ’da, değiş tokuş edilen malların eşit yararlılıkta olması gerektiğini düşünen Albert le Grand, bir mal için sarf edilen emeğin diğerine eşit olması gerektiğini savunan Thomas Aquinas’a karşı gelecektir: yararlılık-değer öznelliğiyle emek-değer nesnelliğinin çatışması. Karl Marx daha sonraları “Hiçbir nesne yararı olmayan bir değere sahip olamaz. Eğer yararsızsa onu meydana getiren çalışmanın da bir değeri yoktur,” diyecektir.

Ekonomistler pazar ekonomisi ve parasal değişim sistemi içinde değerın empirik göstergesi olarak kabul ettikleri fiyatla, yani gözlemlenebilir gerçekle yetinip değer kavramını reddederek bu çelişkinin üstüne gitmemişlerdir. Bu işlemsel tutum, hem paraya dayanmayan sistemleri hem de köylü ekonomisi gibi, tüketicinin çoğunun kendi içinde yapıldığı sistemleri incelemelerini engeller. Diğer yandan ulusal muhasebeciler bugün tek bir değeri olan çok sayıda hizmete gelişigüzel fiyat biçmek zorundadırlar: idare ve eğitim, ev işleri, kaçak iş, hesaba geçirilmeyen hizmet değiş tokuşu, vb. Hatta bazı değerlendirmeler, bu tür hesaplanmayan değerlerin de hesaba katılması için gayrisafi yurtiçi hasılanın iki katına çıkarılmasını önerirler. Sosyoloğun işi bu tür hesaplar yapmak değildir, o değer ve değerleri inceler. Ekonomistler ise sosyologlardan bazı olguları ve kullanacakları ekonometrik modeller için gerekli “psikolojik boyutları” açıklamalarını beklerler.

Değerler, toplumun bireylerine önerdiği ve hep beraber beklenen basit bir gelecekte farklı bir “ideal”de düzenlenirler. Bu ideal düşünceleri ve hareket-

leri yönlendirir ve Durkheim'ın kelimeleriyle “bir toplum ideal yaratmadan oluşturulamaz”. Belli bir toplumda değerler, bazı çelişkiler içerseler bile belli bir tutarlılığı olan bir sistem ya da değerler ölçeği içerisinde düzenlenirler. Etnologlar, toplumun değerler sistemini, halk tarafından uygulanan gelenekleri ve ifade edilen fikirleri motive eden ve meşrulaştıran unsurları arayarak incelerler. E. Banfield adındaki Amerikalı bir sosyolog, güney İtalya'daki bir köyün yaşam prensiplerini (*ethos*) tanımlamış ve bu prensipleri kısaca “ahlâk dışı ailecilik” adında özetlemiştir. Bu açıklamaya göre, bütün bireyler teorik ahlâkı göz önünde bulundurmadan ailesinin çıkarlarına göre davranır. Başka bir deyişle Basilicate* bölgesindeki insanların pratikteki ahlâk anlayışı, din, okul ve kurumlar tarafından ilan edilen, yayılan ve onaylanan ahlâki prensipler tarafından değil ailesel çıkarlar tarafından yönlendirilir. Ahlâkdışı ailecilik, Banfield'in insanların belli durumlarda, nasıl davranacaklarını yani “habitus” özelliklerini tahmin edebilmesini sağlamıştır.

Bir etnolog ve psikolog, ABD'nin batısında yaşayan beş toplumun değerlerini karşılaştırmak için bir çalışma yürütmüştür: Utah'daki Mormonlar, Texas'ta yaşayan Amerikalılar, Texas'ta yaşayan Meksikalılar (ya da İspanyol-Amerikalılar), Navaho Kızılderilileri ve Zuni Kızılderilileri. Bu beş topluluk temel değerlerine göre sınıflandırılmıştır. Hemen hemen her sınıflandırmada Amerikalılar (Mormon ve Texas) Meksikalıların karşısında, Kızılderililer ise her iki grubun arasında yer almıştır. Örneğin Amerikalılar esas olarak bireycidirler, oysa Meksikalılar geniş aile yapısını merkez alırlar ve Banfield'in deyişiyle “aileci”dirler. İnsanın bir şeyler gerçekleştirerek ve yaparak tamamlandığını ve bunun sonucunda da insanın isteklerine ve hareketlerine göre doğaya boyun eğdirmesi gerektiğini düşünen Amerikalıların hareketlerini yöneten şey kendilerine bir gelecek hazırlamak fikridir. Meksikalılar ise bunun tersine taklit edebilecekleri modeller aradıkları geçmişe doğru dönmüşlerdir. Onlara göre, olmak yapmaktan daha önemlidir ve doğa insandan daha güçlü olduğundan, insan, yaşamak için ihtiyaç duyduklarını almak amacıyla doğaya boyun eğmelidir. Zaman anlayışı her iki grup için de son derece farklıdır.

İyi ve kötü, saf ve saf olmayan

Değerler bütün toplumlarda temel prensiplere göre düzenlenmişlerdir. Yahudi-Hıristiyan gelenekte baskın olan iyi ve kötünün önemidir. Kızılderili-

(*) İtalya'nın 1948 Anayasası ile kısmi bölgesel özerklik verilmiş 20 bölgesinden birisi – ç.n.

li toplumunda önemli olan, toplumun kastlara bölünmesinin bile ana sebebi olan saf ve saf olmayan arasındaki zıtlıktır. Her iki prensip de kirlilik fikrinde birleşir: Günah, günah çıkarma yoluyla temizlenen bir Hristiyanı kirlendirir; Brahma, camiye girmeden önce saflığa ulaşmak için her Müslümanın yaptığı gibi sabah abdesti alır. Töre saflığı sağlamaya yarar; kirlilik karışıklığı, belirsizliği akla getirir, oysa saflık temizliğin, şeffaflığın ve bütün eksikliklerden ve pisliklerden yoksun olmanın eş anlamlısıdır.

Mary Douglas, Sami halklarının besinle ilgili yasaklarını açıklamıştır: Yüzgeçler ve pullarla donatılmış balıklar suda yüzer, yüzgeci ve pulu olmayıp suda yaşayan hiçbir varlık saf değildir; örneğin yılan balığı ya da kabuklular. Geviş getiren hayvanların ayakları çift tırnaklıdır; domuz geviş getirmez ve çift tırnaklıdır, öyleyse domuz saf değildir. (*Lévitique*,* s. 10-12 ve 20-26)

İrkin saflığı diğer ırkları ve özellikle de ırkların karışımını hoş görmeyen ırkçılar için bir takıntı haline gelmiştir. “Etnik” farklılıklar İrlanda, Hırvatistan ya da Sırbistan’da olduğu gibi dinsel ve kültürel buyruklara göre düzenlense de, insanlar birbirlerine ne kadar yakınlaşırsa farklılık o kadar vurgulanmalı, ritüelleşmelidir. Bütün karışımlar yasaktır; etnik temizlik kabul görünür. Kanını daha az saf, daha az asil başka bir kanla karıştırmak soya en büyük ihanettir. Çevre kirliliğinin dünyamıza yayıldığı günümüzde, hem ekolojist hareket hem de eskiden keşişlerin çöllere çekilmesi gibi “bakire” dağlara çekilen yeni mezhepler için bir numaralı zorunluluk saflığın (göreceli) aranmasıdır. Temiz havayı ve karın beyazlığını özleyen şehir insanı da kayak merkezlerine gider.

Değerler ve sosyal yapılar

Eğer değerler sistemi, özellikle de teorik ahlâk ideolojiyle uyum içinde olmalıysa, bir sosyal grubun pratik ahlâk görüntüsü altındaki inanç ve mitlerinin de sosyal ve ekonomik yaşamın işleyişi ve düzeniyle uyum içinde olması gerekir. Kırsal edebiyat tarafından yüceltilen köylü “erdemleri” belli bir üretim yapısı, aile yapısı ve yerel toplumsal yapıyla ilişki içinde olmadan anlaşılamaz. Toprağa bağlılık, cesaret, görev ateşi, tasarruf isteği kendi kendisinin efendisi olarak kendine bir çalışma disiplini belirlemek zorunda olan bir köylünün ve işyerinin yaşamda kalmasıyla ailesinin güvenliğini garanti altına alan bir aile şirketi başkanının sahip olması gereken özelliklerdir. Bir

(*) Eski Ahit’in üçüncü kitabı – ç.n.

kasaba gibi karşılıklı tanışıklıkların yoğun olduğu bir grup içinde komşuya karşı dürüstlük, resmî ahlâk karşındaki kim olursa olsun bütün namussuzlukları kınasa da, grup dışından bir at cambazına karşı açıkgozlülüğe döner. Fransızlar için sosyal sigortayı dolandırmak ve yanlış vergi beyanında bulunmak hırsızlık değildir.

Sosyal yapıdaki değişimin ahlâkî bir değişimle çakışması mutlaka birinin diğerine neden olduğu anlamına gelmez. Üretim sistemlerini değiştiren modern tarımcıların köylü erdemlerini kaybettikleri açıktır. Okul, gençlik hareketleri ve medya (basın, radyo, televizyon) tarafından aktarılan “modern” değerler sistemini kabul etmiş insanlar en hızlı “modernleşen” insanlardır.

Max Weber, Calvinist ahlâk ve kapitalist girişimci ruhu arasındaki benzerlikleri incelerken, bazılarının söylediği gibi bunlardan birinin kapitalizmin gelişmesinin gerekli ve yeterli koşulu ya da sebebi olduğunu ima etmemiştir: “Her bireyin görevi, kendi sermayesini artırmaktır. Aslında, bize hiç durmadan öğütlenen şey bu dünyada işlerini yoluna koyma şekli değil, özel bir ahlâktır. Kuralları çiğnemek yalnızca akılsızlık olarak değil, aynı zamanda bir çeşit görev ihlali olarak kabul edilir.” (*Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*). Bu hem “iş anlayışı”nı, hem de köylü erdemleri ve Basilicate halkının ahlâkdışı aileciliği gibi gerçek bir *éthos*u işaret eder. Modern kapitalizmi, Çin’de, Hindistan’da, Babil’de, İlkçağ’da ya da Ortaçağ’da var olan kapitalizm şekillerinden ayıran bu *éthos*’tur.

Öyleyse değer kavramı ilk bölümde sözü edilen etnolojik karşılaştırmalardan çok daha sistematik ve deneysel çalışmalarda kullanılır. Psikososyologlar bir topluluğun değerlerini, yalnızca bir grubun sosyal yaşamını yorumlayarak değil, bireyleri sorgulama yoluyla incelemek için çeşitli tekniklerle belirlemişlerdir. İster motivasyon incelemelerini ister davranış ölçeklerini kullansınlar amaçları genel bir davranışın temelinde yatan ahlâkî ve ideolojik değerleri belirlemeye çalışmaktır (bölüm 3). Örneğin, Fransız ordusu gençliğin değerler sisteminde yurtseverliğin hangi sırayı aldığını öğrenmek isteyebilir. Ya da Amerikalı bir sosyolog kırsal kesiminin gözünde kır yaşamını üstün kılan ve ona bir önem atfeden değerler dizgesini ölçmek ve tanımlamak için bir test hazırlayabilir.

Jean Stoetzel oldukça geniş kapsamlı uluslararası bir anketin sonuçlarını incelerken *şimdiki zaman değerlerinin* bütün Batı ülkeleri için aynı olduğunu ve bu değerlerin On Emir’de özetlendiğini göstermiştir. Ama her ulus bu ortak zemin üzerinde kendine özgü özelliklere sahiptir. Danimarkalılar kendilerini en çok aile içinde mutlu hissettiklerini söylerlerken, Fransızların, İspanyolların ve Belçikalıların en mutsuz oldukları yer aile içidir. Al-

manlar ve Danimarkalılar seçimlerini yapmakta ve kaderlerini belirlemede özgür olduklarını düşünürlerken, İtalyanlar ve Hollandalılar bunu daha az hissederler. Bütün ülkeler için erdemler arasında birinci sırada olan dü-rüstlüktür. İtalyanlar, İrlandalılar ve İngilizler nezaketi, Fransızlar hoşgörü-yü, İspanyollar, Danimarkalılar ve Almanlar sorumluluk duygusunu ikinci sıraya koyar.

Normlar

Normlar ve değerler

Ahlâkî değerler buraya kadar kendi özgünlükleri içinde ve toplumla ilişkileri açısından ele alındı. Ahlâkî değerler normlara ve törelere dönüşerek bir toplumdaki bireylerin ve grupların yaşamlarının düzenlenmesini sağlarlar. Norm ve ortak düşünce arasındaki teorik fark yeterince açık ve kesin olsa da, pratikte sosyal bir normu diğerlerinden ayırmak ve bir gruptaki işleyişini incelemek çok daha zordur. Norm da tavırlar gibi çıkarsanmış bir değişkendir. Ama tavır bir düşünceler dizisinin altında yatan etkenlerden biridir, oysa norm çeşitli verilerin incelenmesi sonucu oluşur: düşünceler, davranışlar ve sosyal durumlar. Değerler sosyal hareketin yönlendirmeleridir, normlar davranış kurallarını saptar.

Bir salonda hepsi sigaranın sağlığa zararı olduğunu düşünen on kişilik bir grup olduğunu düşünelim. Bu düşünce herkesin paylaştığı bir düşüncedir ve aynı zamanda basit bir olgunun yorumlanması değil, bir değer yargısıdır, sigara içilmemesi gerektiğini anlatan bir değerdir ve bu değer her üyenin, dolayısıyla onları birleştiren grubun hareketini yönlendirir. Peki ama bir norm olarak kabul edilebilir mi? Pek sayılmaz: Gerçekte böyle bir durumla sigara içilmesi yasak olan bir derslik arasında köklü bir fark vardır. Prensipte fark, bir derslikte sigara içilirse yaptırımlara maruz kalınacağıdır. Bu yaptırımlar yönetmelikte belirlenmiş olabilir ya da sadece suçlunun çevresindeki insanların itirazına yol açabilir: Eğer biri bir sigara çıkarıp yakarsa, diğerleri kınayarak ona dönerler ve birçok durumda bu “suçlu”nun sigarayı söndürüp cebine koyması için yeterlidir. Évin Kanunu’nun* rolü tam olarak halka açık yerlerde sigara içmeyi yasaklayan bir norm yaratmak ve bunun sonucunda sigara içen ve içmeyenler arasındaki ilişkiyi tersine çevirmek olmuştur.

Japon gençliği ile ilgili yaptığı bir çalışmada J. Stoetzel, Japon erkek ve

(*) Claude Évin’in önerisiyle 10 ocak 1991’de çıkartılan Évin Kanunu, iş yerlerinde ve toplu taşıma araçlarında sigara içmeyi yasaklayarak nikotin bağımlılığıyla mücadele etmeyi amaçlar – ç.n.

kız çocukları arasında evlilik yaşıyla ilgili net bir fark olduğuna işaret etmiştir. Erkek çocukların evlenmeyi düşündükleri dönem, kesin bir fikri olamayanlar için 22 ve 34, evliliği geciktirmek isteyenler için 26 ve 30 yaşlar arasına yayılan uzun bir dönemi kapsar. Bu iki tutum görüşmelerde açıkça kendini belli eder. Buna karşılık kız çocuklarının verdiği yaş aralığı belirgin bir J eğrisi şeklini alır. Büyük çoğunluğun 22 ve 25 yaş arasında evlenmeyi düşünmesi, sosyal bir normun, bir zorunluluğun varlığını ortaya çıkarır. Et-nograflar ve sosyal psikologlar anketlerini farklı tekniklere göre yönetirler ve dünyanın iki ucunda geçerli olan aynı normu keşfetmek için farklı ipuçlarını kullanırlar.

O halde ortak düşünce ve norm arasında bir fark vardır. Bir grupta belli bir norm varsa grup üyeleri bu norma karşı gelindiğinde yaptırımları uygulamaya ve aracılık etmeye hazırdırlar. Düşünce ve norm arasında yalnızca çatışmalar değil aynı zamanda karşılıklı etkileşim de söz konusu olabilir. Normlar yavaş yavaş bozulurlar ve artık kimse yaptırım uygulamayı düşünmez gittikçe önemlerini yitirirler ve bir düşüncenin dolayısıyla bir tartışmanın konusu olurlar. Örneğin Fransız toplumunda bir genç kızın bekâretinin önemi toplumun büyük çoğunluğu tarafından paylaşılan temel bir normdu: İnsanların yaklaşık yüzde 80'i genç kızların bekâretinin çok önemli olduğunu düşünüyordu. Oysa, kendi deneyimlerine dayanarak, evlilikten önce erkeklerle ya da müstakbel kocalarıyla ilişkiye giren genç kızlar olup olmadığı sorulunca bu oran yüzde 40-50'lere düşüyordu. Toplum tarafından kabul ettirilen ahlâkî kurallar ve davranış normları her zaman pratiğe geçirilmez ve farklı düşünceler bu normun değişimini önceden haber verir. Bugün bekâret normu artık eskisi kadar baskın değildir, ama bu cinsel özgürlüğün her türlü sosyal çevreye yayılacağı anlamına gelmez: Birçok genç kız yalnızca tek bir partneri olduğunu söyler. Gençlerin nikâhsız yaşamalarının kurumsallaşması ve bütün sosyal çevrelere yayılması bu normun değiştiğini gösterir.

Buna karşılık eğer bir düşünce gittikçe güçleniyorsa, herkes bu düşünceye saygı duyulması için bir şeyler yapılması gerektiği kanaatine varacaktır ve böylece düşünce bir norma dönüşecektir. Birinden diğerine geçiş, normların nasıl oluştuğunu anlamaya yarar.

Normlar, sosyal yapılar ve değişim

Lewin'in bölüm 2'de sözü edilen çalışmaları, sınırlı gruplarda neredeyse deney koşullarında oluşan norm değişim ve oluşum mekanizmalarını ortaya çıkartmıştır.

Bilinen bir başka örnek, savaş sırasında Amerikan ordusu içinde yürütülen çalışmalarla desteklenmiştir ve Merton, referans gruplarıyla ilgili çalışmasında buna değinir. Jandarmanın içinde terfi etme süreci oldukça yavaştır, oysa hava ordusu daha hızlı bir terfi imkânına sahiptir. Subayların ve ast-subayların moral durumları üzerine yapılan bir anket, jandarmaların terfi imkânlarından memnun olduklarını, oysa havacıların genellikle memnun olmadıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu kişisel tepki açısından anlaşılmalıdır, çünkü memnun olmayanlar daha iyi şanslara sahip olanlardır. Buna karşılık grup normları açısından, jandarmada terfi olmayı uzun süredir bekleyenlerin bu bekleyişi “normal” buldukları anlaşılır, çünkü terfi için herkes uzun süre bekler. Bu durum meslektaşları daha sık terfi eden havacılar için ise “göreceli bir yoksunluk” hissi yaratır.

Renaud Sainsaulieu'nün işçiler, teknisyenler ve yöneticilerin atölye ve ofislerdeki sosyal ilişkileri üzerine yaptığı anketler, her iş ortamında bireye kabul ettirilen ve meslektaşları tarafından dışlanmak korkusuyla birey tarafından öğrenilmesi ve boyun eğilmesi gereken davranış normları olduğunu gösterir. Sürekli tekrar eden parça işleri yapan işçilerin durumu *unanimisme** olarak nitelendirilebilir: Bireyler arasındaki bütün farklılıklar ya da gruplar-arası bölünme, işçiler için dayanışmanın bozulduğu anlamına gelir. Yalnızca kolektif kitle hareketlerine katılabilirler ve amaçlarını ve hareket şekillerini belirlemesi için yöneticilere başvururlar. Bütün kişisel hareketler sapma olarak görülür ve bireyin dışlanmasına kadar giden sonuçlar doğurur. Buna karşılık yönetici, iş ilişkilerini *strateji* modeli üzerinden kurar: Bir hiyerarşi içinde genel olarak tek ve kişisel bir pozisyona sahip olduğu için kişisel mücadele içindeki diğer yöneticilerin stratejileriyle karşılaşır silahlarıyla direnişlere karşı gelerek amacına tek başına ulaşmaktan başka bir seçeneği yoktur. Emirle hareket ettiği için, otorite problemi çok önemlidir. Ofis çalışanlarına gelince, onlar genellikle maaşa, pozisyona ve işin ne kadar çekici olduğuna önem verirler, dolayısıyla birlikte yaşamak zorunda oldukları, kendilerine ait bir yaşamları olan insanlar arasında iyi bir ortam oluşturmaya çalışırlar: Hareket amaçları *anlaşma* ve *uzlaşma*dır.

Eğer çalışma koşulları değişirse davranış modelleri de değişir. Örneğin yüksek teknik imkânlarla karşı karşıya kalan işçiler kişisel bir profesyonel olgunlaşma projesi oluşturmak ve dolayısıyla kariyer belirleyebilmek için

(*) *Unanimisme*, 20. yüzyıl başında bireyci dünya görüşüne ve simgecilik akımına bir tepki olarak doğan idealist ve ruhsal nitelikli bir düşün ve sanat akımıdır. Bu akıma göre yazar topluluk bilincini ön planda tutar ve bu bilince göre bireyin varoluşunu, yaşamı belli belirsiz yönlendiren kimi ruhsal gerçeklikleri betimler. Akımın en büyük temsilcisi Jules Romains'dir – ç.n.

unanimisme'i bırakırlar. Çalışma koşullarına göre değişen davranış modelleri bir konum tanımı önererek bireylerin davranış ve tepkilerine, özellikle de kişisel ve kolektif uzlaşma edimlerine yön verir.

Sosyal normların sosyal psikolojinin karmaşık tekniklerine başvurmadan, doğrudan incelenen iki kategorisi vardır. Bunlar hukuk tarafından sistemleşmiş, halkın gücüyle yaptırım uygulanan normlar ve töreler ve alışlageldik davranışlar içinde ritüelleşmiş normlardır. İlki bir toplumun yasal aracının bu toplumun sosyal dönüşümlerine uyum sağlayarak nasıl değiştiğini, çeşitlendiğini ve bu dönüşümlerin yeni kanunları oluştururken nasıl etkileneceğini gösteren hukuk sosyolojisinin konusudur. Burada bu konuya değinmek yersiz olur.

Herkes tarafından bilinen ve yeterince karmaşık olmayan norm sistemlerinden biri de nezaket normlarıdır. Bireyler arasındaki ilişkilerde bazı kalıplara uyulması gerektiği kabul edilmiştir. Biriyle konuşma şekli, ilk selam vermesi gerekenin kim olduğunun belirlenmesi, kimin el sıkıp kimin sıkamayacağı, vb. Yaptırımlara göre şekillenen ve sosyalleşme sırasında öğrenilen bir kurallar sisteminin parçaları olan normlardır. Çoğunlukla bu kurallara uymamız için nezaket kurallarının bize hatırlatılması gerekmez, artık onlar bizim hareketlerimizdir ve bunun en güzel ispatı dikkatsizlik sonucu bu kurallara uymadığımızda suçluluk duygusu hissetmemizdir. Başka bir deyişle, birey içinde bulunduğu grubun normlarına göre kendi kendine bazı yaptırımlar uygular, dolayısıyla bir norma uyum sağlanması sadece dış yaptırımlara dayanmaz.

Bu içselleştirme yüzünden normların değişmesi, hatta farklı normlar olduğunun kabul edilmesi çok zordur. Nezaket kuralları ülkeden ülkeye değişir, nezaket kuralları farklı olan insanların kaba davrandığını düşünmemek çok zordur. Başka bir deyişle bazı normlar içselleştiiyse, farklı normlar kolayca, bilinen kuralların ihmali, bilerek yapılan bir kabalık ve umursamazlık olarak yorumlanabilir. Stoetzel, Avrupa ülkeleri arasındaki dikkate değer bir farkın altını çizer: Başkalarıyla olan ilişkilerle ilgili İtalyanlar, İrlandalılar ve İngilizler nezakete değer verirken, Fransızlar hoşgörüyü değer verirler. Fransızlar sosyal ilişkilerde nezaket anlayışından, başkasına karşı hoşgörüyü değer veren bir anlayışa geçiş yapmışlardır.

Normların kurumsallaşması ve ritüelleşmesi

Normların kurumsallaşması ve ritüelleşmesi, içselleştirmeye ve aynı zamanda bir yaptırımlar sisteminin yerleştirilmesiyle gerçekleşir. Her grupta normlara saygı duyulmasını ve yaptırımların uygulanmasını sağlamak için

tahsis edilmiş araçlar vardır. Bu araçlar çeşitli biçimlerde olabilir: Yasal bir sistemi olan bir ülkede polis ve adli otoriteler, bir okulda disiplin kurulu, bir dernekte ihraç işlemleri gibi. Ama kurumsallaşma mutlaka yasal bir form olduğu anlamına gelmez. Birçok kurumsallaşmış norm yasal bir araç tarafından değil, herkesin beklentileri tarafından yaptırma uğrar.

Bir grubun belirlediği ve grubun bazı amaçlara ulaşmasını sağlayan kurallar kendi kendilerine değer kazanırlar ve böylece kalıcılık sağlarlar. Bu grubun bireylerinin zihninde içselleşirler ve bunları garanti altına almak için yaptırımlar yerleştirilir. Genellikle belirli bir norm değil, bir normlar grubu, daha doğrusu bir normlar sistemi kurumsallaşır. Toplumumuzda ailesel normlar kurumsallaşmıştır. Çağa ve gruplara göre çeşitlilik gösterebilirler. Örneğin, çocukların ebeveynlere karşı göstermek zorunda oldukları saygının derecesi sosyal gruba göre değişir ve son yıllarda büyük ölçüde evrim geçirdiği söylenebilir.

Ayrıca, bir sistemde normlar rollere göre değişir ve farklı rollerin kendine özgü normları herkes tarafından kabul edilir. Çocuklar ebeveynlerinin, ebeveynler de çocuklarının belirli bir şekilde davranmalarını beklerler: Bu normlar sistemi böylece ailesel yaşamda da etkili olur.

İkinci bir nüans ise içselleştirme derecesine bağlıdır. Örneğin, evlilik bir normlar sistemidir ve evliliğin bu anlamda bir kurum olduğu söylenebilir: eşler arasındaki ilişkiyi düzenleyen kurumsallaşmış normlar bütünü... Ama bu normların hepsi aynı önemde değildir ve aynı derecede içselleştirilmemişlerdir. Kadının kocasına kahvaltı hazırlaması evlilikte sadakatle aynı düzeyde bir norm değildir. Her çift, her sosyal grup gibi kendine ait normlar yaratır: Bir çift için kocanın yalnız dışarı çıkması skandal sayılabilecek bir olayken başka bir çift için bu normal bir olgudur. Bir evliliği tanımlayan “özel” normların olması gibi daha genel normlar da vardır. Çift ve evlilik için doğru olan, bu normları kafalarında oluşturan ve sosyal normlara saygı göstermesi gereken diğer gruplar için de doğrudur.

Bir kurum, sosyal sistem içinde uygulanan ve neyin yasaya uygun olup neyin olmadığını belirleyen normlar bütünüdür. Bu anlamda evlilik, aile, okul, üniversite, vb. birer kurumdur. Daha günlük bir dille, “kurum” kelimesi Fransızca’da normların uygulandığı sosyal sistemin kendisidir. Örneğin politik kurumlardan bahsedildiğinde hükümetin kullandığı araçlar bütünü anlatılmak istenir: meclis, bakanlıklar ve bütün iktidar araçları. Kurumların bu iki yönü onları anlamak isteyenler için aynı derecede önemlidir ve genellikle normların işleyişinden çok organizasyonların işleyişi incelenir.

En genel açıdan bakıldığında güvenlik, dürüstlük, başarı, dayanışma, vb.

gibi değerler önceliklidir. Daha sonra bu değerler belirlenmiş bir role dönüşür. Normlar burada devreye girer. Örneğin, trafik kurallarında güvenlik konusu, bir otomobili sollarken önlem alınması gerekliliğine dönüşür. Ya da dürüstlük, “Sınavlarda başarılı olmanın uygun yolları nelerdir?” sorusuna dönüşür. Dürüstlük dayanışma ile çatışma halinde olabilir: Sınav sırasında öğrenciler arasında yardımlaşma normları öğrenci grubunun hangi değere daha çok önem verdiğine göre değişecektir.

Uyumluluk

Normların var olması ve bu normlara saygı iki ayrı problemdir. Hemen hemen kimsenin uymadığı normlar gibi herkesin kabul ettiği normlar da vardır ve bütün sosyal durumlarda normlara uymayan birçok insan bulunur: Bu uyumluluğun karşıtı olan sapma olgusudur (bu iki kelime hiçbir değer yargısı içermezler). Uyumluluk coşkulu bir katılma ya da kabul ettirilmiş bir disiplin olgusuyla gerçekleşebilir. Aslında insanlar normlara uygun olarak davranırlar ya da bu normlardan saparlar.

Eğer bir okulda, resmî yönetmeliğe göre öğrencilere uygulanan bütün normların bir listesi yapılısaydı, hiç şüphesiz bütün normları kabul eden ve onlara uyan çok az öğrenci olduğu ve çok sayıda öğrencinin yaptırma maruz kalmadan ideale yakın davranışları sergilediği tespit edilirdi. Bu durumda elbette bir çeşit hoşgörü söz konusudur. Aynı şekilde bir kilisede bütün inananlardan aziz olmaları beklenmez. Herhangi bir sosyal sistemde üyelerden normlara tam olarak uymaları istenmez, gevşeklik ya da hoşgörü derecesi bir grubun ya da bir sistemin özelliklerinden biridir.

Hoşgörü her şeyden önce bireyin grupta ne kadar zamandır bulunduğuna göre değişir. Yeni gelenlerin daha çok çaba sarf ettiği bilinen bir olgudur. Şirket çalışanları, yeni öğrenciler, Hristiyanlığa girmek isteyenler ya da orduya yeni alınanlar söz konusu olduğunda, yeni gelenler eskiler tarafından kuşkuyla karşılanır, tamamen grup üyesi olarak kabul edilmeleri için uyum sağlamaları gerekir ve onlar da gereğinden fazlasını yaparlar. Aşırı uyumluluk olarak adlandırılan bu durum yeni gelenler için kendi konumlarını güvence altına almanın bir yoludur. Yeni gelenin normların pratikteki tanımını değil de, resmî tanımını öğrenmeleri de aşırı uyumluluğun bir göstergesidir. Yeni gelen diğer bilgilerinin sonucunda yönetmeliğe çok sıkı bir şekilde uyulduğunu düşünür. Eskiler ona neye uyulup neye uyulmayacağını öğretir.

Milgram'ın ünlü deneyi, deneysel koşullardaki bireyin normal koşullarda onaylamadığı emirlere itaat ettiğini gösterir. Milgram, denegin bir “öğrenci”ye

(bu öğrencinin deneyden haberi vardır) elektrik şoklarıyla yaptırım uygulamasını ister. Yanlış yanıtlar arttıkça denek daha yüksek voltajda şok yollamak zorundadır. Öğrencinin yalvarmalarına ve acıyla attığı çığlıklara rağmen denek kurallara “itaat eder” ve daha “ağrılı” elektrik şokları yollamaya devam eder: Deneklerin yüzde 62’si 450 volta kadar çıkmayı kabul etmiştir.

Gruptaki konum hoşgörünün sınırlarını da belirler. Bir birey ne kadar seçkinse, ondan o kadar fazla uyumluluk talep edilir. Günah, bir papaz için bu papaza bağlı bireylere göre, bir sofı için “normal” bir inanana göre daha ciddi bir hal alır. Bir grupta daha yüksek bir statü elde etmek için belli bir uyumluluk göstermek gerekir. Grupta kıdem ve güvenlik açısından yüksek bir konumda olanların, normları belli bir derece ihmal ettikleri de doğrudur. Başka bir deyişle yüksek prestijli bir birey, daha az prestijli bir başka bireyin cesaret edemeyeceği sapmalarda bulunabilir.

Sonuç olarak, bütün davranışların herkes tarafından kusursuz olarak görülebildiği ve yaptırımların otomatik olarak uygulandığı bir toplum yoktur. Çünkü bütün sapmalar hemen fark edilip ihbar edilse ve cezalandırılıyadı çok az toplum yaşanabilir durumda olurdu. Aile, sığınak, manastır gibi sınırlı toplumlarda bile normların uygulanmasında belli bir hoşgörüyü izin veren bir gizlilik ya da sosyal geçirmezlik söz konusudur. Gerçekte bir grubun ya da kurumun uygun bir şekilde işlemesi için bu geçirmezlik gereklidir. Eğer lider kendi görev alanının içinde olan biten her şeyi bilse emir veremez. Eğer ebeveynler çocuklarının bütün hareketlerini bilseler aile içinde yaşam imkânsız hale gelir. “Paralel yaşam” sosyolojik tanımların konusu olmuş bir olgudur.

Sapma ve marjinallik

Normlara sürekli uyulması gerekliliğini yumuşatan gevşeklik ve geçirmezliğin yanı sıra, normlara uygun olmayan ve hatta açıkça karşı gelen sapmalar söz konusu olabilir.

Bazı bireyler bulundukları sınırlı ya da geniş herhangi bir gruba, diğerlerine göre daha az aittirler. Grupta neler olduğuyula daha az ilgilenir, gruptan daha az şey bekler ve kuralları daha az içselleştirirler. Bir sınıfta tembel bir öğrenci, yalnızca sobanın yanında olduğu için en arka sırada oturmayı tercih eden öğrenci değil, aynı zamanda okul yaşamının normlarını kabul etmeyen ve yürürlükteki yaptırımları umursamayan öğrencidir. İsteyerek ya da istemeyerek normlara uymayıp ceza almakta, ama bunu umursamamaktadır, çünkü iyi bir öğrenci olmak için en ufak bir isteği yoktur.

“Marjinallik” çok farklı nedenlere dayanabilir. Örneğin tembел bir öğrenci okulda zamanın geçmesini bekler, çünkü okulun yukarıya hareketlilik sisteminden bir beklentisi yoktur. Vasıfsız bir işçinin oğlu olarak ders çalışmanın ona hiçbir şey kazandırmayacağını düşünür ya da zengin bir ailenin çocuğu olarak babasının parasına güvenir. Önerilen amaçlar biri için erişilmezken diğeri için gereksizdir.

Normların ihlali normların ve rollerin çatışmasından kaynaklanır. Ve bu çatışmalara oldukça sık rastlanır. Daha önce de değindiğimiz gibi, rollerin çoğu kendi aralarında iç çatışmalar barındırır. Örneğin bir profesörün gerçeği araştırmaktan başka bir kaygısı olmasın diye, bütün fikirlerini ifade etme özgürlüğüne sahip olmasını ve her şeyi mümkün olduğunca heterodoks biçimde incelemesini talep eden üniversite özgürlüğüyle, profesörün istese de istemese de, toplumun normlarına uyması gereken sosyal bir kişilik olması ve dolayısıyla konformist düşünceler sergilemesi arasında açık bir çatışma vardır: Konformist değilse statüsüyle çelişir.

Bir birey kendisi için ağır basan başka bir referans grubuna ilgi duyduğu için marjinal olabilir. Bütün şirketlerde bazı işçiler patronların haklı olduğunu, büyük kazançlar sağlanması gerektiğini, disipline saygı duyulmadığını ve sendikanın yararsız ya da zararlı bir kurum olduğunu düşünür. Kendini el emekçileriyle değil, patronlarla ve üst kadroyla özdeşleştirir. Kendilerini bir gün katılmayı umut ettiği yönetici kadrosuyla özdeşleştiren bu işçiler genellikle sosyal yükselme yaşayan işçilerdir. Bu ait olunmak istenilen grubun normlarını önceden kabul ettiren peşin sosyalleşme mekanizmasıdır.

3. bölümde bahsedilen Lieberman deneyi, ustabaşı olan işçilerin idareye karşı tutumlarını değiştirdiğini ve ilk işlerine geri döndürüldüklerinde eski tutumlarını yeniden kazandıklarını göstermişti. Aynı şekilde, Odile Benoit Guilbot’nun çalışması da, geleneksel fabrikalarda çalışan işçilerin alışkanlıklarını değiştirmediklerini, ama modern fabrika işçilerinin yaşam tarzlarını modernleştirdiklerini göstermiştir.

Değişik sapma türleri, bir toplumun ana değerleri ve bazı grupların günlük yaşamlarında bu değerleri uygulamaları için sahip oldukları araçlar arasında var olabilecek çatışmalardan doğar. Merton, Amerikan toplumunda ekonomik başarıya gösterilen önemin, “köşeyi dönerek” genel müdür olan *self made man* (kendi kaderinin efendisi) efsanesine rağmen, ekonomik piramidin alt basamaklarında bulunan başarısız ve başarıma ümidi olmayan bireylerde derin memnuniyetsizlikler yarattığını göstermiştir. Çoğunluk, ait olduğu grubun normlarına uyar ama, kendisinden çok uzak olmasına rağmen, toplumun bütününe ait değerleri ideal kabul eder. Böylece baskın sos-

yal değerler ve kendi konumu arasında bir çatışma yaşar. Birey normlara ve ritüellere onların değerlerini unutacak kadar bağlıysa uyumluluk *ritüele* dönüşebilir: Patronundan çok korkan işçinin ve kendi hizmetinden başka bir şey görmeyip hiç durmadan çalışan bürokratin durumu böyledir. Bazı bireyler bu çatışmayı öyle derinden hisseder ki, bir buluş, *bir yenilik yapma* ihtiyacı hissederler; başarmak için yasal ya da yasal olmayan yollar ararlar: boks şampiyonu bir siyahi, mafyaya bulaşan bir İtalyan ya da doğru olmayan ticari yöntemler kullanan bir işadamı gibi...

Kaçış, toplumun değerlerini ve ait olunan grubun normlarını reddederek çatışmadan tamamen kurtulmaya yarar. Hâlâ toplum içinde olan bu insanlar artık bu topluma ait değildirler. Sokakta yaşayan insanların, keşişlerin, hatta pembe hayaller içinde yaşayan sekreter kızın ya da dış dünyadan kopmuş, mutlu bir aile yaşamına sığmayan bir adamın durumu budur. Kaçışın karşısında ise normları ve değerleri redderek toplumu dönüştürüp başka normlar ve değerler kabul ettirmek isteyenlerin *isyanı* bulunur.

Merton tarafından belirlenen bu beş olası tepki, farklı uyum mekanizmaları içerir. Hirschmann aynı tepkileri başka bir yolla formüle etmiştir: çıkış, isyan ve bağlılık.

Delinin ya da sokakta yaşayan adamın aşırı sapkınlığı toplum tarafından kabul edilebilir, kurumsallaştırılabilir, hatta bazen değerli bile bulunabilir: Fransa'da herkes sokakta yaşayan bir adama nasıl davranılacağını bilir. Hindistan'da retçiler, kendilerini kurtuluşlarına adanmak için bütün sosyal katılımları reddederler, dilenci olarak yaşarlar ve toplumun en önemli değerlerinden bazılarını temsil ettikleri için saygı ve hayranlık kazanırlar.

Toplumumuzda sapmanın en bilindik şekilleri hırsızlık ve uyuşturucudur. Genellikle bir suçlunun nasıl suçluya dönüştüğü, bir uyuşturucu bağımlısının uyuşturucuya nasıl başladığı merak edilir ve sapkının psikolojik ve sosyal koşulları araştırılır: Avukatlar bu iki kanıtı savunmalarında hafifletici sebep olarak kullanırlar. Bir sosyolog ise bu sorunun tersini sormak zorundadır: Neden herkes hırsızlık yapmıyor? Neden herkes uyuşturucu kullanmıyor? Aslında hırsızlık gençlikle ve sosyal piramidin alt kademeleriyle çok yakından ilişkili bir olgudur. Pratik olarak bütün gençler küçük de olsa bir şekilde hırsızlık yaparlar. Ama 25 yaşının üstünde hırsızlık yapan insanlara oldukça nadir rastlanır ve bunlar genellikle sabıkalı kişilerdir. Eğer gençler büyük çoğunlukla "doğru yol"a giriyorsa bunun sebebi aileleri tarafından korunuyor ve destekleniyor olmalarıdır; ailesel destekten yoksun olmak bazılarını hırsızlığa iter.

Klasik bir çalışmada Howard Becker "Nasıl esrar içicisine dönüşülür?"

sorusunu inceler. Esrar içmek için önce tekniğin öğrenilmesi, sonra yaptığı etkilerin algılanması ve en sonunda da etkilerden tat alınması gerekir. Ancak bu üç aşama yaşanırsa esrardan zevk alınabilir: “Esrarın yarattığı duygular otomatik olarak hissedilen ve mutlaka hoş etkiler yaratan duygular değildir. İstiridyeden ya da Martini’den alınan zevk gibi sosyal yolla elde edilir. Esrar içen kişi baş dönmesi yaşar, saç diplerinde kaşıntı hisseder, susar, zaman ve boyut kavramlarını yitirir. Bütün bunlar hoş duygular mıdır? Kesinlikle hayır. Esrar kullanmaya devam etmek için bu sorunun olumlu olarak yanıtlanması ya da korkmanız için bir sebep olmadığını, zevk alacağınızı söyleyerek sizi destekleyen bir arkadaş grubu gerekir.”

Aynı şekilde Michael Pollack homoseksüeller aracılığıyla “ulaşılması zor kişiliğin yönetimi” üzerinde çalışmıştır. Homoseksüel özgürlük, özel yaşam (“gerçek yaşam”) ve kamusal yaşam arasında bir ayrıma neden olmuştur; homoseksüellerin aile yaşamı ne özel yaşam; ne de kamusal yaşam içinde konumlandırılmıştır. Yirmi beş yaşında bir banka çalışanının söylediği gibi: “Benim iki yaşamım var, ebeveynimle, ailemle ve işimle sürdürdüğüm yaşam; homoseksüel ortamımdayken ise başka bir yaşamı, gerçek hayatımı yaşıyorum.” Bu marjinalite insanın sosyal kişiliğini ve kendisini oluşturmada zorlaştırır. Bu oluşum farklı sosyal ortamlarda çok farklı şekillerde yaşanır. Sosyal ortamlarda homoseksüeller, farklılıklarının kabul edildiği hatta değer bulduğu işlere yönelip (restoran gibi) el işiyle yapılan mesleklerden kaçmaya çalışırlar. Şehirdeki orta sınıflarda homoseksüel yaşantının geleceğiyle ilgili iyimser bir görüş yayılmaktadır. Daha üst kategorilerde ise gerçeklik gereksinimi ve estetik kaygı genellikle farklılık iddiasına yol açar.

Delilik ve depresyon

Bir toplumun delilere verdiği yer, o toplumun kendi hastalığının belirtisidir. Kırsal toplumlarda gerizekâlı ve saf insanların belirli bir rolü vardır. Bu rol, diğerlerinin bu insanlara karşı tutumlarını belirlemelerini ve onları kasabanın bir üyesi olarak kabul etmelerini sağlar. Ortaçağ’da deliler toplumun bir parçasıydılar ve kendi aralarında şehrin dışında yaşayan özel bir topluluk oluşturmuyorlardı. Dinî kalabalıklara benzer büyük kalabalıklar halinde toplanıyorlar, gücü elinde bulunduranlarla (deliler kralı), bilginlerle ve mantıklı insanlarla alay ederek, şehir yaşamının tamamen tersi bir yaşam sürüyorlardı. Kısacası delilik, ölümün yaşama anlam kazandırması gibi, akla bir anlam kazandırır.

Klasik çağın başında ölüm dramatize edilip sosyal yaşamdan “dışlandığı”

zaman, deliler cüzzamın ortadan kalkmasıyla boşalan cüzzam hastanelerine kapatıldılar. Daha sonra aklın ve çalışmanın toplumun en baskın değerleri olarak kabul gördüğü 17. yüzyılda deliler tedavi edilemez hastalarla, suçlularla, fakirlerle ve varlığı rahatsızlık veren diğer “asosyal” kişilerle aynı hastanelere konuldular. Devletin hastaneleri ve hapisaneleri teftiş ettirip delilere uygulanan davranışları dehşetle fark etmesi için Fransız Devrimi’ni beklemek gerekti. 19. yüzyılda delilik iyileştirilmeye uğraşılacak bir hastalık olarak kabul edildi. Günümüzde psikiyatri ve anti-psikiyatri üzerine bu kadar ateşli tartışmaların sürüp gitmesi, çağımızın kendi kendisini sorgulaması anlamına geliyor. Eğer deliler günlük yaşam tarafından ne kabul ediliyor ne de dışlanıyorlarsa bunun sebebi delilerin sosyal düzeni, değerleri ve hatta normal insanların kimliklerini kaçınılmaz bir biçimde sorgulamasıdır.

Delilik toplumun bir ürünü olarak da kabul edilebilir. Saine-et-Marne’deki bir hastanede, bir psikiyatr ve bir sosyolog, şaşırtıcı sayıda ani-psikozla karşılaşınca hayrete düşerler: “Tamamen normal” bir birey, bir dakika içinde dışarıdan yardıma muhtaç olacak kadar ağır, kontrol edilemediği takdirde intiharla sonuçlanan yoğun endişe krizine ya da tam karmaşa hali içine girmektedir. Bu tür vakalar incelendiğinde hemen hemen her zaman sosyal bir neden ortaya çıkar: Toplumun bir parçası olduğu düşünülen bireyin aslında toplumla hiçbir teması yoktur; sosyal ilişkiler kurmadan yaşar. Büyük çiftliklerde çalışan, patronuyla olan hiyerarşi ilişkisinden başka bir ilişkisi olmayan tarım işçilerinin durumu böyledir. İçinde yaşadıkları “sosyal boşluk” (kitabın başlığı böyle) nedenini doğrudan belirtmese de krizi açıklıyor ve aynı zamanda terapistlere karşı gösterilen saldırgan tavırların nedeni olan grup ilişkilerini kullanan tedavi fikrini de destekliyordu. Buradan da patolojinin normali anlamaya yardım ettiği ve her toplumun ikisi arasındaki karşıtlığı kendine göre tanımladığı anlaşıyor. Söz konusu olgu, hastalıklara ve hastaya karşı alınan tavır için de geçerlidir.

Nevroz, 20. yüzyıl başının en önemli patolojisiydi. Bu konuda çalışan Freud, “İnsan toplum tarafından reddedilme derecesine katlanamadığı için nevrozlu olur,” demişti. Başka bir deyişle nevroz, belli bir disiplin ve katı normlar koyan topluma karşı suçluluk duygusuyla beraber geliştirilen bir tepkiydi. Kırklı yıllardan itibaren depresyon psikiyatrların hastalarının çoğunda gözlemlediği bir hastalık belirtisi haline geldi. Yetmişli yıllardan sonra en hızlı yayılan psikolojik sorun haline gelen depresyon, ahlak göstergelerinin çoğalmasına, birinci bölümde bahsedildiği gibi Batı dünyasında bireyciliğin ilerleyişine bir tepkidir. Suçluluk duygusunun yerini, sosyal düzende bireyin oyununu düzenleyen bir mekanizma olan sorumlu-

luk duygusu alır. Bu mekanizmada herkes kendi davranış kurallarını oluşturur: Kısaca söylemek gerekirse daha özgür, daha birey olur. Wittgenstein'in dediği gibi, "Rolünü iyi oynamak yetmez, hiç çözümlenemeyen sorudur: Bu oyun oynanabilir bir oyun mudur ve iyi oyun hangisidir?" Alain Ehrenberg'e göre:

"Eğer nevroz suçluluk duygusunun eseriye, depresyon yetersizliğin trajedisidir. Kılavuzsuz, yalnızca kendi olmaya çalışmaktan yorgun düşmüş insanın kendi gölgesidir."

(*La Fatigue d'être soi*, s. 17.)

"Proje, motivasyon ve iletişim kavramları normatif kültürümüzün egemen kavramlarıdır. Bu kavramlar çağımızın parolalarıdır. Depresyon ise zaman (hasta geleceksizdir) ve motivasyon (hastanın hiç enerjisi yoktur, hareketleri ve konuşmaları yavaşlar) hastalığıdır. Depresyondaki kişi projelerini güçlülükle formüle eder, projesini gerçekleştirecek en ufak bir enerjisi ve motivasyonu yoktur. Hasta ket vurmuş olsa da, içgüdüsel ya da saplantılı davranırsa da kendisiyle ve diğerleriyle iletişim kurmakta zorlanır. Depresyondaki kişi, proje, motivasyon ve iletişim eksikleriyle toplumsallaşma normlarımızın tam karşısını simgeler."

(*La Fatigue d'être soi*, s. 250.)

Anomi

Anormallığın en uç noktası elbetteki intihardır. Durkheim bazı toplumlarda intiharın normların zayıflamasıyla ilişkili olabileceğini gösterir. "Anomi" terimiyle bireylerin artık hangi normlara uyacaklarını bilemez hale geldikleri toplum düzensizliğini kast eder. Bütün sosyal krizler, krizin sebebi güç ve servet artışı bile olsa bir anomi tehlikesi içerir:

"O halde, yaşam koşulları değiştiğine göre, ihtiyaçları sıralayan ölçek de aynı kalmaz... Dereceleme altüst olur ama bir yandan da yeni bir dereceleme oluşur. İnsanın ve nesnelerin topluluk bilinciyle yeniden sınıflandırılması için zaman gerekir. Bu şekilde serbest kalan sosyal güçler dengeyi sağlayamadıkça, karşılıklı değerleri belirsiz kalır ve böylece belli bir süre için hiçbir düzenleme söz konusu olamaz. Neyin mümkün olup neyin olmadığı, neyin doğru neyin yanlış olduğu, hangi talep ve beklentilerin uygun olduğu ve hangilerinin ölçüyü aştığı bilinmez hale gelir."

Intihar, s. 280

Durkheim, intihar oranının bir toplum ya da sosyal grubun anomi derecesinin göstergesi olduğunu mükemmel bir şekilde göstermiştir. Üzerinde çalıştığı endüstriyel gelişim çağında, endüstri ve ticaret alanlarındaki yüksek intihar oranlarından etkilenerek, endüstri ve şehir toplumunun otomatik olarak anomiye yatkın bir toplum olacağı sonucunu çıkarmıştır. Oysa geleneksel toplum istikrarı sayesinde bağışıklık kazanmıştır. Bir sonraki evrim endüstrinin daha da gelişmesiyle şehirdeki intihar oranının düştüğünü, ama kırsal kesimlerde yüksek intihar oranlarına rastlanabileceğini gösterir.

Gerçekte normlar, toplumun bütününden çok, bireyin kendi aidiyet ve referans grupları tarafından sağlanır. Daha yukarıda söylediğimiz gibi, kitlenin toplumu dediğimiz toplumlarda temel gruplar ve daha geniş gruplar kesin bir önem kazanırlar. Ayrıca medya araçları (basın, radyo, sinema, televizyon) normlara dönüşen ve bireylerin bu normlara uyarak nasıl davranmaları gerektiğini gösteren, yoğunluk içinde kaybolmuş imajlar ve stereotipler yaratırlar.

Törelere ve semboller

Değerlerin ve normların kurumsallaşması yalnızca kurumlar aracılığıyla değil, aynı zamanda törelere ve semboller aracılığıyla yapılır. Etnologlara göre törelere, din ya da büyü adı altında uygulanan biçimlendirilmiş ve stereotip hareketler dizisi olarak tanımlanabilir. Aslında etnologlar bütün sosyal yaşamın din ve büyüyle iç içe olduğu toplumları inceler. Dinsel ve kutsal olandan giderek bağımsızlaşan toplumlarda törelere dinsel bir bağlamda kısıtlamak yanlış olur. Zaten Lévi-Strauss bizi etnologların her yerde büyü ile ilgili bir konu bulma ve tabuların yarattığı sıkıntılar üzerine uzun uzadıya konuşma eğilimine karşı şaka yoluyla uyarır:

“Başka bir gezegenden gelen bir etnograf, yeryüzünde yaşayan insanlarla ilgili monografisinde araba kullananların yol üzerinde sarı bir çizgiyle işaretlenen sembolik sınırı aşmak, hatta onu az da olsa geçmek konusundaki batıl korkularını tanımlar ve bu sınırı aşmış başka arabalarla çarpışan bazı saygısız sürücülerin karşı karşıya kaldıkları cezaları dehşet içinde gözlemler. Ama bizler bütün bunları önemsemeden, sarı çizgiye rutin bir işi yerine getirir gibi saygı duyarız, hiçbir duygusal değer yüklemeyiz. Birçok ritüele dönüşmüş eylemde olduğu gibi davranış kendinden gelişir, çünkü bilinç bütün bunları dünya görüşü içinde bütünleştirmiştir.”

Endüstriyel toplumlarda en belirgin töreler dindışı törelerdir. Peki bu töreler nasıl tanımlanır? Protokol, tören düzeni ve kısacası bütün davranış bilgileri ve nezaket kuralları, aynı bayram kutlamalarında olduğu gibi ritüelleşmiş davranışların emrettiği ölçüde dikkate alınabilir. Aile ile akşam yemeği yemek 19. yüzyıl burjuvazisinin tipik töresidir. Bütün hareketler önceden belirlenmiştir. Bireyin masadaki yeri gruptaki hiyerarşik durumunu anlatır: Büyükanne ve büyükbabadan torunlara kadar herkes masadayken hizmetçiler masada bulunmaz, cinsiyetler arasındaki ilişki oturma sırasıyla belirtilir, sırayla bir kadının bir erkek oturulur. Nesnelerin düzeni ve yemek listesi ev sahipleri arasında geçen uzun ve detaylı fikir alışverişleri sonucunda ortaya çıkan titiz kurallara göre belirlenir. Kıyafet de çok önemlidir: Akşam yemeği için özel olarak giyinilir. Bu kurallar bugün yürürlükte değildir. Ama kökeni gece yarısı ayinini beklemek için geceleri oturmaya dayanan ve hediye değiş tokuşu için Noel ağacı etrafında akşam yemeğine dönüşen Noel arifesi yemeği gibi aynı türde başka törenler oluşmaktadır. Yılbaşı gecesi kutlamaları ise bu törenin yakın zamanda ortaya çıkan bir benzeridir, yalnız bu törene gece yarısı olduğunda insanların birbirleriyle kucaklaşması eklenmiştir: Gece yarısını bekleme ve hediyeler ritüelleri arasında sık sık tekrarlanan bir süreç halini almıştır, 1 Kasım'da kutlanan Azizler Günü de buna bir örnektir.

Spor faaliyetleri de günlük yaşama kadar uzanan uluslararası bir töreye dönüşmüştür. Spor yapmak için sadece bu işe yarayan özel kıyafetler giyilir: Koşucular sıradan kıyafetlerle koşamaz, hepsi sokakta yalnız koşmak ya da New York maratonuna katılmak için benzer kıyafetler giyerler. Sporcu temsil ettiği ülkenin vatandaşı olmasa, sergilenen performans tamamen kişisel bile olsa kürsüye çıkan şampiyonun onuruna Milli Marş okunur ve bayrak göndere çekilir: Şampiyon renklerini taşıdığı ülkenin şampiyonudur ve "halk"ının onurunu kutlamak için çeşitli etkinlikler düzenler.

Ölüm de neredeyse topluca uygulanan bir tören fırsattır. 1 Kasım Ölüler Günü'nde hemen hemen bütün Fransızlar, atalarının mezarlarına gider ve aile başına ortalama iki buçuk deste kadar Kasımpatı çiçeği götürürler: Bu hiç şüphesiz Noel'den ve yeni yıldan sonraki en önemli törendir.

Töre, sosyal yapının ifadesi

E. Bott tarafından incelenen Songas* halkında, insanlar prestije (toplumda kalıtsal bir konuma sahip olmaktan kaynaklanan), güce (bilinen bir lider

(*) Pasifik Adaları'nda yaşayan bir halk – ç.n.

olarak tanınmak) ve sosyal hiyerarşideki sıralarına göre ayırt edilir. Bu üç ölçek birbirleriyle kesişmez. Kava töreninde herkes büyük bir özenle hazırlanarak yenilecek yemeğin çevresinde toplanır: Şef en başta çevresinde asillerle beraber oturur, sıradan insanlar dışarıdadır, her bireyin konumu belirlenmiştir. Diğer törenlerde de herkesin köy meydanındaki yeri yine saygınlık konumuna göre belirlenmiştir. Elizabeth Bott bunu, sosyal kökenleri ne olursa olsun hükümet masasında eşit şartlarda oturan İngiliz hükümeti bakanlarıyla karşılaştırır. Ama buna karşılık kraliçenin taç giyme töreninde insanlar kraliçeyle yakınlık derecelerine ya da İngiliz soyluları arasındaki hiyerarşik konumlarına göre sıralanırlar ve hükümet üyeleri bu sistemin dışında kalır. Bu düzenleme prensibine göre, bir tören bireylerin her birinin göreceli konumunu kesinleştirir. 14 Temmuz'da belirli bir protokole itaat edilir. Son yıllarda, dinî ve askerî törenler hızla zayıfladı, buna karşılık politika ve spor ayrıcalıklı törenlere dönüştü: kostüm ve flamalarla "buluşma".

Arnold van Gennep bütün toplumlarda bireyin bir gruptan ya da bir kategoriden bir diğerine geçmesini sağlayan "geçiş törenleri"ni incelemiştir: doğum, ergenlik, evlilik ve cenaze törenleri. Bu törenler her zaman üç aşamadan oluşur: ayrılık aşaması, giriş aşaması ve sınav aşaması. Örneğin, Katolik vaftiz töreni şeytanın reddedilmesiyle başlar, sonra sorgulama ve ardından diğer inananlar tarafından kabul edilme aşaması gelir. Ergenlik törenleri bu törenler arasında en ilgi çekici olanlardır, çünkü bir çocuğun erkekler ya da kadınlar topluluğuna katılmasını simgeler. Erkekliğe adım atmakta olan bir erkek çocuğu, erkeklerin dünyasına girebilmek için kadınların dünyasını terk etmeli ve çocukluktan olgun erkekliğe geçtiğini kavramalıdır. Bunun için üç aşama söz konusudur: kadınlardan ve çocukluktan ayrılış, canlılar dünyasından çıkma anlamında sahte bir ölüm ya da ormana çekilmeyle simgelenen giriş aşaması, olgunluk ve erkeklik dünyasında tekrar doğuş. Ayrılık, gençlerin uyuşturulmasını gerektirecek kadar acılı ve tehlikeli alıştırma hareketleriyle simgelenir.

Bireyin vücudunun bir parçasının kesilmesi de tören eşliğinde gerçekleşebilir. Bu törenler arasında en bilineni, bebeklikte, olgunluk çağında ya da ergenlikte yapılan sünnettir. Bu törenin çeşitleri vardır, bazı toplumlarda kadın olmanın gerçek yolu olduğu inancıyla kadınların klitorisleri kesilir. Çünkü klitoris penise benzer ve erkekliğin simgesidir. Küçük parmağı kesmek, diş çektirmek, tırnakları ya da saçları kesmek ayırt edici eylemlerdir: Diğer insanlardan farklı olmak için saçlarımı kestiriyorum. Sünnet olmamış erkekler inançlı değildir; klitorislerini koruyan kadınlar gerçek kadın değildirler; saçlarını kazıtmayanlar papaz adayı olamaz.

Töre ve büyü

Sosyal yapıyı anlatan ve onu kuvvetlendiren *anlam*lı törelerin yanı sıra, iyilik elde etmek ya da bir kötülükten korunmak için olumlu ya da olumsuz etkisi olduğuna inanılan töreler ve bir hatanın dile getirildiği günahlardan arındırıcı töreler vardır.

Büyü törenleri ise, hâkim olunamayan bir durumda kaygının yok edilmesini (ya da yaratılmasını) sağlar. Malinowski, Trobriand Adaları yerlilerinin hem tehlikeli hem de belirsiz olan engin denizlerde balık avlamak için gemi inşa ettikleri sırada yaptıkları törenleri anlatmıştır. Bir kıyı gölünde balık avlamak kolay ve risksizdir; sonucun ne olacağı bellidir; her zaman balık bulmak mümkündür. Bu yüzden büyü töreni yapmaya gerek yoktur. Buna karşılık engin denizlerde balık avlamak teknik olarak daha zordur: Deniz dalgalıdır, gidilecek yol uzundur. Ayrıca sonucun ne olacağından emin olunamaz. Her şey balık sürüleriyle karşılaşılıp karşılaşılmayacağına bağlıdır. Bu yüzden böyle bir ava hazırlanmak için, tehlikeleri uzaklaştıracak ve verimli bir avı sağlayacak büyü törenleri düzenlenir. Buna karşılık sahile yakın yerlerde balık avlamak amacıyla gemi inşa edilirken hiçbir tören yapılmaz.

Son zamanlarda, kişiliğin tanımı haline gelen “burç”lara göre bireylerin davranışlarını belirleyen astroloji çevresinde yeni bir ritüel ortaya çıktı: Vaftiz ya da doğum sırasında takılan bir madalyon burcu simgeler. Toplumumuzda bireyin konumu genellikle kimliğinden ve kişiliğinden daha az önemlidir. Bu da kimliği ve kişiliği bir ritüel ya da bir sembolle sabitleştirmeyi gerektirir hale gelmiştir. Konumun bireyi tanımladığı bir toplumda, bireyler kimliklerini ve kişiliklerini böyle özel bir yolla açığa vurmak zorunda kalmazlar.

Günümüzde astroloji, bireyi toplumdaki iki önemli risli durumda koruduğu ölçüde önem kazanmıştır: sağlık ve aşk.

O halde töreler hem evrenin hem de toplumun temsiliyle ilişkilidir. İnançları ve iktidarı açığa çıkarır. Endişeleri yok eder, endişe ne kadar büyükse törenler de o kadar titizlikle gerçekleştirilmelidir. Bir kötülük ya da başarısızlık meydana gelirse bu, törenin etkisiz olduğunu değil, yanlış bir şekilde gerçekleştirildiğini ya da bireyin uygun ruh ve zihin konumunda olmadığını gösterir. Başarısızlık, törelerin ve dolayısıyla inancın gücünü artırır. Töreler kurumları da açığa çıkarıp pekiştirirler. Evlilik töreni kurumu, ona bağlı normları (bekâreti temsil eden beyaz gelinlik, pirinç yağmuru), iki soyun birleşmesini ve bir yaş sınıfından ayrılışı (düğün korteji) anlatır. Yal-

nızca şahitlerin bulunduğu bir nikâh, bu kurumun, ailenin reddedilmesi anlamına gelir, öte yandan arkadaşlığı yüceltir. Arkadaşlığın da kendi töreleri vardır. Küçük hediyeler arkadaşlığın devam etmesini sağlar. Töreleri olmayan arkadaşlık yoktur.

Töre, iktidar, isyan

Bir töreyi reddetmek sahip olduğu en derin, en belirgin özelliğiyle toplumu reddetmek demektir: üstü kapalı olanı açıkça ifade etmek ve bu yolla uzlaşılabilir, yani tartışılabilir olanı göstermek için sorgulamak. Normlar ve değerler ve dolayısıyla bütün sosyal yapı ve düzenleme sistemi, bu şekilde sarsılmış olur. Zararsız görünüşlerine rağmen törelerden daha politik bir şey yoktur; töreler, sosyal güç yani egemenlik araçlarıdır. 1968 sonrası gençlerin evliliği reddetmesi politik bir tutuma ve erkek egemenliğinin reddine dayanır.

Geleneksel toplumlarda normlar, değerler ve töreler herkes tarafından kabul edilmiş ve paylaşılmıştır, ama paradoksal olarak bir töre, sosyal düzeni taklit etme amacıyla da oluşabilir. Kuzey Amerika'daki bazı Kızılderili kabilelerinde "tören soytarı"sının görevi tören boyunca kabilenin lideriyle ve din adamıyla alay etmek ve onların uyguladıkları töreleri taklit etmektir. Zulu halkının dört gün süren yıllık törenleri sırasında, günlük yaşamda silik bir rolü olan kadınlar "dansı yönetirler" ve toplum kurallarının tersine göre davranırlar. Tamamen çıplak gezerler, müstehcen davranışlar sergilerler, sonra erkek kıyafetleri giyip silahlanırlar, sürülerle ilgilenirler ve erkekleri kadın gibi davranmaya zorlarlar; kadınlar köyün merkezini ele geçirirken erkekler kulübelerde kalır. Tören bittikten sonra herkes kendi konumuna ve rolüne döner. Bu ritüel sayesinde sosyal düzen tuhaf bir biçimde kuvvetlenmiş olur. Ritüel bir isyan töreni havasındadır; düzeni yıkma hevesini ortadan kaldırır. Etnolojik çalışmalar bu çeşit örneklerin çoğalmasını sağlamıştır: Hiyerarşik yapısı oldukça güçlü olan ve üyelerine katlanılması zor birçok bağımlılık empoze eden Ruanda'da, sosyal basamağın en altındaki köylülerin kendilerine özel bir kültürleri vardı. Ruhlara hükümdarlık eden ve sosyal sınıfı ne olursa olsun herkes için eşit derecede yararlı olan efsanevi bir kralın Kubandva adındaki ailesi, hiyerarşiyi yöneten zorba hükümdarın tam tersini temsil ediyordu. Bu hayalî ve ritüele dayalı sosyal ilişkiler dünyası, yaşanmakta olan sosyal ilişkileri ters yüz eder. Mary Douglas, "Bushmanlarla*" aramız-

(*) Bir güney Afrika kabilesi – ç.n.

daki gerçek fark, aynı semboller dizisini, onları daha da güçlendirecek şekilde bir bağlamdan diğerine taşımamamızdır: Bizim deneyimlerimiz parça parçadır. Törellerimiz aracılığıyla aralarında hiçbir ilişki olmayan küçük dünyalar yaratırız. Onlar ise töreleriyle sembolik olarak uyumlu tek bir dünya yaratırlar,” diyor.

Toplumumuzda her grubun, toplumun bütününde gerçekleşen sürekli değişimlerle de değişikliğe uğrayan kendi normları, değerleri ve töreleri vardır. 1968’den sonra ortaya çıkan, doğaya dönüş toplulukları gibi marjinal ya da devrimci “toplum karşıtı” hareketler bu bakış açısıyla daha iyi anlaşılabilir.

Bunun dışında sosyal düzenlemenin bütünü, sınıflar ve gruplar arasındaki güç mücadelesinde risk altına girer. Herkes diğerine kendi normlarını, değerlerini ve törelerini kabul ettirmek ister. Öyleyse “politik devrim cinsel devrimden geçer” sözü akla uygundur. Ama ilkel toplumlarda olduğu gibi en radikal karşı çıkışın, karşı koymayı düşündüğü baskın sistemi güçlendirme gibi bir işlevi olabilir. Sosyal sınıflardan bahsederken bu konuya döneneceğiz.

Sonuç olarak geleneksel toplumlarda isyan edilebileceğini söyleyebiliriz. Başka bir deyişle sabit kabul edilen güç sistemini değiştirmeden yerini almak için gücü elinde bulundurana karşı ayaklanmanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz. İktidar sisteminin halkın belli bir bölümü tarafından sorgulandığı günümüz toplumunda devrimci olunmadan isyan edilemez: Eğer iktidar sorgulanıyorsa bu bütün iktidar sisteminin sorgulanması anlamına gelir.

Sistemi hiç sorgulamadan kabul eden, yani kendi bilinci olmayan geleneksel toplumlarla belli bir toplum bilinci olan bir kısmın, politik meşruluğun prensiplerini bile sorguladığı endüstriyel toplumlar arasındaki bu fark çok önemlidir. Sonuç olarak günümüz toplumlarında devrim ve sistem değişikliği tehlikesini engellemek için toplumun meşruluğunu kanıtlamak gerekir. Oysa geleneksel bir toplumda kral tahttan indirilip yeri, kuzeni ya da ona karşı gelen kişi tarafından doldurulsa bile krallığın meşruluğu sorgulanmaz.

KAYNAKÇA

- Dupar, C., *La Socialisation, construction des identités sociales et professionnelles*, Paris, Armand Colin, 1998, s. 275.
- Durkheim, É., *Le Suicide*, Paris, P.U.F., 1960, s. 462.
- Merton, R.K., *Éléments de théorie et de méthode sociologique*, Paris, Colin, 1997, s. 514 (V, VII ve VIII. bölümler).
- Ogien, A., *Sociologie de la déviance*, Paris, Armand Colin, 1995, s. 230.

Reynaud, J.D., *Les Règles du jeu*, Paris, Armand Colin, 1989.

Sainsaulieu, R., *L'Identité au travail*, Paris, F.N.S.P., 1977.

Weber, M., *L'Éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, Paris, Plon, 1964, s. 325.

Batı'da normlar ve değerler özde aynıdır ama ülkeden ülkeye değişir. Toplumsal katmanlaşmayı daha iyi tanımlamakta yararlıdırlar:

Bourdieu, P., *La Distinction, critique sociale du jugement*, Paris, Minuit, 1979, s. 672.

Stoetzel, J., *Les Valeurs du temps présent, une enquête européenne*, Paris, P.U.F., 1983, s. 309.

Bréchon P., *Les Valeurs des Français*, Paris, Armand Colin, 2000.

Törelere üzerine, etnografik tasvirler sayısızdır:

Déchaux, J.-H., *Le Souvenir des mort*, Paris, PUF, 1997, s. 335.

Douglas, M., *De la Souillure*, Paris, Maspéro, 1971.

Goffman, E., *Les Rites d'interaction*, Paris, Mathan, 1998, s. 128.

Van Gennep, A., *Les Rites de passage*, Paris, Mouton, 1969, s. 288 (1. baskı, 1909).

Delilik ve depresyon üzerine:

Ehrenberg, A., *La Fatigue d'être soi, dépression et société*, Paris, Jacob, 1998, s. 318.

Foucault, M., *Histoire de la folie à l'âge classique*, Paris, Plon, 1961, s. 683.

Goffman, E., *Asiles*, Paris, Minuit, 1968.

Sosyal psikoloji deneyleri doğrulama ve analogi için faydalı unsurlar sağlarlar:

Doise, Deschamps, Mugny, *Psychologie sociale expérimentale*, Paris, Armand Colin, 1978, s. 264.

Milgram, S., *Soumission à l'autorité*, Paris, Calmann-Levy, 1974.

Sapma ve suç üzerine:

Becker, H., *Outsiders, études de sociologie de la déviance*, Paris, Métailié, 1985.

Dubet, F., *La Galère, jeunes en survie*, Paris, Fayard, 1986.

Modeller ve Aktörler, Yapılar ve İşlevler

Sosyolojinin en çok kullanılan birkaç kavramını tanıtıp açıkladıktan sonra en önemli metodolojik bakış açılarından bahsetmek gerekir. En başta söylediğimiz gibi sosyoloji öğrenilebilen bir bilgi bütününden çok, sosyal durumlara karşı bir tutumdur; problemleri bulup onları incelemenin bir yoludur; bu da yavaş yavaş ilerleyen bir eğitim ve çıraklık dönemi gerektirir. Epistemolojinin inceliklerine ve metodologlara karşı çıkan tartışmalara girmeden sosyal bilimde sıkça kullanılan kelimelerin anlamları ve kullanım alanları hızlıca belirlenebilir.

İşlevselcilik ve aşırılıkları

“İşlev” çok değişik anlamlarda kullanılabilen, en basit anlamıyla “bir şeyin kullanılabilirliği”ni anlatan bir kelimedir: Kaşık yemek yemeye yarar, öyleyse işlevi yemek yemeye yardım etmektir. Yani terim işlevin kendisi ve belli bir işlevi yerine getiren insan üzerine kuruludur. Belediye başkanı yaptığı işi değil, işlevi yerine getiren bireyi işaret eder. *Fonctionnaire* (görevli, devlet memuru) kelimesinin kökeni *fonction*’a (işlev) dayanır: Onlar işlevleri yerine getiren insanlardır.

Diğer uçta matematikçilerin kullandığı “fonction” (işlev) bulunur. “Y X’in işlevidir” demek, “X’in her değeri için bir Y değeri vardır” demektir. Sosyologlar “işlev” kelimesini bu belirgin anlamıyla kullanırlar. Örneğin doğum oranı bireylerin gelir seviyesinin işlevidir derken, terimin matematiksel

anlamında iki oran, iki ölçü arasında işlevsel bir ilişki kurulmuş olur. Bu şekildeki bir işlev bir grafikte anlatılabilir.

Biyolojide “işlev” teriminin farklı bir anlamı vardır. Bir organın işlevinden bahsedilir ve buradaki anlam sosyologlar tarafından da kullanılır. Örneğin medeniyet ve kişilikler hakkında medeniyet ve kişilik arasında belli bir işlevsel bağlantı olduğunu söylemiştik. Etnolog ve sosyologların yirmi senedir tartıştıkları konulara girmemek için “belli bir bağlantı”dan söz ettik. Öte yandan işlevden bahsedildiğinde bir makine gibi hayal etmeye eğilimli olduğumuz toplumun işleyişi akla gelir. Bu benzeşim, bizi, toplumsal mekanizmaları incelemek için toplumda çarklar olduğunu varsaymaya ve bu çarklara çeşitli işlevler atfetmeye iter. Makine imajı, daha açık ve yakından görülen insan vücudunun imajı gibi yalnızca bir imajdır ve yanlışla götürme riski olabilir. Spencer geçen yüzyılda, toplumlar ve insan vücudu arasındaki benzerlikler üzerinde duran organist* bir sosyolojik bakış açısını kullanmayı denedi. Bu da onu özellikle de “işlev” teriminin kullanımında yanlışlara götürdü.

Toplumu bir makineyle ya da insan vücuduyla karşılaştırmak, özellikle de evlerinden çok uzakta, sınırlı küçük bir toplumu keşfetmeye giden etnologlar için oldukça çekicidir. Onlar bu toplumun iyi “işleyen” bir bütün oluşturduğu izlenimine sahiptirler. İspatı da toplumun varlığını sürdürüyor olmasıdır. Öyleyse bu küçük dünyanın öğeleri arasında işlevler ve işlevsel ilişkiler vardır.

Bernardin de Saint-Pierre, kavunun dilimlere bölünüp aile içinde kolayca paylaşılsın diye parçalara ayrıldığını söyler. Michelet doğanın, dünyaya gelen çocuğun kendisiyle ilgilenecek bir anne bulacak kadar iyi düzenlendiğini düşünüyordu. Bu erkekçilik aşırılıkları gülünçtür, ama Bernardin de Saint-Pierre ve Michelet’in çalışmaları gözardı edilemez. Onlar işlevsel analizin aşırılıklarının getireceği çok ciddi tehlikelerin altını çizmişlerdir.

Büyük İngiliz etnologu Radcliffe-Brown bunu şu şekilde açıklar:

Bir sosyal alışkanlığın işlevi, sosyal sistemin işleyiş bütünü olarak kabul edilen sosyal yaşama yaptığı katkidir. Bu tanım bir sosyal sistemin (bir toplumun yapısını yansıtan ve devamlılığının güvencesi olan kullanımlarıyla beraber yapısal bütünü) işlevsel birim diye adlandırabileceğimiz belli bir birliği olduğunu varsayar. Sosyal sistemin bütün öğeleri arasında bağlantı ya da uyumlu işbirliği durumu olduğunu varsaymak düzenlenmesi zor ısrarcı tartışmaları bertaraf eder.

(*) Organizizm [organicisme]: Toplumların canlı varlıklara benzer organizmalar olduğunu savunan teori – ç.n.

Toplumun uyumlu işleyişinin cenneti andıran görünüşü, bize toplumun her elemanının bir işlevi olduğunu düşündürür. Malinowski'den alıntı yapalım: "Kültürün işlevsel analizi, her çeşit medeniyette her âdetin, her maddi nesnenin, her fikrin ve her inancın herhangi bir yaşamsal işlevi yerine getirdiği prensibinden yola çıkar."

Durkheim da, Malinowski ve Radcliffe-Brown'dan önce toplumda *afonksiyonel*, işlevsiz unsurların varlığını göstermiştir. Durkheim bu elemanları işlevlerini kaybeden ama varlıklarını sürdürmeye devam eden sosyal uzantılara benzetir.

Ayrıca *disfonksiyonel* unsurlar da vardır. Geleneksel işlevselciler bundan bahsetmezler, uyumlu vizyonları bazı unsurların işleyişin tam tersine hareket ettiklerini kabul etmelerine engel olur.

Michel Crozier bürokrasinin işlev ve disfonksiyon problemlerini incelemiştir. Bizimki gibi karmaşık ve çok çeşitli bir toplumun işlemesi için uzmanlara ve idari "rasyonaliteye" gereksinim vardır. Bunun sonucunda, işlevi, toplumu rasyonel bir biçimde yönetmek olan bir bürokrasi gelişir. Ama bürokratlar, sayıları arttıkça disfonksiyonelleşmeye, kağıtları, kuralları ve diğer bürokratlarla olan anlaşmaları vb. biriktirerek yığmaya başlarlar. Böylece bürokrasi iyi yönetim kaygısıyla bütün değişimleri yasaklar. Toplumu daha iyi yönetmek üzere hazırlanmış bürokratik mekanizma bir noktada dönüp toplumun iyi yönetilmesini engellemeye başlar. Diğer taraftan Raymond Boudon da, yığılma sonucunda ortaya çıkan kötü etkileri vurgulamıştır.

İşlevselciliğin, muhafazakâr ideolojinin sosyolojideki şekli olduğu iddia edilmiştir. Gerçekten de, bir toplumda her şeyin "işlediği" hesaba katılırsa, "her şeyin doğru işlediği" de düşünülebilir. Bütün sosyolojik çalışmalar doktor Pangloss'un yöntemiyle sonuçlanma riskini taşıyor: Madem ki olaylar böyle, demek ki böyle olmaları gerekiyordu ve sonuçta "her şey mümkün olan en iyi dünyada, en iyisi içindir". Voltaire'in ironisini anlamak için *mümkün* kelimesinin altını çizmek gerekir. Bununla birlikte rafine ve deneysel bir işlevsel analiz, sosyal kurumların görünürdeki işlevlerini sorguladığı ve bunların yerine koyulabilecek işlevleri rastlantısal olarak keşfetmeye izin verdiği sürece muhafazakârlıktan çıkıp devrimci olabilir. Eğer bir kurumun yerine bir başkası konulabilir ve aynı işlev yerine getirilebilirse işlevsel "ütopyalar" inşa etmek ve gerçekleştirme koşullarını belirlemek de mümkün olabilir. Var olan sosyal düzenin bu şekilde sorgulanması işlevsel analizin en önemli erdemlerinden biridir ve yerleşmiş güçler için endişe kaynağına dönüşen sosyolojiye belli bir güç kazandırır. Bu sorgulamanın totaliter rejimler tarafından yasaklanmasının sebebi budur.

İşlevsel analizin kuralları

Sosyal bir bütünün işleyişini daha iyi anlamaya çalışan bir araştırmacı işlevselciliğin tehlikelerinden kaçınmak için, sağduyunun sistemleştirilmiş şeklinden başka bir şey olmayan bazı kurallara uymak durumundadır. İşlevsel analiz özel bir araştırma tekniği değildir: Kendini anti-işlevselci ilan edenler de dâhil, bütün sosyologların ortak entelektüel tutumudur.

Dikkat edilecek ilk nokta, herhangi bir sosyal elemanın *belirli bir sosyal birimle* ilişki içine sokulmasıdır. Hem soyut hem de genel anlamda, toplumun bütünüyle ilgili tek bir işlev yoktur. Herhangi bir şeyin herhangi bir şey için her zaman hem işlevi hem de olumsuz işlevi vardır. Aynı eleman bir sosyal birim için işlevselken, başka bir birim için disfonksiyonel, bir diğeri için işlevsiz olabilir.

Bir örnek verelim: Dinin halkı uyuttuğu tespiti devrimciler gibi muhafazakârlar tarafından da kabul gören eski bir tespittir. Halkı uyutmak muhafazakârlar için iyi, devrimciler içinse kötü bir şeydir. 19. yüzyılda kendileri de inançsız olan liberaller papazların toplumun en iyi polisleri olduğunu düşünüyorlardı. Marx buna dinin halkın uyuşturucusu olduğu karşılığını verdi. Dinin en temel işlevlerinden birinin toplumu bütünleştirmek, bağlılığı güçlendirmek olduğu konusunda herkes hemfikirdir. 19. yüzyıl Fransası gibi, insanların büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen tek bir dinin olduğu küresel bir toplumda, Katolik dininin güçlenmesi sonucu o dönemin sosyal yapısındaki denge güçlenmiştir, bu açıktır. Buna karşılık, ABD gibi birçok dinî inancın bir arada olduğu bir toplumda bir mezhep kendi üyeleri için sosyal entegrasyonu sağlama rolüne sahiptir ve buna paralel olarak aynı mezhep Amerikan toplumunun bütünü için, dinler-arası çatışmalar ölçüsünde disfonksiyonel bir rol üstlenir. Dinî çatışmalar, ABD’de bütünleşmenin etkenlerinden biridir. Aslında başka nedenlerle de, sosyal çatışmaların işlevsel bir rolü olduğu söylenebilir. Ne olursa olsun bu tartışma, din gibi bir tek unsurun bir sosyal birim için işlevsel, bir başka sosyal birim için işlevi bozan bir role sahip olabileceğini gösterir. Lübnan ve İrlanda buna en iyi örneklerdir.

İşlevsel analizin ikinci kuralı işlevlerin birbirlerini ikame edebilmesidir: Aynı işlev zamana ve yere göre farklı sosyal unsurlar ve kurumlar tarafından yerine getirilebilir ve aynı sosyal unsur zaman içinde işlev değiştirebilir.

Durkheim, bu konuya Roma hukuku kurallarına uygun hoş bir örnek verir: *Pater is est quam justae nuptiae demonstrant*. Evlilikten doğan çocuk muhakkak annenin kocasının çocuğudur. Roma hukukundaki bu kural babanın

da çocuk sahibi olmasını amaçlıyordu. Fransız hukuku aynı kanunu korudu, ama bu kanunun işlevi artık aynı değil. Bugün önemli olan çocukların bir babaya sahip olmaları. Roma toplumunda gerçek bir erkek olmak için baba olmak gerekirdi. Günümüz toplumunda ise zor olan babasız yaşamaktır ve hukuk birçok durumda çocuğa bir baba tayin eder. Son yıllarda bekâr annelerin ve tek ebeveynli ailelerin sayısının artması bu sorunu çözüyor. Bu şekilde, bir toplumda belli bir işlevi olan hukuki bir kural ya da sosyal bir unsur başka bir toplumda “karşıt” bir işleve sahip olabilir. Daha yakın bir geçmişte bu kural, çocuğun “gerçek” babası tarafından sahiplenilmesini sağlamak üzere, babaya evlilik dışı doğan çocuğu kabul etme imkânı vererek farklı bir şekle sokulmuştur.

Buna karşılık, işlevsel açıdan denk olanın araştırılması sosyoloğa çok yararlı olacak bir bakış açısı kazandırır. Toplumlara göre değişen, bir kurum ya da sosyal eleman tarafından yerine getirilmesi gereken bazı işlevler vardır. Örneğin, ailenin işlevlerinden biri hiç şüphesiz çocukların sosyalleşmesi ve eğitimidir. Bazı “ilkel” toplumlarda aile, kabile ya da köy bu işlevi yerine getirir. Fransız toplumunda bu işlev aile ve gençlik hareketleri, medya ve özellikle okul gibi diğer bazı kurumlar arasında paylaşılmıştır. Çocuğun bu iki toplumda aynı şekilde sosyalleşemeyeceği açıktır. Ama bu durum aynı işlevin farklı kurumlarca yerine getirilebilmesi kuralını değiştirmez.

Üçüncü kural gizli işlevler ve açık işlevler arasındaki farkları incelemektir. Başka bir deyişle bir toplumsal unsurun ya da bir kurumun onu paylaşanlar için anlamı ve bu toplumsal unsur ya da bu kurum tarafından yerine getirilen, katılımcıların bilicinde olmadıkları, ama eşit önemdeki saklı işlevler arasında görülen farklar ortaya konur. Merton, ABD'deki politik mekanizmayla ilgili incelemesinde, insanların patronluk sistemi ve politik şantaj, oyun ya da fuhuş yoluyla utandırılmalarının neden haksızlık olduğunu açıklar. Gerçekte, bir politik mekanizma varsa ve büyük “politik temizlikler”e karşı ayakta kalabiliyorsa, Amerikan toplumunda gerekli işlevleri yerine getiriyor demektir. Bundan çıkan sonuç, eğer politik mekanizmanın yok edilmesi isteniyorsa çeşitli kişiler ve sosyal gruplar aracılığıyla, aynı gizli ve açık işlevleri yerine getirecek bir başka işlevin bulunması gerektiğidir: yardım, koruma gibi.

Bir başka örnek: Hukukçulara ve anayasacılara göre, Dördüncü Cumhuriyet döneminde yaşanan politik krizler yeni bir hükümet kurulmasına neden olmuştur. Krizler o zamandan beri ülke adına önemli kararlar almaya yetkili politik çarka ve hükümete gerekli olan istikrara engel olarak görülüyor ve kötü karşılanıyordu. Ama daha titiz bir analiz yapıldığında krizlerin ciddi bir

karar alınması gereken dönemlerde ortaya çıktıkları görülür. Sonuçta krizin “gerçek işlevi” karar almak ve hükümetin “gerçek işlevi” de kriz sırasında alınan kararı uygulamaktır. Paradoksal olarak Dördüncü Cumhuriyet hükümet sisteminin, temel karar alma mekanizması olan kriz üzerine kurulduğu doğrulanabilir. Beş, altı ayda bir yaşanan bir kriz sayesinde politikacılar bir karar üzerinde uzlaşana kadar tartışıyorlardı. Karar alındığında ise kararın uygulanması için, yine aynı insanlarla, hükümetteki görevlerini sürdürüyorlardı. Ama sorunların gittikçe ciddileşmeye başladığı dönemlerin ardından krizler birbirini izlemeye başladı. Artık gerekli temel kararlar alınamıyor, ancak ikincil sorunlar çözüme ulaştırılabiliyordu. Bu durum 1958’de yaşanan en ciddi krize kadar devam etti. Bu kriz artık hükümet krizi değil, bir rejim kriziydi.

Gizli işlevler ve açık işlevler bireylerin güdülerinden ve hareketlerine verdikleri anlamlardan farklıdır. Elbette bazı Dördüncü Cumhuriyet politikacıları krizin bu işlevinin bilincindeydiler, ama ortalama bir Fransız için kriz skandal demektir.

Deneyssel araştırma yapan araştırmacı ve özellikle etnolog, daha sonra detaylı bir rapor üzerinde çalışabilmek için saha araştırması boyunca her şeyi not etmelidir. Gizli işlevler ancak, bu malzemelerin üzerinde yapılacak ince bir çalışmadan sonra ortaya çıkar.

İşlevsel analiz her zaman sosyal bir sistemin, bir bütünün içinde konumlanır: Farklı elemanlar arasındaki işlevsel ilişkileri aramak, toplumsal mekanizmanın tam ortasına yerleşip nasıl işlediğini görmek için koşulları zorlamaktır. Eğer bir sistem işliyorsa, otomatik olarak neden ve nasıl işlediğini açıklama ve bunun sonucunda bu işleyişi meşrulaştırma yoluna gidilir. Öyleyse işlevsel bir analizin sosyal değişimi ortaya koyabilmesi çok zordur. Sosyolog, yalnızca bir toplumun T zamanındaki işleyişini değil, T zamanından T1 zamanına geçişerek nasıl geçtiğini ve bunun sonucunda işlevler arasındaki ilişkinin nasıl değişebileceğini, başka bir deyişle sosyal bir birliğin işlevler sisteminin nasıl yeniden düzenlendiğini anlamaya çalışır.

Neden ve nedensellik

İşlevsel analiz, sosyal bilimlerde büyük zorluklarla karşılaşan nedensellik analizine oldukça yakındır. Bacon’a göre A’nın, B’den önce geldiği koşullarda ve diğer bütün değişkenler sabit kaldığında A’daki bütün değişimler B’yi de değiştiriyorsa, ortada bir neden vardır. Ama sosyal işleyişlerde bir öncelik belirlemek fiilen çok zordur. Sonuç olarak gözlemlenen şey A ve B arasındaki ilişkidir ve bu ilişki birçok şekilde yorumlanabilir:

- A, B'yi harekete geçiriyor,
- B, A'yı harekete geçiriyor,
- Aralarında döngüsel bir nedensellik ilişkisi var, birbirlerini harekete geçiriyorlar,
- Üçüncü bir neden olan C hem A'yı, hem B'yi etkiliyor.

Toplumda bir durum asla tek bir nedenden etkilenmez, sonuç olarak nedensel şema, düzenli şemadan çok daha karmaşıktır. A; X, Y ve Z'den etkilenmiştir. X, Y ve Z arasında bir ilişki vardır ve dahası A buna karşılık X, Y ve Z'yi etkiler. Örneğin, sağa oy verme eğilimine bir açıklama aradığımız zaman, dine yönelimin ve mülk sahibi olmanın sağa oy verme ile bağlantılı olduğunu görürüz, ama dine yönelim ve mülk sahibi olmak da aynı şekilde kendi aralarında ilişkilidir. Ayrıca yaş da önemli bir rol oynar; yaşlı insanlar sağa daha çok oy verirler ve mal varlıkları daha fazladır. Burada olduğu gibi niceliksel göstergelerin bulunduğu alanlarda, her “neden”in göreceli ağırlığını ölçmek için istatistiki tekniklere ihtiyaç vardır.

Sosyolojik analizde, bilimsel bakış açısından aldatıcı görünen “neden” kelimesinin kullanımından kaçınmak gerekir. Gözlemlenebilir olana daha yakın olan “bağlılık ilişkisi”nin kullanılması daha doğrudur: A, B'ye (kısım) bağlıdır.

Toplumun analizinde önemli olan A ve B elemanları değil, bir bütün ve bir yapı içinde A ile B arasındaki ilişkidir. A ve B arasında işlevsel bir ilişki varsa A B'nin nedenidir ve aynı zamanda B de A'nın nedenidir. Bu, tavuğun mu yumurtadan, yumurtanın mı tavuktan çıktığı sorusuna benzer: Eğer yumurtanız yoksa tavuğunuz, tavuğunuz yoksa yumurtanız olmaz. Sosyal gerçekliklerde “dairese” nedensellik elemanlar arasındaki ilişkiyi azaltır ve bağlantı genellikle tek taraflı değil, karşılıklıdır.

Son birkaç senedir çok özel bir olgu siberetik tarafından incelenmektedir: İngilizce'de *feed-back* denilen, “geri besleme”. Geri beslemeyi kısaca aşçıların termostat örneğiyle açıklayabiliriz: Fırın ısınır, yeterli derecede ısındığında fırının ısınmasını durduran termostat devreye girer. Sonra fırın tekrar soğur, termostat soğumayı tespit eder ve ısıtmayı tekrar devreye sokar. Toplum da birçok sayıda geri besleme sistemine sahiptir.

Yapı ve yapısalılık

Descartes'ın prensibi (basitten karmaşığa gitmek) sosyal bilimlere uygulanmaz. Çünkü sosyal bilimlerde basit unsur her zaman içinde bulunduğu ve bir parçası olduğu bütüne göre incelenir. Bütünden ayrı kalmış elamanın hiçbir

anlamı yoktur. Bu gözlemin “sosyal bilimler” ortaya çıkmadan çok önceleri yapıldığı bilinmektedir. Özellikle de Pascal bir yerde şöyle söylemiştir:

Dünyayı oluşturan parçalar birbirleriyle öyle bir ilişki içindedirler, arabalarında öyle bir zincirleme bağ vardır ki, bir parça ya da bütün olmadan diğer bir parçayı anlamak mümkün değildir. Her şeyin bir şekilde neden ve sonucu dayanan, dolaylı, dolaysız bir ilişki içinde olduğunu ve birbirinden çok uzakta bulunan ve çok farklı olanları bile doğal ve bilinçsiz bir bağ ile ilişkiye sokan her şeyi düşününce, bütünü anlaşılmaması için parçaların tanınmamasının şart olduğunu anlıyorum.

Bu, sosyolojinin izlediği ikinci temel yol olan yapısal analizin çıkış noktasıdır. Bazıları pratikte işlevsel analizin ve yapısal analizin tek ve aynı bilimsel yol olduğunu düşünürler.

Bir sistem, aralarında ilişki bulunan ögeler bütünüdür; bir öge ya da bir ilişkinin değişimi, diğer ögelerin ve ilişkilerin ve bunun sonucunda bütünü değişmesine neden olur. Sosyoloğun aydınlatmaya çalıştığı şey tam olarak sistemin yapısıdır ve yapısal analiz, bir durumlar kümesini bir sistem olarak kabul etmeye dayanır. Artık işlev ve işleyiş kelimeleri değil, “öge”, “ilişki” ve “yapı” kelimeleri önemlidir.

Daha önce birçok defa altını çizdiğimiz yere gelmiş oluyoruz: Bütün, parçalarının toplamından tamamen farklıdır. Sosyal bir grup bireylerin toplamından tamamen farklı bir düzenin gerçekliğidir. Elemanların kendi aralarındaki ilişkilerinin ve bu elemanların bütün içindeki düzeninin anlaşılmasıyla, toplumun ya da bir organizasyonun bütünü anlaşılamaz.

Önceki bölümlerde bir sosyal rolün, bir sosyal pozisyonun, bir sosyal kişiliğin, bir medeniyetin ya da sosyal sınıfın “gerçeklik” olmadığını söylemiştik. Gerçeklikte sosyal roller yoktur. Onlar artık sosyal gerçekliğe ulaşması gereken entelektüel bir sistemin yapılandırıldığı analiz kavramlarına, soyut araçlara dönüşmüşlerdir, ama sosyal gerçekliğin “içinde” değildirler. Yapı ve yapısal metotla ilgili bütün problemler bunun üzerine kuruludur ve yapı kavramıyla ilgili sonu gelemeyen tartışmaların nedeni bu prensibin unutulmasıdır.

Sosyologlar, ekonomistler ve etnologlar bir sosyal yapının ne olduğunu anlamak için savaş vermişlerdir. Etnologlar durumları seven insanlar olarak, sosyal yapıları “sosyal gerçeklik” içinde aramayı denemişlerdir: “Sosyal ilişkileri ve bunların düzenlenme şekillerini gözlemliyorum; toplumun iskeletini oluşturan şey sosyal yapıdır.” Bu “gerçekçi” tutum çözülmez felsefi problemlere neden olur, akıl yürütmeye engel olur, sosyolojik teoriyle de-

neysel araştırma arasındaki ilişkileri zorlaştırır. “Nominalist” yaklaşım daha işlemseldir ve şu şekilde özetlenebilir: “İşte bir gerçeklik; onu gözlemliyorum, ondan bazı elemanları çekip alıyorum, bu elemanlardan bir ilişkiler sistemi çıkartıyorum ve bu sistemin, gözlemlediklerimi ve başkalarının gözlemlediklerini açıklayıp açıklamadığına bakıyorum.” Bu ilişkiler sistemi daha sonra başka bir sosyal gerçeklikte keşfedilen başka bir ilişkiler sistemiyle ilişkiye sokulabilir.

İdeal tip

Sosyolog gerçekliğin kendisiyle değil, entelektüel modellerle ve zihnin yeniden yapılandırılması yoluyla çalışır. Bu nominalist tutum, deneysel araştırma ve teorik hazırlık için en verimli yoldur. Örneğin bir toplumda fiziksel olarak kavranamayan bir sosyal sınıfın üyelerinin sayılması, tanımlanması ve ölçülmesi imkânsızdır. Buna karşılık Marx tarafından geliştirilen sosyal sınıf ideal tipinden yola çıkarak, belirli bir toplumda bir sosyal sınıf modelini oluşturmak ve bu toplumun işleyişini bir sınıflar-arası mücadele şemasında gözlemlenen durumlara bakarak anlamaya çalışmak mümkündür.

Analizin bu aşamasında model, şema, figür ve ideal tip kavramları eşanlamlı kavramlar olarak kabul edilebilir, ama ekonometrik bir modelle Max Weber’in ideal tipi arasında net bir fark vardır. Weber bunu açıkça dile getirmiştir:

“Bu çalışmanın başlığı olarak biraz iddialı da olsa *Der Geist des Kapitalismus* [*Kapitalizmin Ruhü*] deyişini seçtik. Peki anlatılmak istenen nedir? Bu başlığı bir tanım gibi açıklamayı denerken bu tür araştırmaların doğasında olan bazı zorluklarla karşılaşılır. Bu deyişin anlamlı bir uyum içinde olacağı bir nesne var ise, bu tarihsel bir bireyden başka bir şey değildir; yani tarihsel gerçeklikte var olan, kavramsal bir bütün içinde kültürel anlamları nedeniyle bir araya getirdiğimiz ilişkiler toplamıdır. Böyle bir tarihsel kavram, klasik tanım mantığını izlemeden tanımlanamaz, çünkü kendi kişisel karakterine özel, açıklayıcı bir olguyu anlatır. Tarihsel gerçeklikten bir bir koparılan benzersiz öğelerden yola çıkarak derece derece oluşturulabilir. Dolayısıyla kesin kavram başta değil, araştırmanın sonunda ortaya çıkar. Başka bir deyişle gerçek sonuca tartışmalar yoluyla ulaşılabilir. Söylemek istediğimizi en iyi anlatan deyiş ‘kapitalizmin ruhu’dur.”

Açık bir metin: Sosyal “gerçeklikler”in tanımı ne *a priori* olarak ne de terimler yoluyla yapılabilir. Bunun yerine incelenmiş gerçekliklerden yola çı-

karak belirtici olduğu düşünölen ögeler ayrılır ve bu gerçeklikten kavramsal bir şema oluşturulur. Yapı kavramı tam olarak budur. Peki nerede kullanılır? Belirtici ögeler ve aralarındaki ilişki nasıl bulunur? Elemanlar nasıl tanımlanır ve belirtici anlam nasıl verilir?

Analiz seviyesi kavramı burada devreye girer. Elemanların birbirleriyle ilişkiye sokulabilmesi için öncelikle bu elemanların tam olarak tanımlanmış olmaları ve aynı gerçeklik seviyesine ya da aynı bütüne ait olmaları gerekir. Gerçekliğin bir ögesini tanımlamak ve onu soyut bir şekilde bütünden ayırmak son derece zor bir işlemdir: Gerçeklik nereden “kesilebilir”? İnsan, bir bahçe makasıyla bir tavuğu kesip tavuğun anatomisiyle ilgili olmayan küpler elde edebilir. Buna karşılık iskeletin kol ve bacaklarını ayırıp kemikleri eklem yerlerinden keserse, parçalar tekrar kurulabilecek “yapı”ya uygun kalacaklardır.

Bazı alanlarda bu göreceli olarak daha zordur ve yapısal analiz devrimci gelişmelere izin verir. Dilbilim ve akrabalık sistemlerinin incelenmesi bu duruma iki iyi örnektir. Evlilik kurallarının bütünü, elemanların az sayıda olduğu ve kolaylıkla ayırt edildiği tanımlanmış ve kapalı bir sistemi meydana getirir. Öyleyse yapısal analiz doğrudan uygulanabilir ve o zamana dek bu kuralları tuhaf ve eşsiz gelenekler olarak kabul eden ve yapılaşmış bir sistem oluşturmak için sürdürdükleri ilişkileri aramak yerine onları kendi tuhaflikları bağlamında inceleyen etnologların gözünden kaçan “yapılar”ı açığa çıkarır. Aynı şekilde bir dil incelenirken karşılaşılan sistem elbette çok daha geniş bir sistemdir, hatta bir anlamda sınırsızdır, ama tek bir düzeni vardır ve bir kere tanımlandıktan sonra da elemanları doğrudan analiz edilebilir.

Etnoloğun ya da dilbilimcinin üzerinde çalıştığı malzeme verilidir. Ama ekonomist ya da sosyolog, daha karmaşık sosyal bütünlükleri ve toplumun açıkça kategorize edilemeyecek yanlarını incelerler. Bir elemanın ve iki ya da daha çok elaman arasındaki ilişkinin ne olduğunu bilmek araştırmacı için kolay bir kriter analizinden çok, sezgisel düzenleme niteliğindedir: Araştırmacı, incelenen sistemler elde etmek için gerçekliği parçalara ayırır, onları parçalanmış bir şekilde bulmaz. Sosyolojik araştırmanın zorluğu buradadır. Max Weber’in dehası, bir davranış tipi ve bir teoloji içinde temel olduğuna karar verdiği elemanları makro-sosyolojik bir seviyede ele almış olmasıdır: ideal girişimcinin davranışı ve post-kalvinist kalvinizmin teolojik ahlakı.

Sosyolog, toplumun bir bölümünde bir yapı ortaya çıkardığı andan itibaren, başka bir kesimde benzer ya da türdeş bir yapı bulursa ve eğer bu

yapıları akıştırırrsa temel bir yapının toplumun farklı yönlerini açıkladığını düşünebilir. Diğer taraftan bir medeniyette, bu medeniyetin ideal şemasını oluşturmaya yarayan temel birkaç özellik varsa ve başka bir taraftan bu medeniyette yaşayan insanlar bazı ortak temel kişilik özelliklerine sahip gibi görünüyorsa, bireylerin kişilik yapısı ve toplumun genel yapısı arasında bir ilişki kurulabilir. Ama bu, toplumun somut bir sosyal yapısının ya da bu toplumun temel kişiliğinin bulunduğu anlamına gelmez. Bu toplumu daha iyi anlamak için modeller ve şemalar geliştirilmiştir.

Gerçeklik bir teoriye ya da bir aksiyomatiğe [belitsel] göre parçalara ayrıldığı için, akrabalık yapılarını inceleyen etnoloğun konumundan oldukça uzaktayız. Başlangıç teorisiyle “yapı” arasındaki ilişki, “durumlar” ve yapı arasındaki ilişkiden daha açık olduğu için sonuçlar kuşkusuz daha az etkileyicidir. Parçalara ayrılan, hatta düzenlenmiş bir nesne kapsamında matematiksel bir düzenle karşılaşmak şaşırtıcı değildir. Buna karşılık etnolojik ve dilbilimsel olgularda bu düzeni bulmak bir keşif duygusu uyandırabilir: Yapı gözlemcinin zihni yerine gerçekliğe yerleştirilmiştir ve “yapısalcılık” böylece sosyal şeylerin düzenini, “öz”ünü keşfetmeye yarayan yol gibi görünür. Bourdieu’nün Kabil evleri tanımı, etnolojide yapısal analizin iyi bir örneğidir.

Böylece işlevselcilik için yaptığımız gibi yapısalcılık için de yapısal ya da işlevsel diye nitelendirilebilecek “bir” metodun var olup olmadığı sorulabilir. Raymond Boudon bu soruya açıkça yanıt verir:

“Metot kelimesine çok genel bir anlam verilir ve yapısal metot da deneysel metot gibi görülürse, yapısal metodun deneysel metot yerine kolaylıkla uygulanabildiği ve dikkate alınan nesneye göre az ya da çok etkili olduğu kabul edilirse, evet. Ama, şu ya da bu bilim dalı tarafından askıya alınmış sorunları çözmeye elverişli bir doktrin ve teknik gibi görülürse, hayır. Yapısalcılığa rağmen Montesquieu’den Weber’e ya da Parsons’a uzanan makro, sosyoloji, Troubetzkoï’den Chomsky’ye uzanan dilbiliminin yaptığından daha az ilerleme kaydetmiştir.”

Sistemler, modeller ve teoriler

Buraya kadar yapı, tip, şema ve model kelimeleri, aralarında ayırım yapılmaksızın kullanıldı. Sosyal bilimlerde günümüz araştırma tarzında şema ya da sadece figür kelimesi tercih edilebilir. Bu kelimeler iddialı değildir ve sosyoloğun bir sistem oluşturmak için veriler arasında uygun bir bağlantı kurmasını sağlayan, gerçeğin sadeleştirilmesi çabasını açıkça gösterir. Böylece

bir sistemde bazı elemanlar arasındaki bazı ilişkiler tek bir figürle şemalaştırılabilir.

“Model” fikri biraz daha karmaşıktır. Lévi-Strauss, “Temel ilke, yapı kavramının deneysel gerçeklikle değil, deneysel gerçeklikten yola çıkarak oluşturulan modelle ilgili olmasıdır,” der. Ve şöyle devam eder: “Model öncelikle bir sistemin karakterini belirler. Elemanların bir tanesinde gerçekleşen herhangi bir değişiklik diğer bütün elemanlarda değişikliğe neden olur. İkinci olarak bütün modeller, aynı aileden gelen diğer bir modelle örtüşen bir dönüşüm grubuna aittirler; bu dönüşümlerin bütünü bir model grubu oluşturur. Üçüncü olarak yukarıda belirtilen özellikler, elemanlarından birinin değişme durumunda modelin nasıl etkileneceğini tahmin etmeye yarar. Son olarak model öyle bir şekilde inşa edilmelidir ki, işleyişi bütün gözlemlenmiş durumları açıklayabilsin.”

Buradan modelin şemadan çok daha iddialı bir terim olduğu anlaşılıyor. Çünkü model, elemanlar ve ilişkiler değiştiğinde sistemdeki değişiklikleri tahmin edebilecek şekilde, işlevi yapıya yeniden yerleştirmek ve gözlemlenen sosyal kümenin bütününe açıklamak amacıyla. Model, bir sosyal kümenin bir teoriye göre yapılmış işlevsel ve şematik bir minyatürüdür. Aynı verilerden farklı teorilere göre farklı modeller oluşturulması mümkündür.

Tuhaf bir biçimde, sosyal bilimlerde bir teorinin veya iyi bir teorinin ne olduğunu söylemek oldukça zordur. Giriş bölümünde sosyoloğun üzerinde çalıştığı bilimsel nesneyi, bütün araştırmacılar gibi soyutladığı gerçeklikten yola çıkarak “oluşturduğunu” söylemiştik. Nesne teori olmak zorunda olmayan çıkış düşüncelerine göre oluşturulur, çünkü çok fazla teori yoktur. Bu düşünceler belirlenen ve mümkün olduğunca kesin bir tanıma karşılık gelen kavramlara dönüştürülmüş ortak anlamlardan oluşabilir: İyi bir kavramın yalnızca bir tek anlamı olabilir. Çıkış düşüncelerinin çok anlamlılığı kullanımlarını belirsizleştirir ve çalışma nesnesinin oluşumunda çelişkiler ve karışıklıklara neden olur. Örneğin, daha ileride aile teriminin Fransızca’da belirsiz bir anlamı olduğu ve anlam karışıklığına neden olan temel iki anlamın ayırt edilebilmesi için akrabalık ve evcil grup kavramlarının kullanılmasının avantajlı olduğu görülecek.

a) *Kavramların keskinleşmesi* teoriye giden ilk adımdır: Bu durum bazen sözcüklerin karmaşıklığıyla ilgili tartışmalara neden olabilir. Bu bir hatadır: Başlangıçta çıkacak küçük sorunlar daha sonra büyük karışıklıkların çıkmasını engeller. Gelişmekte olan bütün bilimler, terimler başta tepki çekse bile kendi sözcük dağarcığını kurmalıdır. Bu konuya toplumsal sınıflarla ilgili bölümde değineceğiz.

b) Sosyolog “olgu”ları biriktirip kavramlar sayesinde analiz ettikten sonra “post factum” yorumlar yapmayı dener, yani verileri bir düzene koyar ve onlara bir anlam vermeye, onları “açıklamaya” yarayan basit yorumlar yapmaya çalışır. Eğer bunu yapmak için ispatlanmış bir teori varsa ne âlâ. Ama genellikle araştırmacının anladığını zannetmesine yol açan ve bunun sonucunda da araştırmaya devam etme dürtüsünü ortadan kaldıran benzeşimlerden, önceden hazırlanmış, kısmî ve düzenli olmayan yorumlardan yararlanma yolu seçilir. Genellikle aynı durum ya da aynı bağlantıyla ilgili birçok yorum yapılabilir ve hangisinin doğru olduğunu yargılayacak bir yol yoktur. Savaş boyunca Amerikan askerlerinin incelenmesi depresyonla eğitim seviyesinin karşılaştırılmasına imkân tanımıştır. Ortaya çıkan basit bir tablo:

Depresyon			
Çok	Az		
1	2	Yüksek	} Eğitim seviyesi
3	4	Düşük	

Elde edilen sonuç ne olursa olsun, zihinde bir yorum oluşması kaçınılmaz: Eğer 1 numaralı kutudaki rakam yüksekse, uzun bir eğitimin, askerleri zorlu kapanma koşullarına karşı çok daha duyarlı kıldığı açıkça görülebilir. En yüksek ikinci rakam 3 numaralı kutudaysa, eğitim yetersizliğinin bireyleri yeni bir durumla başa çıkmak konusunda hazırlıksız hale getirdiği görülür. O halde sonuç nasıl tahmin edilebilir ve yapılan yorumun değeri nedir?¹

c) Deneysel araştırma belli bir düzen kurmayı dener; bu şekilde A ile karşılaşıldığında B’yi bulma şansı artacaktır. Buna *deneysel genelleme* denir: Bir öneri iki ya da daha çok değişken arasında gözlemlenen sabit ilişkileri özetler. Sosyal bilimlerde bu tür önerilerin sayısı çok fazladır. Örneğin ünlü Engel kanunu, evle ilgili harcamalarda besine ayrılan yüzdenin bütçeyle ters orantılı olduğunu gösterir. Bu kanun genel olarak doğrulanmıştır, ama bazı istisnalar da söz konusudur. Bu genelde düzenli denilebilecek basit bir tespittir ve teorik bir analize temel alınabilir. Buna rağmen henüz bir teori değil, ampirik araştırmanın getirdiği bir bilgi birikimi, olguların oluşturduğu bir altyapıdır.

d) Gerçek “teori” çok sayıda olguyu, özellikle de yukarıda bahsedilen deneysel genellemeleri açıklamaya yarayan birbirine uygun ve mantıklı bir şe-

1 Meraklısı için: En yüksek rakam 3 numaralı kutudadır.

kilde sıralanmış öneriler kümesidir. Yalnızca bir durumu ya da genelleme-yi açıklayan bir teori *post factum* bir yorum olma riskiyle karşı karşıyadır. Bu teori dilbilimsel ya da ideolojik nedenlerle bir kanının doğmasına neden olabilir ama bir durum ya da bir deneysel genelleme her zaman birçok “teori” ile açıklanabilir. Öyleyse bir teori çok sayıda olguyu açıklamalıdır ve bu durumda başka bir teorinin de aynı işlevi görme şansı çok azdır. Bunun dışında, bir teorinin inandırıcılığı bu teoriden deneysel doğrulamaya tâbi tutulabilecek daha özel önermelerin çıkarsanması kadar önemlidir.

Tam olarak söylemek gerekirse bir teori asla nihai olarak doğrulanamaz; açıklayabildiği yeni durumlar tarafından doğrulanabilir; bu durum teoriyi geçersiz kılacak olguların ortaya çıkmasına kadar sürer: Bu gerçekleştiğinde ise teori, durumu daha kapsamlı biçimde açıklayan, daha “iyi” yeni bir teoriyle değiştirilir. Öyleyse bir teori, araştırmacı tarafından hipotezler ileri sürmek ve kendi araştırma konusunu oluşturmak için daha iyisine ulaşma çabası esnasında geçici olarak kullanılan bir araçtır.

Simülasyon

Raymond Boudon fırsat eşitsizliği ile ilgili kitabında, sosyolojik araştırmada modellerin kullanımı üzerine harika bir örnek verir. Sosyal değişkenliği etkileyen unsurlar ve nedenler aracılığıyla akıl yürütmek ne doğrulanabilen ne de geçersiz sayılabilen tezler oluşturmaktan ileri gitmez. Örneğin, yüksek öğrenim seviyesinde az sayıda işçi çocuğuna rastlanıyor; bu bazıları için, çocukların kendilerini yüksek öğretime iten motivasyonlarının olmamasından kaynaklanmaktadır. Bazıları ise bunun tersine okulun işçi çocuklarını reddeden bir burjuvazi aracı olduğunu düşünür: Her ikisi de aynı derecede mümkün olabilecek tezlerdir; birbirlerini dışlamazlar ve kültürel miras ya da hırs seviyesi olarak nitelendirebileceğimiz bu iki nedenden ya da etkenden hangisinin daha belirleyici olduğunu gösterecek bir ölçüm yolu yoktur.

Raymond Boudon, çıkışı olmayan bu yolu reddederek basit ve akılcı bir model oluşturur: Okuldaki öğrenim hayatı sekiz filtreli bir dizi olarak gösterilir; bu filtreler bir sonraki aşamada “yaşamda kalan” ve dışarıya “düşen” öğrencileri ayırmaya yarar. (Altıncı sınıfa geçmek, üniversiteye girmek, orada kalmak, diplomayı almak.) Bourdon, modelini, teorik rakamların yardımıyla ve gözlem verileriyle uygun olacak şekilde sayısallaştırır: Gerçekliğin “simülasyon”u daha sonra çeşitli işlemlere tâbi tutulur, her filtrede “yaşamda kalan”ların sosyal ortamları baz alınır, elde edilen yüzdeler arasında gerekli istatistik bağlantılar ortaya çıkartılır.

Aynı simülasyon yolu, üç temel aksiyomla karakterize edilen X toplumunda eğitimde fırsat eşitsizliğinin istatistiksel anlatımı için kullanılabilir vardır.

Birinci aksiyom: eğitimde sosyal kökene bağlı güçlü fırsat eşitsizliği vardır.

İkinci aksiyom: eğitim seviyesinin sosyal statü üzerinde önemli bir etkisi vardır.

Üçüncü aksiyom: Okul yapısı ve sosyal yapı arasında uyum yoktur.

Bu aksiyomları 10.000 kişilik bir topluluk içinde rakamla gösterelim; S1, S2, S3 üç eğitim seviyesi, C1, C2, C3 ise üç sosyal kategori olsun. C1'deki gençlerin yüzde 80'i en yüksek eğitim seviyesi olan S1'e ulaşır. C1'de kalan öğrencilerin yüzde 80'i C2'ye, geriye kalanlar da C3'e ulaşır. C1'den kalan yerlere, belirlenmiş katsayıya bağlı olarak C2 ve onlardan kalan yerlere de C3 gençlerinin yerleştirilmesiyle işleme devam edilir. Böylece, üzerinde katsayılar bulunan ve toplulukla oynanabilecek bir tablo oluşturulur.

Sosyal kategori	Eğitim seviyesi	S1	S2	S3	S4
C1		320	64	16	400
C2		544	2.349	1.107	4.000
C3		136	587	4.877	5.600
Toplam S'ler		1.000	3.000	6.000	10.000

Aynı şekilde babanın ve çocuğun sosyal statüsü arasındaki ilişkileri vb. gösterecek benzer tablolar oluşturulabilir. Bu şekilde oluşturulan tablolar serisi, modelin farklı hallerini gösterir. Model, endüstriyel toplumlarda değişkenlik mekanizmalarına yaklaşılabildiği ölçüde, aksiyomların yaptırımlarına ve istatistiksel dağılıma bağlı kalarak akıl yürütülmesini sağlar. Özellikle yüksek eğitim seviyesindeki nüfusun sosyal kategoriler arasındaki dağılımda değişiklik olmadan artması beklenmedik sonuçlar verir.

Bu örnekte simülasyon tekniğinin, sosyal gerçekliğin bir yönünü az çok basitleştirilmiş niceliksel bir modele indirgeme aracı olduğu görülür; bir eleman ya da ilişkideki değişimin diğer eleman ya da ilişkiler üzerindeki etkilerini belirleyebilmek için model üzerinde oynanır ve son olarak da bu simüle edilmiş sonuç bir toplumun tanımsal verileriyle (burada sözü geçen durumda endüstriyelleşmiş ülkelerde okul ve üniversite ile ilgili istatistikler ve sosyal katmanlaşma çalışmaları) karşılaştırılır. Bu simülasyon bir sistem analizidir de: Öğretim ve katmanlaşma, aksiyomlar tarafından tanımlanmış ilişkileri ortaya çıkaran endüstriyelleşmiş toplumların sosyal sistemleri içindeki alt sistemler olarak kabul edilebilir.

Sosyal bilimlerde deney mümkün değildir ve simülasyon bu yüzden bir çeşit deney yerine geçer. Çünkü aynı modelin farklı teorik durumlarıyla oynanmaktadır ve bunun sonucunda farklı toplumlarda aynı terimlerle tanımlanan farklı durumlarla karşılaştırılabilirler. Deneye yakın bir başka yol ise, yukarıda gösterilen model çalışması sayesinde bir karar ya da reformdan beklenen sonuçları tahmin ettikten sonra, alınan kararların ve yapılan reformların değerlendirilmesidir.

Küçük gruplarla ilgili laboratuvar deneyleriyle uğraşanlar ve deney gruplarından elde edilen sonuçları kendi sosyal bağlamlarında canlı, “gerçek” temel grupların işleyişiyle karşılaştırabilenler yalnızca psikososyologlardır.

Var olan bir diğer sistem analizi türü ise üzerinde çalışılan sistemi kapalı bir kutu olarak kabul etmeye dayanır. Sistem, iç işleyişi değil çevresi ya da başka deyişle diğer sistemlerle arasındaki alışverişi incelenen bir bütündür. Bir şirketin iç etkinlikleriyle ilgilenmeden bu şirketin girdi ve çıktılarını inceleyen ekonomistlerin yaptığı budur. R. Bourdon’un çalışması bu anlamda da bir sistem çalışmasıdır, çünkü okul kurumu ya da pedagoji üzerine değil, eğitim sistemine giren ve farklı aşamalarda bu sistemden çıkan bireyler üzerine çalışır. Politika uzmanları da sistemin kendisi üzerinde çalışmadan politik sistemin girdi ve çıktılarını inceleyecek araştırmalar yaparlar.

Karşılaştırma

Sosyal sistemlerin incelenmesi sosyal kümelerin karşılaştırılmasına izin verir. Karşılaştırmalı analiz sosyologun kullandığı temel araçtır. Geçmişte de, farklı toplumlardan keyfi olarak alınan elemanlar arasında karşılaştırma yapılmıştır. Bu yöntem, geleneksel politika biliminin ve özellikle karşılaştırmalı anayasa hukukunun en gözde yöntemidir. Farklı anayasalardaki başbakan seçme sistemi, başbakanın aynı işlevlere sahip olmadığı, politik zihniyetin ve meclisin işleyişinin aynı olmadığı belirtilmeden karşılaştırılmaz; bu açık ve sık rastlanan metodolojik bir yanıltır, bir sistemin elemanlarını sisteme, yapısına ve tutarlılığına gönderme yapmadan karşılaştırmaktır. Çıkış noktası olarak öğelerin yalnızca yapıya göre anlamları olduğunu kabul edersek, yapılarından ayrılmış ve soyutlanmış öğelerin karşılaştırılması doğru olamaz. Yapıları kendi aralarında karşılaştırmak gerekir.

Bu, sağduyulu insanların uzun süredir doğruladığı bir yöntemdir. Bir söylenceye göre, bir gün bir Polonyalı, Jacques Bainville’e Polonya’ya İngiliz parlamento sisteminin getirilmesi gerektiğini söyleyince Jacques Bainville hemen yanıt verir: “Polonya’nın çevresine su koymayı da düşündünüz

mü?” Durkheim bu konuda şöyle yazmıştır:

Her şeyden önce, tarihçiler için olduğu kadar sosyologlar için de, sosyal durumlar içinde bulundukları sosyal sisteme bağlıdırlar. Dolayısıyla birbirlerinden ayrıldıkları takdirde karşılaştırılmazlar. Bu yüzden iki farklı toplumdaki çıkan iki durum, sadece birbirlerine benzedikleri gerekçesiyle karşılaştırılmaz; bunun için toplumların da birbirine benzemesi yani aynı türün çeşitlenmesi olmaları gerekir. Sosyal çeşitler olmasa karşılaştırmalı metod var olmazdı ve karşılaştırmalı metod yalnızca aynı tür içinde uygulanabilirdi. Bu yargının önemini bilmeden ne yanlışlar yapılmıştır! Dış benzerliklerine rağmen ne anlam ne de kapsam açısından aynı olmayan durumlar yersizce birbirine benzetildi: ilkel demokrasi ve bugünkü demokrasi, alt toplumlardaki kolektivizm ve çağdaş sosyalist eğilimler, Avustralya kabilelerindeki tekeşlilik ve günümüz kanunlarının dayattığı tekeşlilik, vb.

Marcel Mauss'un, *l'Essaie Sur le Don* adlı kitabında, Melanezya ve Kuzey Amerika'da armağan değiş tokuşunun farklı çeşitlerini incelemesinin nedeni, bu toplumların ona yapısal olarak karşılaştırılabilir toplumlar gibi görünmesidir. Armağan değiş tokuşu bu iki farklı toplumda karşılaştırılabilir, çünkü bu toplumlar Mauss'a aynı görünmektedir. Daha sonra modern Batı toplumunda hediye değiş tokuşunu anlamak isterse karşılaştırma yerine basit bir analogi yapabilir. “Bu bana 1925'te Paris'teki burjuvaların verdikleri akşam yemeklerini hatırlattı,” der. Ama görüntüdeki benzeşimle, metodoloji üzerine kurulu sistematik bir karşılaştırma arasındaki farkı net olarak belirtir. Benzetme hatırlatıcıdır, önceden bilinen bir gerçeği yeni gözlerle “görmeye” ve sonuçta daha iyi anlamaya izin verir. Araştırmacının hayal gücünü uyarır, ama çıkan sonuçlar nadiren doğrudur ve doğruluklarının ispatı zordur.

Amerikalı etnolog Murdock, etnologların monografilerini kullanarak global sosyal yapıyı anlamak için 250 topluma her açıdan bakan bir çalışma yapmaya girişir. Bu toplumları birer sistem olarak kabul etmeyi dener. Bu sistemler içinde alt sistemler vardır: Aile sistemi, akrabalık sistemi, politik sistem, sosyal düzen, vb. Tanımlarla belirlediği bir dizi terime kodlar verir ve bu terimler listesi sayesinde 250 toplumun farklı elemanları, alt sistemleri, olanakları ve uyumsuzlukları arasındaki bağlantıları inceler.

Herhangi bir akrabalık sistemi herhangi bir ekonomik üretim tarzıyla uyum göstermez ve herhangi bir güç ilişkisi herhangi bir aile tipiyle uyumsuz. Sonuç olarak bu sistemlerle ve alt sistemlerle oynayarak bir şema ve sonra da modeller aracılığıyla bir toplum bilimi inşa edileceği düşünülebilir. Böylece sosyologlar, Cuvier'nin yaklaşık iki yüz yıl önce keşfettiği oyu-

na katılabilirler: Sosyal bir sistemin ya da alt sistemin iki ya da üç ögesinden yola çıkarak mümkün olan tek sosyal sistemi ya da buna alternatif iki ya da üç sistemi yeniden oluşturmak. Bir ayak kemiğinden hiç tanınmayan bir dinazoru yeniden oluşturmak ve birkaç ögesinden yola çıkarak bir toplumun modelini yeniden oluşturmak benzer yollardır.

Aktörün dönüşü

Sistem, yapı ve işlev açısından analiz yapmak ve modeller oluşturmak, toplumu, içindeki bireyleri hesaba katmadan, düzenini anlamaya çalıştığımız bir bütün olarak görmektir. Marx'tan Durkheim'a, yapısal işlevcilere ve *kültüralist*lere kadar herkesi içine alan bu egemen sosyoloji akımı, toplumu bir makine ya da canlı bir vücuda benzeterek, ona "bir nesneymiş gibi" davranır. Buna *holizm* denir. Holist yaklaşımın en sorunlu tarafı sosyal dönüşüm mekanizmalarını anlamakta zorluk çıkarması ve bireysel davranış analizini, bunları sosyal bağlamları içinde incelemeyen sosyal psikolojinin alanına itmesidir.

Amerikan sosyolojisinde Chicago ekolünden bir gelenek, topluma birey ve bireyler-arası etkileşim açısından bakma yaklaşımını korumuştur. Bu, etnometodoloji ve sembolik etkileşim akımıdır. Toplum biriken bir süreç gibi gelişen bireyler-arası etkileşim açısından incelenir ve önemli olan bu etkileşimde kullanılan sembollerin anlamlarıdır. Bu yolla sosyal durumların geçici boyutuna vurgu yapılır. Anlam değiş tokuşla ortaya çıkar, bireyler olay sırasında grup yaşamının tamamen içindeyken gözlemlenmelidir. Katılımcı gözlem daha önceden kullanılan eski bir tekniktir. Whyte'ın Boston'daki İtalyan çetelerini incelerken kullandığı bu tekniği bir iş sosyoloğu (araştırmacı, sıradan bir işçi gibi fabrikada çalışır) veya bir sapma ve marjinalite sosyoloğu da kullanır. Etnometodoloji bu tekniği alır, rafine eder ve başka sosyal durumlara, özellikle de girişkenlik biçimlerine uygular.

Bu akım Max Weber'e, Simmel'e ve Tocqueville'e kadar uzanır. Max Weber bir cümlesinde toplumun ancak bireylerin ve grupların eylemlerine bakılarak anlaşılabileceğini söylemiştir: "Sosyoloji ancak bir ya da birbirinden ayrı birkaç bireyin eylemlerine göre şekillenebilir. Bu yüzden tamamen bireyci metotlar benimsemek zorundadır." Bu Raymond Boudon'un başını çektiği, *metodolojik bireycilik*dir. Bu deyim yanıltıcıdır, çünkü tamamen bireylerin analizine dayanan bir metot değildir, tersine aynı sınırlar göz önünde bulundurularak alınan ve/veya aynı değerleri, normları ya da motivasyonları paylaştıkları için aynı şekilde hareket eden birey, grup, kurum ya da bireylerin toplamından oluşabilen sosyal aktörlerin analizidir.

Bu yaklaşım bireylerin karakterlerinde sosyal bir olguyu açıklamaya çalışan psikolojik bir yaklaşım değildir. “Sosyal olanı sosyal olanla açıklamak” gerektiğini söyleyen Durkheim kuralına ters düşen metodolojik bir hatadır. Sosyolog bu hataya eğilimlidir ve en iyi sosyologlar bile bu hataya düşebilirler. Ekonomistler ise bu hataya hemen her zaman düşerler. Çoğu için girişimci ve tüketici, paranın ve ticaretin diktatörlüğü altında yaşayan iki canlıdır; soyutluklarına rağmen somuta dönüştürülmüşlerdir, sosyal bir boşlukta çalkalanırlar, niyetlerinin açıklanması gerekir ki, bu da “sosyal gerçeklik” içinde teoriyle uyumlu değildir. Bütün ekonometristler ekonometrik modellerini mükemmelleştirmek ve tahmin yapmaya daha elverişli kılmak için modellerine “sosyolojik” (yani psikolojik) değişkenler eklemek isterler. Maalesef değerler, tutumlar ve davranışlar hem kendi aralarında hem de ekonomik değişkenlerle bir denkleme oturtulamayacak ilişkiler içindedir. Bu, toplumu, yapılarını, kurumlarını ve mekanizmalarını inkâr etmektir.

Savaş sonrasında Batı toplumları, o kadar hızlı, o kadar kitlesel bir büyüme yaşadılar ki bu büyüme teknik ilerleme ve çalışanların toplu çabaları sonucu ortaya çıkmış gibi göründü. Her şey boyutsal olarak büyüyordu; bireyler, gruplar ve düşünceler ikincil görünüyordu. Liberal, Marksist ya da planlamacı olsun bütün ekonomistler “ağır eğilimler”den, üretim tarzlarından ya da kapitalist mantıktan başka bir şey konuşmuyorlardı. Dönemin bu ideolojik atmosferine kapılmış sosyologlar tamamen holist bir yaklaşım içindeydiler: Toplumu ve onun kendini bütün üyelerine kabul ettiriş şeklini anlamak. Altmışlı yıllarda birkaç araştırmacı analiz şemalarına kolektif ve bireysel eylemleri yerleştirmişlerdir. Alain Touraine’in *Sociologie de l'action* [Eylem Sosyolojisi] kitabının başlığı 1965’ten bu yana oluşan bu değişimi işaret eder.

Kırsal alanla ilgilenen sosyologlar ve ekonomistler, yaklaşımı değiştiren ilk insanlar arasındadırlar. Girişimlerinin lideri olarak kararlarında özgür olan tarımcıların yenileşme stratejileri vardı ve bu stratejiler ulusal bir teknik ve ekonomik harekete göre yapılan basit uyarlamalar değildi. Kapitalist üretim tarzı başka yerlerden farklı olarak, tarımda kendini kabul ettiremiyordu, kurnazlığını “küçük üretim tüccarı”na yapmak zorundaydı. Her tarımcı er ya da geç kendini yenileştirme ve farklı yenileşme stratejileri arasından istediğini seçme imkânına sahipti: kuvvetlendirme ya da nadasa bırakma, tarım ya da hayvancılık, süt ya da et... Yapılabilecek seçimler çeşitliydi ve alınabilecek sayısız karar olması sektörün bütününe beklenmedik bir hızla ve şaşırtıcı bir esneklikle yenileşmesini sağlıyordu.

Yerel ölçekte de aynı olgu gözlemleniyordu. CNRS’in kırsal sosyoloji

grubu tarafından yürütülen köy çalışmalarında, üzerinde çalışılan köylerin gelişimiyle ilgili altmışlı yılların başında yapılan tahminlerin hepsinin yanlış olduğu on sene sonra ortaya çıktı, çünkü araştırmacılar köyün kolektif stratejik kapasitesini gözardı etmişlerdi. Ayakta kalmak, kişiliğini korumak ve gelişmek isteginde olan köyler çözümler ürettiyor, oybirliğiyle ya da büyük çatışmalar sonrasında stratejiler belirliyorlardı.

Bir yerde bir pazarlama şirketiyle anlaşmalı olarak "endüstriyel tavuk" üretimine girilirken, bir başka yerde buna karşı çıkılıyordu. Her yerde tarım dışında, ama tarımla ilgili birçok aktivite gelişmeye başlamıştı ve bu, köyde kalmak isteyen tarımcıları birçok aktiviteyle uğraşmaya itiyordu, böylece öngörülen toplu göç gerçekleşmedi, vb.

Öyleyse bir politika güderek kararlar alan köyler ile kırsal Fransa'nın altmışlı yıllarda gördüğü olağanüstü modernleşme ve canlanmayı yaratan 32.000 köydeki strateji kolektif bir aktör olarak analiz edilebilirdi.

Aynı zamanda kurumlar sosyolojisi büyük kurumlar içindeki bireylerin örgütlenmesinin işleyişine engel olmadan kendi kişisel amaçlarını geliştirebilecekleri stratejilerin rolü üzerinde durmakta ısrar ediyordu. Örgütlenme şeması otorite ilişkilerini gösterir, ama günlük işleyişin analizi (üst ve ast) ve görevler arasındaki güç ilişkilerini de ortaya çıkartır. İşbirliğinin sonucunda bir belirsizlik söz konusuysa, her aktörün birlikte çalıştığı insanlar üzerinde bir gücü olduğu anlaşılır. Ortakların üzerinde bir güç oluşturmak için onların gözünde belirsiz olmak gerekir. Marjinal pozisyon bu stratejik oyunu destekler. Özerk bir göreve bağlı bir işçi şu ya da bu fabrikada işini göreceği olarak daha çabuk, zamanlı ve faydalı bir şekilde tamamlayabilir. Belirlenmiş durumun zorlukları ve ortakların somut işlevleri dâhilinde her stratejinin akla uygunluğu analiz edilebilir. Bürokratik sistem onu yaşatan aktörlerin stratejileri dikkate alınmadan anlaşılamaz.

Sosyal hareketlilik çalışmalarında, özellikle de üniversite sisteminin analizinde, bireylerin stratejileri gittikçe daha çok dikkate alınmaktadır. Hareketlilik çizelgeleri üzerinde yapılan sosyal kategoriler açısından analiz, bireylerin okul, profesyonel ve sosyal kariyer stratejileri hakkında bir çalışmayla tamamlanmalıdır. Sosyolog kendini bir aktörün yerine koyar ve hem kendinin hem de sosyal düzendeki partnerlerinin kozlarını, sıkıntılarını ve amaçlarını belirler.

Yaşam şekillerinin analizi de bu yolla yapılabilir. Her birey bir dizi kararlar alır. Okumaya devam etmek ya da iş aramak, bir meslek seçmek, bir çift oluşturmak ya da bekâr kalmak, evlenmek ya da evlenmemek, bir çocuk sahibi olmak, vb. Bu profesyonel ve evlilikle ilgili stratejilere, evle ilgili bir

strateji eşlik eder. Oturulacak yerin seçimi, kiralamak ya da ev sahibi olmak gibi seçimler maddi duruma, evin iş yerine, akrabalara yakınlığına, sosyalleşme arzusuna ve yukarıya hareketlilik durumuna göre yapılır. Bu seçimlerin çoğalmasa her hanenin kendi stratejisine göre düzenlenir ve bu sayısız stratejiler toplumun gelişimini yönlendiren kolektif stratejileri oluşturmak için bütünleşirler.

Bu yaklaşımın bizimki gibi çeşitlilik gösteren, karmaşıklıkça üyelerine sayısız seçenekler sunan bir toplumu analiz etmekteki zenginliği ve uygunluğu ortadadır. Bugün bir süper marketteki ürün çeşidi elli yıl önce bir köy bakkalındaki ürün çeşidinden çok daha fazladır. Liselerde ve üniversitelerde gittikçe daha fazla bölüm oluşturulmaktadır. Aynı şirket içindeki meslekler bile çeşitlenmektedir. Kitlesel bir yapısı olan bir topluma daha uygun düşen holist yaklaşım, boyutların çoğalmasıyla ortaya çıkan hızlı büyüme döneminde, dönüşümlerin kendi bütünlükleri içinde anlaşıldığı duygusunu veriyordu. Aslında bu tür toplumlarda bireylerin, grupların ve kurumların stratejileri teknik ilerlemelerden, pazarın büyümesinden ve halkın aldığı kararlardan daha az önemliydi.

KAYNAKÇA

Merton, R.K., *Éléments de théorie et de méthode sociologique*, Paris, Plon, 1965, (I, II ve III. bölümler, s. 27-139).

Yapısalcılık Lévi-Strauss'un etnolojide, akrabalık ve mitlerin tahlilinde kullanılmak üzere dilbilimine kazandırdığı bir terimdir:

Boudon, R., *À quoi sert la notion de structure?*, Paris, Gallimard, 1968, s. 253.

Lévi-Strauss, C., *Anthropologie structurale*, Paris, Plon, 1958, s. 450.

De Saussure, F., *Cours de linguistique générale*, Paris, Alcan, 1927, s. 186.

Metodolojik bireysellik üzerine:

Boudon, R., *Effets pervers et ordre social*, Paris, PUF, 1988.

Araştırma metotları ve teknikleri son yıllarda iyice arttı:

Chiglione, R., et Matalon, B., *Les Enquêtes sociologiques, théories et pratiques*, Paris, Colin, 1978, s. 300.

De Roo, *Pratiques des enquêtes et des sondages*, Paris, Dunod.

İdeal model ve tipler üzerine:

Schnapper D., *La Compréhension sociologique*, Paris, PUF, 1999, s. 125.

Aktörden özne:

Touraine, A., *Le retour de l'acteur*, Paris, Fayard, 1984.

Geleneksel Topluluklar ve Endüstri Toplulukları

Evrimci görüş

Birçok yazar, özellikle de Max Weber ve Raymond Aron tarafından oluşturulan ideal endüstri toplumu tipi, Amerika, Batı Avrupa, Japonya ve Rusya gibi çok endüstrileşmiş toplumların temel özelliklerini açıklamaya çalışır. Dünyanın geriye kalanı bu ideal tipe göre düzenlenmesi gereken belirsiz bir kalabalıktan ibarettir. Bazıları endüstriyel toplum ideal tipinin tam karşısı bir ideal tip oluşturulması gerektiğini düşünür: “Geleneksel” toplum ideal tipi. Bilmemiz gereken, “geleneksel toplum” ifadesine başvurarak, “ilkel”, “köylü”, “antikçağ”, “klasik” diye adlandırabileceğimiz toplumları, büyük Çin ve Moğol imparatorluklarını ve göçebe toplumları açıklayıp açıklayamayacağımızdır.

Bu iki tip bazı açılardan, Tönnies’in “cemaat” [*Gesellschaft*] ve “toplum” [*Gemeinschaft*] diye ayırdığı toplulukların yerini alır. Bunlara bir de “birlik”ler [*Bund*] eklenebilir. Bu toplumlar aynı zamanda Durkheim’in “mekanik” ve “organik” dayanışma arasında yaptığı ayrımı akla getirir. Daha yakın zamanda Robert Redfield, *şehir toplumu* [*urban society*] yerine *halk cemiyeti* [*folk society*] diye adlandırdığı toplumun bir şemasını oluşturmuştur. Farklı bir yaklaşımdan yola çıkan Georges Friedman teknik ortamla doğal ortamı karşılaştıır. Georges Friedman, endüstriyel sosyoloji çalışmalarında endüstriyel yaşam mantığının Amerikan ve Rus işçisine aynı şekilde kabul ettirildiğini ilk gösterenlerden biridir. Böylece R. Aron tarafından formüle edilecek endüstri toplumu kavramını, ilk defa taslak haline sokmuş olur.

Mimari simetrideki hatalı pencereler gibi, bilimsel göz yanılmasından başka bir şey olmayan simetrik görünüşlü bu zıtlıklara aldanmamak gerekir. Belirli tarihsel gerçekliklerin soyut şemaları, yani ideal tiplerin her biri, onları oluşturmaya yarayan metotlar açısından bile eşsizdir. Her tipten aynı temel özelliklere ve çeşitli yan özelliklere sahip bir tip ailesi türetilir. Ama kendi aralarında tamamen heterojen olan toplumları açıkladıkları için, ortak hiçbir özellikleri olmayan tipler arasında “ara” tiplerin olduğunu düşünmek mantıksal olarak imkânsızdır.

“En” geleneksel toplumlardan “en” endüstrileşmiş toplumlara kadar bütün toplumların üzerine yerleştirildiği bir geleneksel-endüstriyel süreklilik dizisi, basitleştirme eğiliminde olan evrimcilerin sosyologlara kurduğu son tuzaktır. Bir özellik ya da bir özellikler grubu ölçüldüğünde, nesneleri sıfırdan yüze, açıkli koyulu, bütün grilerden geçerek beyazdan siyaha, buzdan kaynamakta olan suya kadar nitelendiren bir süreklilik dizisi söz konusu olamaz.

Bir bütün olarak ele alınan toplumlar bir yapı oluştururlar: Her biri diğerlerine olan konumuna göre değer kazanan özellikler düzeninin kendine özgü şekli. Dolayısıyla bu özellikler, sürekliliği olan bir diziye yerleştirilemezler. Örneğin bir “tarım” toplumunda herkesin toprakla uğraştığı, oysa İngiltere’de aktif nüfusun ancak yüzde 2’sinin tarımla uğraştığı söylenirse, ilk toplulukta nüfusun yüzde 100’ünün tarım için çalıştığını söylemek yanlış olur. Çünkü “endüstri”si, bunun sonucunda “tarım”ı olmayan, aktif nüfus kavramı için gerekli olan üretim, dağıtım ve tüketim arasındaki farkı tanımayan bu toplum, kendisi için anlamı olmayan bir kriterle nitelendirilmiş olur.

Aynı şekilde bazı Amerikalı politika uzmanlarının dünyadaki bütün toplumları, en yüksek referans noktası Amerikan demokrasisi olan bir demokrasi derecelendirme sistemine göre sınıflandırma çabaları insanı gülümsetiyor. Analiz etmek için birbirleriyle karşılaştırılması olanaksız uçlar arasında bir süreklilik dizisi yararlarsa, karşılaştırma elbette bu iki uç arasında yapılır. Gelenekselden endüstriye uzanan bütün süreklilik dizileri, diğer bütün toplumların endüstriyel şemaya göre düzenlenmesine engel olur: Endüstri toplumunun aldığı her artı için geleneksel topluma bir eksi verilir. Başka bir deyişle, geleneksel şema endüstriyel şemanın tersinden başka bir şey değildir: Bu endüstrileşmemiş toplumların özgünlüklerini reddetmektir.

Marx da bu sıkıntıya düşmüştür. Kapitalist üretimin dinamik bir modelini oluşturan Marx, bu modeli kapitalistlerin ve proleterlerin rolleriyle nitelendirmiş ve 19. yüzyıl kapitalizmini açıkça göstermiştir. Kapitalist, proleter emeğin artı-değerine zorla el koyar, satmak için iş gücünün değerini

azaltır. Bu iki rol toplumda sosyal sınıfların güç mücadelesi olarak meydana çıkar. Ayrıca Marx başka üretim tarzlarının de taslaklarını çizmiştir: Feodal, esir, köylü, Cermen, Asya tipi, ilkel komünist ve sosyalist üretim tarzları. Marksistler, gerçek analitik şemalar oluşturmak için bu taslakları ele alırlar. Özellikle de Asya tipi üretim tarzı birçok tartışmanın konusu olmuştur. Köylü üretim tarzı üzerine çalışanlarla bunun varlığını inkâr edenler arasında tartışma devam etmektedir. En ateşli tartışmalar ise elbette sosyalist üretim tarzıyla ilgilidir.

Durkheim sosyal bağların ekonomik gelişimle dönüştüğünü fark etmiştir: Birbirlerine oldukça benzeyen insanlardan oluşan bir toplumdan son derece çeşitlilik gösteren bir topluma geçiş. Ya da Durkheim'in terimleriyle "mekanik dayanışma"dan "organik dayanışma"ya geçiş. Durkheim'in ilgilendiği konulardan biri de, işin sosyal bölünmesinin –kendine özgü zorunlulukları olan farklı mesleklerin ve iş kollarının ortaya çıkmasında artış–, artık birbirine hiç benzemeyen insanlar arasındaki bağ varlığını sürdürsün ve insanların etkinlikleri birbirini tamamlasın diye, son derece karmaşık bir sistem önerdiğini ispat etmektir. Mekanik dayanışma ve organik dayanışma arasındaki zıtlık, birbirine benzeyen insanların dayanışmasıyla birbirine hiç benzemeyen, ama tamamlayan insanlar arasındaki dayanışmanın zıtlığından başka bir şey değildir. "Mekanik" toplum, yer solucanı gibi, yaşamaya devam eden öğelere ayrılabilir, oysa daha karmaşık bir organizma kesildiğinde öldürülmüş olur. Sosyal yapılarıdaki bu farklılaşma, her grupta bireyler tarafından çabucak hissedilen değer ve norm gelişimine eşlik etmelidir, aksi takdirde bir anomi durumu söz konusu olabilir. Bireyler görevlerini ve kendilerinden beklenenleri bilemez olurlar.

Endüstriyel toplum

Zorluklardan mümkün olduğunca kaçınmak için önce endüstri toplumunu, daha sonra endüstrileşmemiş toplumları tanımlayacağız ve en sonunda köylü toplumunu diğerleriyle karşılaştıracız.

Raymond Aron'a göre endüstriyel toplum ideal tipi beş temel özelliğe sahiptir:

1. Şirket aileden tamamen ayrılmıştır, bunun sonucunda üretim ve tüketim etkinlikleri tamamen ayrıdır; iş ve boş vakit için de aynı ayırım geçerlidir.
2. İş bölümü ve iş düzeni şirket içinde teknolojik zorunluluklara göre yönlendirilir, bunun sonucunda bütün teknolojik yenilikler iş düzenine ve hatta şirketin yapısına yansır.

3. Şirket sermaye birikimi üzerine kuruludur, bu nedenle şirketin yapısal amacı bu sermayenin büyümesidir.

4. Yapısal amaca, şirketin yönetimini belirleyen ekonomik hesap ile ulaşılır.

5. Bu şirketler geniş kitlelerden iş gücü talep ederler ve iş gücünün şehirleşmiş bölgelerde toplanması bir iş pazarı oluşturur.

Bu şema ekonomik terimlerle oluşturulmuştur, bu da şemaya tanımsal, açıklayıcı ve öngörüselsel bir tutarlılık kazandırmıştır: Bu farklı elemanlar karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar ve modelin ana motorları teknoloji ve sermayedir.

Bütün endüstrileşmemiş toplumlar karşıt bir açıdan da nitelendirilebilirdi (mantuk endüstrileşmiş olmayan toplumlar demek istese de, tarih, en son gelenin, yani endüstri toplumunun bütün diğer toplumların yerini alacak şekilde giderek kendini kabul ettirdiğini gösterir):

1. Aile ve şirket arasındaki karışıklık, üretim ve tüketimin (kendi kendine tüketim) “iş” ve “işsizlik”ten ayrılmazlığı; eylemin dinlenmenin karşıtı olduğu ve bazı toplumların daha etkin olduğu gerçeğine ters düşmez. Antikçağ’da ekonomik etkinliğin* asil boş zamanın karşıtı olduğu hatırlanmalıdır.

2. Görev dağılımı sosyal yapıya göre belirlenir ve bu yüzden toplumdan topluma büyük ölçüde değişir: Bireylerin görevleri genellikle cinsiyet, yaş, akrabalık (bazen kastlar) durumuna göre belirlenir. Teknikler kültürel mirasın bir parçasıdır ve bir nesilde değişmezler.

3. “Endüstriyel” anlamda “sermaye” yoktur. Bu, zenginliğin ve buna bağlı olarak biriktirme eğiliminin olmadığı anlamına gelmez, ama bu zenginlikler bizim dilimizde tasarruf ya da harcama için kullanılan varlıklardır; yeneden üretime uygun değildirler.

4. Bunun sonucunda ekonomik hesap da yoktur, dolayısıyla davranışları başka mantıklar yönetir: inançlar, değerler, vb.

5. Toplum sınırlı boyutlarda bölümlere ayrılarak düzenlenir ve bu, belli bir bölgeye yayılmakla gerçekleştirilir.

Bu şema diğerine göre çok daha sosyolojik ve daha az ekonomiktir, ama en önemlisi bir tutarlılığının olmamasıdır: Ögeler karşılıklı olarak birbirine bağlı değildirler. Temel özellikler dikkate alınmamış, birçok tipin ortak özelliklerini birbirlerine benzetmekle yetinmiş bu şema ne bir ideal tip ne de bir modeldir.

(*) Ekonomik etkinlik, “négoce” kelimesinin kökeni *nec otium*, boş olmayan zamana dayanır – ç.n.

Kırsal toplum

Köylü toplumları diğer bütün geleneksel toplumlardan ayıran, güç ve otoritenin bulunduğu çok daha geniş bir toplumun içinde yer almalarıdır. Başka bir deyişle, Redfield'in deyimiyle şehir (ya da feodalite ya da teokrazi) olmadığı sürece köy olamaz. Bu bir paradoks değildir: Köylü onu kapsayan bir topluma göre tanımlanır ve bu toplum olmadan ancak bir "tarım" toplumu, bir göçebe toplumu, bir antik şehir devleti var olabilir. Roma bir çiftçi şehri olduğu sürece bir tarım bir toplumdur. Hükümdarlığını tarım yapılan diğer şehir devletlerine kabul ettirmeye başladığı zaman, bu şehir devletleri köylü toplumlarına dönüşür. Aynı şekilde *carolingienne** dönemden sonra, feodal yapı toplumun dışında kalmış insanları köylüye dönüştürdü: Kapsayıcı bir feodal topluma dâhil köylü topluluklar, bir dış güce boyun eğmek ve ona ekonomik destek sağlamak zorunda bırakıldılar. Her köylü, ürününün bir kısmını şatoya götürmek (ürünün onda biri de kiliseye gidiyordu), ağır işlerde karşılıksız çalışmak ve merkezî otoriteye vergi ödemek zorundaydı. Köylü ekonomisi hem köyün geçimini sağlamak hem de feodal toplumu finanse eden kesintileri karşılamak zorundaydı.

Tarımsal bir topluluktan erken-köylü topluma geçişin bir başka örneği de Madagaskar'daki Tanalas halkıdır.

Buna karşılık tarımsal topluluklar kendi otoritelerine sahiptirler (Pireneler ve Karpatlar'daki "erken-köylü" cumhuriyetler) ve yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışırlar. Demografik, politik, ekonomik ve kültürel planda tamamen özerk olabilirler. Her birinin kendi tanrıları ve kültürleri, dilleri, dünya görüşleri vardır. Bu dünya görüşü bazen kendilerini insanı varlık olarak tek görmelerine, insan görünüşündeki diğerlerinin insan sayılmayacak "barbar"lar olduklarına inanmalarına neden olur. Onları öldürmek, yağmalamak ve esir almak için üzerlerine savaşçılar yollanır: Onlar başkalarından farklıdır, onlara karşı savaşın kurallarını gözetmek gereksizdir. Köylü için ise başkası vardır ve savaş, onu çevreleyen, fırsat geldiğinde ek adam ve kesinti talep eden, korkunç haraclara tâbi tutan iktidarın bir edimidir.

Daha geniş bir toplumun dâhilindeki köylü topluluklar, bu toplumla ilişkileri sürdürmek ve bütünü içindeki aracılık rollerini tanımlamak zorundadırlar:

– Kendilerine özel inançları ve kuşatıldıkları toplumun evrenselleşmek

(*) Batı Avrupa'da 750 yılından 10. yüzyıla kadar hüküm süren Frenk hanedanlığı – ç.n.

isteyen (bütün insanlar için geçerli olmak üzere) din inancı arasında dinsel aracılık,

- Yerel geleneklerle kuşatıcı toplumun hukuku arasında hukuki aracılık,
- Kendi kendini geçindiren köylü sistemiyle ekonomik pazar arasındaki ekonomik aracılık,

- Yerel kültürler ve asil ya da burjuva, papazlık ya da şehir kültürü arasında kültürel aracılık,

- İçerideki gücün işlevi ve daha üstün dış otorite arasındaki güç aracılığı.

Papaz, noter, tefeci, tüccar, öğretmen, şato sahibi, marjinal konumları işgal ederek bu aracılık rollerini yerine getiren hatırı sayılır kişilerdir: Onlar hem köylü topluluğun hem de kuşatıcı toplumun üyeleridir: Hem taşra ağzıyla konuşmayı hem de Latince ve Fransızca'yı bilirler.

Özet olarak köylü toplumun ideal tipi beş özellik içerir ve ilk üç özellik bütün geleneksel toplumların ortak özelliğidir:

- Üretim ve tüketimi birbirinden ayırmayan, kendi kendini geçindirme mantığına bağlı olarak düzenlenmiş ekonomik sistem.

- Aile şirket arasındaki karışıklık ev içi topluluğa merkezî bir rol verir.

- Gelenek bütün eylemleri yönlendirir.

- Yerel topluluk karşılıklı tanışıklığa dayalı bir toplum oluşturur.

- Kuşatıcı bir topluma dâhil olan yerel topluluk, içinde bulunduğu topluluğa göre göreceli bir özerkliğe sahiptir.

- Sonuç olarak dışarıyla ilişkiyi sağlayan aracılık işlevleri çok önemlidir.

Köylü ve şehirli

Bu ideal tipler, analizi yönlendirir ve özel sosyal gerçeklikleri sorgulamaya izin verir. Bu yöntemi anlatmak için, bir 19. yüzyıl “geleneksel” köylü toplumu ile 20. yüzyıl “endüstriyel” büyük şehir toplumunu karşılaştıralım.

Endüstri toplumu sürekli değişikliklerle hareket halindeyken, geleneksel toplum göreceli olarak istikrarlı bir toplumdur. Bu hareketlilik, bazı gazetecilerin yazdığı gibi tarihte bir hızlanma olduğu anlamına gelmez. Olayların daha hızlı ilerlediği ileri sürülemez, endüstri toplumu değişikliğe göre düzenlenmiştir ve aslında kendisi halinde kalarak sürekli değişebilir. Oysa geleneksel toplum göreceli olarak daha yavaş değişir, ama bu yavaş değişim derinden olur.

Gerçekte, geleneksel toplumun hiç değişmediği doğru değildir. Belki bazı kabileler binlerce yıldır değişmemiş olabilir, ama köylü toplumlarda nesiller boyunca süren yavaş bir değişiklik vardı. Yenilikler kabul edilmeden ön-

ce geleneksel sosyal yapıyla bütünleşmek zorundaydı. Başka bir deyişle, yeniliklerin kabul edilmesi için artık yeni olmaktan çıkmaları gerekiyordu. Buna karşılık endüstriyel toplumlarda yenilik, yenilik olarak kabul edilir, çünkü yeniliktir. Fark buradadır.

Geleneksel toplum normal olarak çok kalabalık bir toplum değildir ve göreceli olarak sınırlı bir toprak üzerine yayılır. “Kitle” toplumu deyimi endüstriyel toplumun büyük çaplı boyutlarının altını çizer. Bu ölçek değişikliği sosyal birimlerin toplum içinde daha uzmanlaşmış ve daha çeşitlenmiş bir şekilde var olmalarına yol açar.

Temel sosyal yapılara gelince, rollerin belirli olduğu bir kastlar ya da düzen toplumundan, rollerin kazanıldığı, sosyal hareketliliğin olduğu katmanlaşmış bir topluma geçilir. Geleneksel toplumda normal olarak birey doğuştan içinde bulunduğu konumdan dışarı çıkmaz. Oysa hızlı değişimlerin olduğu kitle toplumunda birey sosyal basamakta sürekli olarak inip çıkma imkânına sahiptir. Bu konu daha sonra sınıflar ve sosyal katmanlaşma ile ilgili bölümde açıklanacak.

Egemen olanın yerel çerçeve olduğu coğrafi ya da ekolojik boyutlu bir toplumdan, sosyal sınırların ve sosyal çerçevenin önemli olduğu bir topluma geçilir. Önemli olan sosyal gruplar, kırılmalar, sınıflar, profesyonel gruplar, büyük organizasyonlardır. Bu grupların ya da kategorilerin her biri kitle medeniyetinin içinde farklılaşarak kendi özerk medeniyetini yaratır; kitle iletişiminin önemi de buradan kaynaklanır. Geleneksel toplumlarda medeniyet farklılıkları her şeyden önce yere göre oluşurdu: Küçük bir bölgenin kendi medeniyeti, komşu küçük bölgenin daha farklı bir başka medeniyeti vardı. Eskiden taşra dilleri bile bölgeden bölgeye değişiklik gösterirdi. Bugün şehirde deyimler ve aksan sosyal ortama göre farklılık gösterir. Ayrıca, coğrafi sınırlar yapılaştırmacı rollerini kaybetmektedir ve ilişkiler ağı temel yapı halini almaktadır.

Geleneksel toplumlarda toplumsal düzenleme hiçbir zaman sorgulanmayan, bireyler-arası ilişkiler sistemiyle ve yaşamın önemli konuları üzerinde bütün topluluk üyelerinin tamamen hemfikir olmasıyla güçlenen geleneğin ağırlığıyla kuruluyordu. Kitle toplumunda sosyal düzen, kitle iletişim araçları yoluyla topluma gönderilen semboller dizisi, örnek imajlar ve stereotiplerle kurulur. Ama bu semboller, örnek imajlar ve stereotipler de bir ölçüde toplumun ürünü ve yansımasıdır. Sosyal psikoloji çalışmalarının gösterdiği gibi stereotiplerin, örnek imajların ve propagandanın etkisi temel gruplarda, kişisel ilişkiler yoluyla dağılır.

Aynı şekilde, demografik açıdan bakıldığında, geleneksel toplumlarda, yerel topluluklar içinde *endogami* yani akraba evliliği söz konusuydu, insan-

lar eşlerini yerel toplumun içinden seçerlerdi. Kitle toplumlarında evlilikler demografiktir; eşler sosyal, özellikle de profesyonel konuma göre seçilir. Profesyonel bir grubun içinde insanlar kendi aralarında evlenirler. Örneğin, bazı demograflar tıp mesleği kapsamındaki iç evlilikleri incelemişlerdir.

Geleneksel toplumlarda roller esas olarak karmaşık ve doğuştan gelen rollerdir ve edinilen rollerden bazıları doğuştan gelen rollere bağımlıdır. Hızlı değişen kitle toplumlarında bunun tersine daha çok sayıda, daha uzmanlaşmış, daha işlevsel roller vardır. Edinilen roller doğuştan gelen rollerden çok daha fazla ve önemlidir. Endüstriyel toplum devamlı olarak yeni meslekler, yeni uzmanlıklar, yeni sosyal roller yaratır. O halde bireylerin, babalarının yerine getirdiği rollerden farklı sosyal rolleri öğrenmeleri gerekir. Bireyin değişken olması temeldir ve “akla aykırı” bir kişisel seçim bir toplumdaki ideal seçim olarak sunulduğunda bu değişkenlik tam olarak sağlamlaşmış olur. Eğer eşinizi aşık olup da seçmek istiyorsanız tanım olarak onu herhangi bir yerden seçebilirsiniz. Öyleyse bu durum tam bir seçim “özgürlüğü”nü, mümkün olan en büyük toplumsal hareketliliği, değişimi gösterir. Bu, sosyal yapıların seçiminizi yönlendirmediyi ya da eşinizi babanız seçtiği takdirde çok daha özgür olduğunuzu göstermez. Toplum sizi kendi hedefi, yani değişkenliği doğrultusunda yönlendirir, bu konuya sekizinci bölümde değineceğiz.

Gençliğin idolleri, müzik grupları, dergiler vb. aynı işlevi yerine getirirler. Gençleri “genç yaşama”ya, yani ergenlikten itibaren ebeveynlerden farklı yaşamaya teşvik ederek nesiller arasında bir mesafe oluşturur ve böylece evlilikle ilgili seçimi gençlere bırakırlar. Bu gençlik kültürü ABD’de, Doğu ve Batı Avrupa’da gelişmektedir, çünkü söz konusu durum endüstriyel toplumun mantığı içindedir. Geleneksel köylerde yaş kategorileri de çok önemliydi ve özel günler düzenleyerek topluluğun sosyal yaşamını sürdürmek gençlere düşüyordu. Bu, gençlerin bütün yaşamlarında egemen olan bölünmemiş aile olgusundan uzaklaşmalarını sağlayan bir yoldu. Bugün, yeni bir aile kurmak için evi terk etmenin, artık işlevi kalmayan ebeveynlerden uzaklaşmanın bir yolu olması gibi. Öyleyse endüstriyel toplumun, geleneksel toplumlardaki yaş kategorilerini başka bir ölçekte ve kendi mantığına göre yeniden yarattığı söylenebilir.

Karşılıklı tanışıklık ve mesafeli ilişki

Küçük bir 19. yüzyıl köyünde, herkes herkesi tanır. İnsan sayısı göreceli olarak sınırlıdır ve bütün bu insanlar doğumlarından ölümlerine kadar birlikte

yaşarlar. Bu yüzden bu toplum, tanışıklık (*inter-connaissance*) toplumu olarak tanımlanır. Toplumun her üyesi, diğer bütün üyelerin kişilik özelliklerini bilir. Biriyle karşılaştığınızda, diğer üyelerini tanıdığınız, ekonomik durumunu (ev sahibi, kiracı, maaşlı çalışan), dinî görüşlerini bildiğiniz (ayine gidiyorlar mı yoksa gitmiyorlar mı) ailelerden birinin üyesiyle karşılaşmış olursunuz ve bu kişinin kusurlarını da bilirsiniz.

Buna karşılık “kitle” olarak nitelendirilen toplumlarda, bir birey kitlenin içinden belli sayıda bireyi ve bu bireylerin bazı yönlerini tanır. Bu iki öneri tam olarak homologdur, geleneksel toplumlarda herkes ve herkesin bütün kişilik özellikleri tanınır, “kitle” toplumlarında ise çok sayıda insan tanınır, ama tanınan insanların bazı kişilik özellikleri ve sosyal yaşamlarının bir kısmı bilinir. Kitle toplumlarında birine rastladığınızda normal olarak onu tanımazsınız; bir kişiyle değil, bir rol, bir sosyal işlevle karşılaşmış olursunuz. Bir gömlek almak için bir mağazaya girersiniz; mağazanın kapısından girer girmez tanımadığınız bir “gömlek satıcısı”na doğru yönelirsiniz. Bu kişiyi gömlek satışı olarak nitelenen sosyal işlevi yerine getiren gömlek satıcısı olarak kabul ederek onunla konuşursunuz. Onun hakkında hiçbir şey bilmezsiniz, evli olup olmadığının, sağa mı yoksa sola mı oy verdiğinin sizin için çok önemi yoktur. Bu durumun en uç örneği, yeri kolayca bir makine tarafından doldurulabilecek metro bileti satıcısının durumudur.

Doğal olarak, geleneksel toplumda işlevsel ilişkiler, “kitle” toplumlarında ise kişisel ilişkiler söz konusudur, ama analiz için önemli olan alışlagelmiş ilişkinin birinde kişisel, diğerinde işlevsel olmasıdır. İdeal tiplerin üzerinde oynarken mantık ve tutarlılık farklılıklarının vurgulanması ve iki tip arasından en az karşıtlık oluşturacak noktaların karanlıkta bırakılması gerekir.

Başka bir örnek vermek gerekirse, herhangi bir yönetim, örneğin bir belediye, tanım olarak yerel bir toplulukta, ulusal toplumu temsil eden bürokratik bir kurumdur ve her yerde aynı işlevleri yerine getirir. Geleneksel bir kasabada belediyeye gittiğinizde belediye sekreteriyle görüşürsünüz, ama belediye sekreteri sizin için her şeyden önce, şu çiftliğin sahibi şu ailenin kızı Marcelle ya da Jeanne'dir. Gününün birkaç saatini belediyede geçiriyor; onu bulmak için bazen evine bile gidersiniz. Buna karşılık büyük şehirde belediyeye gittiğinizde sizin için kimliksiz bir memurla görüşürsünüz; bu memur kızınızın doğumunu, annenizin ölümünü kaydeder ya da ihtiyacınız olan başka belgeleri doldurur. Her iki durumda da aynı belgeler doldurulur, aynı idari sistem işler, ama kurum bir durumda karşılıklı tanışıklığın olduğu bir toplumun işini görürken, diğerinde bir “kitle” toplumu içindedir.

Günlük dilde kullanılan “kitle” ve “kimliksiz” kelimelerinin olumsuz bir anlamı vardır, çünkü bizim değerler sistemimiz, sahip olduğumuz stereotipler büyük ölçüde geleneksel toplum tarafından örülmüştür ve kabaca “kitle” dediğimiz toplumda kendimizi rahatsız hissederiz. “Kitle” toplumunda bir memurla “kimliksiz” bir ilişki kurmak hoş değildir; bir kağıt imzalatmak gerektiğinde belediyeye gidip küçücük bir sohbet etmek ise rahatlatıcıdır.

Öte yandan kitle toplumunda “uzaktan ilişkiler” farklı iletişim sistemleriyle gelişir. Birbirini tanımayan, ama aynı gazeteyi okudukları için aynı medya aracılığıyla bağlı insanlar arasında ilişki kuran kitle iletişimi ya da uzaktan kişisel iletişim yolunu açan internet, farklı iletişim sistemlerinin iki örneğidir.

Geleneksel bir toplumda hem herkes tanınır hem de herkesin bütün özellikleri bilinir ve bu yüzden diğerini keşfetmeye ihtiyaç yoktur. Oysa kitle toplumunda sürekli olarak diğerini keşfetme zorunluluğu vardır. Sosyal düzen diğerinin keşfi ve bireyin kendini açması ya da saklaması üzerine kuruludur. Geleneksel toplumlarda diğerlerinin kendisi hakkında sahip olduğu imaja uygun hareket etmek zorunda olan birey, yaşamını, mükemmelleşme ve toplumdaki konumu tarafından yaratılan imajını temsil etmekle geçirir. Kitle toplumunda tanım olarak insanlar bir sosyal konum ve bir kişilik özelliği yoluyla tanışırlar. Öğrenci öğretmenini öğretmen rolüyle tanır ve öğretmen sosyal yaşamının ya da kişiliğinin bir başka özelliğini ortaya çıkardığında öğrencilerinin gözündeki imajı değişebilir. Her birey her an sosyal yaşamının ve kişiliğinin özelliklerini saklayarak ya da onları açığa vurarak diğerlerinin kendisi hakkındaki görüşünü değiştirebilir. Bugün, kimlik ve bireycilik problemlerinin daha sık ortaya çıkmasının nedeni budur.

Düşünceler

Düşünceler teriminin geleneksel toplumun tersine, kitle toplumunun temel niteliklerinden biri olduğu söylenebilir. Kitle toplumunda başkasıyla temas geçmek için düşüncelerinizi dile getirmek, “Brahms’ı seviyorum”, “Jean Paul Sartre’ı seviyorum,” ya da “Brahms’tan nefret ediyorum”, “Jean Paul Sartre’dan nefret ediyorum,” demek zorundasınızdır. Mavi bir gömlek istiyorsanız satıcıya bunu söylemeniz ve böylece maviyi sevdiğinizi açıklammanız gerekir. Düşünceleri bu şekilde doğrulayarak başkalarına karşı kendinizi tanımlamış olursunuz. Geleneksel toplumlarda ise düşüncelerinizi dile getirmek zorunda değilsinizdir. Bir gömlek alırken, eğer bu bir iş gömleğiye

rengini söylemek zorunda kalmazsınız, çünkü bütün iş gömlekleri mavidir, yani satıcıya zevkinizi açıklamak zorunda değilsinizdir. Hatta bir zevke sahip olamayacağınız bile söylenebilir. Herkes sizi ve tutumlarınızı tanır; düşüncelerin sözlü olarak dile getirilmesinin uygunsuz bir davranış olduğu kabul edilir, çünkü konuşmadan da anlaşılabilir ve söylememek genellikle daha iyidir; duygulardan bahsetmek ise ayıptır.

Son cümleden bir “kitle” toplumunda konuşulduğu ve geleneksel toplumda konuşulmadığı sonucunu çıkarmak gerekmez, tam tersine bir kitle toplumunda az, geleneksel toplumda ise çok konuşulması da mümkündür. Belirli bir süre içerisinde ortalama bireyler tarafından sarf edilen kelime sayısı gösterge olarak alınırsa, çeşitli köylü toplumları arasında şehir ve kasabalar arasında olduğundan daha büyük farklılıklar bulunur: Hiç şüphesiz Güney Fransa’nın kırsal kesiminde Paris’tekinden, Paris’te ise batı ve iç bölgelerden çok daha fazla konuşulduğu anlaşılacaktır. Ama her iki durumda da konuşmak kırsal kesim için sosyal bir işlemdir: Hikâyeler anlatılır, yerel konulardan bahsedilir, “ürün bol” ya da “hava iyi” denir. Ama aslında düşünceler iletilmez ve düşünceleri dile getirme yoluyla bir başkasına açılmak söz konusu değildir. Zaten başkası tutumlarınızı tanım olarak bildiğine göre bunu yapmanın gereği yoktur.

“Ürün bol” ve “bugün hava güzel” cümlelerinin anlattıkları, hitap edilen kişi için aşikârdır, bunu dile getirmek nezakettendir. Güneyde, hikâye anlatmak ve bir sohbeti sürdürmek için yetenekli olmak, sosyal prestijin önemli bir etkenidir. Ne çekici bir sohbet ne de söylenenlerin doğrulanması bireyler arasında gerçek bir iletişim olduğunu göstermez; konuşmak yalnızca sosyal bir işlemdir. Hatta sözler genellikle duyguları ve düşünceleri iletmeye değil, onları saklamaya yarar. Bunu, Gaskonyalı bir köylüyle iki saat geçirip de anketi için hiçbir yararlı bilgi toplayamayan bir anketörden daha iyi kimse bilemez.

Az ya da çok konuşulan bir kitle toplumunda düşüncelerinizi dile getirir, başkasına bir mesaj iletirsiniz: duygu, düşünce ya da durum bilgisi. Kamuyu yoklaması bu yüzden yararlı bir araştırma tekniğidir.

Tanım olarak düşünceler, sabit tutumlara göre yeni olan bir duruma karşı alınan tepkilerdir. Göreceli olarak daha sabit olan geleneksel toplumlarda birey, esas itibarıyla sabit tutumları yeni durumlarla karşılaştırmadan yaşar, oysa endüstriyel toplum gibi değişimin hızlı olduğu bir toplumda bireyin, sabit tutumlarla değişken durumlar arasında uyumu sağlamak için değişebilen düşüncelere sahip olması gerekir. Dış dünya değişir ve insanlar bu değişime tepki göstermek zorundadırlar. Genel durum değişmese bile bireylerin

konumu yaşam boyunca değişir. Öğrenci konumundan öğretmen konumuna geçerler ve bakış açıları tersine döner; yüzeysel tutumlarını dönüştürmek ve yeni düşünceler edinmek zorundadırlar.

Köyündeyken dininin ibadetlerini titizlikle uygulayan bir Breton, nasıl olur da, Paris'e geldiğinde bütün dinî pratiklerinden vazgeçer? Montparnasse garının kaldırımı ve dinî pratiği nasıl etkilediği G. Le Bras'ı oldukça düşündürmüştü. Aslında, derhal, Breton köylüsünün dininin gerçek "inanç" içermeyen, sosyal uyum amaçlı geleneksel bir din olduğu sonucu çıkarılır: Sosyal baskıdan ve otoriteden kurtuldukları andan itibaren, Bretonlar da dinin gerekliliklerini diğerleri kadar yerine getirmeye başlarlar, fırsat bulur bulmaz ibadetten vazgeçtikleri için de inançlı olmadıkları ortaya çıkar. Aslında köyde ayine gitmek Katolik olduğunu doğrulamak değildir. Dinî tutum kendini açığa vuran, sosyal grup tarafından düzenlenen bazı davranışlarla gerçekleşen dağınık ve derinden gelen bir tutumdur.

Köydeyken dinî düşüncelerini sözlü olarak ifade etme alışkanlığı olmayan Breton, şehre geldiğinde pazarları ayine gitmenin dinî düşüncesini göstermek olduğunu düşünür. Ayine gitmeyip ve düşüncelerini hareketlerle doğrulamayanların yolu, onun için olağandışı, göreceli olarak zor bir durumdur. Köyünde ayine giderken, Paris'te, Vitry'de ya da Choisy'de ayine gitmemesi onun inancını değil, yeni sosyal ortamını henüz tanımadığı ve "dikkatleri üzerine çekme"yi doğru bulmadığını gösterir.

Meşruluk tipleri

Bu noktada Max Weber sayesinde, geleneksel meşruluk, endüstriyel topluma özgü yasal-bürokratik ya da rasyonel meşruluk ve geleneksel bir toplumda olduğu kadar Hitler Almanyası'nın bize gösterdiği gibi, "kitle" toplumunda da gayet güzel var olabilen karizmatik meşruluk arasındaki farkla karşılaşırız. Max Weber şöyle diyor:

Genellikle egemenliği meşrulaştıran üç iç neden vardır ve dolayısıyla meşruluğun üç esası olduğu söylenebilir: Öncelikle geçmişin ebedi otoritesi, yani çok eskiden beri devam ettiği için kutsallaşmış ve insanlarda kökleşen saygı alışkanlığı ile kabul görmüş gelenekler. Patriğin ya da derebeyinin sahip olduğu geleneksel güç gibi. İkinci sırada bireyin kişisel ve olağanüstü özelliklerine bağlı olan otorite: karizma. Bireylerin, kahramanlığı ve onu lider yapan diğer örnek özellikleri ile göze çarpan birine karşı duydukları tamamen kişisel olan bağlılık ve güven ile nitelendirilir. Bir peygamberin ya

da politik alanda seçilmiş savaş liderinin, halk oylamasıyla göreve gelmiş en yüksek görevlinin, bir politik parti liderinin sahip olduğu karizmatik güç budur. Son olarak yasa ve inanç gereği, rasyonel kanunların üzerine oluşturulan yasal bir statünün ve pozitif bir yeteneğin onaylanması ile kabul ettirilen otorite gelir. Başka bir deyişle belli bir statüye uygun zorunlulukları yerine getiren itaat üzerine kurulu otorite. Modern devletin hizmetindeki kişinin ve bu ilişkiye bağlı olarak elinde güç bulunduran kişilerin uyguladığı otoritedir.

Rasyonel meşruluk, kanunların belirlendiği işlemlerin yasal olduğu düşüncesine ve dolayısıyla bu işlemleri değiştirme ya da belirleme otoritesine sahip kişilerin, bu otoriteyi yasal davranmak şartıyla kullanma hakkı olduğu inancına dayanır. Bu durumda bir kanun, kurallara göre seçilmiş temsilciler tarafından doğru koşullarda oylandıysa meşrudur. Bu durumda bu kanun geçerlidir ve vatandaşlar tarafından tanınmak zorundadır. Aynı şekilde bir bankada ya da bir şirkette, şirket içi bir kural, bu kuralı çıkarmaya hakkı olan otorite tarafından yürürlüğe konulduysa ve bu otorite kanun ya da düzenlemeler gereğince gerekli mercilere (yönetim kurulu, vb. gibi) danıştıysa yasaldir.

Geleneksel meşruluk ise, çok eskiye dayanan, geleneklerden gelenin kendiliğinden kutsal olduğu inancına dayanır ve bu da onun meşrulaşması için yeterlidir. Sonuç olarak, aynı gelenekler dolayısıyla gücü elinde bulunduran otorite, bu kuralı uygulama hakkına da sahiptir. İktidar asla sorgulanmaz, meşrudur, çünkü vardır ve bir çeşit ilâhî emirdir. Geleneksel toplumun günlük işleyişinde Tanrı'nın bir aracı rolü vardır, ama bu rolü endüstriyel toplumda kaybeder.

Üçüncü tip meşruluk ise *karizmatik meşruluktur*. Kelime din tarihçilerinden alınmıştır ve kökeni Yunanca'da "lütuf" anlamına gelen "*charisma*" kelimesine dayanır. Karizmatik meşruluk bir bireyin olağanüstü niteliklerine olan inanca dayanır. Bu birey bir aziz ya da ilâhî yetkisi olan bir peygamber, kahramanlığını ve savaş alanındaki benzersiz yeteneklerini ispatlamış bir askerî lider ya da kalabalıklara liderlik eden, insanları harekete geçirebilen, onlara izleyecekleri yolu gösterebilen iyi bir hatip olabilir.

Bu peygamber bizim gözümüzde yalancı bir peygamber, kahraman ise yalancı bir kahraman olabilir. Ama bireyin otorite tipini nitelendirmek için önemli olan ona karşı duyulan özel güvendir. Napolyon ve Adolf Hitler'in karizmatik otoriteleri vardı. Ama bu, bu adamları ve izledikleri politik rejimleri onayladığımız anlamına gelmez.

Aynı şekilde bir otorite tipinin diğerinden üstün olduğu ispat edilemez. Zevkimize göre birini ya da ötekini seçebiliriz. Ama ilke olarak “rasyonel” olanın rasyonel olmayan üzerinde bir üstünlüğü yoktur ve “rasyonel” terimi yalnız bu otorite tipinin akla uygun olduğunu göstermez: Herkes kendi rasyonelliğiyle uyumlu ve dolayısıyla diğerleriyle uyumsuzdur.

Farklı meşruluk tipleri farklı otorite ilişkilerinin ortaya çıkmasına neden olur. Örneğin “rasyonel” bir meşruiyette bir bireye ya da bir grup bireye değil, kanuna ya da yönetmeliğe, göre bir emir verme hakkına sahip olan ve bu emri yönetmeliklere uygun olarak veren kişiye itaat edilir. Tabi olan kişi, bir bireye değil, kurallara bağlıdır. Buna göre bir kanun cumhurbaşkanı sayın X’in imzasına bağlı olarak değil, onu imzalayan kişinin, cumhurbaşkanı olmasına bağlı olarak geçerlidir. Aynı şekilde bir şirkette bir emri geçerli kılan, sayın X’in iyi bir ustabaşı, iyi bir atölye lideri ya da iyi bir mühendis olması değil, bu kişinin emir verme yetkisinin olmasıdır. Eğer bir kimse kendi yetkisine uygun olmayan bir emir verirse, bu emir astlarını bağlamaz.

Meşruluk tipi geleneksel ise, otorite kişisel bir otoriteye dönüşür. Geleneksel meşruiyette geleneksel kurallar dolayımıyla otorite sahibi olan yöneticilere itaat edilir. Bu durumda feodal bir derebeyinin kendi efendisine itaat etmesi, ona olan saygısı ve bağlılığını ifade etmesi, krallığın koyduğu kanunlara değil, onu efendisine bağlayan kişisel ilişkiye bağlıdır. İtaat, kişisel olmayan bir emir üzerine değil, tersine kişisel bir bağlılık üzerine kuruludur. Böylece krala bağlı kişiler hatırı sayılır bir önem kazanır: Oda hizmetçisi unvanı küçültücü bir unvan değildir. Aynı şekilde bir endüstri lideri, güçlü geleneklerle çok eski bir şirketi yönetiyorsa, astların itaati bu kişiyle ve şirketin geleneklerini devam ettiren patronun ailesiyle olan kişisel ilişkiler üzerine kuruludur.

Son olarak karizmatik meşruluk tipinde, itaat, aynı zamanda kişisel bir itaattir. Başka bir deyişle karizmatik lidere, ona özel yeteneklere ya da ileri sürdüğü açıklamalara olan güvene dayanır. Bireysel bir kanaate bağlı olduğu için geleneksel tipteki yasallık gibi kişiseldir, ama gelenekler üzerine kurulu olmadığı için çok daha kırılgandır. Eğer peygamber mucizeler yaratmıyorsa ya da olaylar onu yalanlamışsa, eğer muzaffer komutan yenildiyse ya da hatip topluluğunu bir başarısızlığa doğru ittiyse, bütün karizmasını, otoritesini kaybeder ve bir gün, kendini aniden gücü elinden alınmış bir halde bulur. Oysa geleneksel lider kötü bir lider bile olsa, her zaman gelenekler tarafından desteklenecektir.

Yasallaşma ve ekonomik gelişme

Gözden geçirdiğimiz üç meşruluk tipi, endüstriyel ekonominin yarattığı yaşam tarzlarıyla aynı derecede uyumlu mudur? Geleneksel rejim ve karizmatik rejim uzun vadeli yatırıma dayanan ekonomi ile daha az uyumludur.

Geleneksel sistemde yöneticinin emirleri, geleneklerin neyin yasal olduğuna karar verdiği alanlarda yasalıdır. Bu otorite tipi, ekonomik etkinliğe göreceli olarak değişken bir çerçeve kazandırır. Çünkü geleneğe dayanmayan kararlar keyfi olarak değişebilir. Ayrıca, emir altındaki kişinin en önemli erdemi yeteneği değil, bağlılığıdır. Bir lider için, emir altındaki kişinin bazı şeyleri bilmesi ve kendisine özgü bazı önemli niteliklere sahip olması değil, yöneticilere olan sadakati ve tam bağlılığı önemlidir. Geleneksel bir lider öncelikle kendisine olan bağlılığı ödüllendirir, etrafındakileri yeteneklerine göre seçmez.

Bu nedenlerle ekonomik gelişim imkânları geleneksel otorite tipi tarafından göreceli olarak sınırlandırılmıştır. Çünkü böyle bir rejimde uzun vadeli yatırımlar yapmak çok zordur. Uzun vadeli bir yatırım azami bilgi ve zekâ yardımıyla oynanan bir çeşit bahistir ve bahiste sonuç her zaman belirsizdir. Eğer biri, oyunun verilerini istediği zaman kendi yararına değiştirebiliyorsa bahis elbette kaybedilir. Başka bir deyişle, ekonomik alana serbestçe müdahale edebilen geleneksel bir otoriteyle, sermayenin hızlı dönüşümüne dayanan ticari kapitalizm her zaman mümkündür, ama uzun vadeli yatırımlara dayanan endüstriyel kapitalizm pek desteklenmemiş olur.

Karizmatik meşruluk devamlılık üzerine kurulu değildir, çünkü bir bireyin sivrilmiş özelliklerine ve fikirlerine bağlıdır. Meşru olan şey, liderin ilhamına göre her an değişebilir. Karizmatik güç esas olarak değişikliğin gücüdür. Başladığı ve belli bir devamlılıkla etken olduğu andan itibaren üstesinden gelmek konusunda pek deneyim kazanmadığı sorunları göz önüne almak ve bunun sonucunda da değişime uğramak zorundadır. Karizmatik güç, devamlılığı ve kuralların istikrarını öngören “rasyonel” (yani hesaplanmış) bir ekonomik yönetimle pek uyumlu değildir.

Bunun ötesinde, geleneksel ve karizmatik otoriteler kayırmacı bir sisteme dayanır. İktidarın özünde şefe sadakat vardır. Bu sistemde, kayırılanların, gereken yeterliliklere sahip olmadıkları görülür, bu nedenle kayırmacı sistemler istikrarsız bir yapıdadırlar.

Karizma birinden bir başkasına geçemediği için ya akla dayandırılmalı ya da yeni bir geleneğin kaynağı olmalıdır. Kahramanın karizması bu şekilde kendi soyundan gelenlerin bir gelenekle övünmesine olanak verir. III. Napolyon, Napolyon efsanesiyle yüceltilen I. Napolyon ile övünür. Kariz-

ma, rasyonel tipte bir rejime dönüşmek için, kahramanın kendisinin de yaşamda kalmasını sağlayacak ve yarattığı şeyi devam ettirecek belli bir kurallar serisi hazırlamalıdır.

Uzun vadeli bir ekonomik aktivitenin geleneksel ve karizmatik meşruluk tiplerinde karşılaştığı zorluklar bunlardır. Buna karşılık rasyonel meşruluk tipi ve ekonomik aktivite arasında belli bir uyum, belli bir bağdaşma vardır. Rasyonel meşrulukta kurallar kolayca, ama gelişigüzel dalgalanmalardan sakınacak şekilde iyi oluşturulmuş bir prosedüre uygun olarak değiştirilebilir. Bunun sonucunda uzun vadeli hesaplara dayanan ekonomik aktiviteye uygun hukuki ve sosyal bir çerçeve kazanmak için gerekli olan esneklik ve devamlılığı oluşturmak zorundadır. Rasyonel meşruluk, organizasyonların ve bürokrasinin gelişimine bağlı olan meşruluk tipidir.

Weberci rasyonelliğin geliştiğini gösteren şey, risk kavramının dönüşmesidir. Modern risk hesaplanabilir; istatistik hesap uzmanı, araba kazası ya da ölüm gibi risklere karşı sigorta yapar; riskleri karşılayan ise bankacıdır. En büyük riskin ebedi cehennem azabı olduğu bir toplumda bu kavramlar bulunmaz.

Sonuç olarak geleneksel toplumdan endüstriyel topluma geçiş, Max Weber'in kullandığı anlamda bir rasyonalizasyon süreci olarak analiz edilebilir. Toplamların "laikleşme" eğilimleri, yani gündelik sosyal yaşamda din sosyologları tarafından analiz edilen, endüstriyel toplumlarda yeni "dindışı din duygusu" ile, hızla endüstrileşen ülkelerde ise bağnaz hareketlerle birlikte ortaya çıkan dinî ve dindışı arasında gittikçe büyüyen ayrım bu açıdan yorumlanmalıdır.

Bazı yazarlara göre rasyonalizasyon, politik ve felsefi ideolojilerin ve ütöpic akımların yok olmasına neden olmaktadır. Tocqueville demokratik toplumların daha önceki toplumlardan daha az çaba sarf edeceğini, ama bu tür genellemelerin, araştırmalar için gerçek bir hüküm yerine çıkış noktası olarak kullanılması gerektiğini çok önceden ifade etmiştir. Din, ideoloji ve aşırn bağıllık, eski görünümlerini kaybederek yeni şekiller altında ortaya çıkabilirler ve endüstriyel ve rasyonalist bir toplumda başlıca işlevleri yerine getirebilirler.

Endüstri toplumunun doğuşu

Geleneksel bir toplumdan (köylü ya da kırsal toplum, vb.) bir endüstri toplumuna (kapitalist ya da sosyalist) geçişin tarihsel koşulları bugünün en önemli problemlerinden biridir, çünkü bütün üçüncü dünya ülkelerini ilgilendiren bir konudur. Son otuz yıldan beri her türlü iktidar tarafından yardıma

çağrılan ekonomistler ve sosyologlar bu problemi çözmekte aciz kalmışlardır. Endüstrileşmiş ekonomilerde etkili olan endüstriyel büyüme ekonomisi ve gelişim sosyolojisi, kalkınma halindeki ekonomilere çare olamamıştır.

Endüstriyel toplumun doğuşunda başı çeken etkenler nelerdir? Bu soru Avrupa prototipi için bile ve hatta özellikle bu prototip için, cevapsız kalmıştır. Marx'tan Weber'e kadar 19. yüzyılın bütün büyük düşünürleri ve birçok çağdaş tarihçi, Batı Avrupa'nın 16. yüzyılda bu yeni toplum tipini nasıl yarattığını anlamaya çalışmışlardır. Özellikle o dönemde birçok açıdan Avrupa'dan daha ileride olan Çin ve Hindistan dururken, neden Avrupa? Neden 16. yüzyıl? Bu soru sosyolojiden çok bir tarih sorusudur, ama sosyoloji de tarihten kopuk olmamalıdır.

Marx kapitalist endüstriye giden altı ana aşamadan bahseder:

- Ortaçağ'ın sonuna doğru şehirlerin ortaya çıkması
- Tüccarların ortaya çıkması, pazarların ve ticari yolların gelişmesi
- Zanaat işlerini aynı çatı altında ya da bir tüccarın emrinde birleştiren imalathanelerin ortaya çıkması
- 18. yüzyılda uluslararası ticaretin gelişmesi
- İmalathanelerin fabrikaya dönüşmesi.

Bu aşamaların her biri tarihçiler tarafından incelenmiştir. Georges Duby, Batı Avrupa'nın kırsal ekonomisinin, *carolingienne* dönemi ulusal sisteminde kapitalizmin bütün özelliklerini barındıran 14. yüzyıl ekonomisine geçmesine neden olan uzun süreli dinamikte 12. yüzyılda gerçekleşen ilk tarım devriminin rolü üzerinde ısrar etmiştir: Fransız toplumunun kökeni böylece 16. yüzyıldan 12. yüzyıla gerilemiştir.

Ama bütün bu çalışmalar Max Weber tarafından sorulan asıl soruyu yanıtlamaya yetmez: Başka toplumlar da şehirler ve imalathaneler görmüş ve tarımcılıkta verimli dönemler yaşamışlardır. Ama şehirden şehre fark vardır ve yerleşimde şehirselleşme yoğunlaşma köklü sosyal farklılıklar yaratır. Burada eski Ortadoğu'nun teokratik şehirlerini ve Kolomb öncesi Amerika şehirlerini dışarıda bırakıyor, Antik Yunan ve 15. yüzyıl Çin'ini göz önünde bulunduruyoruz. Max Weber'e göre:

“Antik şehir, yönetici tabakaları, kapitalizmi, demokrasisinin çıkarları, hepsi birden esasen Antikçağ'ın belirleyici özelliği olarak, politik ve askerî etkinliklere yönelikti (...). Antik şehir özetle, *hoplitique* düzenin yaratılmasından itibaren savaşçıların toplandığı yerdi. Ortaçağ şehri, şaşırtıcı şekilde ekonomik bir organizasyon anlayışına doğru yönelmiş bir oluşum olarak esnaf loncalarının egemenliği altındaydı (...). Burjuva askerî gücü yardımcı olarak

kullanabiliyordu, ama iç bölgelerdeki şehirlerde askeri güç rasyonel bir ekonominin yolunu açabilecek ekonomik etkinliklerin temelini oluşturmuyordu, çünkü üst düzey askeri güç buralarda yaşıyordu.

Etienne Balasz “La naissance du capitalisme en Chine” [Çin’de kapitalizmin doğuşu] adlı denemesinde şunları yazar: “Tangların ya da Huangların dönemindeki Çin şehri, içinde tüccarlara yer olmayan, yüksek devlet memurlarının ve güçlü kişilerin yaşadığı bir şehirdi. İşlevi, imparatoru ve imparatorluğu eleştirmekti.”

Buna karşılık Ortaçağ şehri feodal sisteme yabancı bir tüccarlar şehriydi: Tercihan feodal sistemin zayıf olduğu bölgelerde (Flandres, Kuzey İtalya) ve merkezden uzakta kuruluyor, tam bir özerklik kazanmasını sağlayan ve böylece kendine özgü bir meşruluk bulmaya zorlayan imtiyazlı fermanlar sayesinde geliyordu. Sözü edilen meşruluk burjuvazidir. Feodal sistem dağıldığında burjuvazi bütün topluma hızla yayılmaya başladı ve ekonomik mantık, dinî ve politik mantıklara karşı zafer kazandı. Çünkü feodalite, İncil’in prensiplerine uyarak (Sezar’ın hakkı Sezar’a), ticareti yasallaştırmayı ve benimsemeyi reddetmiş ve sonunda kazanan ticaret olmuştu. Bununla birlikte bu tarihî “açıklama” bizi aramakta olduğumuz teorik cevaba ulaştırmaz (Baechler).

Max Weber tarafından incelenen ikinci büyük soru da cevabını bulamamıştır: Ortaçağ tüccarları nasıl 16. yüzyılın kapitalist girişimcilerine dönüştüler? Tekrar Weber’e dönelim (*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı*):

Geçen yüzyılın sonuna kadar –en azından Avrupa’daki tekstil endüstrisinin birçok kolunda– evinde işçi çalıştıran sanayicinin yaşamı, bugünkü anlayışımıza göre oldukça iyiydi. Yaklaşık olarak şöyle hayal edebiliriz: Köylüler ellerinde dokumaları (keteni ele alalım) girişimcinin oturduğu şehre geliyorlardı – bu dokumalar genellikle büyük bir kısmı ya da tamamı köylünün kendisi tarafından üretilen hammaddelerden yapılmış oluyordu. Kumaşın kalitesinin titizlikle ve genellikle resmî olarak denetlenmesinin ardından köylüye gereken ücret ödeniyordu. Müşteriler, göreceli olarak daha uzak pazarlar için eğer olanakları varsa uzun aralıklarla kendileri yolculuk ediyorlardı. Eğer böyle bir olanak yoksa haberleşme yoluyla hareket ediliyordu: Numune sistemi bu şekilde gelişmiştir. Çalışma saatleri oldukça azdı, günde beş ya da altı saat hatta bazen çok daha az, acil durumlarda biraz daha fazla. Kazanç orta halli bir yaşam sürmeye yetecek, verimli senelerde kenara biraz para koyulabilecek kadardı. Rakipler yapılacak işlemlerin temel ilkeleri konusunda hemfikirlerdi ve kendi aralarında iyi ilişkileri vardı. Her gün kahvelerde buluşup arkadaş grubuyla görüşüp sakın, hoş bir hayat yaşıyorlardı.

Birden koşullar değişti ve bu sakin yaşam sona erdi. Genelde düzenin yapısında, kapalı girişime geçiş, mekanik mesleklerin kullanılması gibi hiçbir esaslı dönüşüm gerçekleşmemişti. Olan şuydu: Girişimci bir ailenin genç oğlu kırsal bölgeye gitti, çalıştırmak istediği dokumacıları dikkatle seçti, köylüleri işçiye dönüştürerek onların bağımlılıklarını ağırlaştırdı ve ürünleri üzerindeki kontrolünü artırdı. Diğer yandan tüketiciyle mümkün olduğunca doğrudan ilişkiye girerek satış yöntemlerini değiştirdi. Ticareti bütün detayıyla tamamen eline aldı ve böylece müşterileri kendiliğinden etkilemiş oldu; onları her sene düzenli olarak ziyaret ediyor ve ürünlerin kalitesini müşterisinin zevkine ve isteğine göre değiştiriyordu. Aynı zamanda belli bir ilkeye göre hareket ediyordu: fiyatları düşürmek, iş hacmini artırmak. Böyle bir rasyonalizasyon sürecinin alışılmış sonucu kendini göstermekte gecikmedi: Ayak uyduramayan elenmeye başlamıştı. Tatlı yaşam rekabetin ilk darbeleriyle çökmüştü, kâr olarak bir tarafa konulmayıp onun yerine yatırım için kullanılan hatırı sayılır servetler oluşmaya başladı. Eski rahat ve teklifsiz yaşam, birkaç kişinin katı hırsı karşısında yenik düştü. Toplumda ilk sıralara yerleşenler para harcamak istemeyen ve dolayısıyla kazananlardı; eski gelenekleri devam ettirmeyi arzu edenlerse harcamalarını azaltmak zorunda kaldılar.

Medicilerin Floransa'sı gibi tüccarların ve bankacıların yaşadığı şehirler, başka yerlerde kendini göstermeye başlayan endüstriyel toplumların doğuşuna izin vermediler. Marx, kapitalizmin, girişimcinin kendi zenginliklerini tasarruf, harcama (derebeyler gibi) ve kazançlı spekülasyon aracı (tüccarlar gibi) olarak görmek yerine kâr elde etmeye yatkın, hemen harcanmaması gereken sermaye olarak değerlendirme kararı aldığı zaman doğduğunu söyler: Kapitalist yoksa kapital de yoktur. Kazanma açlığı derebeyinin, tüccarın ve girişimcinin, dünyevi mallardan zevk almayı reddeden çilecilik ise keşişin ve girişimcinin ortak özelliğidir; iş ahlâkı ya da profesyonel bilinç ise zanaatçıya aittir. Çelişkili gibi görünen bu üç ahlâkî tavır, hem kalvinistin hem de girişimcinin ahlâkî düşüncesinde birleşir: Tüketimi reddetmek ve durmaksızın çalışmak, girişimcinin sermaye biriktirmesine ve sermayesini artırmasına yardım eder, kalvinistin ise kendisini doğru hissetmesini sağlar. Peki ama bu ahlâk nasıl ve neden doğmuştur? Önceki sorular gibi bu soruya da bir cevabımız yok. Bir sosyolog için Marx'ı Weber'le karşılaştırmak, birinci sınıf öğrencisi için Racine ile Corneille'i karşılaştırmak kadar klasiktir, ama bu karşılaştırmanın tamamen söz sanatına dayandığı, analizlerin bütünüyle bağdaştığı ve hatta birbirlerini tamamladığı ortadadır.

Kapitalizmin çeşitleri

Endüstriyel toplum, kapitalizm ve sosyalizm olmak üzere iki rekabet modeli sunuyordu. Bu durumun yarattığı büyük tezat, kapitalizmin her yerde aynı şekilde ortaya çıkmasına neden oldu. Sosyalist modelin yıkılışından itibaren, kapitalizm çeşitli ülkelerde çeşitli biçimler almaya başladı ve böylece çeşitli incelemelerin konusu oldu.

Karl Polanyi kapitalizme geçişin ulusal çeşitliliği yok etmediğini ilk gösterenlerden olmuştur. Çünkü endüstriyel üretim ve pazar ekonomisi çok çeşitli geleneksel yapılara yerleştirilmek zorundaydı. Polanyi'nin tezi şuydu: "Kendi kendini düzenleyen bir pazar fikri son derece ütöpiktir. Böyle bir kurum insanın özünü ve toplumun doğasını sistematik biçimde ortadan kaldırmadan var olamaz (...). Toplum kaçınılmaz olarak gerekli önlemleri alır ve bütün bu tedbirler, pazarın kendi kendini düzenlemesine engel olur." Devlet, büyük kurumlar ve gelenekler yaşamlarını devam ettirmek üzere hareket ederler. Böylece kapitalizm değişik ülkelerde değişik şekillere bürünür. (Crouch&Streeck). Colbert'in zamanından beri devlet, Fransa'da ekonomik gelişimin kaynağıydı ve ikinci imparatorluk döneminde liberal bir devletken 1880'de tekrar korumacı bir devlete ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından büyük şirketlerin ve özellikle de bankaların devletleştirilmesiyle yönetici devlete geçiş yaptı. Almanya, kökü Ortaçağ lonca geleneğine ve sosyal yaşamda anlaşmaya dayanan "sosyal ekonomi pazarı"nı geliştirdi. Ekonomi bütün sosyal katılımcılar arasındaki anlaşmaya göre yönetildi: Bundesbank, devlet tarafından onaylanan genel amaçlar belirler; sendikalar ücret anlaşmalarındaki amaçlarını bildirir ve bankalar kendilerine bağlı şirketlere kredi sağlar. Bütün katılımcılar dayanışma içindedir ve bu dayanışmayı bozacak olan grev en son çaredir. İtalya'da ve Danimarka'da büyük şirketlerin yanında, üretimin büyük bir kısmını gerçekleştiren uluslararası ticaret ağından dallara ayrılarak düzenlenmiş küçük şirketler vardır. Bir bölgede pazar birçok şirket tarafından paylaşılır: bu şirketler, aynı siparişleri karşılamak için aynı standartlarda aynı ürünü üretirler. Ayrıca, bölgesel otoriteler, belediyeler ve bankalar bu küçük şirketlere ihtiyaçları olan mali ve sosyal ortamı sağlarlar. İngiliz ekonomisi pazar modeline en yakın ekonomidir, çünkü sözleşmeye dayanır ve bireyci ilişkilere göre davranır. Rusya ve eski komünist ülkelerse ekonomilerini hiç şüphesiz özgün modellerle ve geleneksel kurumlarının işlevlerine göre yeniden oluşturmaktadırlar.

Refah devleti bir Avrupa buluşudur. Bismark, Lord Beveridge ve General de Gaulle refah devletinin fikir babalarıdır. Bütün kıta Avrupa'sında kesin-

tiler gayrisafi yurtiçi hasılanın yarısı kadarken, ABD ve Japonya'da gayrisafi yurtiçi hasılanın üçte biri kadardır. İngiltere, Avrupa ortalamasının çok altındadır, ABD ve Japonya'ya en yakın sosyal kesinti seviyesine sahip tek ülkedir. Kesintiler düşürüldükten sonra sosyal eşitsizlik her yerde yayılmaya başlamıştır; kıta Avrupa'sında bu eşitsizlik ABD ve İngiltere'den çok daha düşük seviyededir. Bu da devletin ve devlet politikasının, toplumun evriminde belirleyici bir rolü olduğunu gösterir. Ekonomik kaynaklarda artış söz konusuyken bu rol hiç şüphesiz çok daha büyüktür.

Yoksulluk

19. yüzyılda bütün gözlemciler kapitalist sistemle ilgili karamsar düşüncelere sahipti: Sosyalistler, Marksistler, liberaller ve gericiler, birilerinin zenginleşmesinin diğerlerini yoksulluğa ittiği konusunda hemfikirler; kazanç yasaından kaçmak mümkün değildi. Bazıları devrimin kaçınılmaz olduğunu, bazıları işçilere merhamet etmek ve kazançlarını artırmak gerektiğini düşünüyordu. Ama sonuç olarak herkes karamsardı. Oysa 20. yüzyılda gelişimin etkisiyle paylaşılacak pasta büyümeye ve herkesin payı giderek artmaya başladı: Eşitsizlikler azalacak, koşulları iyileşecekti. Bütün bu ümitlere rağmen yoksulluk yakın zamanda yeniden üzerinde çalışılması gereken bir konuya dönüştü.

Yoksulluğun yeniden keşfedilmesi heyecana ve skandala yol açsa da ekonomik iyimserliğe hiçbir etkisi olmadı. Çünkü yoksullar diğerlerinden daha az şeye sahip olan ve biraz daha fazla pay alması gereken insanlar olarak görülüyordu. Uluslararası çalışmalarda yoksulluğu belirleyen çizgi ortalama gelirin belli bir yüzdesine göre ifade ediliyordu: yüzde 50 ya da yüzde 30. Bu rakamlar yoksulluğun ne kadar göreceli olduğunu altını çizmektedir. Bu düşünme şeklinin sorunu inkâr ettiği ortadadır. Üçüncü dünya ülkelerinde zenginler çok zengin, yoksullar çok yoksuldur ve nüfusun çoğunluğu yoksul olduğundan en yoksulların bile ortalamadan pek bir farkı yoktur. Endüstrileşmiş toplumlardaysa bunun tersine yaşam seviyesi yükseldikçe yoksullar gittikçe yoksullaşır ve tüketimi artıran çoğunluktan ayırt edilir hale gelirler. Yapılan bütün sosyopolitik çalışmalar, Avrupa'da olduğu gibi ABD'de de "yoksullar"a yardım etmek için alınan önlemlerin, para yardımlarından da yararlanamayan en yoksul kesime ulaşmadığını gösterir. Bu kesime yönelik olan ama onlara ulaşmayan önlemler, bazı koşullarda bu kesimin marjinalliğini artırır.

Gecekondü bölgelerinde yapılan etnografik çalışmalar bakış açısını değiştirmeye başlamıştır. Yoksullar artık başkalarına göre daha az şeye sahip

insanlar olarak değil, kendilerine özgü mantıklarıyla özel bir yaşam biçimi sürdüren kişiler sıfatıyla görülmeye başlamıştır: Büyük şehirlerin ortasında tuhaf bir kabile şekli gibi... Jean Labbens tarafından 1960 yılında Noisy-le-grand'da yapılan öncü bir çalışma oldukça açıklayıcı olmuştur: Bu yerleşim birimi geçici olmak ve geçici olarak kabul edilen sakinlerini "normal" yaşamda tekrar bütünleştirmek zorundaydı. Aslında bu nüfus birçok açıdan kalıcı bir nüfustur. Bu kamp şekli kırsal toplu göçün bir aşaması değildir: İnsanların yüzde 15'i kırsal bölgelerden, yüzde 45'i şehirlerden, yüzde 40'ı Paris'ten geliyordu ve ailelerin yüzde 90'ı daha önce benzer koşullarda yaşamıştı. Kamp-taki sosyal ortam yavaş yavaş oluşmaya başladı ve aileleri kendilerine normal bir yer bulmadıkları endüstrileşmiş şehir toplumuna karşı korudu. Böylece bu ailelere yakın diğer aileleri kendine çekti, aileler arasındaki akrabalık ilişkileri normal endogami yoluyla çoğaldı: Sakinlerin yarısından çoğu arasında akrabalık ilişkisi vardı. Evli çiftler nüfusun yüzde 51'ini, nikâhsız yaşayanlar yüzde 37'sini, bekârlar ise yüzde 12'sini oluşturuyordu ki, bu da ailelerin sosyal işçi olarak patolojik değişkenliklerinin kesin kanıtıdır. Bu çalışma yasallaşmış ya da yasallaşmamış birliklerin devamlılığının aynı olduğunu gösterir: Nikâhsız yaşam evlilikten daha az sabit bir yaşam durumunu temsil etmez. Her iki durumda da erkek çalışabildiği zaman (işsizlerin yüzde 23'ü) çalışır ve maaşını çalışmayan karısına götürür. Ayrıca evli erkekler nikâhsız yaşayan erkeklerden çok daha az bir ücrete çalışırlar ve nikâhsız çiftler (yüzde 10) arasında çalışma oranı, evli kadınlarınkinden düşüktür (yüzde 14). Her iki durumda da işi olmayan erkek karısı için her çeşit işi görmek, evi düzene koymak zorundadır. Ev başına ortalama olarak dört çocuk (evli çiftler için 4,3, nikâhsız çiftler için 4,2) düşer. Nikâhsız çiftlerin görevlerini ve haklarını belirleme şekli göze çarpan en önemli farktır. Evli çiftlerde erkek normal olarak kadından yaşça büyükken, nikâhsız çiftlerde erkek genellikle kadından daha gençtir. İlk durumda otorite daha çok erkekteyken ikinci durumda kadında olduğu görülür.

Özellikle Van Lennep'in izdüşümsel testinin yardımıyla incelenen çocuklarda çok belirgin bir "ben zayıflığı" göze çarpar. Çocuklarda onları kaderleri karşısında edilgen ve silahsız bırakan bir aşağılık ve güçsüzlük duygusu egemendir: Amaçları ve hareket etme biçimleri gerçekçi değildir ve nedensellik ilişkileri konusunda tam anlamıyla bilgisizdirler. Kız çocuklar mucizevi çözümlerin hayalini kurar ve erkek çocuklar nedensiz bir saldırganlığa kendilerini bırakırlar. Bundan "kurtulmayı" başarmaları ancak erkek çocuklar için sinir bozucu, kız çocuklar için koruyucu bir imaj çizen güçlü ve inandırıcı iyiliksever insanlar sayesinde olabilir. Bu bakış açısıyla çocukların

ve ailelerin okula ve mesleki eğitime çok önem vermemeleri son derece normaldir. Erkek çocuk bir tüccarın ya da zanaatkârın yanına yerleştirilir: Çocuğa bir koruyucu bulunmuştur, böylece tam tanımlanmamış, marjinal ve sabit olmayan bir mesleğin eğitimini alacaktır.

Kamp, bireylere ve ailelere, toplumun sosyal hizmetler aracılığıyla veremediği güveni verir. Özellikle zor durumlarda komşudan yardım alınabileceğini herkes bilir: Misafir geldiğinde fazla tabak istemek ya da hastalıklar sırasında bakım desteği almak gibi. Dış dünyadan uzakta ve paraya dayanmayan iç ekonominin, yaşamı ve yoksulluğu çekilir hale getiren kendi kuralları vardır.

Yukarıdaki gecekondü örneği, yoksulluğun ve gecekonduların kırsal toplu göçe bağlı olduğu ve 19. yüzyıl Avrupa'sının yaşadığı endüstrileşmeye ve şehirleşmeye benzer bir hareket yaşayan üçüncü dünya ülkeleriyle karıştırılmamalıdır. Amerikalı etnolog O. Lewis'in, New Mexico'nun ve Rio'nun gecekondularını New York'un Portorikolu ve siyahi gettoları ya da Apalaş Dağlarının köylü toplumlarıyla karşılaştırması oldukça sorunlu bir yaklaşım: Bireyler açısından bakıldığında günlük yaşam karşılaştırılabilir, ama toplumsal bakış açısına göre çok farklı bağlamlarda konumlanmış olguların farklı anlamları ve farklı rolleri vardır.

Endüstrileşmiş toplumlarda, gecekondulardaki yaşlı insanların sabit yoksulluğu azalırken, profesyonel ve ailevi yaşamdaki "kazalar" ve "sağlık kazaları" yüzünden yeni yoksulluklar doğmaya başlamıştır. İşsizlik, boşanma, ciddi bir hastalık, fiziksel ya da zihinsel bir engel bireyi yardıma muhtaç ya da dışlanmış bir konuma düşürebilir. Bakımı ailesi, akrabaları ya da sosyal hizmetler tarafından üstlenilmelidir ve bu şekilde yaftalandığı andan itibaren silmekte güçlük çekeceği sosyal bir yaraya sahip olacaktır. Bunun bilincinde olan birçok yoksul yardımı reddeder ve tamamen marjinalleşir: Bu, gençlerin kendini dışlama mekanizmasıdır.

Batı Avrupa ile ilgili karşılaştırmalı çalışmalarında Serge Paugam üç ana yoksulluk tipi belirlemiştir:

– *Entegre yoksulluk*, özellikle İtalya'nın ve İspanya'nın güneyinde olmak üzere gelişmekte olan bölgelerde görülür. Bu bölgelerde çok sayıda yoksul vardır, ama ortalamadan çok farklı değillerdir, yaftalanmamışlardır. Aile ve komşu ortamlarına bağlı kalırlar. Devletin kaynakları ve sosyal hizmetler değişik biçimlerde dağıtılır, insanlar gayriresmî ekonomi sayesinde sosyalleşir, kaynak tedarik ederler. Bu yoksulluk tipiyle mücadele etmenin tek yolu ekonomik gelişimdir.

– *Marjinal yoksulluğun* sebepleri ekonomik büyüme, zenginleşme ve toplumun taleplerinin artmasıdır. Toplumun yukarı doğru genel hareketini iz-

lemeyenler toplum dışında kalır: Okuma yazma bilmemek normal bir yaşam sürdürmek için bir engel değilken gittikçe bir engel halini almaya başlar.

– *Dışlayıcı yoksulluk* düşüşün üç ana nedeninden birini yaşayanları etkiler: insanı “çalıştırılmaz” hale getiren uzun süreli işsizlik, fiziksel sakatlık ve uzun süreli hastalıklar, bekâr, boşanmış ya da dul olup da çocuk yetiştirmek zorunda olan kadınlar. Bütün bu durumlarda insan iş bularak, sağlığına kavuşarak ya da bir yaşam arkadaşı edinerek yoksulluktan kurtulabilir. Bir zamanlar kalıcı hatta kalıtsal olan yoksulluktan farklı “yeni bir yoksulluk” tipidir.

Post-endüstriyel toplum

Endüstrileşmiş toplumumuzun geleceği nedir? Bazıları, post-endüstriyel bir toplumda, yani yukarıda bahsedilen şemaların temel yapıların üzerini örttüğü bir toplumda yaşadığımızı ileri sürüyor. Aslında bütün Batı dünyası, endüstrileşmenin küçüldüğü bir safhaya girmiştir: Fransa’da işçi yüzdesi en yüksek seviyesine 1975 yılında erişti ve o zamandan beri bu yüzde azalıyor. Ekonominin üçüncü boyuta taşındığı ortadadır. Bilgi kullanımı en önemli etkinlik haline geldi. Aktif nüfusun yarısından çoğu bu alanda çalışıyor ve bilgiyi kontrol eden gücün anahtarına sahip.

Bütün gözlemciler, ekonomistler ve sosyologlar, post-fordist bir topluma dönüştüğümüz konusunda hemfikir. Ford tarafından pratiğe geçirilip formüle edilen üretken sistemin yönetim ilkeleri artık geçerli değil. Fordizm *Trente Glorieuses** dönemindeki efsanevi büyüme sıçrayışlarını sağlayan reçete oldu. Bu dönemde sermaye ve iş arasında bir uzlaşma gerçekleşti: Gelirlerin artırılması ve çalışma saatlerinin azaltılması yoluyla ücretlilerin de büyümenin meyvelerini paylaşması koşuluyla üretimi yönetme, tam istihdamı ve gelişimi sağlama sorumluluğu şirketin liderine verilmişti. Seri üretim, ekonomi ölçeğinden yararlanmak için gittikçe daha büyüyen şirketlerde gerçekleşmeye başladı. Devlet kendi tarafında, işveren ve ücretlilerin ödenekleriyle finanse edilen tam bir sosyal güvenlik sistemi oluşturdu. Ücretli olmak çalışanın normal durumu haline geldi. Bugün, 1945’ten önce yarısından çoğu bağımsız çalışan Fransız ailelerin (köylü, tüccar, zanaatkâr, serbest meslekler) yüzde 85’i ücretli ya da emeklidir. Fransız toplumunun Fordist atölyeden makrososyal ölçeğe geçen bir toplum olduğunu söyleyebiliriz.

(*) Jean Fourastié tarafından ortaya atılan bu terim, Fransa gibi bazı ülkelerin 1945-1975 yılları arasında yaşadığı, 1973 Kipur Savaşı’nın ardından gelen ve enerji kaynaklarında çok büyük bir fiyat artışına neden olan petrol şokuyla sona eren ekonomik büyüme yıllarını anlatır – ç.n.

Bu basit ve etkili düzen altmışlı yıllarda, durgun bir dönemde enflasyonun ortaya çıkmasıyla kırılmaya başlar. Durgunluğun, işsizliğin ve enflasyonun harmanlandığı bu dönem Phillips'in Fordizmin makroekonomik dinamiğini özetleyen ünlü eğrisine ters düşmektedir. 1975'teki petrol şokunun ardından işsizlik hızla artar, sonra enflasyon sıfır seviyesine düşer; faiz oranı yükselir; ücretlilerin satın alma gücü oldukça yavaş yükselmektedir, öyle ki sermaye ve iş arasındaki uzlaşma bozulur: Bundan sonra ekonomik büyümeden en kazançlı çıkan sermaye olacaktır. Ücretliler gelirlerinin yükselmesini sağlayacak olan sabit bir işe ve kesintisiz bir kariyere güvenemez hale gelirler. Artık sürekli hareket halinde olan, çok işlevli insanlardır ve kariyer yapmak için şirket değiştirirler: EDF, SNCF, devlet bankaları gibi büyük ulusal şirketlerdeki "kusursuz" ücretli modeli artık çoğunlukta değildir. Bu değişiklik tarihçilere, Fordist toplumun temellerinin yakın zamanda atıldığını hatırlatır: Fordist toplum İkinci Dünya Savaşı'ndan önce henüz oluşmamıştı ve otuz sene sürdü. Robert Castel, Fordist toplumun geçici yapısını çok iyi tarif etmiştir.

Postmodernizm bazı açılardan post-Fordizmin toplumsal versiyonudur. İngiliz sosyologlar, Fransız felsefecilerden, özellikle de Lyotard'dan sonra Batı toplumlarının dönüşüm eğilimlerini tutarlı tek bir modelde birleştirme yolunu aradılar. Büyük yapıların düzeni bozulmuştu: Eşitsizlikler artık net ve tutarlı bir şekilde sınıflandırılmıyor, yaşam tarzları çeşitleniyor, kültürel modeller çoğalıyor, büyük organizasyonların sunduğu modeller kabul edilmiyordu. Kısacası her kelimenin başına bir olumsuzluk eki gelmeye başladı: delokalizasyon, dekonstrüksiyon, deregülasyon gibi... Bireyler bu değişimler yüzünden şaşkına döndü ve bir kimlik oluşturma yolları aramaya başladılar.

Postmodernistler ayrıca, postmodern toplumların ortaya çıkmasına neden olan değişimin hızına anlam vermeye çalışıyorlar ve bunun için, Marksist nedensellik zincirini evirip çeviriyorlar. Teknoloji ekonomiyi, ekonomi toplumu, toplum ideolojileri belirliyor. Marksistler ise tam tersine, üretimi, dolayısıyla teknolojik değişikliği yönlendirenin tüketim olduğunu, tüketicinin de kültürün kendi ürünü olan yaşam tarzları tarafından yönetildiğini söylüyorlar. Ama burada kültür, etnologların inceledikleri tutarlı kültür değil, bireylerin kendi kişisel kültürlerini oluşturmak için seçim yaptıkları unsurların bileşimidir. Yaşam tarzları ve aynı yaşam tarzına sahip insanlarla ilişkileri böyle oluşur ve sonuç olarak makro sosyal yapıyı ve sosyal grubun oluşumunu belirleyen de yaşam tarzlarıdır. Bu düşünce akımı oldukça çekiciydi ama olumlu bir model oluşturma yolunu seçmedi; kendisini besle-

yecek deneysel araştırmalar da yapmadı. Gecikmiş modernlikten de geç An-tikağ'dan bahsedildiği gibi bahsetmek daha doğru olacaktır.

Post-endüstriyel toplumu tanımlayan ve orijinalliğini tek bir kelimeyle anlatamayıp ona bu ismi veren Daniel Bell, post-endüstriyel toplumun en-düstri toplumundan farkını dört başlık altında toplamıştır:

- Mala dayalı üretken ekonomiden hizmet sağlayan ekonomiye geçiş
- Bilgi kullanımının ve teknik yeteneklerin ağır basması
- Sosyal yeniliklerin kökeninde teorik bilginin bulunması; üçüncü boyu-ta ek dördüncü boyut sektörün doğuşu
- Karar alma gücünün, teorik bilgiyi kontrol edenin elinde olması.

Bu dört eğilim, çeyrek yüzyıl önce ileri endüstri toplumların evrimini ha-ber vermiştir. O zamandan beri birçok çalışmada bu fikirler ele alınmış, ka-nıtlanmış ve tamamlayıcı gözlemlerle desteklenmiştir. Bilişimin gelişmesi, Daniel Bell'in analizinin teknolojik olarak gerçekleşmesi-ydi.

Daniel Bell başka bir çalışmasında, endüstriyel toplumdan post-endüstri-yel topluma geçiş dinamiğinin toplumumuzda bulunan üç işleyiş “mantığı” arasındaki gerilimden meydana geldiğini göstermiştir:

- Ekonomi, hesaplı akılcılığa ve Weberci mantığa boyun eğer, teknik ye-niliklerle ve tüketicilerin talepleriyle değişir, eşişsizlikler yaratır.
- Politika, bütün yurttaşların katılımını düzenler, eşişlik üzerine kurulu-dur ve Tocqueville'in mantığına uyar: *Eşişlikte* ilerleme kaydedildikçe, eşiş-sizlikler daha çekilmez hale gelir.
- Kültür, kendilerini ifade ederek kişiliklerini oluştırmaya çalışan bi-reylerin yaşamına bir anlam verir: *Çeşişlilik*e yol açan sınırsız özgürlük ala-nıdır.

Teknik ve ekonomik gelişim, tekniklerin yetkinleşmesiyle, zenginlikle-rin, üretim ve tüketim araçlarının birikimiyle doğru orantılıdır. Kültürel de-điřim modaya uyduğu için döngüsel-dir. Politika bu iki mantık arasındaki çelişkiden ve sosyal grupların çıkarları arasındaki rekabetten doğar. Bu mo-delin Marksist sınıf mücadelesinin yerini dolduran bir model olduğu açıktır. Çünkü dinamiktir ve yarım yüzyıldır var olan sosyal değişimi makro sosyal sistem içindeki çelişkiyle birlikte açıklar. Gözlemcileri şaşırtan olayları ve dönüşümleri anlamayı sağlar.

KAYNAKÇA

Durkheim, *De la Division du travail social*, Paris, PUF, Quadrige, 1996.
Tocqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution*, Paris, Gallimard, 1961, s. 421.

La Démocratie en Amérique, Paris, Gallimard, 1953, s. 449.

Polanyi, K., *La Grande Transformation*, Paris, Gallimard, 1983.

Weber, M., *Économie et Société*, Paris, Plon, 1971, s. 651.

Sanayi toplumu ve köylü toplumu kavramları aşağıdakilerde tartışılıyor:

Aron, R., *Dix-huit Leçons sur la société industrielle*, Paris, Gallimard-Idées, 1962, s. 377.

Bell, D., *Les contradictions culturelles du capitalisme*, Paris, PUF, 1979.

Mendras, H., *Sociétés paysannes, éléments pour une théorie de la paysannerie*, Paris, Gallimard, 1995.

Kapitalizmin doğuşu ve dönüşümleri, Marx ve Weber dışında:

Baechler, J., *Le Capitalisme*, Paris, Gallimard-Folio, 2 cilt, 1995.

Besnard, P., *Protestantisme et capitalisme, la controverse post-weberienne*, Paris, Colin, 1970, s. 426, Giriş (s. 7-110).

Castel, R., *Les Métamorphoses de la question sociale*, Paris, Fayard, 1995.

Crouch, C., et Streeck, W., *Les Capitalismes en Europe*, Paris, La Découverte, 1996.

De Swaan, A., *Sous l'aile protectrice de l'État*, Paris, PUF, 1995.

Fakirlik üzerine:

Labbens, J., *Sociologie de la pauvreté*, Paris, Gallimard-Idées, 1978.

Paugam, S., *L'Exclusion, l'état des savoirs*, Paris, La Découverte, 1996.

Sanayi sonrası toplumu üzerine:

Bell, D., *Vers la société post-industrielle*, Paris, Laffont, 1976.

Rizk üzerine:

Peretti-Watel, P., *Sociologie du risque*, Paris, Armand Colin, 2000.

Aile: Akrabalık ve Ev Topluluğu

Akrabalığın ilkel ve geleneksel toplumların iskeleti olduğu söylenir. Akrabalık sistemi açıklanırsa bütün sistem açıklanacaktır. Aynı şekilde, ailenin modern toplumların temel birimi olduğu söylenir. Bu, ilkel ve geleneksel toplumlarda ailenin, modern toplumlarda ise akrabalığın önemli olmadığı anlamına gelmez. Zaten aile terimi muğlak bir terimdir: Bir yandan kan bağıyla bağlanmış insanlar (amcalarım, teyzelerim ve kuzenlerim benim ailemdir), bir yandan aynı evde yaşayan, genellikle anne baba ve çocuklardan oluşan insan grubu için kullanılır. Toplumumuzun bu kadar farklı iki kavramı aynı sözcükle anlatması önemli. Analizlerde aile kelimesi yerine akrabalık ve ev topluluğu terimlerinin kullanılması şarttır.

Evlilik ve soy, iki aktarma mekanizmasıdır. Birinde kadının, diğerinde malın ve ismin başkasına geçmesi söz konusudur. Bununla birlikte evlilik maddi olmayan, dinî, manevi ve kültürel varlıkların da aktarılmasını sağlar. Tarım toplumlarında toprak, temel malvarlığıdır. Toprağın başkasına aktarılması bazı toplumlarda toprakla kıyaslanabilecek bir varlık olan kadının başkasına geçmesi durumuna benzer ilkelere sahiptir ve kadının “ücret”i genellikle hayvan sürüleriyle ödenir.

Sosyolog ve etnolog için akrabalık biyolojik değil, sosyal bir olgudur. Akrabalık üzerine çalışırken, biyolojik olgularla bazı bağlantıları olan sosyal bir sistemi incelerler, ama onları asıl ilgilendiren toplumun bu biyolojik olguya yaklaşım şeklidir. Fransız toplumundan çok daha artılmış bir akrabalık sistemi olan halkların üremeye bakış açıları daha farklıdır. Bazıları, erkeğin “yo-

lu açmaktan” başka bir işi olmadığını, çocuğu gerçek anlamda meydana getirenin kadın olduğunu düşünürler, yani çocuk erkekten çok kadınındır. Bazıları ise kadının, erkek tarafından karnına yerleştirilen çocuk için besleyici bir sığınak rolü oynadığını ve çocuğun orada annenin kalıtımından etkilenmeden var olduğunu söylerler. Bilimin oldukça gelişmiş olduğu toplumlarda bile doğum kontrol hapı ve kürtajla ilgili tartışmalar devam etmektedir. Bütün bunlar sosyolog için ideolojik çalışmaların konusudur. Akrabalıkla ve evlilikle ilgili çalışmalar ise başka bir konudur.

Akrabalık sistemi

Öncelikle sıkça kullanılan şu üç terimi tanımlamak gerek: soy, klan ve kabile. Soy, bilinen aynı ortak atadan gelen insan grubudur. Soyun değişik kollara ayrılıp dağılması mümkündür. Bazı toplumlarda soy çok eskiye kadar uzanabilir. Sekizinci, dokuzuncu hatta onuncu kuşağa kadar ulaşıldığı olur.

Klan aynı atadan geldiğine inanan insanları birleştiren bir gruptur. Ama soy zincirinin halkaları belirli değildir. Sözü edilen ata hiç yaşamamış, efsanevi biri olabilir, hatta bir insan bile olmayabilir. Soya ismini veren kişi totemizmde bir hayvan ya da bitki bile olabilir.

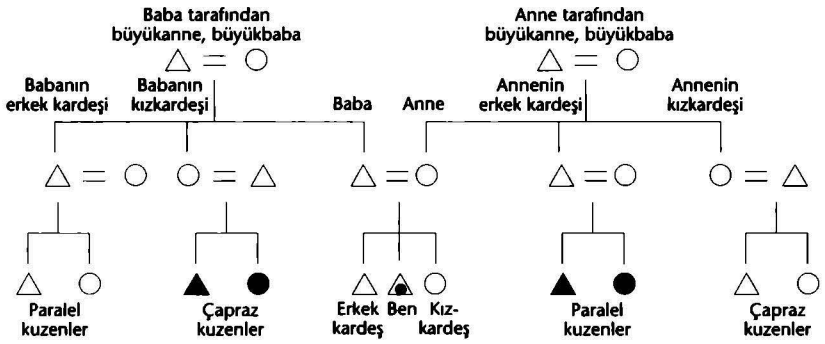
Soya ismini veren atanın varlığını kabul eden insanlar, genel olarak etnologların toplumda alışlagelmiş bazı yasakların ışığında (şu yapılabilir, bu yapılmamalıdır) inceledikleri toplumlardandır. Bu yasaklar genellikle besinle ilgili yasaklardır (şu yenilemez).

Klan terimi çok sık olarak, kadınlarını değişik tokuş eden klanların bulunduğu belli bir alanda yaşayan halkları tanımlamak için kullanılır. Ama klanı ne komşuluk ilişkisiyle, yani belli bir bölgede yaşayan bir halkla ne de egzogamiyle, yani karısını grup dışından seçen bir grupla karıştırmamak gerekir.

Kabile genellikle birçok klanı bir araya toplar ve kısmen üzerinde yaşadığı bölgeye göre tanımlanır. Anlamı çok daha geniş bir terimdir ve genellikle politik doğası olan bir grubu anlatır.

Aşağıya bir soyağacı çizilmiştir. Anne ve baba, “ben”, erkek kardeşim, kızkardeşim, bir kocası, bir oğlu ve bir kızı olan teyzem ve karısı, bir oğlu ve bir kızı olan dayım ve aynı şekilde babamın erkek ve kızkardeşleri.

En temel akrabalık ilişkileri bu şemada gösterilmiştir. Kuşaktan kuşağa büyüyen temel yapı aynı zamanda erkek ve kızkardeşlerin çoğalmasıyla da büyür. Bu temel yapıyı anlamaya yarayan iki tip terminoloji, yani adlandırma sistemi vardır:

– Tanımlayıcı özelliği olan ve bizim kullandığımız akrabalık terminolojisi: Bireylerin konumlarını ve durumlarını tanımlar. “Benim” yalnızca bir babam vardır ve dolayısıyla “baba” sözcüğü yalnızca benim babamı tanımlar. Aynı şekilde babamın erkek kardeşleri benim amcalarımdır ve bana göre hepsi aynı konumdadır.

– Diğer sistemler sınıflandırıcı sistemlerdir. Morgan, yaklaşık yüzyıl önce tanımlayıcı ve sınıflandırıcı sistemleri birbirinden ayırmıştır. Sınıflandırıcı sistemde akrabalar aynı konumda olmasalar bile aynı isim altında sınıflandırılırlar. Örneğin bazı kabilelerde babam da, babamın erkek kardeşi de benim babam sayılır, ben her ikisini de “baba” diye adlandırıyorum. Aynı şekilde annem ve annemin kızkardeşi, her ikisi de benim annem sayılır ve onlara karşı aynı şekilde davranırım.

Lafitau, 1724’te Amerikan yerlilerinin geleneklerinden bahsederken şunları yazmıştır:

Iroquois ve Huron kabilelerinde aynı çadırdaki yaşayan bütün çocuklar annelerinin bütün kızkardeşlerini anneleri, bütün erkek kardeşlerini de dayıları olarak kabul ederler. Aynı sebeple babalarının erkek kardeşleri “baba”, kızkardeşleri “hala”dır. Annenin, onun kızkardeşlerinin, babanın ve erkek kardeşlerinin bütün çocukları karşılıklı olarak birbirlerini kardeş olarak görürler. Ama dayının ve halanın çocukları onlar için kuzendir.

Başka bir deyişle, bu kabilelerde çapraz kuzenler kuzen, paralel kuzenler kardeş olarak kabul edilir.

Genel mantığa göre, annenin erkek kardeşi de anne olarak kabul edilebilir, ama bu durumda dişi olmayan bir anne, babanın kızkardeşi baba olarak kabul edilirse dişi bir baba söz konusu olacak, dolayısıyla bir karışıklık ortaya çıkacaktır. Bu da biyolojik olguyla, sosyal olgu arasında bir ilişki olma-

dığını gösterir. Geleneksel sınıflandırmada annemizle evli olan kişiye “baba” deriz. Roma hukukunun eski bir ilkesine göre çocuk kendisini dölleyen kişiyi hiç tanımamışsa onu “baba” olarak kabul etmez: “Çocuklar, evdeki yatakta yatan adama aittirler.” Biz de sınıflandırıcı terminolojide olduğu gibi biyolojik babayı ve baba olarak adlandırılan, ama biyolojik anlamda baba olmayan babaları birbirinden ayırmalıyız. Roma hukukundan miras kalan akrabalık sistemindeki bu geleneksel ve temel ilke tekrar sorgulanmıştır: Evlilik dışı doğan çocukların gerçek babaları tarafından tanınması artık mümkündür. Biyoloji tekrar ortaya çıkmış ve toplumsal olana karşı gelmiştir.

Bir soyun düzenini incelemek için şemaya bir nesil eklenebilir. İlk iki çift (anne ve baba tarafından büyükanne ve büyükbaba) bana aynı yakınlıkta mıdır? Bu, soyağacı sisteminin anne tarafına mı, baba tarafına mı dayandığına göre değişir.

Patrilineer, matrilineer

Geçen yüzyılda, etnologlar arasında toplumların matrilineer bir kökene sahip olduğu ve patrilineer sonradan geçildiği konusunda büyük bir tartışma yaşandı. Bu tartışmanın kaynağı ise Tacite’in Almanlar’da annenin erkek kardeşinin baba olarak kabul edildiğini söyleyen ünlü metniydi. Bu metinde bütün toplumların soy sistemine dayanmayan belirsiz bir sistemden matrilineer bir sisteme, daha sonra patrilineer ve en sonunda da içinde bulunduğumuz ikili ya da tanımlanmamış bir sisteme geçtiklerinden söz edilmiştir. Bu görüş, sosyologların gözünde sosyal bir olguyla ilgili bütün evrimci görüşler gibi şüpheli bir görüştür, çünkü bunu destekleyen bir kanıt bulunmamaktadır.

Kız, annesinin ve erkek kardeşinin evinde kaldığı için, matrilineer sistem en basit sistemdir. Erkek kardeşinin evinde yaşayan kız kendi klanını ve ismini korur, ismini klanını ve varlıklarını çocuğuna aktarır. Erkek kardeşi çocuklarının babası olarak kabul edilir, çünkü çocuklarına onun ismini verir; çocuklar annelerinin erkek kardeşleriyle aynı ismi taşırlar. Dolayısıyla annenin erkek kardeşinin, terimin bizim kullandığımız anlamıyla baba olarak kabul edilmesi normaldir.

Bazı matrilineer toplumlarda, biyolojik baba gelir, dölünü bırakır ve gider. Kimse biyolojik babanın kim olduğunu bilmez: Bu etnologlar tarafından henüz incelenmemiş sınırlı bir durumdur. Genç bir Çinli sosyolog Çin’in güneyinde babasız ve kocasız bir toplum olarak yaşayan Na kabilesini keşfetmiştir.

Bazı matrilineer toplumlarda ise koca kayınbiraderinin evinde kalır. Bu *matrilocal* sistemde, erkek karısının evinde kalır, annenin erkek kardeşi ailenin babası, koca ise yabancı konumunda bir biyolojik baba olarak kabul görür. Üçüncü seçenek *patrilocal* sistemdir: Kadın kocasının ailesinin evinde yaşar ki, bu belirgin bir karışıklığa yol açar. Anne hem çocuklara ismini verip hem de babanın evinde kalmaktadır.

Patrilineer toplum bizim için daha anlaşılır bir sisteme sahiptir. Ben erkeğim, anne babamla birlikte yaşıyorum, ismimi, mirasımı çocuklarıma bırakıyorum. Bunun gerçekleşmesi için de biyolojik bir anne gerekli ve ben biyolojik anneyi ister kendi evime götürürüm, istersem karımın ailesiyle yaşarım.

Buna karşılık, “anaerkil” ve “ataerkil” terimlerinin akrabalık sistemiyle alakası olmadığını, bu terimlerin ailede otoritenin dağılımıyla ilgili olduğunu da belirtmek gerekir.

Fransız toplumu matrilineer ya da patrilineer değil, çift doğrusal (*bilinéaire*) veya sınıflandırılmamış bir toplumdur. Her iki tarafın anne ve babası, yani büyükanne ve büyükbaba, “benim” için aynı konumdadır. Teorik olarak her iki tarafta da varlıklarını aynı yollarla aktarır. Bizim toplumlarımızda elbette bir bakıma patrilineer sistem söz konusudur, çünkü isim babadan oğula geçer. Dolayısıyla soyun kütükten daha az önemli olduğu bir sistemde yaşadığımız söylenebilir. Aslında bütün büyükanne ve büyükbabalarımız, büyükbüyükkanne ve büyükbüyükbabalarımız ve onların ataları bizim kökenimiz ve bu ortak kökenlerden gelen bütün çocuklar da aynı derecede ve aynı şekilde bizim kandaşlarımızdır. Genel olarak genç karı kocanın kökenleri için bir tarafı yeğlemesine gerek yoktur; sonuçta yeni bir “yuva” doğmuştur, başka bir deyişle yeni bir yerleşim yeri (*néo-locale*) söz konusudur.

Bunun dışında, akrabalık sisteminde yerleşik olan zorunluluk sistemi farklı insanları birbirine bağlar. Akrabalık sistemindeki bireylere karşı belli görevlerim ve haklarım (saygı, destek, vb.) vardır. Bu haklar ve görevler akrabalık yapısına ve organizasyon ilkesine göre belirlenir. Diğer yandan bazı toplumlarda aile içindeki nezaket kuralları diğerlerine göre çok daha detaylıdır ve akrabalık bireyler arasındaki ilişki biçimini tam olarak belirler.

Mal varlıkları da bireyler arasında bu ilkelere göre bölüştürülür. Patrilineer sistemde, babamın babasından, matrilineer sistemde annemin annesinden, ayrışmamış bir sistemde ise hem annemin hem babamın anne ve babalarından miras alabilirim.

Yaşanan akrabalık

Bazı anne babalarla şefkat, işbirliği ilişkisi yaşanırken, bazılarıyla otorite, saygı ve itaat ilişkisi yaşanır. Akrabalık sistemine göre kişiler belirli bir ilişki tipini ortaya koyabilirler. Bizim toplumumuzda genellikle baba otorite, anne şefkat ilişkisini temsil eder. Amcalar ve teyzeler otoriteden çok, şefkat ilişkisini temsil ederler, ama durumun tam tersi olduğu toplumlar da vardır. Buradan da anlaşıldığı gibi, akrabalık ilişkileri toplumun bütünündeki otorite biçimlerine bağlıdır.

Eğer babamın erkek kardeşini babam olarak tanımlıyorsam, onunla baba oğul ilişkim olur. Buna karşılık eğer biyolojik babam, babam olarak değil de annemin kocası olarak tanımlanıyorsa onunla baba oğul ilişkim olmaz. Annenin erkek kardeşinin baba olarak tanımlandığı kadın egemen bir sistemde, otorite ilişkisi normal olarak “benimle” ve annenin erkek kardeşi arasındadır. Ve annemin kocasıyla aramdaki ilişki, toplumumuzda babayla olan ilişkinin içerdiği otorite ve ciddiyeti içermez; daha çok şefkat, arkadaşlık ilişkisidir. Eğer annemin erkek kardeşi annem olarak belirlenmişse, ki bazı sınıflandırmalarda o erkek annedir, onunla aramda, gerçek annemle olduğu gibi şefkat ilişkisi söz konusudur.

Aynı şekilde sosyal sistemimizde bütün kuzenler göreceli olarak uzak akrabalarımızdır ve kendi kardeşlerimizle olana benzeyen, ama daha az yoğun bir ilişki söz konusudur. Paralel kuzenlerin kardeş olarak kabul edildiği bir toplumda paralel kuzenlerle kendi kardeşlerimizle olan ilişki türünden bir ilişki söz konusuysen çapraz kuzenler sadece kuzen olarak kabul edilir.

Bir otorite ilişkisinin söz konusu olduğu belli bazı durumlarda hiyerarşik bir ilişki ya da şefkat söz konusu değilse, alaycı, hatta muhtemelen saldırgan bir ilişki şekli geçerli olur. Özellikle de çapraz kuzenler ya da enişte ve baldız, görümce arasında bu tür örneklerle rastlanır. Hiçbir ilişkinin etnologlar tarafından incelenen toplumlarda olduğu kadar kodlanmadığı akrabalık sistemimizde, diğerlerine göre daha alaycı bir ilişki içinde olduğumuz büyükler vardır. Kayınvalide ile damadı arasındaki otoriter ve saldırgan ilişki, saldırganlığı telafi etmek için alaycı bir ilişkiye dönüşür.

Teorik olarak büyükbabanın otoritesinin babanın otoritesinden daha güçlü olması gerekir. Ama bu otorite ilişkisi genellikle bir nesil atlar. Birçok toplumda torunlar ve büyükanne, büyükbabalar arasında otorite ilişkisi yerine şefkat, hatta bazen eşitliğin söz konusu olduğu bir ilişki vardır. Torunun büyükanne ve büyükbabasıyla olan ilişkisi kuzenleriyle olan ilişkisine benzer. Batı toplumlarında torunlar ve büyükanne ve büyükbaba arasındaki

ilişki, bazı köylü toplumlarındaki otoriter ilişkinin tersine şefkate dayalıdır.

Annenin erkek kardeşi, Latince’de büyükbabanın küçüğünü simgelemek için kullanılan *avunculus* terimi gibi bir çeşit baba yerine geçer, şefkatin simgesidir. Buna karşılık erkek egemen toplumda en büyük otorite büyükbabaya aittir. Neden böyle olduğunu ileride göreceğiz.

Evlilik kuralları ve akrabalık bağı ile ilgili hayal edilebilen bütün sosyal ilişkiler, bize ne kadar saçma gözüksün, çeşitli akrabalık sistemlerinde görülür. “İlkel” toplumlar kendi zevklerine göre düzenledikleri sistemleriyle, etnologlar için matematiksel modellere çevrilebilecek bir çeşit entelektüel oyun yaratmış gibidirler.

Birleşme

Evliliğin asıl işlevi aralarında bağ olmayan iki soyu birleştirmektir. Toplumların büyük çoğunluğunda iki soy arasındaki bağlantıyı sağlayan kadındır. Kadın, bir toplumdaki iki farklı soyu bir araya getiren sosyal bağıdır. Bu açıdan bakıldığında kadın ekonomik ilişkilerde paranın tuttuğu yer gibi değiş tokuş görevini görür. Ekonomik ilişkileri sürdürmek için para değiş tokuşu, sosyal ilişkileri sürdürmek için kadın değiş tokuşu yapılır. Leenhardt, Yeni Kaledonya ile ilgili etnoloji notlarında bu durumu şöyle resmeder: “Kadın, damı örmek, hasırı sabitleştirmek için aynı ipi bir içeriden bir dışarıdan hiç durmadan sokup çıkaran iğnenin hareketini temsil eder.”

O halde kadının rolü egzogami ilkesiyle ilişkilidir: Eğer diğer soylarla bir ilişkiniz olmasını istiyorsanız karınızı kendi soyunuzun dışından seçmelisiniz. Egzogami genellikle olumsuz bir kural olarak kabul edilir: “Kuzenlerinle ya da kardeşinle evlenemezsin.” Ama gerçekte egzogami, aralarından kadının seçileceği diğer insanların sosyal varlığını kabul eden olumlu bir olgudur; biyolojik kan bağı tehlikesine karşı korumak yerine, farklı soylar arasında sosyal ilişkinin gerekliliğini vurgular.

Ensest ilişki tabusu bu şekilde açıklanabilir. “Kızkardeşinle cinsel ilişkiye giremezsin” cümlesi genel olarak doğanın bir gereğiymiş gibi yorumlanır: Anne, baba ve çocuklar arasında cinselliğin olmadığı bir ailede ensest ilişki “doğal bir tiksinti” hissi yaratır. Bazılarına göre insanlar, kan bağının biyolojik sonuçlarının bilincindedirler. Böyle düşünenler bu olgunun ne kadar yaygın olduğunu ve özelliklerini hesaba katmazlar.

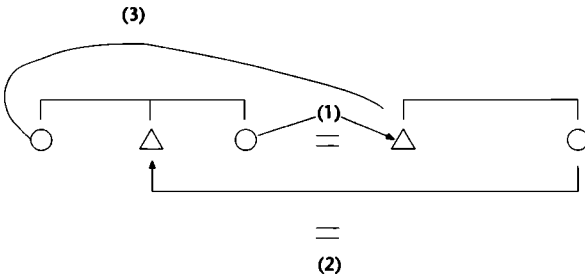
Gerçekte ensest tabusunun işlevi, kendi sosyal grubunuzun dışından bir kadının alınmasıyla ilgilidir. Eğer kendi kızkardeşinizi reddediyorsanız başkasının kızkardeşiyle ilgilenmekten başka çareniz kalmaz. Başkasından,

kendi kızkardeşinizi ona vermeye razı olmadan size kendi kızkardeşini vermesini bekleyemezsiniz: 9. bölümde üzerinde duracağımız değiş tokuş ilkesi işte budur.

Margaret Mead bir çalışmasında, bir Arap'tan, kendi kızkardeşiyle evlenmek isteyen biriyle bir konuşma yaptığını hayal etmesini ister: "Kızkardeşinle mi evlenmek istiyorsun, delirdin mi? Kayınbiraderlerin olmasını istemiyor musun? Başka bir adamın kızkardeşiyle evlenirsen ve başkası da senin kızkardeşinle evlenirse en azından bir kayınbiraderin olacak, ama kızkardeşinle evlenirsen hiç olmayacak. Peki sen kimle ava çıkacaksın, kimle beraber çalışacaksın, kimi ziyarete gideceksin?" Bu adamın ensest tabusunun yararlılığı ile ilgili çok açık bir teorisi vardır, ensest tabusu sayesinde hem bir kadına, hem de bir sürü arkadaşına sahip olunur.

Aynı soydan olanların evlenmesini yasaklayan toplumlar gibi, özellikle çapraz kuzenler arasında gerçekleşen, önceden verilen sözler üzerine kurulu evliliklerin yapıldığı toplumlar da vardır. Kişi, annesinin erkek kardeşinin kızıyla evlenmeye itilir. Çapraz kuzenler arasındaki tercihten evlilik en sık gerçekleşen evliliklerdendir, ama eşlerden birinin ölümü durumunda bazı zorunluluklar getiren sistemler de vardır: Hayatta kalan, ölen eşinin kardeşiyle evlenmek zorundadır. Aslında kadın ve malvarlığı değiş tokuşuyla iki soyu birbirine bağlayan bir ilişki çeşidi olan evlilikte eğer bir erkek bir kadınla evlendiyse (1 numaralı evlilik) ve kadının bir erkek, adamın bir kızkardeşi varsa değiş tokuşu tamamlayıp çemberi kapatmak için onları da evlendirmek gerekir (2 numaralı evlilik).

Kadın değiş tokuşu genellikle mal değiş tokuşuyla tamamlanır. Kişi bir kadın edinmek için (1) karşılığında kendi kızkardeşini, karısının erkek kardeşine (2) verebilir: Değiş tokuş gerçekleşmiştir. Bu kişinin karısı ölmediği sürece aileler birbirlerine borçlu değillerdir. Eğer bu kişinin karısı ölürse dengeyi tekrar kurmak için ölenin erkek kardeşinin, bu kişiye verecek başka bir kızkardeşi (3) olması gerekir. Kızkardeşlerin değiş tokuşunun bu kadar kolay gerçekleşebilmesi çok nadirdir. Pratikte, kadın değiş tokuşunun çok geniş bir alanda yapıldığı bir sistemde birçok soy devreye girer ve telafi malvarlığı yoluyla gerçekleştirilir (genellikle sürü, para ya da değerli ve paraya çevrilebilecek mal varlıkları yoluyla): Kişi kızkardeşini karısının soyundan bir adama vermek yerine, mal verir, buna evlilik bedeli denir. Eğer kadın ölürse ya da kısır evlilik bedeli geri verilmelidir (3), "ego" risklerden kaçınmak için malın bir kısmını düğünden önce verir, geri kalanı borç olarak kalır. Bir süre sonra soylar arasındaki bu borcun ne çeşit pazarlıklarla ödeneceğini hayal etmek kolay olacaktır.

Evlilik bedeli, bazı köylü ve burjuva toplumlarında var olan çeyiz kavramının tersi sayılabilir. Çeyiz evliliğin kabul edilmesiyle devreye girer, evin masraflarına yardımcı olacak bir gelir niteliğindedir. Kadının çocuk yapmadan ölmesi durumunda bu çeyiz kadının soyuna geri verilir. Çeyizli evlilik yalnızca bir çiftin değil, aynı zamanda iki soy arasında birleşmenin de meydana gelmesine yardımcı olur. Çeyiz olarak, bir tarım yapılabilecek bir toprak verilmesi buna iyi bir örnektir. Evlilik bedelinde kadın üretken (çocuk ve iş) bir mal gibi görülürken çeyiz kadının getirdiğinden daha “pahalı” olduğunu varsayar.

Eş seçimi

Birleşme “evlilikle ilgili” bir strateji gibi görülebilir. Hükümdarlar bir birleşmeyi kesinleştirmek için çocuklarını evlendirirlerdi. Avusturya ile Fransa arasındaki barışı sağlamak için Napolyon, Marie Louise ile evlendi. Bir soy her zaman zengin, güçlü, prestijli bir soyla birleşmek ister. Evlilikle ilgili ustaca bir stratejiyle, erkek çocuğu, çeyizi çok zengin olan bir kızla evlendirip bu yolla zengin olmak, başka önemli ailelerle birleşerek bir kasaba ya da bir kabilede güç elde etmek mümkündür. Bu şekilde evlilikle ilgili iki strateji tanımlanmış olur: Biri zenginliği amaçlar, birleşmeleri kısıtlar ve akrabalığın yayılmasına sınır koyar. Diğeri gücü amaçlar ve bir akrabalık ağı oluşturmak için sayıca kalabalık bir aile arar.

Fransız toplumunda teorik olarak, bütün halk arasında herhangi bir gruptan bir kadını seçmek mümkündür. Fazla uzatmadan, bir Fransız’ın herhangi bir Fransız grubu içinden bir kadın seçebileceğini söyleyelim. Toplumumuzda evliliğin ideal imgesi, tamamen tesadüflere dayalı olmasıdır, dolayısıyla eş seçimi de tesadüflere bağlıdır. Bu model endüstriyel toplumun ideal modelidir. Bireylerin sosyal, profesyonel ve coğrafi hareketleri prensip olarak tercihi evliliğin kurallarıyla sınırlandırılmamalıdır.

Buna rağmen evlilik üzerine yapılan çalışmalar eş seçiminin yapılar ve sosyal alışkanlıklar tarafından sınırlandırıldığını gösterir. Eş seçimine yön veren, “etnolojik” toplumlar da olduğu gibi akrabalık ya da evlilik stratejileri değil, mesleki gruplar, sosyal tabakalaşma ve coğrafi yakınlıktır. A. Girard, kırk sene önce titizlikle sürdürdüğü bir araştırmanın ardından “homogami” diye adlandırdığı eş seçimi sıkıntısına ilk defa değinmiştir. Endogaminin tersine homogami eşlerin benzer olması anlamına gelir, “endogami” de evlilik grup içinden, “egzogamide” ise grup dışından biriyle yapılır.

Homogami, daha çok coğrafi özelliklere bağlıdır. Coğrafi olarak yakın biriyle evlenme ihtimali uzakta yaşayan biriyle evlenme ihtimalinden çok daha fazladır: Eşlerin yüzde 57’si aynı bölgede, yüzde 81’i aynı ilçede oturan insanlardır. Ayrıca sosyal ve kültürel etkenlere bağlı homogami de yeterince gelişmiştir. İnsanların üçte ikisi ilâ dörtte üçü arası aynı sosyal ortamdan, aynı sosyal-profesyonel kategoriden biriyle evlenmektedir.

Girard’ın çıkardığı sonuca göz atalım:

Gerçekte ne kadar sıradan bir şey olursa olsun, bekarlıktan evliliğe geçmek kolay değildir. Toplum bu alanda çifte tedbir almış gibidir. Bir yandan erkekler ve kadınlar arasında ilişkiyi düzenlemek için karşı cinsler arasındaki çekim gücünü dikkate alan, çocukluktan beri öğretilen basit toplum kuralları gibi ahlâkî, dinî ya da sadece sosyal engeller oluşturmuştur. Ama bunu o kadar iyi becermiştir ki, bir yandan da bu engelleri kendi kontrolü altında kaldırmak için çareler bulması gerekir. İşlevlerinden biri de aralarında ortak noktalar bulunan kişileri yaklaştırmak olan gruplaşmaların sebebi budur. Bu gruplar tarafından düzenlenen kutlamaların esas rollerinden biri de, her iki cinsten gencin tanışmasını ve evlenmesini sağlamaktır.

Héran ve Bozon, 1984 yılında, Girard’ın çalışmasını tekrar ele almışlar ve Girard’ın gözlemlerinin önemini otuz yıl sonra yeniden doğrulamışlardır: Eş seçimini belirleyen kurallar hiç değişmemiştir. 10. bölümde katmanlaşma başlığı altında, sosyal kökenin belirleyici rolünü giderek kaybettiğini, eğitim seviyesinin etkisinin arttığını göreceğiz.

Aşağıdaki grafik sosyal-profesyonel kategorilerin evlilikteki etkisini açıkça ortaya koyuyor. Bu grafikte, eşlerin büyük çoğunlukla köşegenin üzerinde eşleştiği, zanaatkarların çocuklarının ise daha savruk seçimler yaptığı görülür.

Müstakbel eşleri kendilerine benzer olanı seçmeye yönlendiren etkenlerden biri de tanışma yeridir. Tanışma yerleri her sosyal kategoriye özeldir.

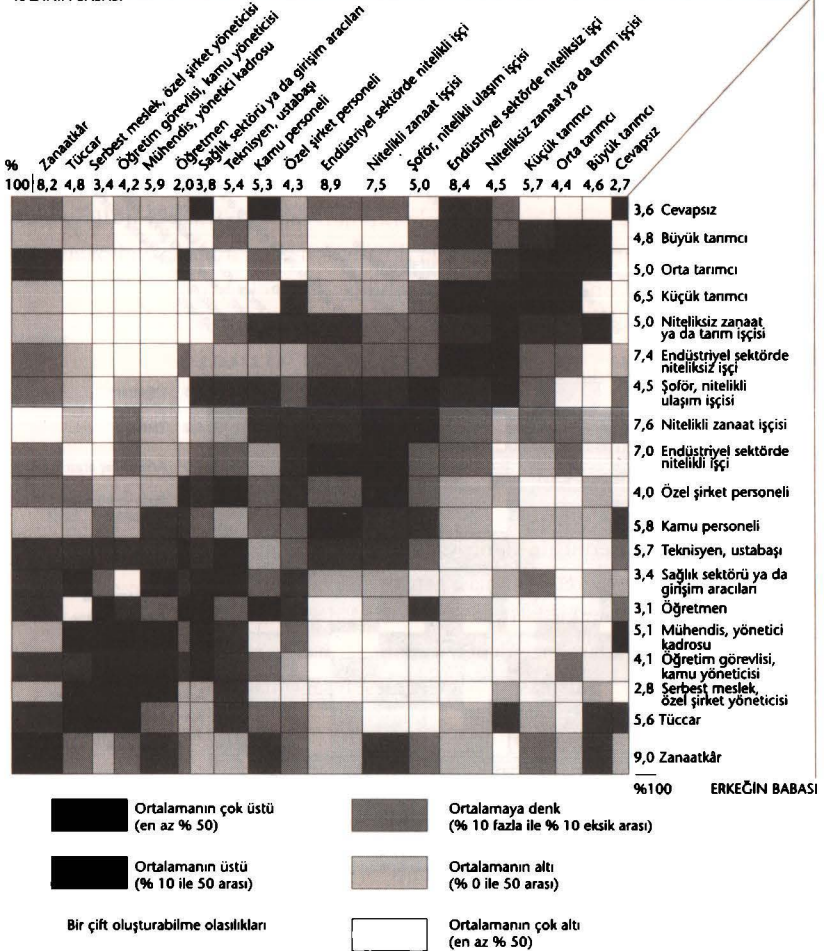
- Mühendislerin ve özel sektör çalışanlarının çocukları için okullar ve tatil,
- Entelektüel meslekler için dernekler,

– Serbest meslek ve yönetici kadrosu için girişkenliğin gerektiği sosyal ortamlar,

– İşçiler için kamu alanları ve özellikle de çeşitli kutlamalar.

Kim kiminle evleniyor?

KADININ BABASI

Kaynak: "Eş bulma" anketi, İNED, 1944.

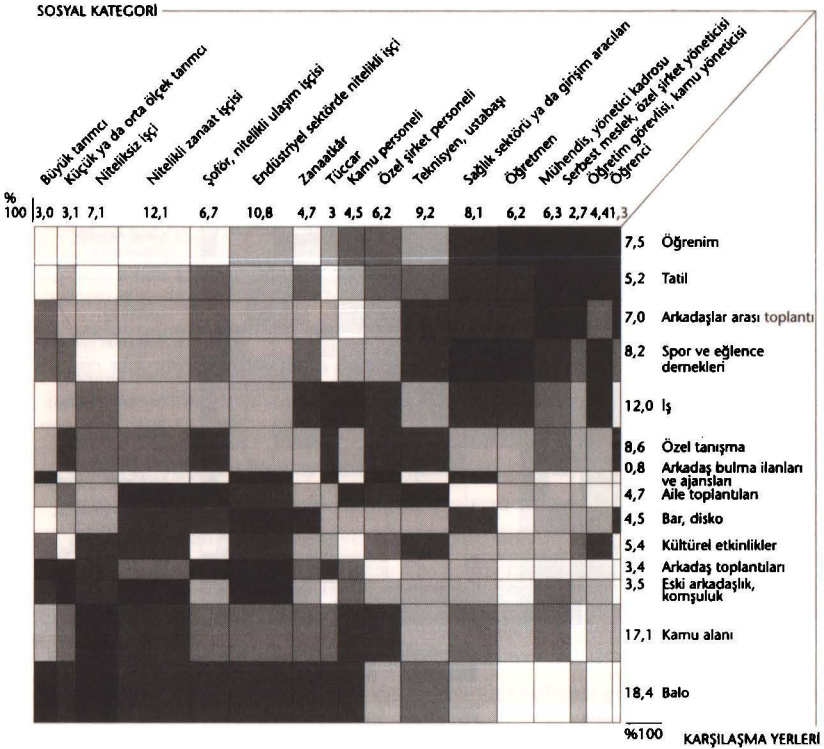
Heteronom evlilikler, tipik olmayan mekânlarda oluyor:

– Yönetici kadrosu çocukları, popüler eğlence mekânlarında farklı kökenden eşler buluyor.

– İşçi çocukları dernekler, spor kulüpleri ya da eğitim kurumları gibi kapalı alanlarda “burjuva” bir eş buluyor.

Ayrıca büyükbabanın konumu da evliliklerde büyük rol oynuyor: Eğer büyükanne ve büyükbaba burjuva sınıfındansa, torunlarının kamu alanlarında tanışmasına nadiren rastlanıyor. Buna karşılık eğer işçilerse, torunlar genellikle kamu alanlarında karşılaşıyor. Bu gözlemlerin tümü aşağıdaki grafikte özetlenmiştir.

Sosyal kategorilere göre eşlerin tanışma mekânları:

Ortalamanın çok üstü
(en az % 45)

Ortalamaya denk
(% 10 fazla ile % 10 eksik arası)

Ortalamanın üstü
(% 11 ile 44 arası)

Ortalamanın altı
(% 11 ile 50 arası)

Bir toplumsal kategorideki erkeklerin verili
bir yerde eşleriyle karşılaşma olasılığı:

Ortalamanın çok altı
(en az % 50)

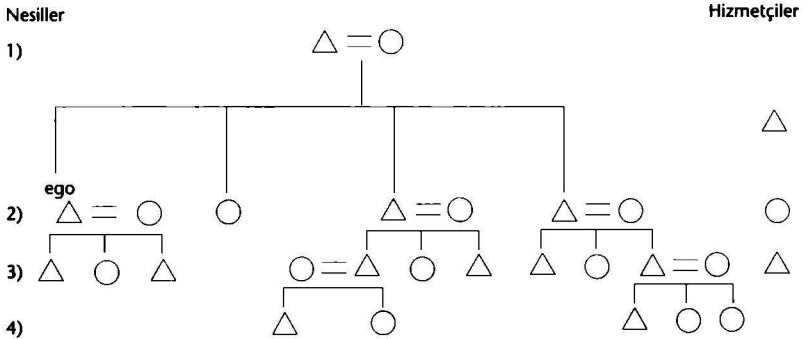
Kaynak: “Eş bulma” anketi, INED, 1944. Evli veya değil, çift olarak yaşayan ve 1 Ocak 1984 itibarıyla en az 45 yaşında olan kişiler. Eşler burada erkeğin mesleğine göre sınıflandırılmıştır.

Aile içi grup

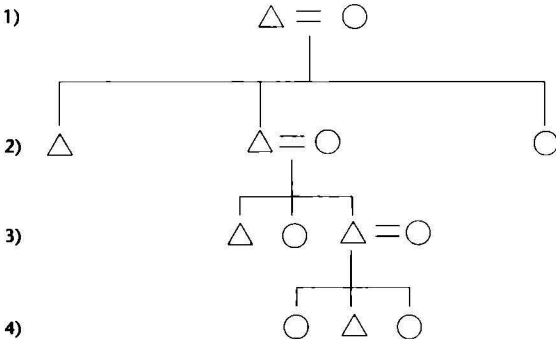
Murdock tarafından incelenen 250 farklı toplumun ikisi *poliandrik*,* 43'ü tekeşli, 195'i çokeşliliği kabul eden ama yalnızca yüzde 10'unun çokeşli olduğu toplumlardır. Grup evliliklerinin ve çok değişken cinsel ilişkilerin yaşandığı toplumlar sayıca azdır. Bu toplumlardan bazıları eşcinselliği kurumsallaştırmıştır. Bunun dışında baba ve biyolojik baba arasındaki farkın kabul edildiği toplumlarda zinanın olmadığı görülür. Aşağıdaki inceleme tekeşli gruplarla sınırlıdır.

Bu grafikler, üç temel aile içi grup tipini gösterir: bölünmemiş aile, kök aile ve çekirdek aile (burada aile terimini, belirsizliği ortadan kaldırmak için geçici olarak kullanıyorum).

GRAFİK 1
Bölünmemiş Aile

GRAFİK 2
Kök Aile

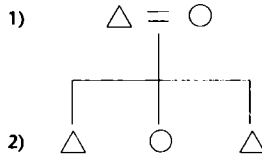
(*) *Polyandrique*: Kadının birçok yasal eşinin olduğu evlilikler – ç.n.

İlk grafikteki aile yapısını anlatmak için çeşitli terimler kullanılır: Ataerkil aile, geniş aile, birleşmiş aile. “Bölünmemiş aile” terimi ise en uygun terim gibi gözüküyor. Bölünmemiş aile, aile içi grubun içinde büyükanne ve büyükbabayı, evlenmiş çocuklarını, torunlarını ve elbette torunları evliyse onların çocuklarını birleştirir. Bütün bu insanlar birlikte yaşarlar. Bu “aile içi grup” kan bağı olan ya da olmayan, birlikte yiyip içerek yaşayan insanlardan oluşur. Bu aile içinde yaşayan hizmetçiler de ailenin bir parçasıdır.

Kök aile en az üç, bazen dört nesilden oluşan, ama her nesilden yalnızca bir çiftin bulunduğu ailelerdir. İlk grafikte ilk neslin diğer çocuklarının da aile içinde bulunmasının nedeni, evlenmemiş olmalarıdır. Evlenen çocuklar gitmiş, bekâr olanlar aile içinde kalmıştır.

Çekirdek aile yalnızca anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan ailedir.

GRAFİK 3
Çekirdek Aile

Bölünmemiş ailede grup kalabalıktır. Sınırlı bir grup olan çekirdek ailenin tersine yirmi kadar kişiyi barındırır. Büyükanne ve büyükbabanın çocukları vardır. Bu çocukların hepsi kendi çocukları olan kadın ve erkekler, anne ya da babalardır, çocukların hepsi de diğerlerine göre kız ya da erkek kardeş ya da kuzendir. Dolayısıyla her nesilde birden fazla insan, kız çocuk, erkek çocuk, damat ya da gelin olarak aynı pozisyonu paylaşır. Büyükanne ve büyükbabaya göre çocuk, çocuklarına göre anne ve babadırlar. “Benim” çocuklarım kardeşlerimin yeğenleridir. Bütün torunlar, büyükanne ve büyükbabaya ve diğer ebeveyn çiftlere göre aynı konumda olan kuzenlerdir.

Bütün bunları ısrarla tekrarlamamız şaşırtıcı gelebilir. Amacımız bu durumun bazı sonuçları olduğunu göstermek. Böyle bir yapıda üçüncü grafikte gösterilen çekirdek aileye ait hücre, bir “aile” olarak kabul edilmez; bölünmemiş ailenin küçük bir parçası olduğu için var olmadığı bile düşünülebilir. Benim çocuklarım için anneleri ve babaları, amcaları ve yengelerinden çok farklı bir konumda değildirler. Üçüncü neslin bütün çocuklarının bir önceki nesildeki yetişkinlerle aynı tipte ilişkileri vardır. Nesiller devam

ettikçe dördüncü neslin çocuklarının, soyağacının bir üst dalındaki çocuklarla benzer bir konuma geçtikleri görülür. Sonuç olarak bu, bireylerin her birine özgü bir bireysel konum değil, sosyal konumların birbirini ardına gelen bir hareketidir.

Bu grubun ikinci özelliği devamlılığıdır. Kalabalık olduğu için elemanlarından bazılarını kaybetse bile varlığından bir şey kaybetmiş olmaz. Soyağacının küçük bir dalı silindiğinde, gruptaki insan sayısı azalacak ama grup aynı ilkelere bağlı olarak yaşamaya devam edecektir. Paul'un, Jules'un ya da Denis'nin ölmesi grubun yapısını değiştirmez.

Grupta yalnızca büyükanne ve büyükbabanın farklı bir konumu vardır. O halde onların ölümünün grubu etkileyeceği düşünülebilir. Bu yapıdaki bir ailenin esas sorunu budur. Büyükanne ve büyükbabanın ölümüyle soyağacının her dalı, bir önceki düzenlemenin aynısını korumak için bağımsız hareket etme riskiyle karşılaşabilir. Ama kardeşler bir arada kalırlarsa en büyük erkek çocuk, o andan itibaren "ailenin en büyüğü" olarak ailenin reisi olacaktır. Bazı toplumlarda büyükanne "ailenin reisi" olarak kabul edilir. Geniş aile topluluklarında (Zadruga ve kapalı Fransız toplulukları) aile reisinin seçimiyle belirlendiği de görülebilir.

Kök aile, diğer iki aile yapısının arasında bir aile gibi gözükse de aslında tamamen farklı bir yapıya sahiptir. İlk aile tipinden daha az devamlı olduğu söylenemez, ama bireylerin her birinin konumu özeldir. Bölünmemiş ailedeki gibi tek bir büyükanne ve büyükbaba vardır, soyağacının her dalında da bir tek anne ve baba bulunur. Evde kalan amca ve teyzeler bekârdır. Sonuç olarak evde torunlardan başka çocuk bulunmaz ve onların anne ve babaları evdeki tek ebeveyn oldukları için amcalar ya da teyzelerle eş tutulamaz.

Genel olarak bölünmemiş aile ve kök ailenin, ailenin ekonomik temelini oluşturan "ana babadan" kalmış ve yaşamlarını devam ettirmeye yarayan bir mal varlıkları vardır. Bu malvarlığı ve onun yönetimi ailenin lideri olan büyükbabaya aittir. Bazı burjuva, zanaatkar ve geleneksel köylü toplumlarında bu yapı hâlâ geçerlidir. En bilinen örnek Güneyli Slavlar olarak da tanınan Zadrugalardır.

Bölünmemiş aile, malvarlığı olmadığı takdirde parçalanır. Çünkü her birey bir şekilde kendi yaşamını kazanmak zorunda kalacaktır ve böylece herkesin yalnızca tüketim için bir arada olması gerekmeyecektir. Aslında aile aynı zamanda hem bir üretim, hem bir tüketim birimidir ve kendi varlığının esasını oluşturan üretim etkinliği malvarlığı sayesinde devam eder. Kök ailede malvarlığı ilk nesil ya da en küçük bekâr erkek çocuk tarafından idare edilir. O halde aile için malvarlığı, malvarlığı için aile şarttır.

Üçüncü tip ailede devamlılık sorunu yoktur. Çekirdek aile, çiftlerin evlendiği anda oluşur, çocukların doğumuyla tamamlanır; çocukların evlenmesiyle parçalanır ve eşlerden birinin ölümüyle bozulur.

“Çekirdek aile”nin geçimi erkeğin, bazen de kadının çalışmasına dayanır. Babadan kalma malvarlığının önemi yoktur. Bu grubun ekonomik geçimi ebeveynlerden birinin ya da ikisinin çalışarak elde ettiği gelirle sağlanır. Genellikle aile dışında çalışıldığı için bu gelir artık üretim birimi olmaktan çıkmıştır, yalnızca bir gider birimidir. Ailenin babadan kalma malvarlığı artık kültürel sermayedir, çünkü yaşamı kazanmanın yolu budur, eğitimdeki başarıyla elde edilir ve çocuklara aktarılır. Ailenin devamlılığı önemli değildir, çünkü herkes beslenmek ve çocuklarını beslemek için üretebilme kapasitesine sahiptir. Daha önce de söylediğimiz gibi, ailenin hareketliliği, toplumun işleyişinde önemli bir unsurdur.

İşlev ve çatışma

Şimdi de aile üyelerinin iç ilişkilerine geçelim. Bugünkü sistemde bu ilişkiler, her şeyden önce duygusal ilişkilerdir. Eşleri evlenmeye ve bir çekirdek aile oluşturmaya iten bir çekim söz konusudur. Ebeveynler arasındaki duygusal bağ daha sonra çocuklara iletilir. Bölünmemiş ailedeyse bunun tersine duygusal ifade şekilleri farklıdır. Ebeveynler ve çocuklar arasındaki duygusal bağ yapısal olarak zayıftır. Evliliğin sebebi genellikle aşk değil, malvarlığının yayılması gibi ailenin işleyişi için gerekli sebeplerdir. Sosyal uyumluluk, ekonomik çıkarlar ve akraba ilişkilerinin şekli eş seçimini doğrudan etkiler. Bölünmemiş ailenin işleyişi açısından duygular merkezî öneme sahip değildir.

Bu durum eğitim ilişkileri açısından birçok sonuç getirir. Normal olarak “çekirdek aile”de otorite babanın elindedir. “Bölünmemiş aile”de otorite erkek egemen bir sistemde en yaşlı erkeğin, kadın egemen bir sistemde ise en yaşlı kadının elindedir. “Baba” otoritesi, yalnızca en yaşlı erkeğe ait olan malvarlığının yönetimi ile desteklenmiştir. Onun altındaki yetişkinler, kan bağı ve en yaşlı kişiyle ilişkileri ne olursa olsun, hiçbir şekilde hiçbir otoriteye sahip değildirler. Bu bir çeşit etkileri ve güçleri olmadığı anlamına gelmez, ama ilke olarak kimse üzerinde bir otoriteleri yoktur.

Bunun sonucunda çocukların eğitim masrafları en yaşlı erkek olan büyükbaba ve büyükannenin sorumluluğu altında olur. Çocukları ebeveynleri değil, büyükanne ve büyükbabaları ve bütün aile grubu eğitir. Ayrıca çok sayıda çocuk olduğu için toplu olarak sosyalleşirler ve bu sorumluluk bir tek kişinin değildir: Bütün yetişkinler (babalar, anneler, amcalar, teyzeler hat-

ta bazen amca ya da teyze diye de adlandırılan hizmetçiler) bütün çocukları eğitirler ve büyükanne ile büyükbaba en son otorite haline gelirler. Eğitim toplumsal, sosyal bir ilişki üzerine kurulu olduğu için, duygusallığın açığa vurulmasına, yapı içinde var olmasına gerek yoktur. Babanın tam otoritesi altında bulunan bütün bölünmemiş aile üyeleri eşittir ve hep birlikte olmadan otoriteye başkaldıramazlar: İsyan tek geçerli hareket şeklidir.

Çekirdek ailede otorite ve eğitimin bireyselleştirildiğini ve duygular üzerine kurulu olduğunu göstermek için çok fazla çaba sarf etmeye gerek yoktur. Çekirdek aile özerkliğinin, eşitliğin ve bireyciliğin öğrenildiği yerdir.

Bütün bu noktalar göz önünde bulundurulursa kök aile bir geçiş grubu olarak görülebilir. Ama aslında kendine özgü özellikleri olan bir ailedir. Ekonomik dayanağı malvarlığı olduğu için ilişkilerde duyguya yer yoktur, ama yalnızca bir tek çift ebeveyn olduğu için duygular aile içi rollerin çeşitliliği sayesinde dengelenemez. Sonuç olarak ebeveyn ve çocuklar arasındaki ilişki gibi büyükanne ve büyükbaba ve torunlar arasındaki ilişki de önemlidir. Çünkü baba, hem babasıyla hem de çocuğuyla bir baba-oğul ilişkisinde-dir. Dolayısıyla iki ana nesil arasında benzer bir durum söz konusuysa, babanın bir yandan babasına diğer yandan oğluna karşı olan konumunda bir belirsizlik söz konusudur.

Mantık olarak bu sistem dengelenmemiş gerilimlerin en üst seviyede olduğu bir aile sistemidir. Bölünmemiş ailede ortaya çıkabilecek gerilimler rollerin çeşitliliği ve grubun genişliği sayesinde dengelenebilir. Çekirdek ailede bütün gerilimler yeterince güçlü olması gereken duygusal bağ ile dengelenebilir. Kök ailede ise tersine, birçok çatışma söz konusudur: Büyükanne, büyükbaba ve ebeveynler arasında çocuklar üzerindeki otorite çatışması, malvarlığının sahibi olan büyükbaba ve baba arasında ekonomik çatışma, ev idaresinin kendisine ait olmasını isteyen büyükanne ve gelin arasındaki çatışmalar, vb. O halde aileyi kapsayan sosyal sistem, aile içindeki gerilimler toplumun kesin kurallarıyla telafi edilebilsin diye disiplin, otoriteye ve daha yaşlılara saygı konusunda son derece güçlü normlar dayatmak zorundadır. Dolayısıyla aile, çocukları hiyerarşiye ve otoriteye saygı içinde şekillendirir. Emmanuel Todd bu farklı akrabalık yapılarının Avrupa'daki ve hatta dünyada komünizmin yayıldığı alanlardaki politik eğilimleri açıkladığını göstermiştir.

"Kök aile" Le Play için ideal aile tipidir. Öyle ki "sosyal reform" yoluyla bütün toplumlara yayılmasını ister. Otoriteye, geleneklere ve "Hıristiyan değerler"e saygılı ailelerden oluşan bir toplumun sosyal normlarına duyduğu özlemi açıkça belirtmiştir.

Bölünmemiş aile, üyeleri adına bazı işlevleri yerine getirir. Çocukları toplumdaki tehlikelere ve hastalıklara karşı korur. Aile her durumda üyelerini desteklemek zorundadır. Oysa çekirdek aile gibi sınırlı bir grubun bir bütün olarak dış dünyaya karşı korunması söz konusu değildir. Sosyal riskler ve hastalıklara karşı korunmanın sağlanması için başka kurumların yaratılması gerekir.

Eğitim için de aynısı geçerlidir. Eski dönemde egemen model olan bölünmemiş ailede çocuklar tamamen aile içi grup tarafından eğitilirdi ve öğretimin pek önemi yoktu. Çocuklar anne babalarının, amcalarının ve teyzelerinin rollerinden yola çıkarak bir kadının ve erkeğin sahip olması gereken özellikleri görebiliyorlardı. Bu nedenle tamamen aile grubu içinde eğitilebilirlerdi. Bunun tersine çekirdek yapıları bir ailede ebeveynler, ailesel yapının dışında para kazanmak durumundadırlar ve kendileriyle aynı mesleğe sahip olmayacak çocukların eğitimini kendileri veremezler. Bunun sonucunda eğitim ve öğretimi sağlayacak ve çocukları yetiştirecek okulların kurulması gerekir.

Bölünmemiş aile, üyelerinin oyalanmasını sağlayacak kadar kalabalıktır, “ne kadar kalabalık, o kadar eğlence”. Aile içinde farklı nesillerden çok sayıda insan vardır. Oysa çekirdek aile hem çocukların hem de ebeveynlerin boş vakitlerini dolduracak bir yapıda değildir. Çocuklar gürültü yapmayı, ebeveynler ise müzik dinlemek için sessizliği tercih eder. Bu çatışma, çocuklar, ebeveyn, kadın ve erkek olarak ayrı ayrı yapılacak aile dışı etkinliklerle giderilir.

Ailenin sosyolojik inceleme alanlarından birine de kısaca değineceğiz: aile içindeki ailesel rollerle ilgili çalışma. Anne ve baba arasındaki ilişki çeşitleri nelerdir? Babanın ve annenin, bir eğitimci ya da aile üyesi olarak rolleri nasıl tanımlanmalıdır? Geleneksel çekirdek ailede ekmek kazanan babaydı, anne ev işlerinden sorumluydu. Baba çocuklara karşı otoriteyi, anne anlayışı ve sevgiyi temsil ediyordu. Günümüzdeyse daha çok sayıda kadın iş sahibi olmaya başladı. Amerika’da gittikçe geliştiği görülen farklı bir sistem söz konusu: Anneler evde kaldıkları için otoriteye sahipler, babalar da çocuklara sevgi gösterme eğilimi içindeler. Amerikan toplumunun bazı sosyal sınıflarında anaerkilliğe olan eğilimden bahsedilmesinin sebebi budur.

Sonuç olarak ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkilere dair algı toplumdan topluma değişebilir. Erkeklerin ve kadınların kendi aralarında ayrıcalıklı bir ilişkiye sahip olduğu ya da nesiller, cinsiyetler, ebeveynler ve çocuklar, baba-kız ya da anne-oğul arasında ayrıcalıklı ilişkilerin kurulduğu yapılar söz konusu olabilir. Aile içindeki ilişkinin çeşidine göre birbirinden oldukça farklı eğitim ve kişilik yapılandırma sistemlerine rastlanabilir.

Nikâhsız yaşam, boşanma ve tekrar birleşme

İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, bütün endüstrileşmiş toplumlarda çekirdek aile egemen model halini almıştır: İnsanlar gittikçe daha genç yaşta evlenmekte ve iki çocuk istemektedirler; bekârlar çok küçük bir azınlıktır; üç çocuklu aile sayısında büyük bir düşüş vardır; nikâhsız yaşam ve boşanmaya nadir rastlanır. Katolik Kilisesi tarafından öğütlenen mutlak tekeşliliğin dayatılmasına gerek kalmamıştır. Zaten kırsal bölgelerde ve şehirli işçi sınıfı arasında oldukça fazla görülen nikâhsız yaşam 19. yüzyılda gerçekleşen bir yenilikti, öyle ki yüzyılın ortalarında doğumların yüzde 40'ının gayrimeşru olduğu kaydedilmişti. Bekâr sayısı özellikle hizmetçiler arasında çok fazlaydı. Altmışlı yılların ortasında birdenbire boşanmaların ve bekârların sayısı artmaya başladı, nikâhsız yaşam yayılmaya başladı. Evlenme yaşı yükseldi, evlilik dışı doğan çocukların sayısı gittikçe arttı, öyle ki her iki ilk doğumdan biri evlilik dışıydı. Tek ebeveynli aileler görülmeye başladı. Savaş sonrasında dayatıldığı düşünülen homojenlik bozuldu ve böylece aile yapılarında çeşitlilik ortaya çıktı, mesela artık Paris'te de Danimarka'da da evlerin yarısından çoğunda bir tek kişi oturuyordu. İstatistikçilerin tarif ettiği aile kavramı anlamını yitirmişti. Eğilimin aniden değişmesi başta ağır ve önceden tahmin edilir evrimlere alışkın demograflar olmak üzere bütün gözlemcileri şaşırtmıştır.

	Bekâr	Evliliklere oranla boşanma yüzdesi	Evlilik dışı doğum	Tek kişilik evler	Kadının evlilik yaşı	Erkeğin evlilik yaşı
1970	26,5	11,8	6,8	22	22	24
1999	33,3	38,4	39	30,5	27,7	29

Boşanmaların çoğalması bekâr sayısının, tek ebeveynli ailelerin ve nikâhsız birlikteliklerin artmasına neden olur. Çünkü boşanan herkes evlenmez. Ama büyük bir kısmı tekrar evlenir ve yeni eşiyle birlikte, kendi çocuklarıyla ve yeni doğumlarla genişleyen yeni bir aile oluşturur. Bu aileler bir çift ve çocuklarından oluşan geleneksel birim kavramını tamamen dönüştürmüşlerdir. Bu yeni aile tipinde çocuklar, genellikle yeni bir aile kurmak üzere evden ayrılan ebeveynle ilişkilerini sürdürürler: Aile, teorik olarak diğer iki çiftle ve altı büyükanne büyükbaba çiftiyle ilişki içinde olan üç çiftten oluşan bir ağa dönüşür. Ayrıca bütün bu ilişkiler yeniden yaratılabilir, çünkü bütün üvey anne ve babalar ayrılmış ebeveynin rolünü üstlenir ve üvey ebeveynler ve üvey çocuklar arasındaki ilişkiler tanımlanma-

miş, ritüelleşmemiştir. Üvey anne ve babanın rolleri çocukların beklentileri tarafından (karşılıklı olarak üvey çocukların rolleri de ebeveynler tarafından) tanımlanır ve çoğunlukla çocuğun evlenme (ya da nikâhsız birlik-telik) yaşına göre değişir. Her birey, kendi kişiliğine ve bütünün durumuna göre rol değiştirir, atfedilen rollerin yerini tekrar gözden geçirilecek kazanılmış roller alır. Aile normlar ve alışkanlıklar alanı olmaktan çıkıp duygusal ilişkiler ağına döner. Pratikte gelenekler korunur ve yapı değişse de varlığını sürdürür.

Akrabalık ve üçüncü kuşak

Çekirdek aile üzerine kurulu günümüz endüstriyel toplumunda akrabalık rolünü yadırgama eğilimine sıkça rastlanmaktadır. Çünkü ev topluluğunun temel, akrabalığın ikincil bir yapı olduğu köylü ve burjuva modelleri içinde yaşıyoruz. Bugün, aile grubunun kırılabilirliği akrabalığın pekiştirilmesiyle telafi edilebilir. Pekiştirmenin asıl nedeni yaşam süresinin uzamasıdır; bugün istatistiksel olarak hiçbir ergen öksüz kalma tehlikesi altında değildir. 19. yüzyılın “üvey anne”si sosyal yaşamımızdan kaybolmaktadır. Hatta bir ergenin büyükanne ve büyükbabalarından üçünün ya da dördünün en azından bir büyükbüyükanne ya da büyükbüyükbabasının hayatta olma ihtimali yüksektir. Kısacası soy ağacına yeni bir nesil eklenmiştir ve ortak bir ata yaşadığı süreçte ikinci dereceden akrabalar da ilişkileri korurlar ve bunun sonucunda kişinin akrabalık ilişkileri eskisinden çok daha genişlemiş olur. Ayrıca yeni ailesel oluşumların, her bir bireyin akrabalık ilişkilerini genişleten ve çok çeşitli hale getiren soylar-arası düzensizliğe yol açtığını görmüştük: Her birey kimin akraba olup kimin olmadığına kendisi karar verebilir.

Bunun dışında yaşam süresinin uzaması ve emekliliğin ortaya çıkması, belirlenmiş özelliği çalışmak olan yetişkinler grubuna karşılık boş vakti olan üçüncü bir neslin doğmasına yol açmıştır. Aslında yaşlı insanların sayısındaki artış (Batı ülkelerinde nüfusun yüzde 20'sinden fazlası), emeklilik yaşının düşmesi ve çalışmadan gelir elde etme durumu bütün sosyal farklılıkların yaşayacağı (gençlik gibi) yeni bir sosyal kategori yaratır: Mali ve kültürel kaynaklar açısından zengin ya da tamamen yoksul yaşlılar vardır. Emekliler grup olarak nispeten daha zengindirler. Gelir ortalamaları, ortalama Fransız gelirinden yüzde 10 daha fazladır. Borçları yoktur ve ailenin malvarlığını ellerinde bulundururlar. Sağlıklıdırlar ve toplumsal ya da kültürel etkinliklere ve çocuklarıyla torunlarına ayıracakları boş vakitleri vardır.

Yaşam süresinin uzaması, soyağacına bir nesil daha ekleneceği anlamına

gelir. Akrabalık, malın (hediyeler) ve hizmetin (tamir, çocuklarla ilgilenme) temel dağıtım ağıdır. Büyükanne, büyükbaba ve torunları arasında duygusal ve mali ilişkiler oluşur. Bu çok yeni bir ilişki çeşididir. Bu ilişkiler kolay yıkılır hale gelen aile içi gruba zarar veren sosyal yapılardan farklı olarak akrabalığın önemini güçlendirirler.

Akrabalık ilişkisi Fransız halkının temel toplumsallaşma dayanağıdır: Aile arasında yapılan kutlamalar, gittikçe daha çok sayıda akrabayı, daha sık bir araya getiriyor. Avrupa'da da, ABD'de olduğu gibi kentsel alanlarda çocuklar ebeveynlerine yakın yerlerde otururlar: San'da kadınların yüzde 42'si, erkeklerin yüzde 22'si, Londra'da kadınların yüzde 41'i, erkeklerin yüzde 19'u annelerini her gün görmektedir. Fransa'da yeni evlilerin yüzde 75'i ebeveynlerine ortalama 20 kilometre uzakta oturmaktadır. Bu şekilde ABD'de olduğu kadar Fransa'da da gittikçe daha önemli bir rol oynamaya başlayan *lokalize akrabalık* diye adlandırılacak bir yapı ortaya çıkar.

Eşlerin rolleri

Elizabeth Bott adında bir İngiliz etnolog, Londra'da yaşayan yirmi ailede eşler arasında görev dağılımını ve grubun akrabalık, komşuluk ilişkileriyle aile içi ilişkilerini detaylarıyla inceledi. Gözlemlerin sonucunda elde ettiği farklılıklar ne yaşanan semtle ne de sosyal sınıfla açıklanabiliyordu. Eşler arasındaki görev dağılımının şu şekilde yapıldığını gördü:

Bağımsız roller: Kadın ve erkek kendi aralarında bir iletişim olmadan ayrı ayrı etkinliklerde bulunurlar.

Tümleyici roller: Erkeğin ve kadının etkinlikleri birbirinden farklıdır, ama bu etkinlikler arasında onları birbirinden ayrılmaz kılan işlevsel bir ilişki bulunur.

Bölünmemiş roller: Etkinlikler kadın ve erkek tarafından yürütülür, aynı etkinlik kadın ve erkek arasında fark gözetilmeksizin yürütülebilir.

E. Bott, evlilik ilişkilerini tanımladıktan sonra akrabalarla, arkadaşlarla ve komşularla olan ilişki çeşitlerini de tanımladı ve şu bağlantıyı ortaya çıkardı: Dışarıdaki sosyal ağın halkaları ne kadar sıkıysa, başka bir deyişle, eş grubu akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık örgüsü içinde yerini ne kadar sağlamlaştırırsa, eşlerin rolleri de birbirinden o kadar bağımsız olur. Bunun tersine, dış ağ ne kadar gevşekse, eşlerin rolleri de o kadar birbirine bağlı kalır. Daha soyut bir dille Bott kanunu diye adlandırabileceğim şöyle bir önerme sunulabilir: "Eşlerin rollerinin birbirinden ayrı olma derecesi, eş grubunun içinde bulunduğu sosyal ağın ve akrabalık ağının yoğunluğuna göre değişir."

Bu kanun elbette rollerin ayrışmamasının kural olduğu modern nikâhsız yaşam biçimine uygulanamaz. İlke olarak hiçbir iş, erkek ya da kadın işi değildir, bütün işler hem erkekler hem de kadınlar tarafından yerine getirilebilir. Bu kural eşler arasından her ikisinin de bir şeylerle uğraşacağı sürekli bir alışveriş ilişkisine yol açar. Evli ve nikâhsız çiftler arasında kadın erkek ilişkileri ile ilgili gözlenen en büyük fark budur. Nikâhsız birlikteliklerde kadın özgürlüğünü, dolayısıyla evlenerek kaybedeceği otoritesini korur. Bu durum da bugün kadınların neden evlenmeyi reddettiklerini açıklamaktadır.

Evli ya da nikâhsız çiftler arasında görev dağılımı ile ilgili yaptığımız tanımlamalar, yirmi yıldan beri süregelen değişiklikleri gösterir. Oysa modeller hızla değişti. Kadınlar ve erkekler bütün görevlerin paylaşılması gerektiğini, en azından kendi ortak yaşamlarında durumun böyle olduğunu söylüyorlar. Ama bazı anketler bu sözleri yalanlıyor ve durumun böyle olmadığını gösteriyor.

François de Singly eğitim seviyesi, mesleki başarı ve evlilikle ilgili durum arasında var olan ilişkileri kadınlar ve erkekler açısından incelemiştir. Aynı diplomaya sahip iki erkekten evli olan, bekârdan daha iyi bir kariyere sahip oluyor. Oysa kadınlarda tersine bekâr kadınlar kariyer açısından evli kadınlardan daha başarılı oluyor. Çocuklar bu karşıtlığı pekiştiriyor: Her çocuk kadının maaşında bir azalma, erkeğin maaşında artış anlamına geliyor. Evliliğin ve çocukların, kadının kariyerini engellediği bilinen bir şeyse de erkeğin kariyerini hızlandırması beklenmedik bir bulgu. Bu mekanizma ayrıca üst sosyal sınıfların ortalama sınıflardan daha çok çocukları olmasını açıklıyor. “İyi bir evlilik” yapmış kadınlar, başka bir deyişle profesyonel konumu kocasınınkinin altında olan kadınlar, kariyerlerinden vazgeçme eğilimi gösteriyorlar. Oysa “kötü bir evlilik” yapmış olan kadınlar (kocasının profesyonel konumunun üstünde) kariyerlerinde daha başarılı oluyorlar.

Gençlik

Çocuklar ailelerin kendilerine sağladığı statüyle yaşarlar. Ailelerinden ayrıldıklarında okulda kendilerini bir gençlik hareketinin ya da sokak başındaki bir çetenin içinde bulurlar, ailesel statünün sağladığı kazançları kaybeder, kişisel bir konum kazanmak zorunda kalırlar: iyi bir öğrenci ya da iyi bir çete lideri. Aileden ayrılınca kendi kendine statü belirlemek belli bir kaygı yaratır ve bunun sonucunda kendi kendine sahip olunamayan ve dışarıda hiçbir işe yaramayan bu güvene karşı başkaldırarak aile içindeki duygusal gü-

venliğe daha fazla değeri verilmesini sağlar. Bu gerilimler ergenin rolünü belirler. Bir çocuk kendi yeni ailesini kurmak için evden ayrıldığında, yeni ailede bu rolleri güven altına almalıdır. Ergenlik çağının işlevi, ona ailesiyle ilişkisini yok etmeyi ve kazanılan çatışmalı roller sisteminde yaşamak için kalıtsal konumları terk etmeyi öğretmektir. Onu kazanılan roller düzenine en iyi hazırlayan ailenin dönüşümüdür. Toplumumuzda ergenliğin ve gençlerin önemi bu şekilde açıklanabilir.

Yaşama atılma dönemi okulun bittiği zamanla, yerleşmenin tamamlandığı –evli, çocuklu ve sabit bir işli– zaman arasındaki dönemi kapsar. Ortalama olarak 18 ve 28 yaş arası gençlerin büyük çoğunluğu profesyonel ve duygusal açıdan değişken bir hayat yaşıyorlar: İşsizlik ve geçici işler, değişime açık nikâhsız yaşam biçimleriyle birlikte geliyor. Eskiden ergenliğin aşamaları eşzamanlıydı: Erkek çocuk askerliğini bitirir bitirmez bir işe giriyor, evleniyor, bir ev buluyor ve birkaç ay içinde bir çocuk sahibi oluyordu; aynı şey kızlar için de geçerliydi. Bugün yaşama atılma dönemi dikkate değer bir biçimde uzun bir döneme yayıldı ve aşamalar eşzamanlı olmaktan çıktı. Eğitim yaşı en az 18, büyük çoğunluk için 20, birçoğu içinse 22-25 yaşına kadar uzadı. Eğitim süresi boyunca öğrenciler kendi “mekân”larına sahip olmak için genellikle ailelerinden ayrılır ve düzenli bir şekilde “ev”i ziyaret eder hale geldiler. İşsizlik bütün gençleri sık sık ya da arada sırada da olsa etkiliyor, gençlerin duygusal yaşamları da değişkenlik gösteriyor: Birliktelikler başlayıp bitiyor, bazen birlikte, bazen ayrı ayrı yaşanıyor. Sosyal ve kültürel yaşamlar ve spor etkinlikleri yoğun. Daha sonra 28 ya da 30 yaşına doğru, iş ve birliktelik sabitleşiyor, çocuğun doğumunun arkasından genellikle evleniliyor. Bu uzatılmış gençlik dönemi ebeveynler ve arkadaşlarıyla ilişkilerine ve karşılıklı etkileşim yoğunluğunun değişkenliğine göre belirleniyor. Dolayısıyla bu dönem, hatanın düzeltilebileceği denemeler dönemi, başka bir deyişle herkesin kendi deneyimini kazandığı, seçimlerle ve değişikliklerle dolu bir toplumda yaşamayı öğreten uzatılmış sosyalleşme dönemi olarak görülüyor.

Yaşama atılma ve yaşlılık dönemleri, geleneksel toplumlardaki yaş kategorilerini hatırlatıyor.

Aile ve toplum

Bütün bu incelemeler ailenin, hem akrabalık, hem de ev içi topluluk anlamında bütün toplumu kapsayan ve hareketlendiren bir yapı olduğunu gösterir. Aile, ekonomik rol açısından üretim ve tüketime ayrılmaz olduğu toplumlarda bile çok önemli bir yer tutar, çünkü aile bağının uzaması mal-

varlığının ve hizmetin geri dönmesinde çok önemli bir kanaldır. Sosyalleştirme ve duygusal destek rolleri şüphesiz birlikteliklerin kırılabilirliğiyle ve toplumun dönüşümüyle güçlenmektedir.

Sonuç olarak, endüstri toplumuyla, çekirdek aile tipindeki aile içi grupların birbirine bağlı olduğunu düşünmenin yanlış olacağını belirtmek gerekir. Birçok “ilkel toplum”da aile içi grup çekirdek aile tipindedir; bu birim genellikle üretimi sağlar ve çok güçlü bir akrabalık sistemiyle bütünleşmiştir. Çok eşli toplumlarda bütün kadınlar çocukları ve kocalarıyla tek bir ev içinde yaşayabilirler. Ama her birinin kendi çocuklarıyla yaşadığı kendi evi ve kocanın ayrıca bir evi vardır; koca sırayla eşlerini ziyaret eder. En “basit” ev içi aile grubu, bazı toplumlarda rastlanan anne-kızdan oluşan gruplardır.

Üretim ve tüketim birimlerinin birbirlerine karıştığı köylü ve burjuva toplumlarında, bölünmemiş ya da kök aileler kendi içlerinde birbirlerine yerler ve akrabalığın önemi göreceli olarak azalır: Ekonomik ve ailevi birim önceliklidir. İçinde bulunduğumuz endüstrileşmiş şehir toplumlarında çekirdek aile üretim değil tüketim birimidir ve göreceli olarak zayıf bir akrabalık sistemiyle çevrelenir. Güçlü bir akrabalık sistemi ve bölünmemiş aileyi birleştiren bir tip de oluşturulabilir; bunun örnekleri vardır. Her sistem kendine özgü ve benzersiz çözümüyle akrabalığı, ekonomik sistemi, birleşmeleri ve aile içi grupları barındırır. Amerikalı etnolog Murdock, bu bakış açısıyla dünyadaki yüzlerce toplumun karşılaştırmalı analizini yapmış, var olan düzenlemelerin inanılmaz çeşitliliğini göstermiştir.

Tocqueville, ABD’deki ailesel ilişkileri incelerken “Sosyal devletin demokratikleşmesiyle, genel olarak her şeyi kendisine göre yorumlamanın iyi ve yasal bir şey olduğu inancını benimseyen ve eski inanışları kural olarak değil de bilgi olarak kabul eden insanların oluşturduğu bir toplumda, babanın oğluna düşünce aşılmasının önemi ve yasal gücü gittikçe azaltmıştır,” diyor. Aynı şekilde Marksistler de, kapitalizmi alt etmek için ailesel geleneklerin değiştirilmesi üzerinde ısrarla durmuşlardır.

KAYNAKÇA

Segalen, M., *Sociologie de la famille*, Paris, Colin, 1981, s. 288.

De Singly, F., *Sociologie de la famille contemporaine*, Paris, Nathan, 1993.

Akrabalık üzerine:

Cai Hua, *Une société sans père ni mari, les Na de Chine*, Paris, PUF, 1997.

Ghassarian, C., *Introduction à l'étude de la parenté*, Paris, Seuil, 1996.

Lévi-Strauss, C., *Les Structures élémentaires de la parenté*, Paris, PUF, 1949, s. 636, I'den IV'e ve XXIX. bölümler.

Güncel aile meseleleri üzerine:

Chalvon Demersay, S., *Concubins, concubines*, Paris, Seuil, 1983.

Kellerhals, J. ve diğerleri., *Mariages au quotidien*, Lausanne, Favre, 1982.

Meulders-Klein, M.T., ve Théry, I., *Les Recompositions familiales aujourd'hui*, Paris, Nathan, 1993.

Parsons, T., *Éléments pour une sociologie de l'action*, Paris, Plon, 1955, I, II, III. bölümler (s. 109-182).

De Singly, F., *Fortune et infortune de la femme mariée*, Paris, PUF, 1987.

Schwartz, O., *Le monde privé des ouvriers: hommes et femmes du nord*, Paris, PUF, 1990.

Gençlik ve üçüncü çağ üzerine:

Galland, O., *Sociologie de la jeunesse*, Paris, Colin, 1997.

Guillemard, A.-M., *Les sociétés prennent de l'âge*, Paris, Armand, Colin, 2001.

Değiş tokuş, Ağlar ve Organizasyon

Değiş tokuş, temel sosyal bağ

Bütün sosyal yaşamımız değiş tokuşlardan ibarettir: nezaket, malvarlığı, kadın ve güç değiş tokuşu. Sosyal hareketlerin karşılığını verme gerekliliği, bütün toplumlar ve medeniyetlerdeki bireyler tarafından çabucak kabul edilmiştir ve kuralların ve kurumların büyük bir kısmı bu değiş tokuşları düzenlemek ve sistemleştirmek amacıyla çalışmaktadır. Burada farklı bakış açıları ve farklı bağlamlarda incelenmesi gereken temel ve basit bir sosyal ilişki çeşidi göze çarpar. Evlilik ve ensest ilişki tabusu, bir önceki bölümde karşılıklı ilişki şekli olarak açıklanmıştı. Ekonomistler nadir bulunan mal varlıkların değiş tokuşunun incelenmesini kendilerine meslek edinmişler ve etnologlar çeşitli halkalar içinde değiş tokuş alışkanlıklarını ve törelerinin birçok tanımını yapmışlardır. Claude Lévi-Strauss, restoranlardaki yemekler sırasında uygulanan görgü kurallarını şöyle tanımlamıştır: “İlkel insanlar yabancı grupları yalnızca iki şekilde sınıflandırıyorlardı: İyi ya da kötü. Ama yerlilerin kullandığı terimlerin naif tercümesi bizi yanıltmamalı. İyi gruplar, misafirperverliğin hiç tartışmasız olarak uygulandığı, uğruna en değerli mal varlıklarının elden çıkarılabileceği gruplardır. Oysa kötü grup, ilk fırsatta acı verilecek ve öldürecek gruptur. Biriyle savaşılr, diğeriyle değiş tokuş yapılır.”

Bir yabancı daha önce hiç ziyaret etmediği bir topluluğa yaklaştığında hemen içine girmez, biraz mesafeli durur. Bir süre sonra topluluktan küçük bir grup kim olduğunu anlamak için yabancıya yaklaşır. Böyle bir durumda en

fazla sorulan soru dedesinin, babasının babasının kim olduğudur. Tartışma, diğer bütün ilgili kişiler tatmin olana kadar, yabancının soyuyla ilgili konular üzerinde devam eder. Geriye yabancının yerli gruptaki bireylerle ilişkisini tam olarak belirlemek kalır. Bu noktaya gelindiğinde yabancı topluluğa kabul edilebilir ve erkek ve kadınların her biri, aralarındaki akrabalık ilişkileri belirtilerek tanıştırılır. Eğer ben bir yerliysem ve başka bir yerliye rastlasam bu diğeri ya benim bir akrabam ya bir düşmanın olmak zorundadır ya da akrabalarımı tanır. Ve eğer düşmanımsa, beni öldürmesi korkusuyla onu ilk fırsatta öldürmeye hazır olmam gerekir.

Değiş tokuş yapılan, evlenen ya da düşman kabul edilen insanlar vardır. Bazı halkların evlilik törenlerinde değiş tokuş ve savaş birbirine oldukça yakın duran iki kavramdır. Evlilik törenlerinde mücadelenin, en azından hırsızlığın, insan kaçırmanın sembolik bir gösterisi düzenlenir. Aslında evlilik, bir şekilde eve götürmek için karşı sosyal gruptan bir kadının çalınmasıdır ve sosyal grup da kendini savunur. Roma'nın kuruluşundan sonra Romalılar, Sabin halkının kadınlarını çalmaya giderler; bunu iki halk arasında bir savaş ve uzlaşma izler. Romalılar ve Sabinler birleşip Quirites halkını oluştururlar. Evlilik daha önce de bahsedildiği gibi genellikle bir değiş tokuş biçimidir, çünkü kadın bir mal olarak kabul edilir. Ama bu, evliliğin yalnızca ekonomik bir değiş tokuş çeşidi olduğu anlamına gelmez. Evlilik ve satış uçları arasında, “ekonomik” ve “sosyal” yönleri birbirinden ayrılmaz bir şekilde birleştiren birçok değiş tokuş çeşidi vardır.

Ekonomik ve sosyal değiş tokuş

Toplumumuz rasyonel süreçlerden geçtiği, kategorilere ayrıldığı ve uzmanlaştığı ölçüde, ekonomik etkinlik de sosyal yaşamın diğer yönlerine oranla özerkliğini kazanma eğiliminde olur. Ekonomik değiş tokuş ve sosyal değiş tokuş arasında sıkı bir karışımın olduğu birçok durum vardır. “Armağan Üzerine” adlı eserinde Marcel Mauss, bir hediyein karşılığının verilmesi üzerinde ısrar etmiştir: “Reel hukukla, kişisel hukuku, kişilerle nesneleri iyice ayırt eden toplumlarda yaşıyoruz. Bu temel bir ayrımdır. Bu ayırım, malvarlığı, devir ve değiş tokuş sistemlerinin bir bölümünü oluşturur.(...) Aynı şekilde, Sami, Yunan ve Roma medeniyetlerinden beri, medeniyetlerimiz zorunlu ödemelerle hediye ya da yardımı kesin çizgilerle birbirinden ayırmıştır. Ama bu ayrımlar büyük medeniyetlerin hukuklarına oldukça yakın zamanda girmişlerdir, değil mi? Peki, bu soğuk ve hesapçı anlayışa sahip olmadıkları bir önceki aşamadan geçmediler mi?”

Gerçekte toprak özellikle tarımsal toplulukların malıdır, genellikle değiş tokuşa elverişli olmayan tamamen kendine özgü bir maldır. Bir değiş tokuş nesnesi olan kadınların tersine toprak, aileye ve soya aittir ve bunun sonucunda bir soydan diğerine değil, soy içinde nesilden nesile aktarılmalıdır. Eğer ekonomik koşullar bir aileden bir başkasına toprak aktarımı yapılmasını gerektiriyorsa, hukuki yol/yöntem, toprağın bir aileden diğerine geçişini temsil eden tören, bu toprağın imha edilmesine yol açar. Örneğin, Babil hukukunda satılması gereken bir tarlanın toprağından bir parça alınır ve toprak, içinde eriyip gideceğı bir nehre atılır. Dolayısıyla tarla sembolik olarak imha edilmiştir ve artık tarla daha önce var olmamış yeni bir tarladır; bu şekilde yeni bir ailenin mal varlıklarına katılır.

Antik Roma hukuku, teorik olarak ailenin dışına çıkamayan, aileye ait ailevi mal varlıkları (*familia*) ile kurak senelerde azalıp verimli senelerde çoğalan sürüler gibi taşınabilir varlıkları (*pecunia*) birbirinden ayırmıştır. Medeni Kanun, ailenin “babadan kalma malvarlığı” olan taşınmaz mallarla onlardan daha az garantili olan mobilyaları da ayırır.

Toplumumuzda en kişisel ve duygusal hareket olarak görülen evlilik, ekonomik bir hareket içerir. Mal varlıklarının bir aileden diğerine geçişini ve ölüm olduğu takdirde malın asıl aileye geri dönmesini düzenleyen evlilik sözleşmesinin varlığı bunu kanıtlamaktadır. Bu soy mantığı bugün miras konusunda daha çok sözü geçmeye başlayan çiftlerle sorgulanmaktadır. Nikâhsız evlilikler noterlere sorun çıkarmakta ve sivil dayanışma antlaşması evlenmek istemeyen ya da evlenemeyen çiftler arasındaki bu problemleri çözmektedir.

İlkel denilen toplumlarda, bir kadın alındığı zaman kadının ailesine bir karşılık (değerli nesneler ya da sürü hayvanları) verilir. Eğer kadın gelir kaynağı olarak kabul ediliyorsa, sosyal bir gruptan bir kadın almak, üretici bir “sermaye” ile yeri doldurulması gereken bir “sermaye” ele geçirmek demektir. Oysa eğer kadın harcanacak bir mal olarak kabul ediliyorsa, yeni girdiği aileye yük olmamak için kendi özerk kaynaklarını yanında getirmelidir. Eşlerin yaptığı işler sermayenin yerini doldurduğu sürece evlilik ekonomik bir sözleşmeden çok, kişisel hukuka girer ve eşlerin oluşturduğu aile soyun yerini tutar.

Hediye ve karşılığı

İlkel toplumlar da nesneler arasında bir ayrım yaparlar: Bazı mallar ticarete tâbi tutulurken bazı nesneler değerli değiş tokuşlar için kullanılır. Trobriand Adaları’nı ele alalım. Malinowski birkaç küçük adaya serpilmiş kabi-

leler arasında *kula* adında son derece gelişmiş bir değiş tokuş sistemi olduğunu anlatır.

Kutlama ritüelleri sırasında bir kabilenin asilleri başka bir adaya ve başka bir kabileye doğru kanoyla yola çıkar ve bu kabileye hediyeler götürürler. Bu hediyeler iki çeşittir: Bir deniz kabuğu içinden kesilmiş ve temizlenmiş önemli fırsatlarda sunulan bileziklerden oluşan *mwali* ve deniz kabuğu kolyelerinden oluşan *soulava*. *Mwali* getiren karşılığında *soulava* alır. *Soulava*lar doğudan batıya, *mwali*ler batıdan doğuya yolculuk eder. Bu kabilelerin en önemli sosyal etkinlikleri süslemeden başka hiçbir ekonomik faydası olmayan nesneleri değiş tokuş yapmak için birbirlerini ziyarete gitmeleridir. Bu nesneler bir süre korunur, onları almak ve göstermek gurur kaynağıdır. Bu mal varlıklarının değiş tokuşu için bir ritüel oluşturulmuştur. Daha güzel bir *soulava* almak için çok güzel bir *mwali* götürürsünüz ve o *soulava* sayesinde ileride daha da güzel bir *mwali* alırsınız, vb....

Hiçbir ekonomik temeli olmayan bu değiş tokuşlar sürüp giden kutlamalarla ritüelleştirilmiştir. Ekonomik bir değiş tokuş eşzamanlı olarak yapılır: Aynı değerde olmayan mal varlıkları değiş tokuş edilir ve yerliler bu değiş tokuşla, *gimwali* adını verdikleri yararlı ticaret mallarının ekonomik değeri değiş tokuşu arasında çok net bir ayrım yaparlar. Malları değiş tokuş ettiğinizde bir hediye verdiğiniz ve bu kadar güzel bir hediye almaya layık olmadığınızı doğrularsınız. Oysa simgesel değeri olmayan mal varlıklarıyla salt ekonomik bir değiş tokuş yaptığınızda, saldırgan bir şekilde “kuruşu kuruşuna” pazarlık edersiniz: “Size verdiğim şey sizin bana vermek istediğinizden çok daha fazla eder.” Buna rağmen ne kadar çok *mwali* ve *soulava*ya sahipseniz, o kadar zenginsinizdir ve “sosyal konumunuz” o kadar yükselecektir.

Başka bir hediye değiş tokuş türü olan *potlach* (*potlach*) Kanada’nın batısında yaşayan Kwakiutl yerlileri arasında uygulanmaktadır. Bu sosyal tören, karşılığında daha değerli bir hediye alabilmek için bir başkasına hediye vermeye dayanır: Siz karşınızdakine en iyi şekilde dokunmuş örtüler, inceliklerle oyulmuş bakır plakalar verirsiniz. Eğer o size daha iyisini ve daha çoğunu geri veremezse, kendini küçük düşürmüş olur; siz de zafer kazanırsınız. *Kula* basit, *potlach* saldırgan ve müstehakkim bir düzendir. Ama her iki durum da üç temel kural üzerine kuruludur: verme zorunluluğu, alma zorunluluğu ve geri verme zorunluluğu. Bu halkaya girince, sosyal bir varlığınız olmasını istiyorsanız başkasına vermek zorundasınızdır. Eğer başkası size verirse, onun verdiğini almalısınız. Eğer vermezseniz ve almazsanız Kwakiutl Kızılderililerinin deyimiyle “ezilmiş” yani saygınlığı hak etmeyen birisinizdir ve rezil olursunuz.

Batı medeniyetlerinde bazı törenler de aynı kurallarla yönetilir. Hediye almak ve vermek zorundasınızdır: İnsanlar, Trobriandlılar ya da Kwakiutl yerlilerinin örtü ve bilezik değiş tokuşu yapmaları gibi birbirlerini yemeğe davet ederler. Burjuva evinin sahibi, “iyi”, ama misafirin saygınlığını çiğnememek için çok abartılı olmayan bir yemek sunmak zorundadır. “Bize de bekleriz,” gibi deyimler yemeğin bir karşılığı olduğunu ve bu karşılık durumunun kabul edildiğinin altını çizer.

Evlilik, doğum, Noel ve doğum günü hediyeleri için de aynı şey geçerlidir. Noel bir potlaç ve kula gibi incelenebilir. Herkes verir ve alır, verilen ve alınan bazen aynı şeydir: Yaşlı teyzeye bir kutu çikolata alınır ve eve onun verdiği bir kutu çikolatayla geri dönülür. Hediye ve kutlamalar gittikçe birbirleriyle bağlantılı hale gelmiştir; “kutlama yapmak için” hediyeler verilir. Bütün bu değiş tokuşlar titizlikle sistemleştirilmiştir ve salt sosyal bir düzen gibi görünürler, yine de önemli bir ekonomik özellikleri yoktur. İnsan hediyelere bağlanabilir. Hediye olarak kullanılan nesnelerin kendilerine özgü bir doğaları vardır: “İnsanın kendi kendine hediye etmeyeceği şeyler olan” bu hediyeler yararlı ama olmasa da olacak şeylerdir ve insan normalde savurganlık olacağını düşünerek kendisine bunlardan almaz. Bu oyunu desteklemek amacıyla cirosunun yarısını aralık ayında yapan koskoca bir endüstri yaratılmıştır. Ebeveynler onlara hediye vermeyen çocuklarına hediye alırlar. Kiracılar kendilerine iyi kötü hizmet veren kapıcılara hediyeler verirler.

Ekonomik kayırmacılık

Şu ana kadar bir nesnenin verilip bir nesnenin alınmasından, simetrik değiş tokuşlardan bahsettik. Bu durum sosyal yaşam içinde önemlidir ve ayrıca sosyoloğa “karşılık” ilkesi üzerinde durmasını hatırlatır. Bunun yanında iş bölümü, zorunlu olarak, üretici ve tüketici arasında farklı malların ve hizmetlerin değiş tokuşunu doğurur. Herkesin hasada katıldığı, herkesin aynı aletleri ürettiği ilkel kabilelerin ideal modelinde diğerinin sahip olmadığı bir şeyin değiş tokuş edilmesi mümkün değildir. Bu durumda bile cinsiyetler arasında bir görev dağılımı ve hizmetlerin karşılığının ödenmesi söz konusudur.

Belli konularda uzmanların ortaya çıkmasından beri, ürünlere ve hizmetlere bir karşılık verilmeye çalışılmıştır. Zanaatkâr ya da büyücü gibi işlerinin uzmanları olan kişilerin hizmetlerinin karşılığı çoğunlukla “ödeme” ile verilmez, ama yaptıkları şey besin ya da hizmet olarak geri ödenen bir çeşit borcun doğmasına neden olur. Böylece kabilede ya da kasabada farklı uzmanlıkların kaçınılmaz olduğu bir “kayırlılar kitle” meydana gelir.

“Ekonomik” ve “sosyal” açıdan kayırılanları birbirinden ayırmak pratikte zor da olsa yapılacak inceleme için esastır.

Geleneksel köylü ekonomilerinde ekonomik değiş tokuşun yapıldığı yer pazarlar ya da panayırlardır. Ama pazarlar ve panayırlar aynı zamanda diğer insanlarla görüşme olanağının bulunduğu, kutlamaların ve bilgi alışverişinin yapıldığı, ilişkilerin kurulduğu ve aynı zamanda insanların eğlendiği yerlerdir. Trône panayırı ve Perthenay sürü hayvanları panayırı aynı ekonomik ve sosyal işlevlere sahip değilseler de her ikisi de panayır olarak anılır.

Ekonomist için panayır, alıcıların ve satıcıların bulunduğu, tam rekabet koşullarındaki gibi yalnızca arzın ve talebin rol oynadığı teorik “pazar”ın kusursuz bir şeklidir. Oysa ticari işlemlerin kapsamlı bir analizi yapıldığında durumun bu olmadığı görülür. Örneğin Haiti’de pazarlar son derece olağanüstü bir gelişim kaydetmişlerdir. Üç buçuk milyon nüfuslu ülkedeki 300 pazarda yaklaşık olarak 65.000 satıcı çalışmaktadır. Her pazar haftada bir defa kurulur; yoğun ve etkili bir ulaşım ağı satıcıların bir pazardan diğerine hızla gitmelerini ve bir yandan da toptancılara ulaşmalarını sağlar. Sonunda bu ticari sistem bütün ülkeye yayılmıştır.

Görünürdeki kusursuz rekabet ve hareketliliğe daha yakından bakınca, perakendecilerin köylüler ve toptancılar grubuna ait olmadıkları görülür. Tersine, her birinin, farklı pazarlarda, belli bir köylü “müşteri kitlesi” vardır, köylülerden aldıkları malları hep aynı toptancıya satarlar. Bu şekilde görece olarak kalıcı, sağlam ticari ağlar oluşur; aynı köylünün ürünü hep aynı satıcı tarafından her zaman aynı toptancıya iletilir. Bu sistemin pek çok avantajı vardır. Her şeyden önce katılımcılar arasında belli sosyal bağlar oluşur ve geniş bir pazar içinde, tamamen ticari amaçlı işlemlerin kimliksizliğinden kurtulmayı sağlar. Ayrıca satıcıların ve toptancıların, ihtiyaçlarının karşılanmasında belli bir düzen yaratır. Buna bağlı olarak köylülerin bu düzendeki güvencelerini sağlamış olur.

Bir satıcı ve “müşterileri” arasında, daha yukarıda hediye değiş tokuşu konusu altında analiz ettiğimiz verme ve alma zorunluluğuna benzer, karşılıklı bir zorunluluk duygusu oluşur. Hediye alışverişi görünüşte tamamen “sosyal” gibi görünse de aynı zamanda ekonomik bir değiş tokuştur. Haiti pazarlarında ise tam tersi söz konusudur. Sonuçta bütün ekonomik etkinlikler sosyal ilişkiler yaratır ve sosyal bir sistem içinde sürüp gider. Ekonomik ve rekabete dayalı salt gerçeklik, sosyal bir gerçeklikle zenginleşip genişler.

Endüstrileşmiş toplumlarda, ABD’nin ya da Batı Avrupa’nın büyük şirketlerinde kararlar yalnızca ekonomik açıdan alınmaz. Politik ve sosyal gereklilikler, karşılığında kendi ülkelerinin politikalarında belirleyici bir rol

oylayan ve ayrıca kamuoyu nezdinde ismini korumak zorunda olan şirketler üzerinde büyük bir ağırlığa sahiptir. Küçük ve orta ölçekli şirketlere ilişkin çalışmalar her patronun, şirketinin sosyal konumuna ve kendi kişiliğine dayanan bir politikası olduğunu gösterir: Bazıları “iyi bir yönetici” olmak isterken, diğerleri teknik ilerlemede en iyi noktada olmayı amaçlar, vb. Öyleyse ekonomik yaşam, farklı bir mantık ve yol izlediği için ekonomik analizin tamamlanmasına imkân sunmasa da, ekonomistin çıkardığı şemalarla karşılaştırılacak başka şemalar oluşturan psikolojik ve sosyolojik analizlerin yapılmasına yol açar.

Sosyal ve politik kayırmacılık

Karşılıklı ilişkilerde olması gereken teorik eşitliğe çok nadir rastlanmaktadır. Egemenlik ilkesinden bahseden ekonomistler bunu çok iyi bilirler. Sosyolog ve etnolog, sosyal ya da ekonomik değiş tokuşun hiyerarşik tarafının üstünde durmakta ısrar ederler. Bir Trobriandlı prestijini artırmak için mwali ve soulava değiş tokuş eder; Kwakiutl yerlisi rakibini alt etmek peşindedir ve Haitili köylü her zaman bir satıcıya muhtaçtır.

Hediye değiş tokuşunda, veren kişi alan kişiden daha üst ya da alt bir konumda olabilir ve değiş tokuş bu hiyerarşik bağı güçlendirir. Eğer veren kişi alan kişiden üst bir konumdaysa alt konumdaki kişi karşılığını mutlaka vermek zorunda değildir, çünkü söz konusu olan iyilik yapmak ya da sadaka vermektir. Batı toplumlarında üstteki alttakine “karşılık almayı düşünmeden” verir. Sosyal ölçekte üst sıralarda bulunanlar daha aşağıda olanlara hediyeler verirler. Bu yardım amaçlı hediyeler bölünerek sosyal hiyerarşi gereği aşağılara doğru iner.

Diğer toplumlarda tam tersi bir mekanizma söz konusudur: Alttakiler, üsttekilere bağış yaparlar ve hediyeler verirler. Doğu’da “efendi”nizin yanına, ona hediyeler vermeden çıkamazsınız. Eskiden, birçok Fransız köylü toplumunda ortakçılar, örneğin kirayı ödemeye gittiklerinde yanlarında ev sahibi için bir şeyler, örneğin bir tavuk, bulundurmak zorundaydılar. Önemli kişiler için de aynı şey geçerliydi: Herhangi bir hediye, bir tavuk, biraz yumurta götürmeden papazı görmeye gitmek mümkün değildi. Bu durumda hediye sosyal ölçeği yeniden devreye sokar ve bu defa hediye verilen kişiden bir hediye beklentisi yoktur. Gobineau, *Turcamonların Savaşı* adlı eserinde, bir gencin askere alınmak için astsubaya nasıl ödeme yapması gerektiğini, astsubayın bu işi yerine getirmek için teğmene, teğmenin yüzbaşıya ödeme yaptığını ve zincirin bu şekilde generale, hatta şaha kadar nasıl uzandığını anlatır. Bu da askerin,

bir köylünün ya da bir esnafın sahip olabileceği her şeyi soyup soğana çevirmesi anlamına gelir. Batı'da bu duruma şantaj denirdi, ama Pers İmparatorluğu'nda, devlet kontrolü altında kesinti sistemi olarak kabul ediliyordu ve "Doğu despotizm"inin işleyiş ilkesiydi.

Buna rağmen salt sosyal konularda bile her zaman bir karşılık, bir ödeme söz konusudur. Eğer üst bir konumdaysanız ve sizden alt konumda olan birine bir şey veriyorsanız bu kişiyi bir şekilde kendinize bağlamış olursunuz. Ona yaptığınız bu bağıştan dolayı size minnettar kalmalıdır ve dolayısıyla sizin için bir şeyler yapmak zorunda hissetmelidir. Başka bir deyişle bu kişi sizin tarafınızdan kayırılmış olur ve üstünlüğünüzü tanıır. Kamuoyu anketlerinde insanların hediye alan ya da veren kişi olduklarını net olarak söyleyebildikleri görülür. Bu farkın nedeni belirgin olmasa da toplumumuzun işleyişinde önemli bir rolü olan bir kayırmacılık biçimini oluşturmaktadır. Günümüz kayırmacılık yapısı Roma müşteri yapısına benziyor.

Oysa Doğu'da, sizden daha üst konumdaki birine bir hediye götürüyorsanız ondan bir şey bekliyorsunuz demektir. Örneğin, Tanrı'yla aranızın iyi olmasını istemek için papaza giderken ona bir tavuk götürürsünüz; sizi korusun ya da yalnızca size kötülük yapmasın diye derebeyine giderken hediyeler alırsınız.

Derebeylik sistemi kayırmacılık ilişkisini toplumun temel yapısına göre kurmuştu: Hükümdar tebaasına toprak verir, derebeyi de bağlılık üzerine yemin ederdi. Sadakatini dile getirmek için her sene, onun sayesinde toprak sahibi olduğunu simgeleyen bir parça toprakla hükümdarının ayağına giderdi. Savaş olduğu takdirde bütün tebaa silahlanıp hükümdarlarına eşlik etmek zorundaydı.

Politik etki altında bir ağa dönüşen kayırmacılık sistemi parlamenter sistemlerin politik işleyişinde de önemli bir mekanizmadır. Seçmen, adaya, seçildiğinde onu başkentte "temsil etmesi" için oy verir. Adayın politik ve ekonomik çıkarlarını korumasını ister, bakanlıklardaki işlerini halledilmeyi ve çeşitli devlet yardımlarından yararlanmayı düşünür. Karşılığında seçilen kişi, "seçmenlerine ve yakınlarına teşekkür etmek" için onlara avantajlar sağlamalıdır, gerekeni yapamazsa tekrar seçilememeye tehlikesiyle karşı karşıyadır. Birçok ülkede seçmenler iktidardaki adaylara oy verirler, çünkü muhalefetteki adaylar, yarar sağlayacak kadar iyi bir konumda değildir.

Bütün ülkelerde, politik militan, kanunlar tarafından öngörülememiş, çözülmesi zor durumlarda başvuru olan kişidir: Yetenekli bir çocuğa hak-

kı olmamasına rağmen burs sağlamak, birilerine yardım etmek, vb. Merton ABD'deki politik mekanizmanın ve "patron"un bu işlevlerini açıklamıştır.

Büyük organizasyonlarda da kayırmacılık büyük önem taşır ve bir noktada bürokrasinin katı işleyiş ilkelerini telafi eder. İşe alınmak için elbette bir diploma gereklidir ama sonuçta seçim genellikle kişisel ilişkiler ve etkilenmeler ağıının aracılığıyla yapılır: Şu bölümde işe alınmak için sayın X'le iyi geçinmek gerekir. Az gelişmiş ülkelerde işçi kendine iş bulan aracıya yüksek bir miktar para öder. Hiyerarşinin diğer ucunda, bir müdür iş değiştirdiğinde genellikle sadık iş arkadaşlarını, ordudaki kurmaylarını, başka bir deyişle, müdür kariyerinde ilerlesin diye kendilerini adayan emri altındaki kitleyi de beraberinde götürür. Onlar sayesinde gücünü korur: Birinin gücü, diğerlerinin kariyerleri karşılıklı alışveriş içindedir.

Kayırılanlar hakkında söylediklerimiz, bir önceki bölümde akrabalık üzerine söylediklerimizi hatırlatıyor: Her iki durumda da bireyleri kurumlar aracılığıyla birbirlerine bağlayan sosyal ilişki ağları söz konusudur. Köylüler kız bulmak için komşu köylere gidiyorlardı, böylece akrabalık köyler arasında bir sosyal ilişki ağı örüyordu. Ayrıca, göçlerin sebebi şehre daha önceden yerleşmiş bir akrabanın olmasıydı: Küçük yeğen, Paris'e "kömürücü" amcasına yardım etmeye gider, daha sonra kendi lokantasını ve kömür dükkânını açar ve büyüme ümidiyle ticarete başlar.

Ağ

Roller ve konumlar açısından analiz, toplumun uçsuz bucaksız bir organigram şeklinde algılanmasıyla açıklanıyor; iletişim analizi etki ağlarını öne çıkarıyordu. Aynı şekilde kayırılanlar ve akrabalar da birer ağıdır ve dolayısıyla bütün bir toplum, sıkı sıkıya ya da gevşek bağlarla birbirine girmiş sayısız sosyal ilişki ağı yoluyla incelenebilir. Bu ağlar birbirine bağlıdır ve bağlar arasındaki ilişki duruma göre kopabilir. Bu sosyometrik bir analizin toplumun bütününe aktarılmasıdır.

Politik militanlar ağ oluşturmak ve çekirdek gruplar kurmak, onları yavaşlatmak ve yönlendirmek konusunda uzmandırlar. Direnişçilerin ve Troçkist militanların geçmiş yıllarda en büyük ticari başarıyı elde eden yenilikçilerden olmaları buna bağlıdır. FNAC ve Club Med'in kurucuları gibi... İşçi, öğrenci ve hemşire hareketlerini düzenlemek için sendikaların yerini alanlar da onlardır. Ellili ve altmışlı yıllarda Fransa tarımının tamamen modernleştirilmesi, her konuda etkinlik düzenleyen (teknik formasyon stajları, oturumlar, büyük gösteriler ve toplantılar) bir militan ağ tarafından yönlendi-

rilen çok büyük bir gayriresmî hareket olan JAC* sayesinde gerçekleştirilmiştir. JAC, önemleri ve sonuçları açısından eşsiz bir pedagojik sistem geliştirmiş, halk eğitim kurumlarıyla hizmet vermiştir.

Göreceli olarak daha dar ağlarda bağlar daha güçlü olabilir (yakın akrabalar, dinî ya da devrimci militanlar gibi). Güçlü bağlar diğerlerine göre içlerine kapalıdırlar ve küçük gruplar yaratmaya yatkındırlar: Eğer A, B ile, B de C ile yakın ilişki içindeyse A ve C arasında bir ilişki olma ihtimali çok yüksektir. Tersine geniş ağlarda bağlar göreceli olarak daha zayıftır ama zayıflıklarından ve başka ağlara bağlı uzantılarından bir yarar elde etmeyi, güç kazanmayı başarmıştır. Akrabalık üzerine yapılan çalışma, evlilik stratejilerinin güçlü ve sınırlı bağlantılarla zenginlik ya da zayıf ilişkilerle güç amaçlı olabileceğini göstermişti.

Zayıf bağlar farklı insanları ve grupları sıkı bağlarla birbirine bağlar. Örneğin, iş bulmak için çok sayıda şirkette iş olanakları hakkında bilgi sağlayabilecek, sizi iş yerine önerebilecek geniş bir ilişki ağına sahip olmak önemlidir. Ekonomist için iş pazarı, sosyolog içinse iletişim örgüsü az ya da çok “parçalara ayrılmıştır”.

Dernek sayısının son yirmi senede artması (1901 kanunu) birçok dernekte genellikle faal olarak çalışan ve faal üyeleri olan geniş ağları canlı tutan yöneticiler arasındaki ilişkide bir karışıklık yarattı. Toplumsallaşma özellikle ağlar açısından incelenir. Üst sınıflarda zayıf bağlı geniş ağlar geniş halk kitlesinde var olandan daha yaygındır: Üst sınıflar birçok başka ilişkiye yol açabilecek insanla ilişki içindedirler. Oysa işçilerin ilişkileri, çalışma arkadaşları, komşuları ve yakın akrabalarıyla sınırlıdır. Derneklere katılım oranı, bunun iyi bir göstergesidir.

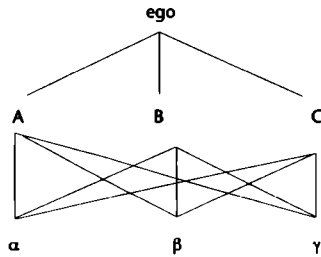
En son yapılan meslek (erkekler)	En az bir derneğe üyelik oranı
Öğretmenler	80,3
Öğretmen ve sosyal hizmet görevlileri	74,6
Kamu yöneticileri	75,4
Mühendis ve şirket yöneticileri	74,2
Serbest meslek	64,2
Diğer aracı meslekler	61,1
Çiftçi	61,3
Zanaatkâr, tüccar, küçük patron	59,8
Kamu çalışanları	52,6
Diğer	46,2
Nitelikli işçi	46,3
Niteliksiz işçi	38,1
Tarım işçisi	25,5

(*) Hristiyan Tarım Gençliği, (Jeunesse Agricole Chrétienne). 1929 yılında gençler ve din adamları tarafından kurulan bir tarım örgütü – ç.n.

Sosyal sermaye ve güven

İnsan sermayesi teorisi, iş pazarını inceleyen ekonomistler tarafından geliştirilmiştir. Bu teori, emeği, değeri birey tarafından eğitime yatırılan ve üretime çevrilen sermayeye göre belirlenen bir mala indirger. İş veren çalışanı verimliliğine göre işe alır ve çalışan pazardaki en iyi işi arar. Pazar, çalışanların mutlak bir hareket içinde olduğunu ve düşük maaşla çalışanların pazarına doğru yönelen girişimcilerin kusursuz bir bilgi ağına sahip olduklarını varsayar. Haiti pazarlarındaki müşteri kitleleri gibi ağların analizi, maaşlı çalışanların teorisinin öngördüğü gibi hareket halinde olmadıklarını, bilginin ağ boyunca dolaştığını gösterir. Bilgi değerli olduğu için gücün kaynağıdır, sonuç olarak bilgiye sahip olanlar onu kendilerine ve arkadaşlarına saklarlar. Hobbes bu anlamda “Arkadaşının olması gücünün olması demektir,” sözünü doğrulamakta haklıydı.

Bu konu üzerinde araştırmalar yürüten ilk kişi olan J. Coleman’a göre, bir bireyin sosyal sermayesi, kişisel ağına ve bu ağdaki bilgi aktarımına ulaşma şansına bağlıdır. Bu basit bir benzetme değildir, çünkü sosyal sermaye yeni yatırımlarla (yeni ilişkiler kurmak) büyüyebilir, ekonomik ve sembolik (prestij) sermaye ile değiş tokuş edilebilir, belli bir kültürel sermaye içerir. Sosyal sermayenin analizi bir bireyin sürdürdüğü ilişki sayısına indirgenemez. Gücü, yani, bireyin diğer ağlarla ilişkiye girmesini sağlayan aynı ağ üyelerinin sosyal sermayesini de incelemek gerekir. Güçlü bağlardan daha yararlı olabilecek çok sayıda zayıf bağları birbirleriyle ilişkilendiren ağların uzantısı gücü oluşturur. Buna karşılık sosyal sermayenin büyümesinin sebebi ağın düzensizliği değildir. Çünkü çok sayıda gereksiz bağ işi iki katına çıkarır, ama bilgi akışını çoğaltmaz. Başka bir deyişle, düzensiz bir ağ çok sayıda bağ içerdiği için güçlü görünebilir, ama bu güç onun zayıflığıdır. Aşağıdaki grafik bu durumu açıklamaktadır. Kişinin x, y ve z ile ilişkiye girmesi için B ile ilişkide olması yeterlidir. C ve A gereksiz ve yararsızdır.

Bir ağın yapısı yeni ilişkilerin eklendiği basit bir yapı gibi gözükabilir. Üçlü ilişkilerin analizi, üç kişinin güven, rekabet ve yargı ilişkisi kurabileceğini gösterir. Eğer iki kişi tartışıyorsa üçüncü kişi hakemlik yapar ve iki rakibi uzlaştırır. Eğer rekabetin egemen olduğu bir ilişki söz konusuysa üçlü zayıflığı güce çeviren bir koalisyon kurulabilir. A ve B zayıfsa C daha güçlü görünür, ama bu yapı A ve B arasında onları C'den daha güçlü kılacak bir birlikteliğe yol açar.

Tersine, zayıf olan üçüncü şahıs konumundaysa rekabette olan hatta çarpışan diğer ikisine karşı güçlenebilir. Bu durumda üçüncü kişi diğer ikisini yönlendirebilir. Üçlü bağların bu özelliği arkadaşlar arasındaki ilişkilerde olduğu gibi birbirini satın almak isteyen büyük şirketler arasındaki rekabette ve özellikle uluslararası ilişkilerde de bulunur. Lübnan ve eski Yugoslavya bunun en dramatik örneklerini yaşamıştır. Hırvatistan ve Bosna maalessel geç de olsa aralarında ittifak yapmayı kabul edince Sırbistan en zayıf taraf konumuna düşmüştür.

Bütün bu analizler sosyal ilişkilerde temel unsurlardan birinin güven olduğunu gösterir. Bazıları için demokrasinin ve kapitalizmin yapısında güven ilişkisinin çok önemli bir rolü vardır. Azınlık, çoğunluğun güç konumunu suistimal etmeyeceğinden, kurumsal kurallara ve hukuk devletine saygı duyacağından emindir, dolayısıyla çoğunluk tarafından yönetilmeyi kabul eder. Ekonomik ilişkilerde de güven gereklidir. Sözleşmeyi yapan taraflar doğru hizmet alacaklarından ve ücretlerinin ödeneceğinden emin olmak isterler. Böylece Batı Avrupa'da demokrasinin ve kapitalizmin doğuşuna bir açıklama getirmiş olabiliriz: Derebeylik, derebeyleri arasında oluşturuluyordu ve derebeyleri ile köylüler arasındaki sadık bağ güven üzerine kuruluydu. Bu hipotezi ilk defa 1939 yılında Marc Bloch geliştirmiştir.

Weber'e göre bürokrasi

Kişisel tipteki bu ilişkiler ilk bakışta Max Weber'in deyimiyle bürokratikleşmiş ve rasyonel endüstriyel toplumunun gelişimiyle çelişkili gibi görünebilir. Büyük organizasyonların, kamu kuruluşlarının ve özel işletmelerin hizmet, hediye ve etkileşim değiş tokuşu ağında nerede yer aldığı anlaşılmaz. Hatta bu tip kişisel ilişkilerin ekonomik büyüme yolundaki ülkelerin önünde önemli bir engel olduğu bile söylenir. Jack Goody, Hindistan'da ekonomik gelişmeyle ilgili çalışmasında akrabalık ilişkilerinin şirketler arasındaki ilişkileri örmeye yaradığını göstermiştir.

Weber, bürokrasinin teorik şemasını geliştiren ilk kişidir. Bu şema, bü-

rokrasinin yasal-akılcı tipine uygun bir organizasyon şeklindedir. Bürokrasi bazı özelliklerle tanımlanır:

1. Özel mülkiyet ve organizasyonun mülkiyeti arasındaki kesin ayrım. Fouquet kendi kişisel kasasıyla kralınki arasında bir fark gözetmiyordu. Bugün büyük bir şirketin yöneticisi nadiren şirketin sahibidir. Eğer sahibiyse “kendi” şirketi ve aileden gelen serveti arasında net bir ayrım yapar.

2. Birey kendi görevinin sahibi değildir, görevini oğluna aktaramaz. Kuşkusuz bugün bile bir subay bir şekilde rütbesinin sahibidir, noter yazıhanesini satın alır, ama bu hem hukuki bir kurgudur hem de çağa uymayan bir istisnadır. Görev mülkiyete bağlı olarak elde edilmez.

3. Bürokrasi kurallara göre işler ve ilke olarak kişisel anlamlar içermez. Olumsuz anlamda “bürokratik” bir yapı kördür ve bazı istisnalar dışında özel durumları anlamayı reddeder. Kamu kuruluşları ve büyük özel şirketler kurallar koyup gözlemlerler.

4. Görevler yetkilerine ve çalışma alanlarına göre tüm detaylarıyla tanımlanmıştır. İş tanımı, bürokrasinin işleyişinde en önemli araçlardan biridir.

5. Görevlerin özellikleri ve bu görevi yerine getiren kişinin yetenekleri iş tanımıyla örtüşmelidir. İlke olarak her görev bu görevi yerine getirmek üzere yetiştirilmiş kişilere verilmelidir. Kişinin seçimi de, diploma gibi, bürokratik yapıya uygun kişisel olmayan kriterlere göre yapılır.

6. Bürokratik bir organizasyon bir hiyerarşi kurar: Herkes ast ve üst görevlere sahip bir göreve yerleştirilmiştir.

7. Bürokrasi, memurları, yani tam zamanlı çalışan ve organizasyondaki hiyerarşiye bağlı kişisel kariyerini izleyen uzmanları çalıştırır.

Gelişmiş endüstri toplumları, Weber ilkelerine bağlı, çok büyük, hatta bazen dev boyutlu çeşitli organizasyonların gelişmesine neden olmuştur. Kamu kuruluşları ve kapitalist ülkelerdeki büyük ulusal ve çokuluslu şirketler, sosyalist ülkelerdeki ekonomik yaşamın devletleştirilmiş ve sosyalist kurumları gibi incelenebilir.

F.W. Taylor yüzyılın başında, atölyelerde bilimsel kurallara göre çalışan işçilerle ilgili çalışmasını işletmelerin bilimsel yönetimi (taylorizm diye de adlandırılan OST*) adı altında özetlemiştir. Taylor’a göre uygulayıcının görevleri en basit unsurlara ayrılmalıdır. Bu da görevlerin mümkün olduğunca “rasyonel” ve ekonomik parçalar halinde yeniden düzenlenmesini sağlar: Uygulayıcıya dayatılması gereken bu görevler en iyi şekilde (*the one*

(*) Organisation Scientifique du Travail – ç.n.

best way) yerine getirilmelidir. Aynı şekilde atölye içindeki farklı işler akla uygun olarak en iyi şekilde düzenlenmelidir. Bir işin yalnızca tek bir organizasyonu olabileceğine dair bu bilimsel inanç, yarım yüzyıla yakın bir süre boyunca egemen olarak varlığını sürdürdü. İnsana ve motivasyonlarına (ister işçi, ister patron olsun mali değişkenlerle çalkalanan *homo economicus*) dair salt ekonomik bakış açısıyla ve özellikle de katı bir hiyerarşi anlayışıyla ikiye katlandı: Yöntemleri belirleyen ofis “en iyi yolu” belirliyor ve bu yolu ustalarının otoritesi altındaki işçilere dayatıyordu. Taylor’un işçilere söylediği söz her şeyi özetler: “Düşünmek için burada değilsiniz, onun için para alan başkaları var.” Dolayısıyla ortaya çıkacak organigram da en iyisidir ve ordudaki gibi tereddütsüz ve şikâyetsiz uygulanmalı ve saygı gösterilmelidir.

Otuzlu yıllardaki sosyolojik anketler (özellikle de Western Electric’te, 2. bölümde yürütülen anketler) fabrikaların organizasyonundaki bu mekanik ve askerî imgenin biraz yalın bir imge olduğunu, özellikle de işçilerin “moral”inin verim üzerinde belirleyici bir rolü olduğunu gösterir. Bu “buluş” taylorizme karşı bir tepki olarak “insani ilişkiler” denilen harekete yol açmıştır. Atölye sosyal bir gruptur, şirket sosyal bir sistemdir ve bu şekilde incelenmeleri gerekir. Şirket ne kadar büyükse “insani problemler” o kadar önemlidir. Duygusal ortam, katılım duygusu, bireyler ve gruplar arasındaki iletişim psikososyologlar tarafından incelenmiştir. Patronlar en iyi “halkla ilişkiler” görevlilerini, organizasyonların işleyişindeki bütün problemlerin çözülmesine yarayacakları ümidiyle işe alırlar. Yönetim biçimi ve otorite yetkisini kullanma kapasitesi en önemli özelliklerdir.

Georges Friedmann, ABD’de yapılan endüstriyel sosyoloji çalışmalarının sınırlarını göstermiş, fabrikada, büroda işin daha sosyolojik bir şekilde algılanmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Çalışma sosyolojisi Fransa’da, onun etkisiyle bir yandan teknik gelişmeler ve iş organizasyonu şekilleri arasındaki ilişkiyle, bir yandan da organizasyon içindeki grup ve kategoriler arasındaki ilişkilerle ilgilenmiştir. Renault fabrikalarında yapılan bir ankette, Alain Touraine, üç teknolojik aşamayı ve bu aşamaların iş gücünün görev organizasyonuna ve sendika baskısına uygun biçimlerini ortaya koymuştur.

Organizasyon teorisi

Michel Crozier ve ekibi bir organizasyon ve strateji analizi metodu önerirler. Büyük bir organizasyon tamamen Weberci ilkelere bağlı kalarak çok farklı

biçimlerde tasarlanabilir. Basitleştirmek için iki farklı biçimi karşılaştıralım: organik ve mekanik tipte organizasyon. Mekanik organizasyonun özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

– Çalışanların görevlerini detaylı bir şekilde tanımlayan eksiksiz ve kesin bir organigram.

– Son derece sıradan görevler yerine getiren çalışanlar arasında (hem yatay hem dikey anlamda) çok zayıf bir iletişim.

– Güç, iş rutininin çözemeyeceği bütün problemlerin ulaştırıldığı hiyerarşinin tepesinde merkezleştirilir.

Fransız devlet daireleri ve büyük şirketler mekanik organizasyonun en iyi örnekleridir. Diploma da aynı şekilde, üyeleri hiyerarşinin diplomaya göre belirli basamaklarına konumlanmış kastları (sınıfları) belirler, üyelerin basamaklarda yükselmesi zordur: Bir mühendis *polytechnicien** değilse “sınıf”a ait değildir ve yöneticiliğe yükselemez. Ayrıca, Crozier’ye göre, Fransa’da sosyal ilişkileri belirleyen “karşı karşıya kalma korkusu” nedeniyle, aynı sınıfa ait, farklı hizmetlerde ya da basamaklarda bulunan, yaşlı ya da genç herkes aralarında kolaylıkla arkadaşça konuşabilirken, hiyerarşik bir organizasyonun çalışanları ilişki kurmakta zorluk çekerler. Zaten farklı sınıflara ait insanlar iyice rutinleştirilmiş hiyerarşik ilişkilerin dışında birbirleriyle ilişkiye geçmezler.

Buna karşılık organik organizasyonun yapısı tamamen farklıdır:

– Organigram açık ve kesin değildir. Yapılacak işten daha çok sayıda görev vardır ve her çalışan kişiliğine ve yeteneklerine göre kendi rolünü kısmen belirleyebilir. Bunun sonucunda değiştirilebilir, esnek bir organigram ortaya çıkar.

– Karmaşık ve iyi tanımlanmamış görevleri yerine getiren çalışanlar arasındaki iletişim geliştirilmelidir; hiyerarşi kendini pek göstermemelidir.

– Karar alma yetkisi geniş bir alana yayılmıştır: Patron karar vermek ve yönetmek yerine her basamakta müdahale eder. Heteronom kişiliklerin (Riesman’ın sözlüğünde) bu ilişki tipine daha uygun olduğu görülür.

Bu tip bir organizasyon değiştirmekte olan bir topluma, bir teknolojiye ve çalkantılı bir pazara daha kolay uygulanabilir. “Amaca yönelik yönetim” ve “organizasyonların gelişim” hareketi, şirketleri ve kuruluşları yeniden yapılandırmak için bu organizasyon tipini model olarak sunar. Modelin yapısı piramit yerine “bal peteği yapısı” olarak adlandırılmıştır. Buna rağmen mekanik tipteki organizasyonlar değiştirmekte olan bir ortamda işleyiş şekilleri-

(*) École polytechnique, Fransa’da yüksek rütbeli subay ve mühendisler yetiştiren saygın askeri akademi. *Polytechnicien* bu okuldan mezun olanlara verilen ad – ç.n.

ni çok iyi koruyabilir, hatta güçlendirebilirler. Bu yapı, başka işlevleri yerine getirmek için özel hukuka dayanan dernekler kuran, çalışmalarında çeşitli ofislerden, incelemelerden ve organizasyonlardan yararlanan bazı Fransız kuruluşlarının, özel şirketler gibi algılanmasına neden olmuştur.

Aktörlerin stratejileri

En “mekanik”, en katı ve en baskıcı organizasyonlarda bile bireyin bir hareket sahası, bazı hırsları ve kişisel hareketleri vardır. Aynı zamanda kendi değerleri olan bir grubun parçasıdır. Birey, organizasyon normlarına ve gerekliliklerine uymak için organizasyonla oynayabilir. En iyi şekilde düzenlenmiş atölyelerde çalışan işçiler bile, bilimsel yönetim büroları (OST) tarafından kanun olarak yayımlanmış ve çalıştıkları takdirde gerçekleştirebilecekleri üretim normlarının aşağısında normlar belirleyerek “yavaşlatma” yapabilirler. Normları yıkan kişi, grup tarafından hemen engellenir: Bir birey ya da grubun, organizasyona olan katılımıyla ilgili pazarlık yapması mümkündür. Bir hiyerarşide bir üst, astlarının bağılıklarını korumak için her zaman doğru bir işbirliğini sağlamak zorundadır. Çünkü astları işlerini hızlı ve sadık bir şekilde yerine getirmeyerek ya da bilgi akışını engelleyerek işini zorlaştırabilirler. Bilgi saklama ve uygulamadaki belirsizlik, sabotaj kadar olmasa da, bir organizasyonun işleyişine engel oluşturabilir.

Akılcı hukuki organizasyon ilkelerinin sosyal yaşamın bütün alanlarına yayılmasının müşteri kitlesi ilişkilerinde bir gerilemeye neden olması gerekirdi. Ama Max Weber aslında, bürokrasi gelişirse bireyin bütün inisiyatifinin ve özerkliğinin ortadan kalkacağından şüphe ediyordu. Oysa bürokrasi görünüşte, müşteriyle kişisel ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır ve ayrıca, kitle toplumunun işleyişi çok sayıda canlı basit grubun üzerine kuruludur.

Max Weber, bürokratik işleyişte gittikçe önem kazanan birçok unsura değinmiştir. Bir organizasyonun içinde farklı uzmanlıklar, her biri kendi değerlerine ve normlarına sahip birer mesleğe dönüşmektedir: Mühendisler “yönetici”lerle karıştırılmak istemezler; hukukçular mesafelerini korur. İlk endüstriyel yaşamda iş, şirketlerin genel çerçevesine uygun, Ortaçağ’dan beri kurumsallaşmakta olan mesleklerle göre düzenlenmişti. 19. yüzyılda büyük şirketler mesleklerin yerini aldı. Bugün, yöntemlerin giderek artan karmaşıklığı, farklı mesleklerden birçok uzmanı aynı “proje” için işbirliği yapmaya itiyor. Her birey kendi profesyonel yetkinliğine ve iş arkadaşlarının oluşturduğu gruba göre düşünüyor. Farklı uzmanlıkların sürekli

olarak “profesyonelleştirilmesi”, organizasyonun tamamen işlevsel kurallarına uygun düşer. Kapitalizm küçük şirketleri öldürdü, post-Fordizm meslekleri güçlendiriyor.

Aynı şekilde “özel bir sınıf anlayışı geliştiren ve kendi edindikleri hakları koruyan hizmetler ve sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu meslek ve gövdelere kendi müşteri kitleleri ve baskı grupları eklenir. Bu grupların her birinin, bireylerin her biri gibi, kariyer, güç ve korunma hedefine uygun kişisel ve kolektif stratejisi vardır.

Michel Crozier “stratejik analiz”in ilkelerini şu şekilde özetler:

– Belirgin bir organizasyonel konum kendi aktörünü asla tamamen zorlamaz. Aktör her zaman bir uzlaşma ve *hareket sahasına* sahiptir.

– Bu hareket sahası organizasyonunun bütünü için olduğu kadar iş ortakları için de *belirsizlik kaynağıdır*. Çünkü aktörün davranışlarını kısmen belirsizleştirir, nasıl davranacağı tahmin edilemez olur.

– Bu hareket sahası sayesinde her aktör *diğerleri üzerinde bir güç* elde eder. Belirsizlik devam ettiği sürece bu güç artar, belirsizlik stratejik düzeni önemli ölçüde etkiler.

– Bu üç ilkeden çıkan sonuca göre, her aktör diğer aktörleri engellemek/zorlamak ve onların zorlamalarından kaçmak için çabalar. Bu ilkeler organizasyona çok daha karmaşık bir görüntü verir.

Bu strateji dizisi, bürokratik işleyiş tamamen öngörülebildiğinde ya da diğerlerinin hareketlerini kontrol etmek için tahmin edilebilirliğin devreye sokulduğu durumlarda daha da önem kazanır. Böylece bir organizasyonda birey kariyer yapabilir ya da bir grup, organizasyonla ve diğer birey veya gruplarla oynayarak gücünü garanti altına alabilir. Eğer bir ast, üstünün tepkilerini tam olarak tahmin edebiliyorsa, üstündeki çalışana isteğini yaptırtmak için uygun uyarıcılar kullanabilir; bu durumda yöneten asttır. Karşılıklı olarak gücünü güvence altına almanın bir yolu belirsiz tavırlar takınmaktır: Kararları önceden tahmin edilemeyen bir lider yönlendirilemez ve böylece karar yetkisini korur. Ayrıca, yetenek de belirsizliği artırır, çünkü bir kişinin tepkilerini tahmin etmek için onun kadar yetenekli olmak gerekir. Uzmanlar bu yüzden güçlerini ve hareket özgürlüklerini güvence altına almak için kendilerine yeteneklerinden bir kale inşa etme eğilimindedirler.

Michel Crozier tarafından incelenen kusurlu bürokratik çember, bir organizasyonun göbeğindeki strateji dizisi içinde var olur. Her birey ve grup, organizasyon ve diğerleri tarafından tamamen sistemleştirilmiş ve tahmin edilebilir kurallara göre muamele görmek ister: Kimse işini ve kariyerini kontrol edemesin diye, kariyeri konusunda tam bir güvenceye sahip olmak

ve içinde hangi kuralların uygulandığını bilmek ve bu şekilde tam bir özerklik ve özgürlük elde etmek ister. Kendi yönetmelikliğini ve ayrıcalıklarını bilen bir öğretmen, görevini zamanında yerine getiriyorsa müdürüne verecek hesabı yoktur; teoride kimse öğretmenliğinin niteliğine göre yargılanmaz. Yoksa bir lise bu şekilde, eğitim kurumu olmaktan çıkıp öğretmen çalıştıran bir kuruluşa dönüşebilir. Fransa'daki yüksek devlet memurlarının yabancı gözlemcileri çok şaşırtan bağımsızlığının sırrı budur.

Kariyer yapmak isteyen kişilerin patronun gücünü ve patronun da müşterilerinin yetkilerini ve sadakatini sürekli olarak değerlendirmesi üzerine kurulu kayırmacılık ilişkileri, organizasyonun hastalığı olan bürokratik çember için kesinlikle olağanüstü bir panzehirdir. Böylece sosyolojik analizin, basit genellemelerden kaçınmaya yaradığı görülür. Sosyolojik analiz, politik geleneklerin çürümüşlüğüne ve yönetimlerin yavaşlığını, her ikisinin birbirine bağlı olduğunun ve bir toplumun ne kadar "rasyonalize" olursa kayırmacılık ilişkilerinin de o kadar gerekli olacağının farkına varmadan reddeder.

KAYNAKÇA

Alışveriş hakkında temel metin Mauss'un *l'Essai sur le don'u*, onu da Kula'nın çalışmasıyla tamamlayacağız.

Malinowski, B., *Les Argonautes du Pacifique occidental*, Paris, Gallimard, 1963, s. 608.

Mauss, M., *Sociologie et anthropologie*, Paris, PUF, 1950, s. 389.

Organizasyonların sosyolojisi son yıllarda hayli hızlı gelişti:

Bernoux, P., *Sociologie des organisations*, Paris, Seuil, 1985.

Friedberg, E., *Le pouvoir et la règle: dynamiques de l'action organisée*, Paris, Seuil, 1997.

Geleneksel toplumlarda ve çağdaş Fransız toplumunda kayırmacılık üzerine:

Bloch, M., *La Société féodale*, Paris, Albin Michel, 1994, 1. baskı, 1939.

Grémion, P., *Le Pouvoir périphérique*, Paris, Seuil, 1976, s. 478 (ikinci kısım: le système politico-administratif local, s. 154-344).

Toplumsal ağlar ve kapital üzerine:

Degenne ve Forsé, *Les Réseaux sociaux*, Paris, Colin, 1994.

Meslekler üzerine:

Dubar, C., ve Pripier, P., *Sociologie des professions*, Paris, Colin, 1998.

Eşitsizlikler, Sınıflar ve Sosyal Katmanlaşma

Eşitlikçi ideoloji ve sosyal eşitsizlikler

Geniş çaplı bilimsel tartışmalara konu olmuş bir şeyi birkaç sayfada anlatmak elbette mümkün değildir. Biz burada problemi ortaya koymayı deneyeceğiz, bunu yaparken de önermelerimiz doğrulanabilsin ve bunun için gerekli araçlar belirlensin diye günümüz kavramlarından yola çıkacağız.

Herkes tarafından kabul edilen ilk saptama şudur: Bütün toplumlarda, hatta hayvan topluluklarında bile üyeler arasında belli bir eşitsizlik söz konusudur. Daha açık anlatmak gerekirse toplumlarda çeşitli roller vardır ve rollerin getirdiği avantajlar arasında da bazı farklar söz konusudur. Bazı roller yönetir, bazıları yönetilir. Şirket yöneticileri, yönetici kadrosu ve ücretli rollerinin yanı sıra, bu rollerin gelirleri arasında da fark vardır: Bir doktorla belediye görevlisi aynı gelire sahip değildir; bir yönetici bir daktilograftan fazla maaş alır. Diğer yandan bazı roller diğerlerine göre daha saygındır. Elbette işe yaramayan bir rol yoktur, ama örneğin çöpcülük toplumumuzda pek saygın bir iş değildir. Buna karşılık bakanlık, saygınlığa sahiptir. Otorite, gelir ve saygınlık, eşitsizlikleri doğuran üç ana kıstastır.

Bu eşitsizlikler farklı şekillerde yorumlanabilir. Örneğin, güç ya da uygulanan otorite arasındaki fark, organizasyonun işleyiş şekline ve işbölümüne göre ifade edilebilir: Bir organizasyonda hem karar veren hem de kararları uygulayan insanların bulunması şarttır. Bu önerme bir sonuç çıkartılamayacak kadar belirsiz olsa da tartışmaya açık değildir: Aynı görevlere sahip in-

sanlar arasında basit bir işbirliğinin bulunmadığı ya da kimsenin aynı işi yapmadığı bir grupta her zaman, otorite ve uygulama görevleri var olacaktır. Sonuç olarak güç eşitsizliklerinin iş bölümüne bağlı olduğu söylenebilir.

Diğer yandan bazı gelir farklılıkları da aynı şekilde yorumlanabilir: Yönetici kadrosunun basit işçilerden daha iyi bir maaş alması adildir – şimdilik bunun ne anlama geldiğini, uygulanan adaletin kriterlerinin neler olduğunu sorgulamayacağız. Kişi, yönetici kadrosunda olmak için daha uzun süre eğitim görmüştür ya da görevi daha zordur ya da yüksek ücret almadan yönetici kadrosunda çalışmaz. Ekonomistler “insan sermayesi” teorisinde bu iddiayı geliştirmişlerdir.

Saygınlık açısından eşitsizliğin bütün bunların basit bir sonucu olduğu söylenebilir: Doktor çöpçüden daha çok hizmet sunar. Bu mantığa kesin bir şekil vermek zordur, çünkü bir işlev kaçınılmaz olduğu andan itibaren diğer işlevlerle karşılaştırılması güçleşir. Aslında saygınlık eşitsizliği birçok durumda çok nadir bulunan bir şeye, yani daha önce bahsedilen ekonomik kriterle benzer bir kritere dayanır. Ama gelirin ve saygınlığın her zaman birbirine bağlı olmadığını belirtmek gerekir: Çok saygın olmasına rağmen bazı roller göreceli olarak az bir maaş alır ya da tam tersi. Basitleştirmek gerekirse rol ve saygınlık ilişkisi yararlılık, toplumun işleyişi ya da duruma uygun hak dağıtımına göre yorumlanabilir. Kısaca rollerin farklılaşması organizasyonun gereksinimlerine göre açıklanabilir.

Hristiyanlık bütün insanların Tanrı'nın karşısında eşit olduğunu ileri sürmüştü, ama bu, insanların bu dünyada eşit olduğu anlamına gelmiyordu, hatta tam tersine, öbür dünyadaki eşitlik yeryüzündeki eşitsizliği telafi ediyordu. Toplumun hızla laikleşmesi bütün insanların hukuk önünde eşit olduğunu belirten İnsan Hakları Beyannamesi ile sonuçlandı. Eşitlikçi bir ideoloji ile fiili hiyerarşi arasındaki bu çelişki, sınıf farkının temelinde yatan sebeptir: Eğer eşitsizlik yasalsa, sınıflar var olamaz, onun yerine kölelik, serflik, kastlar, devletler ve düzenler vardır. Proust'un şaka yoluyla söylediği gibi, “Guermantesli kadınlar zekâyı her şeyden önemli bulduklarını söylerken erkeklerin eşitliğine halel getirdiklerini kabul etmiyorlardı. Oysa, tam tersini söyleyip zengin bir dükle evlenmiş olsalar da sonuç aynı olacaktı.”

Batı toplumu, Hristiyanlıktan kaynaklanan eşitlik ilkesi ve ekonominin işleyişinden kaynaklanan eşitsizlikler ve toplumun hiyerarşik yapısı arasındaki çelişkiyle karakterize edilir. Bu çelişki eşitsizlik üzerine kurulu toplumlarda, örneğin Hindistan'da bulunmaz. Louis Dumont bu konuda *Homo hierarchicus*'la *Homo aequalis*'i karşılaştırmıştır.

Kölelik ve kulluk kavramları, iki insan kategorisinin ortaya çıkmasına ne-

den olmuştur: Özgür olanlar ve olmayanlar. Ve özgür insanlara ait olanlar. Köle, onun üzerindeki bütün haklara sahip olan efendisinin malıdır. Kul, efendisine ya da terk edemeyeceği toprağına bağlıdır, yine de bazı hukuki hakları vardır, örneğin satılamaz. Bazı toplumlarda borçlu alacaklısına ya da “patron”una rehin olarak kendisini gösterebilir, bu da köleliğe benzer bir yapıdır. Eğer kolektif bir durum söz konusuysa yeni bir kulluk sisteminin doğduğu görülür. 18. ve 19. yüzyılda Balkanlarda ve bugün üçüncü dünya ülkelerindeki bazı tarım toplumlarında olduğu gibi.

Kastlar, herkes tarafından bilinen ve kabul edilen bir görev, saygınlık ya da “temizlik” düzenine göre titizlikle sınırlandırılmış ve hiyerarşikleşmiş sosyal gruplardır. Her birey bir kasta doğar ve o kastın içinde kalır, bu kastın içinde evlenmelidir; sonuçta, herkes hangi kasta ait olduğunu bilir. Kast sistemi dinî esaslar üzerine kuruludur. Örneğin Hindistan’da bazı görevler kutsal, bazıları kirli kabul edilir. Mesleği, diğer kastlardakilere benzemeyen özel hakları ve sahip olunacak gücün derecesini kastlar belirler. Ruanda’da Tutsi ve Hutu adlı kastların arasında belli zamanlarda kanlı bir savaşa dönüşen karışık bir ilişki vardır. Buna rağmen müşteri ilişkileri Hutu tarımcılarıyla, Tutsi hayvan yetiştiricileri ve gücü elinde tutan efendiler arasında kişisel bir bağ kurulmasına izin verir. Ortaçağ ve Fransız Devrimi arasındaki dönemde [*Ancien Régime*] üçlü devletin her birinin hukukları birbirinden farklıydı. Her birinin yerine getirmesi gereken bazı işlevler vardı ve diğer işlevler yasaklanmıştı. Örneğin bir soylu bazı ekonomik etkinliklere katıldığı zaman yasalara karşı gelmiş oluyordu. Aynı şekilde din adamları, örneğin vergi konusunda bazı ayrıcalıklara ve ayrıca başka haklara sahiptiler. Din adamları evlenmediği için teorik olarak işlevlerinin kalıtsal bir özelliği yoktu. Ama o dönemde tanım bir sosyal grubun ayrıcalıklarına, otoritesine ve sınırlarına göre yapılıyordu. Geriye kalanlar, soylu ya da din adamı olmayan herkes üçüncü kısma aitti. Üç sınıfın her biri hukuki olarak tanımlanmıştı: Hukuki bir varlıkları bulunuyordu.

Toplumun gruplara ayrılmasının hukuki bir dayanağı yoksa sınıflar doğar. 19. yüzyılda sosyalistlerle, daha genel anlamda, “halk”ın çıkarlarını korumak isteyen insanları, 1789 yılından beri Fransa’da sosyal sınıf bulunmadığına inanan hukukçuları karşı karşıya getiren büyük tartışma ünlüdür. Eğer anayasada bütün insanların hukuk karşısında eşit doğduğu ve eşit kalacağı yazılıysa, bir soyluya ve bir burjuvaya verilen haklar arasında fark gözetilemez. Bireysel kapasitelere bağlı farklılıklardan başka farklılık yoktur. Buna, yine de eşit haklara sahip olmayan grupların olduğu yanıtı verilir, çünkü bir işçi çocuğu ile bir burjuva çocuğunun kaderleri birbirinden çok fark-

lıdır. İnsan Hakları Beyannamesi'ne göre eşitlik ve yurttaşlar arasındaki sosyal ve ekonomik eşitsizlik kapitalist toplumların dinamiğini oluşturan çelişkili iki ilkedir.

Bir "sınıf", kelimenin mantıksal anlamıyla, bazı özellikleri olan bir insan kategorisidir: Örneğin bütün "kırmızı" sebzeler aynı kategori altında sınıflandırılabilirler (havuç, domates, turp, vb.). Aynı şekilde ayda elli bin frankın üstünde geliri olan insanlar kategorisi, tüccarları, bakanlık yöneticilerini, büyük arazi sahiplerini ve üst düzey şirket yöneticilerini yan yana getirebilen başka bir kategori oluşturur. Bu kategori basit bir gelir sınıfını tanımlar ve kategoriye oluşturan insanlar, gerçek bir sosyal grup oluşturacak ortak bir fikre ya da harekete sahip değildirler: Bu sadece istatistiksel bir kategoridir. Başka bir deyişle, sosyal sınıfların ortaya çıkması için, ortak çıkarları olan ve bu çıkarları savunmak için örgütlenen ya da en azından bu çıkarlar için aynı şekilde hareket eden ya da sadece ortak tepkilerin gösterilmesi için yeterli benzerliğe sahip olan sosyal grupların bir araya gelmesi; bu birlikteliğin birliğini bir şekilde göstermesi, bir hareket birimi olması gerekir.

Marksist sınıf teorisi

Marx'ın, bitirmeden öldüğü için hiçbir zaman yazmadığı varsayılan *Kapital*'in bir bölümünde sınıfların "kesin" tanımı yer alıyor olmalıdır. Oysa diğer yazılarında da maalesef birbiriyle tutarlı olmayan şekillerde sosyal sınıflardan bol bol bahseder. Bu metinler birbirleriyle karşılaştırılabilir; kelimesi kelimesine bakıldığında birbirinden çok farklı tanımlar olduğu görülür. Marx'ın düşüncelerinde tutarlılık bulmak için uğraşılabilir, ama ortaya çıkacak olan yorum eleştiriye ve tartışmaya açık olacaktır.

İlk incelemede işçi sınıfı profesyonel bir grup olarak tanımlanmış gibi gözükür: Endüstride elleriyle çalışan insanlar işçidir. Bu grup bir meslek olarak değilse de meslekler grubu olarak tanımlanır. Marx'a göre sınıf mesleklerle göre belirlenmez ve sınıf problemini mesleki bir probleme indirgemeye çalışmak büyük bir hatadır. Sınıflar mesleklerle göre tanımlanmak istenirse, mesleklerin aralarında çatışma olduğu görülür ve sınıf diye adlandırdığımız bu geniş grupla ilgili hiçbir fikir edinemeyiz. Aynı şekilde işçi sınıfı düşünüldüğünde önce belli bir gelir seviyesi akla gelir; bu sınıfı diğer sınıflardan ayıran şeyin, bu sınıfın gelirinin diğerlerine göre düşüklüğü olduğu farz edilir. Burada da Marx sınıflar arasındaki farkı yaratanın "cüzdandaki kaba-rıklık" olmadığını söyler.

Peki öyleyse bir sınıfı belirleyen nedir? İnsanların bir gruba ait olma bilinçleri midir? Bir sosyal sınıfa ait olduğunu hissetme olgusu mudur? Marx'ın cevabı açıktır; sosyal sınıfı tanımlayan bilinç değildir: "Söz konusu olan, şu ya da bu emekçinin ya da bütün emekçilerin geçici olarak ne amaçladıklarını bilmek değil, bir emekçinin ne olduğunu ve varlığına uygun olarak tarihsel açıdan ne yapması gerektiğini bilmektir. Amacı ve dolayısıyla tarihsel hareketi, günümüz burjuva toplumunun bütün organizasyonlarında olduğu gibi, kendine özgü varlığı içinde somut ve bozulmaz bir şekilde çizilmiştir. İngiliz ve Fransız emekçilerinin büyük bir kısmının tarihsel görevlerinin bilincine çoktan varmış oldukları ve bu bilinci bütün açıklığıyla ortaya çıkarmak için çaba sarf edip durduklarını kanıtlamak gereksiz gözüküyor." Bu metin ilk bakışta çelişkilidir: "Esas önemli olan insanların ne düşündükleri değil, ne olduklarıdır ve ne olduklarının en iyi kanıtı da ne düşündükleridir," diye başlar. Çelişki ortada: İnsanların konumunu belirleyen ne düşündükleri değildir, ne düşündüklerini yavaş yavaş belirleyecek olan konumlarıdır ve sınıf bilinci, kapitalizm tarafından kendi dışında tanımlanmış olan bir sınıf durumuna bağlıdır.

Peki kaç tane sınıf vardır? Bu Marx tarafından yanıtlanmamış birçok sorudan biridir. Özellikle 1848 Devrimi, III. Napoléon'un yaptığı hükümet darbesi ve Alman toplumu ile ilgili analizlerinde birçok sınıftan bahseder. Louis-Philippe'in yönetiminde, sınıfları yalnızca burjuvazi, işçi ve köylü diye ayırmakla kalmaz, burjuvaziyi de kendi arasında tüccar burjuvazi, iktisadi burjuvazi, vb. gibi sınıflara ayırır. Bu kitapta yedi ya da sekiz grubu "sınıf" diye adlandırır. Marx diğer metinlerinde, işçi sınıfı ve burjuva sınıfı olmak üzere yalnız iki sınıf olduğunu söyler. Marx'ın birçok sosyal sınıf olduğunu tespit ettiği ve sosyal sınıfları farklı kriterlere göre tanımladığı kesindir. Köylülerle şehirde yaşayan insanları, burjuvalarla işçileri ya da tüccar burjuvaziyle iktisadi burjuvaziyi aynı kriterlere göre tanımlamaz.

O halde tanımlamalar yapan tarihçi bir Marx'ın ve ayrıca sınıf karşıtlıklarını basitleştirmeye ve iki büyük grubun karşıtlığına indirgemeye uğraşan kuramcı bir Marx'ın varlığından söz edilebilir. Bu çelişkileri saptamak yarsızdır, buna karşılık teorisinin farklı yanlarını göstermek bizi, sorunu ana noktasından ele almaya ve Marx için sınıfın tanımının ne olduğunu anlamaya zorlar: üretim sürecinde bir yer. Bu tanımın önemi, bir sınıfı tanımlayanın ne olduğunu açıkça göstermesidir: diğer sınıflarla ilişkisi. Sadece ortak bir konumdaki profesyonel grupların değil, ayrıca "sınıf"ların da olmasının nedeni, işçilerin başka bir sosyal sınıf, yani burjuvazi tarafından sömürülüyor olmalarıdır. Böylece sınıf tanımının 'sınıf mücadelesinden ayrıl-

maz olduğu sonucuna varılabilir. Biraz daha zorlayarak sınıf tanımı, ‘sınıfların mücadele içinde olması’ biçiminde özetlenebilir.

Marksist ekonomiyi kısaca şöyle anlatabiliriz: Marx’a göre ücretli çalışanlar artı-değer üretirler (yaptıkları işin pratik değeri ve pazar değeri arasındaki fark); burjuva sınıfını belirleyen, bu artı-değeri kendine mal etmesi ve işçi sınıfını belirleyen ise sömürü, yani başka bir sınıfa artı-değer sağlamalarıdır. Üretim araçlarına sahip olan, artı-değeri de kendine mal eder. Başka bir deyişle iki sınıf arasındaki karşıtlık, malı mülkü olmayan ve kendi çalışma gücünden başka bir şey satamayanlarla, mal sahibi olan ve bu ekonomik sistem tarafından üretilen artı-değeri kendine mal edenler arasındadır.

İlk nokta budur; aynı derecede önemli olan ikinci nokta ise bu ilişkinin kalıcı olmaması ve bir dinamik içermesidir. Ekonomik sistem dönüşür, kapitalistlerin tarafında bir sermaye birikimi, diğer tarafta da proleterleşme gerçekleşir: Bu nokta, “sürekli yoksullaşma” ile ilgili ünlü tartışmanın ana konusu olmuştur. İki grup arasında gittikçe büyüyen fark hiçbir şekilde dengelenemez. Hem sermayede hem de emek gücünde bir yığılma olur ve sömürülen büyük çoğunluğa karşı, sömüren azınlık ortaya çıkar. Sonuç olarak sınıf mücadelesi, devrim ve sınıflar, sistemin kendisini dönüştürecek ortadan kalkacağı zamana kadar önemini koruyacaktır.

Marx’a göre sınıf, biraz önce bahsettiğimiz eşitsizliklerle ilgili farklı özelliklerin toplandığı kapsamlı bir kavramdır. Yaşam biçimleri sınıfların davranışları olarak açıklanabilir. Fikirler de sınıf olgusuna bağlıdır: Bir toplumdaki egemen ideoloji egemen sınıfın fikirleridir, başka bir deyişle fikirler ve değerler dünyası, sanat, hukuk, politika dünyası, ideolojik üstyapı ve sosyal sınıf olgusu arasında bir ayrım yoktur. Aynı şekilde güç de sınıfsal bir olgudur. Herhangi bir dönemde, o dönemdeki egemen sosyal sınıfın gücü dışında bir güç yoktur. Burjuva sınıfının egemen olduğu bir toplumda devlet, ancak bir burjuva devletidir, yani burjuva sınıfı, devlet aracılığıyla kendi ayrıcalıklarını korur ve haklarını garanti altına alır. Devlet, egemen sınıfın aracıdır, farklı sınıflar arasındaki hakem değildir.

Marx bir yerde iki ana sınıf olduğunu söylerken farklı eserlerde çeşitli sınıflardan bahseder; bu açık çelişki kolayca fark edilebilir. Bir yandan bir olgunun tespiti, diğer yanda ise bir toplumun dinamik bir “model” olarak tanımlanması söz konusudur. Bu modele göre burjuva ve işçi sınıfından farklı gruplar önemlerini kaybeder ve ister gerçekten bir gruba girdikleri için (maşlı çalışan köylüler ve zanaatkârlar gibi), ister iki ana grup çevresinde bir koalisyon kurulmasından dolayı olsun, yavaş yavaş iki ana gruptan birine

bağlanırlar: Orta sınıflar belirsiz durumlarının bilincine varırlar ve bazıları burjuva sınıfına, çalışanlar başta olmak üzere bir kısmı da proleter olduklarını kabul ederek işçi sınıfına katılırlar. Aynı şekilde zengin köylüler burjuvaya, yoksul köylüler emekçiler grubuna dâhil olur.

Sınıfların bu şekilde kutuplaşması aynı mücadelenin dinamiğine bağlıdır: sınıfların kutuplaşmasına yola açan mücadele.

Sosyal sınıfların tanımı, tarih felsefesinden ayrılamaz. Ve bütün tarih felsefesi yaklaşımları gibi çok geniş bir açıklama yaptığı ölçüde dikkat çekici, ama aynı zamanda kırılgandır, çünkü bu büyük mimari içindeki temel kavramların sarsılması için bir tek zayıf unsurun bulunması yeterlidir. Ayrıca, sınıflar insan gücünün “pazarlanması” üzerine kuruldukları için, yalnızca kapitalist bir sistemin içinde var olabilirler. Manifestonun ilk cümlesi iyi bir ideolojik bildiridir, ama Marx’ın sınıf tanımıyla bile ilişki içindedir. Aynı şekilde kapitalist sistemin büyük oranda dönüştüğü günümüzde, yani post-Fordist bir toplumda da sınıfların olup olmayacağı sorgulanabilir.

Orta sınıf

Orta sınıfların üretim sürecindeki yerlerini belirlemek güçtür. Artı-değere el koyan grupta mıdır, yoksa iş gücünü mü satanlar arasında mı yer alırlar? Mühendisler ve devlet memurları nasıl sınıflandırılır? Bunun zor bir problem olduğunu itiraf etmek gerekir. Mühendislerin ve devlet memurlarının işçi sınıfını gözlemekle görevli burjuva sınıfı çalışanları olduklarını söylemek bir çözüm olamaz. Bu “gözetleme” grubu gitgide büyür ve küçük esnafı, küçük işletmecileri ve küçük toprak sahibi köylüleri birleştiren, ne ücretlilerin sınıfına ne de kapitalistlerin sınıfına sokulmayan eski orta sınıfın yanında “yeni” bir orta sınıf (teknisyenlerin ve yöneticilerin sınıfı) oluşmasına neden olur. Bu iki “orta sınıf”ın başka bir sınıfın uydusu ya da uzantısı olduğu düşünülemez. Altmışlı yıllarda otomatikleşmiş endüstride yeni görevlerin çoğalması nedeniyle “yeni bir işçi sınıfı”nın doğduğunu düşünenlerle, işçi sınıfı içinde yeni bir ayırım ortaya çıktığını düşünenler arasında çok sert bir tartışma çıkmıştı.

Bazı çağdaş Marksist kuramcılar bu çelişkiden kurtulmak için, üretim biçimi ve sosyal oluşum kavramları arasındaki ilişkilerin analizini derinleştirdiler. Poulantzas’a göre *üretim biçimi*, “soyut-biçimsel” bir kavramdır: “Üretim ilişkilerini, politik ilişkileri ve ideolojik ilişkileri içinde barındırır: köle sistemindeki üretim biçimi, feodal ve kapitalist üretim biçimleri gibi. Ama

bu üretim biçimleri ancak tarihsel olarak belirlenmiş, tarihi sürecin belirli bir zamanında, konu somut ve benzersiz olduğundan, her zaman kendine özgü olan *sosyal oluşumlar* içinde bulunup, çoğalabilirler: Fransa, İngiltere, Almanya, vb. Oysa sosyal oluşum, kendine özgü birçok üretim biçimi barındırır. Örneğin, 20. yüzyıl başında Avrupa'daki kapitalist toplumlar hem basit ticari üretime ve imalathane üretimine (feodalizmden kapitalizme geçiş şekli) dayanan feodal üretim biçimine hem de rekabetçi ve tekelci özellikleriyle kapitalist üretim biçimine ait unsurlar barındırıyordu. Ama bu sosyal oluşumlar aynı zamanda kapitalist oluşumlardı. Yani kapitalist üretim biçimi hüküm sürüyordu" (*Les classes sociales dans la capitalisme d'aujourd'hui*, s. 25). Eğer küresel bir toplum belli bir zamanda ("sosyal oluşum"), üretim biçimlerinin düzenlendiği bir yer gibi incelenebilirse, farklı biçimleri ve mantığı olan "sosyal sınıflar"ın varlığı açıklanabilir. Ama tutarlılığı olan ve incelenecek olguları ortaya koyan bu "teorik" yapı, belirli bir amaç için hazırlanmıştır; Marx'ın sınıf kavramı gibi bir kuramsal önermeyi dönüştüren bir yorumdan ibarettir.

19. yüzyılın sonunda, diğer ikisiyle aynı kriterlere göre tanımlanmayan üçüncü bir katılımcıdan bahseden ilk kişi Georg Simmel olmuştur. Üçüncü katılımcı şemanın içinde yer almaz ve eğer şema iki grubun mücadelesine indirgenmezse her şey sorgulanmış olur. Simmel, orta sınıfın, kendine özgü özellikleri ve dinamiğiyle tamamen farklı bir sınıf olduğunu doğrulamıştır. Üç katılımcılı bir oyun, Marksist düşüncedeki ikili çatışma olmaktan çıkmış üçlü bir oyundur. Orta sınıf, en son ortaya çıktığı için, diğer ikisiyle eğlenen, onları yönlendiren ve onlara değişkenlik mantığını dayatan *üçüncü şahıs* konumundadır: "Orta sınıf beraberinde tamamen yeni bir sosyolojik unsur getirir. Diğer ikisine katılan, diğer ikisinin birbirinden farklı olması gibi, diğerlerinden farklılık gösteren üçüncü bir sınıf olmakla kalmaz. Orta sınıfın özelliği, diğer iki sınıfla sürekli alışveriş içinde olmasıdır, sürüp giden bu dalgalanmalar sınıflar arasındaki sınırları yok eder ve bu sınırların yerine sürekli değişimi koyar" (*Sociologie et épistémologie*, 1981). Başka bir deyişle, sınıf toplumundan sosyal katmanlaşmaya geçilir.

Yirmi yıl sonra, sadık bir Marksist olan Jean Jaurès şöyle yazar: "Ara sınıflar belirsiz ve değişken sınıflardır. İdeal yaşam olarak ne sunacaklarını bilmezler, bazen büyük sermayenin büyük rekabeti ve işçilerin talepleri altında ezilirler. Mücadele halindeki bu iki sınıfa karşı kuşku ve güven duyguları arasında tereddüt ederler" (*L'Armée nouvelle, l'organisation socialiste de la France*, 1915). Aynı dönemde yazılan bu iki metin arasındaki karşıtlık oldukça ilgi çekicidir.

Max Weber: Statüler, güç ve sınıflar

Weber üç çeşit katmanlaşmadan bahseder: sosyal sınıflar, sosyal statüler arasındaki hiyerarşi ve politik güçler arasındaki hiyerarşi. Weber Marksist bir fikirden yola çıkar, ama aynı zamanda bu fikri dönüştürür. Sınıfları ekonomik durumlarına göre tanımlar, ama bunu üretim sürecindeki konumlarına göre değil, pazardaki mal ve hizmete ulaşım kapasitesine göre yapar. Bireyler, ailelerinden, mesleklerinden ve sahip oldukları sermayeden, oturdukları bölgeden ya da diğer bütün belirleyici nedenlerden dolayı mal ve hizmete ulaşma konusunda eşit şansa sahip değildirler. Bu farklılıklar farklı sınıfların oluşumuna yol açar. Max Weber tarafından tanımlanan sınıf, sadece ortak bir hareket için olası esasları temsil eder. Ortak konumdaki insanlar bu durumun bilincine varabilir ve ortak bir hareket düzenleyebilirler.

Bu tanım sınıfı açıkça pazarın varlığına bağlar. Pazar ekonomisi olmayan ekonomilerde, sosyal sınıflar ve sınıf mücadelesi var mıdır? Weber buna, hayır diye yanıt verir. Sınıf, rekabet içinde farklı bir konum gibi tanımlanır ve sınıfın konumu pazara göre belirlenir. O halde bir tarım topluluğu içindeki iş bölümü sınıfları yaratmaz. Eskiden de köle ya da halk kategorileri bir sınıf ayrımını işaret etmiyordu. Bu ayrım hukuksal anlamdaydı ve pazarla bir ilişkisi yoktu.

Öyleyse bu tanıma göre kaç sosyal sınıf vardır? Weber hiçbir zaman geniş kapsamlı bir liste yapamamıştır. İşçilerden oluşan topluluk da makineleşme ile ilerleme yaşandıkça ve işçi grupları homojenleştikçe bir sınıf halini alır, bu durum yönetici sınıflar için de geçerlidir. Küçük burjuvazi (küçük ölçekli serbest meslekler, tüccarlar, zanaatkarlar, vb.) pazara oranla ortak ekonomik bir duruma sahip olduğu ölçüde, onu oluşturan bireyler bunun açıkça bilincinde olmasalar da belli bir çıkar ortaklıkları varsa bir sınıf oluştururlar. Aydın sınıfı, bireylerini bağımsız kılan mal mülke sahip olmayan, önemli farklılıklara rağmen sosyal konumu teknik oluşuma dayanan bir gruptur; üyeleri ortak sınıf konumunu paylaşırlar ve bir sınıf oluşturabilirler.

Sınıfların çıkarları, Max Weber'in kitle hareketi diye adlandırdığı, insanların aynı durum karşısında bilinçsizce aynı şekilde davranmaları olgusunu yaratır, ancak sınıf hareketinden ortak bir harekete ulaşılmaz. Tersine, sınıf hareketi bir çıkar grubunun isteklerine yanıt verir ve bu çıkarların ortak savunmasına yöneliktir. Ancak farklı sınıflar arasındaki karşıtlıklar bu hareketi motive etmeye yeterliyse hareket oluşur. İnsanlar, durumlarının sistemin doğasından geldiğini (kastlar ve devletler) düşündükleri sürece bir sınıf hareketi gerçekleşemez, çünkü sınıfsal konumlarını belirleyen nedenlere tepki verme ihtiyacı duymazlar.

Analizin ikinci çizgisi Weber'in deyimiyle *statü* ile ilgilidir. Bu terimi, rolere bağlı bir kavram olarak kullandık. Weber'e göre statü, bireyin saygınlık hiyerarşisindeki yerini, yaşam biçimi, tüketim, barınma, kıyafet, evlilik ve eğitim tarzıyla açıklar.

"Demokratik" toplumlarda, bazı gruplar modayı belirler ve bu moda biraz daha basitleşerek diğer statü gruplarına yayılır. Böylece hem gelir ve statü grubu arasındaki bağ hem de gruplar-arası farklılık kolayca ortaya çıkar; modayı izlemek için elbette yüksek gelirin olması şarttır, ama yeterli değildir. Statü grupları evlilik olasılıklarını belirler. İnsanlar genellikle statü grubu içinde evlenme eğilimindedirler. Statü grupları iş olanaklarını da belirler. Sadece iş için gerekli kapasiteye sahip olmak profesyonel bir gruba girmek için yeterli değildir; o grubun temel özelliklerini de taşımak ve sergilemek gerekir. Statü grupları ayrıcalıklarını sağlamlaştırma, resmîleştirerek hukuki onay kazanma eğilimindedirler.

Geriye, üçüncü tip sınıflama kalır: Politik partilerin dağılımı. Bir *politik parti*, ilke olarak katılımın serbest olduğu bir gruptur. Önceki iki gruptan farklı olarak, katılım bireyin isteğine bağlıdır. Üyeleri adına saygınlık ve maddi avantaj elde etmek amacıyla, bir yönetici grubunun gücünü garanti altına almayı amaçlayan bir dernektir. Bu avantajlar bir politika oluşturmakla ya da üyelerine kişisel avantaj kazandırmak amacıyla ya da her ikisiyle ilgili olabilir.

Belli bir sınıfı korumak için bir politik parti kurulabilir; bu ne istisnai ne de evrensel bir olgudur. Fransa'nın politik yelpazesinde komünist partinin, bir sınıf partisi olduğu söylenebilir. Buna karşılık diğer partiler sınıflar açısından tanımlanamaz: RPR, Bağımsızlar ve Sosyalist Parti sınıflar açısından nasıl tanımlanabilir? Komünist parti işçi sınıfının partisi olarak değerlendirilebilir, ama diğer Avrupa ülkelerinde köylü partileri bulunmasına rağmen Fransa'da köylüleri temsil eden bir parti hiç var olmamıştır. Sınıf partisi olmayan bir partide de sınıf çıkarları söz konusu olabilir, ama bu çıkarlar insanları bu parti içinde birleşmeye iten temel kriterler değildirler.

Sonuç olarak üç çeşit düzen vardır: ekonomik, sosyal ve politik. Güç yalnızca politikanın elinde değildir. Weber'e göre güç, insanın ya da insanların, diğerlerinin direnci karşısında, ortak bir hareket içinde isteklerini elde etme olanağıdır. Gücün ekonomik kaynakları olabilir. Ama ekonomi gücün tek kaynağı değildir, ekonomik güç diğer güçlerden kaynaklanıyor da olabilir. Güç yasal açıdan garanti altına alınır, ama yasal düzen gücün en önemli kaynağı değildir. Ayrıca ne politik güç ne de ekonomik güç (özellikle para)

sosyal saygınlık için şart değildir. İnsanların ekonomik şansı, yaşam biçimleri ve politik düzendeki yerleri birbirinden tamamen farklı üç ayrı olgudur. Bu üç katmanlaşma teke indirgenemez. Bu katmanlardan biri, toplumun yapısına göre diğerlerinin önüne geçer: Daha ekonomik ya da daha politik toplumlar ya da saygınlığın daha belirleyici olduğu toplumlar mevcuttur.

Max Weber, katmanlaşmanın nedenlerini incelerken, yaşadığı dönemi, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki toplum hareketlerini de anlatmıştır. Marx temelde makro-sosyolojik ve dinamik bir yaklaşıma sahipken, Weber, bireyler ve gruplar-arası ve grup içi ilişkileri inceleyerek daha mikro-sosyolojik bir açıdan bakmayı tercih etmiştir. Marksist sosyal sınıf kavramı, Viktorya tarzı kapitalizmin işleyişini iki makro grubun çatışmasına indirgeyen bir ideal modeldir. Bu model, gruplar ve statüler hiyerarşisi ile ilgili başka analizleri içermez.

Ralph Dahrendorf hem Marx'tan hem de Weber'den esinlenerek yeni bir sınıf görüşü önerir. Dahrendorf'a göre ne Marx'ın birbirine rakip iki makro grubu ne de Weber'in statü grupları toplumumuzun bugünkü durumuyla uyudur. Tam tersine birbiriyle çatışma içinde çeşitli çıkar gruplarının ortaya çıktığı görülmektedir: profesyonel gruplar, saygınlık grupları, ekonomik sektör, ideolojik, politik ve dinî gruplar, vb. Çok daha endüstrileşmiş toplumlarda, daha önce de gördüğümüz gibi, sosyal roller gün geçtikçe çeşitlenmektedir: Herkes, gittikçe daha karmaşık hale gelen ağlar içinde gittikçe daha çok sayıda role sahip olmaktadır. Bu yeni yapı gruplar arasında rekabet ve çatışma yaratır. Rekabet ve çatışma bu yapıya kendine özgü bir dinamik kazandırır. Eğer gruplar birbirlerini etkisiz kılıyorsa, bu dinamik göreceli olarak kalıcı bir denge sağlayabilir, hatta gruplar-arası koalisyonların karşılaştırılmasına yarayabilir. Yeni bir güç durumuyla sonuçlanan çatışmalara genellikle kısmî dengesizlikler neden olur. Bu dengesizliklerin ve çatışmaların bütünü toplumumuzun değişken görüntüsünü açıklar.

Topluma gruplar ve çatışmalar açısından bakmak Marx'ın makro-sosyolojik görüşüne dayanır. Ama grupları ve çatışmaları çoğaltır, böylece onları hiyerarşikleştirme olasılığını içerir. Sonuç olarak katmanlaşma ve sosyal hareketlilik bakımından analizle uyumludur.

Toplumları sınıflar açısından incelemek makro-sosyolojik bir çalışma yapmaktır: Marksistlerin söylediği gibi sosyal oluşum ve ulus ölçeğinden bakmaktır. Ama bu yaklaşım yerel seviyeye de uygulanmalıdır, bu da ulusal sınıflarla yerel "sınıflar"ın benzerliğine ilişkin hassas bir sorunu su yüzüne çıkarır.

Sosyal katmanlaşma

Fransız toplumunda profesyonel konum hem statü gruplarını hem de gelirleri tanımlamak açısından belirleyici bir rol oynar. Ailenin sosyal statüsünü ve saygınlığını tanımlayan şey büyük ölçüde aile reisinin profesyonel konumudur. Kısacası, profesyonel bakış açısı insanları gelir ve saygınlık ölçeğine göre sınıflandırır. Mesleklerden yola çıkarak, toplum tanımını basitleştirecek bazı ipuçlarının kullanıldığı bir ölçek oluşturulabilir mi?

İlk ölçek tipi, büyük profesyonel grupları hem saygınlığı hem de ekonomik seviyeyi göz önünde bulundurarak sınıflandırmaya dayanır. INSEE* altmışlı yıllarda sosyo-profesyonel kategoriler üzerine çalışma yaparak terimleri oluşturmuştur. O tarihten beri bütün çalışmalarda bu terimler kullanılmaktadır. Bu sınıflandırma yeterli seviyede tanımlanamamış üç kriteri harmanlar: otoriteyi ve önem sırasını içeren gelir seviyesi, eğitim seviyesi ve meslek tipi. Bu sosyo-ekonomik sınıflama oldukça kullanışlıdır, bununla birlikte, hiçbir şekilde kelimenin tam anlamıyla “sınıf”ı tanımlayamaz, kullandığımız anlamıyla ölçek niteliğinde görülemez. Gelir seviyesi de, okul yıllarıyla ölçülebilen eğitim seviyesi gibi kolaylıkla nicelendirilebilir, ancak, otorite ve prestij kolay kolay ölçülemez.

Prestij ölçekleri arasında en bilineni ve en açık olanı elbetteki North ve Hatt ölçeğidir: Ulusal nüfusu temsil eden bir örnek grubuna bir meslek listesi sunulur ve onlardan bu meslekleri sınıflandırmaları, her mesleğe 1’den 5’e kadar bir sayı vermeleri istenir ve bu sayıların ortalaması alınır. Bu yöntem her mesleğe bir saygınlık notu vermeye yarar. Bu ölçek için uygulanan metodolojik önlemler oldukça ciddidir: İlk sıralardaki mesleklere diğerlerine göre daha fazla değer biçilmesinden kaçınmak için mesleklerin sırası değiştirilmiştir. Ayrıca, insanlardan yanıtlarını açıklamaları ve mesleğe atfettikleri saygının neye dayandığını söylemeleri istenir. Amaç, belli bir çoğunluğun elde edilip edilemeyeceğini anlamaya çalışmaktır. 1 ilâ 5 arasında notlandırılan bir mesleğin ortalaması ile yalnızca 3 ve 4 sayılarıyla notlandırılan bir mesleğin ortalaması arasında da fark vardır.

İlk sorun şudur: Bu rakamların bir anlamı var mıdır yoksa yalnızca istatistiksel bir ortalamayı mı belirtirler? Aslında ABD’nin bölgeleri (güneyde, bilimsel mesleklerin puan ortalaması kuzeydoğu bölgesine oranla daha düşüktür), şehirler ve kırsal alan (kırsal alanda tarımsal meslekler saygınlık açısından daha yüksek, radyo sanatçılığı ve gece kulübü şarkıcılığı ise da-

(*) Ulusal İstatistik ve Ekonomik Çalışmalar Enstitüsü, Institut national de la statistique et des études économiques – ç.n.

ha düşük ortalamaya sahiptir), gençler ve yaşlılar (girişimciler, genellikle 20 yaşından küçükler tarafından 20 yaşından büyüklere göre daha alt sıralarda yer almışlardır), erkekler ve kadınlar (erkekler en yüksek notları fabrika sahiplerine vermiştir) arasında bazı farklılıklar vardır. En büyük ayrım barmenler konusundadır: Barmenlik en çok 30-40 yaş arasındaki erkekler tarafından saygın kabul edilen bir meslektir. Ama genelde, farklılıklar çok zayıftır ve göreceli olarak genel bir çoğunluğa ulaşılır.

Deney, çok farklı insanların yargılarıyla ilgili bir ölçek oluşturulabileceğini gösterir. Yine de tutarlılık önemlidir.

Ama ikinci bir sorun daha vardır: Yalnızca bir tek saygınlık ölçeği mi vardır? İnsanların tek bir ölçeğe göre sınıflandırılması mümkün değildir. Hem köylüye hem de doktora, bu iki mesleğin aynı ölçek üzerinde farklı konumlarda yer aldığını gözardı ederek, belli bir saygınlık atfedilebilir. Saygınlığa tek bir açıdan bakılmaz. Doktora bir çeşit bilimsanı olduğu için, bakana güçlü olduğu için, köylüye çalıştığı için saygı duyulabilir. Peki bu üç saygınlık nedeni tek bir ölçekte yer alabilir mi? North ve Hatt aralarında kesin bir sınıflandırmanın yapılabildiği, yalnızca az sayıda mesleğe uygulanabilen kısmi ölçeklere "sitüs" adını vermişlerdir. North ve Hatt, Guttman ölçeğini kullanarak, saygınlık açısından birbirinden farklı 8 sitüs belirlemişlerdir. Bunlardan birincisi politiktir, yerel seviyeden ulusal seviyeye kadar uzanır. İkincisi entelektüel çevreyi kapsar: En yukarıda serbest meslekler, onun altında bilim, altında uygulamalı bilim ve en alt sırada bu alan içinde en az belirgin kategori olan devlet memurluğu gelir. Üçüncü sitüs, esas olarak şirketlerin büyüklüğüne göre değişen ticaret işleridir. "Estetik eğlence" diye adlandırılan sitüs'un en üst katmanında güzel sanatlar alanında eser verenler, altında gazeteciler ve radyo çalışanları, vb. vardır. Aynı zamanda ziraat bir sitüs, el işçiliği, askerî meslekler ve hizmet meslekleriyle ilgili de birer sitüs vardır.

Bu ölçekler tüketim ile ilgili çalışmalarda kullanılır. Tüketim gelire, dolayısıyla sosyal katmanlaşmaya, yaşam tarzına ve değerlere göre değişir. İleriki yıllarda Fransa'da gerçekleşecek tüketimi önceden tahmin edebilmek için, hanelerdeki gelir artışının hangi tüketim mallarına doğru kayacağını bilmek gerekir: Her grubun kendine özgü yaşam tarzı göz önünde bulundurulursa, et tüketimi araba tüketimi kadar artacak mıdır? Satın alma gücü açısından göstergesi 100 olan bir kategori olsun, bu kategorinin gelirinin yüzde 20 arttığını varsayalım, bu kategori artık göstergesi 120 olan kategorinin yaşam biçimine benzer bir şekilde davranmaya başlayacaktır. Buna karşılık eğer diğer sistemleri birbirinden çok farklıysa, her bir katego-

ri kendi yaşam biçimini onu zenginleştirerek koruyacaktır ve fark 100'den 120'ye ve 120'den 144'e geçişlerde artacaktır.

Sosyal hareketlilik

İstatistikçiler için analizi oldukça zor ve karmaşık bir çalışma olmasına rağmen sosyal hareketlilik çalışmaları yakın zamanda büyük gelişmeler kaydetti. Sosyal hareketliliği incelemek için bazı ayrımların yapılması gerekir. Öncelikle kuşakıçi [intragénérationelle] hareketlilik, yani bireylerin yaşamları boyunca yaşadıkları sosyo-profesyonel kariyer incelenebilir. Kariyer alanında sürekli yükseliş sunan bazı meslekler vardır: Devlet memurları ya da özellikle kolalarında tek şeritle askerî okuldan çıkıp kariyerlerini genellikle beş şeritle, başarılı oldukları takdirde 2 ya da 3, bazen 4, nadiren 5 yıldızla sona erdiren subaylar gibi. Diğer mesleklerde yaşam boyunca aynı konumda kalınır: Noter, doktor ve zanaatçı, bir yazıhane, muayenehane ya da küçük bir dükkân açarlar ve bütün yaşamları boyunca müşteri kabul ederler. Başarılı ya da başarısız olurlar – ama kariyer yapamazlar. Kariyer yapan yönetici kadrosu çalışanlarının tersine işçiler de genellikle aynı durumdadır. Yönetici kadrosu çalışanlarının bir özelliği de şirketlerin onlara bir kariyer planı sunmasıdır.

İnsanlar yaşamları boyunca iş ya da sektör değiştirebilirler: Buna *mesleki hareketlilik* denir. Ekonomik büyüme mesleklerin yapısında değişikliklerin gerçekleşmesine neden olur ve bu da kimilerini meslek değiştirmeye zorlar. Mesleki hareketlilik ellili ve özellikle de altmışlı yıllarda en güçlü dönemini yaşamıştır.

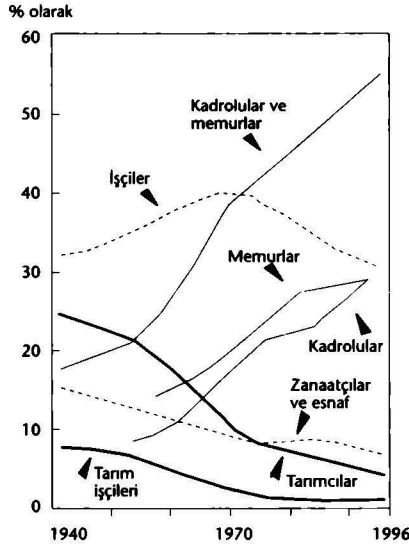
Hareketlilik temel olarak tarımdan kamu inşaatı çalışmalarına ve oradan endüstriye doğru yönelir. BTP,* endüstri ve üçüncü dereceden aktörler arasındaki alışverişler endüstrinin yararınaydı. Hareketlilik 1980'den bu yana azaldı ve tarımsal göç neredeyse kayboldu. Endüstriye olan ilgi hızla azalmaya başladı. Üçüncü dereceli işlerde, serbest işlerden özel sektöre ve kamu sektörüne kayma oldu.

Toplum yapısının bütünsel dönüşümü mekanik olarak başka bir sosyal hareketliliğe neden olur: *Yapısal hareketlilik*. Bu hareketlilik ancak uzun yıllar boyunca, baba ile oğlun mesleklerinin karşılaştırılması yoluyla incelenebilir. Aynı karşılaştırma günümüzde kadınlar açısından yapılamaz, çünkü bir önceki kuşakta çalışmayan kadın oranı çok yüksektir. "Faal" çalışan konumunda oldukları için köylü kadınları hakkında bir çalışma yapı-

(*) Kamu İnşaatı Çalışmaları, Bâtiments de Travaux Publics – ç.n.

labilir. 1965 yılına kadar çalışan kadın sayısı yüzde 28 oranında azalmıştır, ama aynı yıldan itibaren artmaya başlamıştır. Burada söz konusu olan *kuşaklar-arası [intergénérationelle] hareketlilik*dir: Kuşakıçi hareketliliği hesaba katmamak için, bugün 40 ilâ 59 yaş arasında olan erkekler, babalarının aynı yaştaki halleriyle, yani kendi profesyonel yaşamlarının başlarında oldukları dönemde babalarının bulundukları konumu karşılaştırırlar.

ŞEKİL 10. 1
Sosyal Yapının Evrimi (1945-1996)

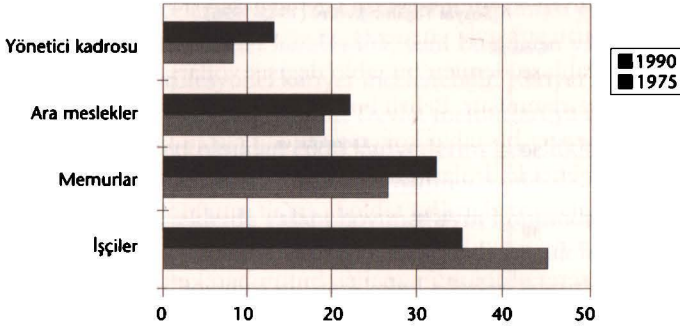

Kaynak: Marchand ve Thélot, *Le Travail en France*, Nathan, 1997.

1946 yılında yüzde 33'ü köylü olan Fransa'da bugün tarımcıların oranı yüzde 4'tür. O zamanlar yönetici kadrosu kavramı yoktu: Benzer meslekî konumlar faal nüfusun yüzde 6'sını oluşturuyordu, bugün bu sayı yüzde 25'e çıktı. O halde 1946 yılında tarımla uğraşan kesimin çocuklarının hepsinin bugün tarımla uğraşıyor olması imkânsızdır ve doğal olarak bütün yöneticilerin yönetici çocuğu olması da mümkün değildir. Buradan çıkan sonuca göre 1985'te tarımla uğraşanların çoğu (yüzde 90'ı) tarımcı çocuğuydu ve bunların çocuklarının yalnızca üçte biri tarımla uğraşmayı seçti. Aynı şekilde yönetici kadrosunun yüzde 77,5'i yönetici çocuğu değildir (yüzde 30'u işçi çocuğudur), ama yönetici çocuklarının yüzde 60'ı yönetici kadrosundadır: İşgücündeki artış işçi çocuklarının "yükselmesini" ve yönetici çocuklarının da babalarının konumlarını korumasını sağladı.

Mesleki dağılımdaki bu dönüşüm toplumun yukarı doğru kaydığını gösterir, bir yükselme, *up grading* söz konusudur: En alt kategorilerdeki insan sayısı azalırken, yüksek kategoriler kalabalıklaşmıştır. Buradan çıkan sonuçta göre, yukarı doğru hareketlilik aşağı doğru hareketliliğe göre daha güçlüdür.

ŞEKİL 10. 2
Ücretli Mesleklerin Dağılımı (yüzde)

Kaynak: INSEE, Recensements.

Bu harekete rağmen çocukların baba mesleğinden farklı bir meslek seçmek yerine çoğunlukla aynı mesleği seçtikleri görülür. Aşağıdaki tablo yönetici çocuklarının yüzde 59,8'inin yönetici kadrosunda olduklarını, yüzde 83,9'unun daha üst üç kategoride yer aldıklarını ve yalnızca yüzde 3,8'inin işçi olduklarını gösterir. Aynı şekilde işçi çocuklarının yarısına yakını işçidir; yalnızca yüzde 7,7'si yönetici kadrosuna yükselmiştir.

TABLO 10.1
Erkek Çocukların Babalarının Sosyo-profesyonel Gruplarına Göre Dağılımı

Babanın sosyo-profesyonel grubu	Erkek çocukların sosyo-profesyonel grubu							Toplam
	3,0	2A	4	2B	5	6	1	
3 Yönetici kadrosu	59,8	3,4	20,7	5,8	6,0	3,8	0,5	100
2A Şirket yöneticisi	30,6	20,2	12,3	23,2	0,7	10,0	3,2	100
4 Ara meslekler	31,8	1,1	31,3	8,8	8,8	18,0	0,1	100
2B Esnaf, tüccar	18,4	2,6	20,0	24,9	7,9	24,4	1,8	100
5 Memur	22,8	0,8	31,7	8,9	13,9	21,5	0,3	100
6 İşçi	7,7	0,6	22,0	9,3	10,2	48,9	1,4	100
1 Ziraatçı	5,0	0,6	12,0	8,1	6,8	33,6	33,8	100
Bilinmeyenler	6,8	0,7	17,0	9,4	12,2	52,9	1,0	100
Toplam	15,4	1,4	20,7	11,2	9,0	33,8	8,4	100

100 yönetici çocuğunun yüzde 59,8'i yönetici kadrosundadır, yüzde 3,4'ü şirket yöneticisidir. 40-59 yaş arasındaki erkeklerin yüzde 15,4'ü yönetici kadrosundadır.

Kaynak: INSEE, 1985'te mesleki oluşum - kalifikasyon anketi.

Bu tablo bize çapraz olarak sosyal hareketsizliğe olan eğilimle ilgili bilgi verir. Sosyal hiyerarşinin özellikle uç noktalarında bu hareketsizlik daha güçlü görünüyor. Başka bir deyişle tavan ve taban etkisi söz konusudur ve hareketlilik, Simmel'in de söylediği gibi, ortadaki kategorilerde çok daha güçlüdür. Ara meslek sahiplerin çocuklarından yönetici olanlar, babalarının mesleğine benzer bir meslekte kalanların sayısı kadar fazladır. Memur çocuklarının hareket olasılığı yüksektir ve genellikle yukarı doğrudur. Memurların ve ara meslek sahibi kişilerin çocukları sosyal düşüş de yaşayabilirler, çünkü bunların sırasıyla yüzde 21,5'i ve yüzde 18'i işçidir.

Hareketlilik tablosu denilen bu tablo değişik yollarla elde edilir. Bu tablo amacına göre hazırlanmıştır: Belirli bir sosyal kategoridekilerin çocuklarının mesleği nedir? Benzer bir tablo köken açısından ele alınarak da oluşturulabilir: Bugünkü yönetici kadrolarının ya da zanaatkarların babalarının mesleği neydi? Marj karşılaştırmaları (bu tabloda en alt satır) toplumun bütünsel yapısındaki dönüşüm yüzünden ortaya çıkan sıkıntıları ve yapısal hareketliliği gözler önüne serer. Tablonun analizi, bütün hareketlerin, yani *toplam hareketliliğin* analiz edilmesine yarar. Yapısal hareketlilik ve toplam hareketlilik arasındaki farka *net hareketlilik* denir; toplumun dönüşümüyle mekanik olarak ortaya çıkmayan hareketlilik fazlalığını verir. Çocuğun konumun babasınıninkiyle hiçbir ilişkisi olmadığı, tam bir hareketliliğin bulunduğu bir toplum da söz konusu olabilir. Daha sonra gözlemlenen rakamlar teorik rakamlarla karşılaştırılır ve böylece hareketsizlik göstergeleri hesaplanabilir.

Claude Thélot, altmışlı yıllarda toplam hareketliliğin çok güçlü olduğunu ve net hareketliliğin arttığını göstermiştir. Başka bir deyişle Fransa, hem sosyo-ekonomik açıdan modernleşmesine hem de sosyal yapılarda bireylerin daha hareketli olmasına izin veren gevşemeye bağlı olarak yoğun bir hareketlilik dönemi yaşamıştır. Thélot, Fransız toplumunun daha hareketli hale geldiğini, ama hareketlilik kanallarının değişmediğini göstermiştir. Bireylerin sosyal düzlemde izledikleri yol göreceli olarak daha kısadır: Erkek çocuklar babalarının konumlarından fazla uzaklaşmazlar, sosyal ölçeğin altında olanlar arasında tepeye doğru bir sosyal yükseliş gerçekleştirenlerin sayısı azdır. Aradaki sosyal kategoriler daha akıcıdır: Ara meslek sahiplerinin ve memurların çocuklarının yönetici olma ihtimali yüksektir (yüzde 31,8 ve yüzde 22,8); bunun yanında işçi olma olasılıkları da gözardı edilmeyecek derecede yüksektir (yüzde 18 ve yüzde 21,5). Öğretmen çocukları sosyal ölçekte en yükseğe çıkma şansı en fazla olanlardır.

Ailevi geçmiş yalnızca babaya bağlı değildir. Büyükbabanın konumunun da hesaba katılması halinde soyla ilgili yeni bir durum ortaya çıkar: İşçi olan

yönetici çocuklarının çoğunun büyükbabası işçidir. Anneler de çocuklarının konumu üzerinde etkilidirler: Yüksek okul mezunu bir yönetici oğlunun lise son sınavını geçme olasılığı, annesi üniversite okuduysa yüzde 80, okumadıysa yüzde 64'tür. Kayınpeder/damat hareketliliği baba/oğul hareketliliğinden çok daha güçlüdür. Bu da, bölüm 8'de bahsedildiği gibi, evliliğin hareketlilikte büyük rolü olduğunu gösterir.

Ülkelerin ya güçlü bir yukarı doğru hareketliliği ve zayıf bir aşağı doğru hareketliliği vardır ya da tam tersi. Örneğin Fransa ABD ile karşılaştırıldığında güçlü bir yukarı doğru ve zayıf bir aşağı doğru hareketliliğe sahiptir. Zanaatçının ya da orta sınıfın "seçkin sınıf"a doğru hareketi, yani olası hareketliliğin en geniş çaplı olanı karşılaştırıldığında ülkeler arasındaki farklılıklar daha net ortaya çıkar.

Yapılan çalışmalar endüstrileşmiş ülkeler arasında birkaç küçük değişimin dışında önemli farklılıklar olmadığını gösterir. Ayrıca gelişim seviyesi ve hareketlilik derecesi arasında net bir bağ yoktur: Başka bir deyişle endüstrileşmenin getirdiği ekonomik gelişme, hareketliliği yükseltmez. Kabul görmüş fikirlere karşı gelen bu şaşırtıcı sonuç birçok defa kontrol edilmiştir. Bundan pek çok sonuç çıkarılabilir. Ama hareketliliğin endüstrileşmiş ülkelerde diğerlerine oranla çok daha güçlü olduğunu tekrar edelim.

Öğretim ve hareketlilik

Bu sonuç, öğretimin bütün endüstriyel ülkelerde hareketliliği hızlandırmak ve bütün sosyal çevrelerdeki çocukların üst görevlerde yer alabilme şanslarını eşitlemek kaygısıyla desteklenmesi ve hızla gelişip kitlelere ulaşması kadar şaşırtıcıdır. Ekonomik büyüme ideolojisine göre, görevler sürekli geliştirilmesi gereken belli bir yetenek (dolayısıyla yüksek eğitim seviyesi) gerektiriyordu. "Toplumsal her katmanından yetenek aramaya gitmek" kaçınılmazdı. Bunun sonucu olarak sosyal adalet ve ekonomik zorunluluk arasında bir ilişki olduğu ortaya çıktı. ABD'de ve İskandinav ülkelerinde yapılan çalışmalar, Amerikalı sosyolog Anderson'ı hiç beklenmedik ve imkânsız gibi görünen bir sonuca götürdü: Endüstrileşmiş toplumlarda eğitim seviyesi hareketlilik şansını hissedilir ölçüde etkilemez. Eğitim seviyesi, erkek çocuğun yukarı doğru hareket ihtimalini babasına oranla artırır mı? Bu sorunun cevabının evet olduğu kesin gibi görünse de, yapılan anketler asıl cevabın hayır olduğunu gösterir.

Anderson paradoksu, R. Boudon'un endüstriyel toplumların ortaya koyduğu çelişkiyi açıklamak için yaptığı çalışmasının başlangıç noktası oldu:

Çeşitli ülkelerde ve zaman içinde sosyal hareketlilikte çok az değişim olmuştur, eğitim sisteminde ise büyük değişimler kaydedilmiştir. Niceliksel modeller yardımıyla hem sistemik analizi hem de simülasyonu kullanan bu eseri özetlemek mümkün değildir. Eserin bir metot modeli olarak ayrıntılı biçimde okunması gerekir. Birkaç temel sonucu vermekle yetinelim:

– Eğitim konusunda fırsat eşitsizliği özellikle sosyal katmanlaşmadan kaynaklanır. Çocukların ailevi kültür mirası, fırsat eşitsizliğini bütünüyle açıklayamaz. (Burada Boudon, Bourdieu ve Passeron'un tersini söyler.)

– Endüstriyel toplumların çoğunda, eğitimde fırsat eşitsizliğinin yavaş yavaş azaldığı fark edilmektedir. Bunun sebebi, eğitim sisteminin dönüşümü ya da sosyal eşitsizliklerin gücünü kaybetmesi (henüz ispatlanmamış olsa da) değil, eğitim talebinin genel artışı gibi gözüküyor. Başka bir deyişle çocuklar arasındaki eşitsizliğin azalması, eğitim reformlarıyla değil, sosyal hiyerarşinin dönüşümüyle gerçekleşebilir.

– Eğitim talebinin ve dolayısıyla eğitilmiş nüfusun artması alt sosyal tabakalardan çocukların yüksek eğitim seviyesine ulaşabilme ihtimalinin arttığını gösterir. Ama bu çocuklar için söz konusu olan artış genelin altındadır.

– Bütün bu olgular sosyal yapının (mevcut sosyal pozisyonların dağılımı) ve eğitim yapısının (farklı eğitim seviyesindeki bireylerin dağılımı) dönüşümünden kaynaklanır. Eğer ilki ikincisinden daha yavaş dönüşürse, babalarından daha yüksek eğitim seviyesine sahip çocukların hepsi üst bir sosyal statüye sahip olamazlar. Eğitimin demokratikleşmesinin orta ve alt sınıfların çocuklarına sağladığı yararlar eğitilmiş nüfustaki artış nedeniyle kısmen aldatıcıdır.

– Toplumun hızla değişmesinin yarattığı hayal kırıklığından kaynaklanan sosyal hareketliliğe bağlı hareketsizlik, hem sosyal hem de eğitimsel yapının ortak düzeniyle “mekanik olarak” açıklanabilir; hareketsizlik toplumun “tekrar üremesi” ya da “sınıf”ın güç isteği ile ilgili değildir.

Bu önemli bir sonuçtur, çünkü homogami üzerine yapılan çalışmalar eğitimde başarının sosyal başarı elde etmede git gide daha önemli bir rol oynadığını gösteriyor. Başka bir deyişle, anne babanın sosyal kökeni eş seçiminde daha az etkili oluyor ve diploma seviyesi bu seçimde daha belirleyici. Elbette, eğitim seviyesi anne babanın sosyal konumuyla fazlaca ilgilidir, ama eğitimde başarı sosyal hareketlilikte daha etkili bir unsur halini almıştır.

Son zamanlarda yapılan çalışmalarda, bir yaş grubunun profesyonel yaşama adım attığı zamanki yaş piramidine ve ekonomik fırsatlara bağlı olan ‘nesiller arasındaki eşitsizlik’ konusu üzerinde de durulmaktadır. Louis Chauvel başlangıçtaki fırsat eşitsizliğinin bütün kariyere yansıdığını göstermiştir.

Piramitten topaça

Daha yukarıda söylediğimiz gibi, bu katmanlaşma ve hareketlilik çalışmaları sosyal sınıflar üzerine sorulan sorulara yanıt verebilir: Sosyal sınıf kavramı, Marksist anlamda, hiçbir zaman işlevsel terimlerle açıklanmamıştır. Bu kavramı bir anket çalışması kapsamında incelenecek niteliğe getirmek üzere sistemli göstergeler bulunamamıştır.

Sınıf mücadelelerini kuramsal açıdan inceleyen Marx, bir nesneyi tanımlamayı değil, makro sosyal ilişkilerin soyut bir modelini ve ideal tipini oluşturmayı amaçlıyordu: Öncelikle yapısalcıydı, modelin unsurlarını sebep olduğu ilişkiler (mücadele) aracılığıyla belirlemişti. Çeşitli tarihsel analizlerin belirsizliği, Marx için sınıfın, tarihi bir örneğini vermek istediği soyut bir kavram olduğunu gayet iyi gösterir. Bu örnek, emekçi sınıfıyla burjuva ilişkisinden başka hiçbir yerde bulunamamıştır. Sınıf adındaki sosyal gerçekliği tam olarak belirli bir zamanla sınırlandırmak isteyen bütün Marksistler, onlardan daha ince bir kuramcı olan ustalarına zararı dokunan metodolojik bir hata yapıyorlar. Metodun sıklığı tezin ideolojik önemini azaltır.

Buna karşılık, hareketliliği ölçeklerle, sapmalarla, göstergelerle ölçen ampirist sosyologlar da, bütün bunlardan sınıflarla ilgili bir sonuç çıkarmaya çalışmakta hata ediyorlar. Lloyd Warner birçok Amerikan şehrini sırayla inceledikten sonra altı sınıfı “keşfetti”: üst-üst, üst-alt, orta-üst, orta-alt, alt-üst, alt-alt. Bu basit liste her biri iki bölümden oluşan üç kategorili bir şema ortaya çıkarır. Bu şema basit olsa da, Lloyd Warner, Amerikan şehirlerindeki sosyal hiyerarşi oluşumunu, güç ve saygınlık rekabetinin şeklini tanımlamış ve yurttaşlarının çok katmanlaşmış bir toplumda yaşadıklarının bilincine varmalarını sağlamıştır.

Bu iki yol mantık olarak birbirleriyle uyumsuz. Birinin sorduğu sorulara diğeri yanıt veremez. Buna karşılık tarihte var olmuş belli bir topluluğu inceleme açısından birbirlerini tamamlar, açıklarlar. Nüfusun büyük çoğunluğunun köylü olduğu ve burjuvazi ile emekçiler arasındaki karşıtlığın sınıflar arasındaki geçişi tamamen engellediği 19. yüzyılı açıklamak için hareketlilik çalışmaları uygun olamaz. Oysa bugün ara ölçekler çoğaldığına ve “kariyerler”le ilgili bir hareketlilik söz konusu olduğuna göre, katmanlaşma ve hareketlilik çalışmaları toplumlarımız hakkında açıklayıcı bilgi verebilir. Sınıflar açısından yapılan incelemeler geçen yüzyıldaki geçerliliğini kaybetmiştir.

İki yöntem arasındaki tamamlayıcılığın en iyi örneği Herbert Gans tarafından verilmiştir. Herbert Gans, Amerikan metropollerinin şehirleşmiş ke-

simlerindeki katmanlaşma sistemlerini incelemiş ve kültürel modelleri farklı dört katman tanımlamıştır:

– Alt-emekçiler arasında ailenin lideri kadındır, erkek marjinaldir: Profesyonel ve duygusal yaşamındaki değişkenlik merkezî bir rol oynamasına izin vermez. Tıpkı erkeklerin sorumluluk almadığı ve herhangi bir varlık göstermediği siyahi aile modelinde olduğu gibi.

– İşçi dünyasında aile temeldir ve erkek sabittir. İş ve başarı mutlak öncelik değildir; önemli olan eve giren kazançtır.

– Orta sınıflarda kadınlar genellikle çalışır. Kariyer ve sosyal başarı önemlidir; çocukların geleceği için okul gereklidir. Ailenin bir arkadaş çevresi vardır.

– Üst-orta sınıfta, birey olarak yaşayan üyelerin özerklikleri en önemli unsurdur.

Kültüralist yaklaşımla incelendiğinde katmanlar, değerlerin ve yaşam tarzlarının koyduğu engellerin sosyal hareketliliği sınırladığı ölçüde sınıfa benzer bir yapı kazanırlar.

Bugün, hemen hemen herkes toplumu, katmanlara ayrılabilir, çoğalıp gruplanabilecek sosyal bir piramit şeklinde görüyor. Toplumun yukarı doğru hareketi ve eğitimin demokratikleşmesi bireylerin sürekli sosyal hareket içinde olmasını garanti altına alıyor. Piramidin en üst noktası azami zenginliği, kültürü, gücü kendinde toplayan ve bunun sonucunda hem değişiklik yapan hem de hükmeden seçkin bir topluluk olan yönetici sınıfından oluşuyor. Aynı kültürü paylaşan, diğerlerine göre daha az zenginliğe sahip olan ve gücü ve yenilikleri meşrulaştırıp orta sınıfa aktaran üst sınıf biraz daha kalabalık. Orta sınıf özellikle de yükselme ümidiyle, yukarıdan gelen normlara ve tutumlara uyum sağlamaya çalışan grup. Alt sınıf tam tersine özerk kültürel bir öze, düşük mali kaynaklara ve özellikle kendi ahlâkî ideolojileri adına etkilere direnmelerini sağlayan ahlâkî bir ideolojiye sahiptir. Pierre Bourdieu toplumun bu görüntüsünü, altmışlı yıllarda yapılan bir anketten yola çıkarak yazdığı *La Distinction* adlı eserinde gayet iyi göstermiştir.

Bugün piramit şeklindeki bu görüntü Batı toplumlarının devam eden dönüşümüyle örtüşmemektedir:

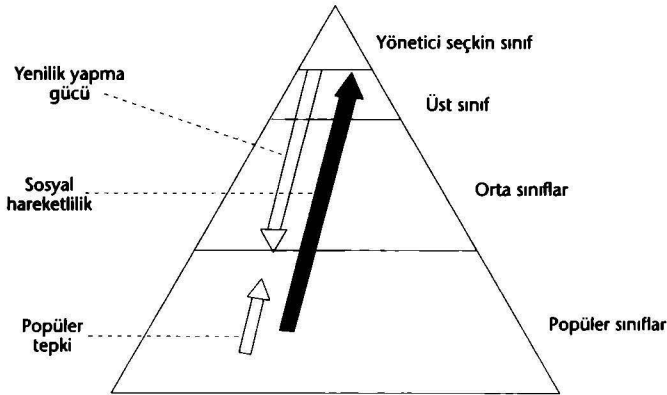
– Mesleklerin tek bir ölçüğe yerleştirilmesi gün geçtikçe daha zorlaşıyor, çünkü üretim sisteminin çeşitliliği ve sektörlerin çoğalması durmadan yeni uzmanlık alanları yaratıyor. Post-fordist üretim sistemini artık piramitsel hiyerarşi yerine uzmanlıklar açısından oluşturuyor. Babaların ve oğullarının profesyonel konumlarını sosyal hareketlilik açısından karşılaştırmak gittikçe zorlaşmaktadır, çünkü mesleklerin sınıflandırılma şekli büyük ölçüde değişmiştir.

– Gelir seviyesi ve eğitim seviyesi profesyonel kategoriyle çakıştığı zamanlarda meslek, sosyal pozisyonun sağlam bir göstergesiydi. Bugün bu üç gösterge istatistiksel olarak birbirlerine daha az bağlıdır.

– Kadınlar eşleriyle aynı işi (köylü, tüccar, işçi) yapsalar da, çalışmasalar da (burjuvazi, bir kısım işçi karısı) ailenin sosyal pozisyonu erkeğin mesleğiyle belirleniyordu. Kadınlar iş sahibi olmaya ve kariyer yapmaya başladıklarından beri, eşlerin pozisyonları arasında büyük bir fark olabiliyor: Bu iki pozisyonu bir arada yürütmenin yolu nedir?

Zenginleşme ve değer sistemlerinin çeşitliliği bugün herkesin, kendi mali kısıtlamalarına, kültürel kaynaklarına ve sosyal sermayesine göre istediği gibi bir yaşam biçimi oluşturmaya izin veriyor. Artık yaşam biçimleri herkesin uyum sağlamaya çalıştığı sosyal sınıflar tarafından belirlenmiyor. Moda, her alandaki zevkleri ve gelenekleri devamlı olarak sorgulamayı sürdürüyor. Pazarlama uzmanları bunun bilincinde oldukları için çeşitli “yaşam biçimlerinin” evrimini izlemek üzere anketler yapıyorlar.

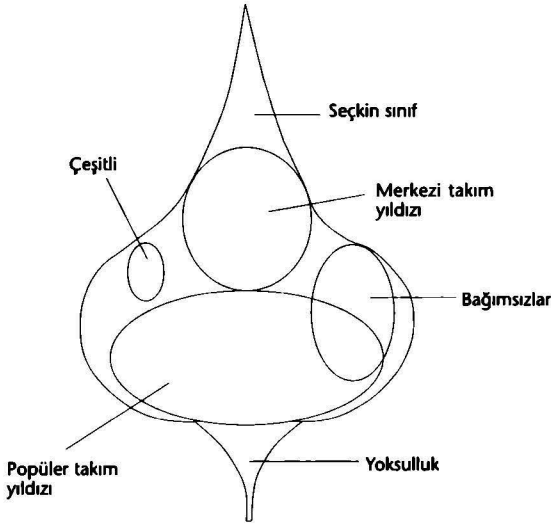
ŞEKİL 10.3
Piramit

Bu dönüşümleri daha iyi anlamak, esas olanın hareket olduğunu göstermek için topaç şeklinde bir şema önerdim, çünkü piramit süreklilik hissi uyandırıyor. Bu topaç temel sıkıntı olarak varlığını sürdüren gelir dağılımını da kapsıyor. Topacın içine takımyıldızlarını yerleştirdim. Takımyıldızı terimi, galaksiler ve takımyıldızlarında olduğu gibi, bazıları yıldızlaşırken bazıları şişip dinamikleşen bir gruplar kümesini anlatıyor.

– Popüler takımyıldızı, gelir seviyesi ve eğitim seviyesi düşük işçilerden ve çalışanlardan oluşur. İşçilerin büyük çoğunluğu erkek, çalışanların ço-

ŞEKLİ 10.4
Topaç

ğunluğu kadın ve birbirleriyle evlenme olasılıkları çok yüksektir (nüfusun yaklaşık yüzde 50'si).

– Merkezî takımıyıldızı, kamu (öğretmenden, üst düzey devlet memuruna) ve özel sektör “yöneticileri”ni kapsar. Gelirleri dağınık ama yüksek eğitim almış ve profesyonel hiyerarşideki pozisyonları benzer insanlardan oluşur. Merkezde olmalarının sebebi yenilik yapmalarıdır (nüfusun yaklaşık yüzde 25'i).

– Bağımsızlar, kendine özgü özellikleriyle, dikey küçük bir takımıyıldızını oluşturur (nüfusun yaklaşık yüzde 15'i).

– En alttaki uç, yoksul kesimi temsil eder (nüfusun yaklaşık yüzde 50'si), en üstteki uç ise zengin zümrenin zirvelerine doğru uzanır.

Ama bu üst uç nokta artık piramitteki seçkin yönetici sınıfı değildir. Uçakların hareketlerini yönlendiren kontrol kuleleri gibi, toplumun kontrol grubuna dönüşmüştür. Artık yenilik yapanlar onlar değildir ve kelimenin eski anlamıyla yönetenler de artık onlar değildir. Şirket yöneticileri, şirketlerini yönetmek için, gözlerini pazarlama çalışmalarına ve borsa hareketlerine dikmiştir; televizyon yöneticileri izleyicilerinin isteklerini karşılayabilmek için “rating” dalgalanmalarına uyumlu hareket ederler.

Bu şema, Marksist model ya da katmanlaşma modeli gibi toplum tanımı

yapmaz. Topluma daha az yönden bakmaya ve Fransız toplumunun karakteristik sosyal problemlerini ortaya koymaya yarar. Model, toplumu okumak için gerekli olan araçtır.

Bundan çıkan ilk sonuç, piramitteki orta sınıfın kaybolduğudur. Ülkenin koca bir orta sınıfa dönüştüğünü söylemek yanılısamadır. Doğru bir mantıkla orta sınıf alt ve üst arasında yer almaktır; eğer herkes orta sınıfta yer alırsa orta sınıf doğal olarak ortadan kalkar. Ayrıca iki ana takımyıldızı arasında büyük bir çatlak bulunmaktadır; bu çatlak bir zamanlar el iileriyle elicisi olmayanlar, lise mezunu olanlar ve olmayanlar arasında (bugün bu çatlak yüksek okul seviyesine çıkmıştır) var olan çatlağın devamıdır. Eğitim seviyesinin güçlenen rolüyle ve birbirini izleyen yeni eğitim biçimleriyle bu çatlak kapatılabilir mi? Bilginin ve gittikçe büyüyen mülkiyet eēitsizliėinin artan rolünün devamı olarak merkezı takımyıldızında bir bölünme gerekleēecek mi? Kadın iēėcnn dağılımı topacın řiēmesine katkıda bulunacak mı?

Öte yandan bir ülkenin sosyal yapısı ancak başka ülkelerin yapılarıyla karşılaştırılarak anlaşılabilir. Bu konuda birçok karşılaştırmalı araştırma yapılmıştır, ama bu araştırmalar maalesef deney öncesi oluşturulmuş ve çeşitlilik üzerine kurulmuş bir şemadan yola çıkarlar; ülkelerin tarihsel kökenlerini ve kendilerine özgü karakteristiklerini göz önünde bulundrmazlar. Sosyal sınıf kavramının kendisi bile, hâlâ bir anlamı varsa, iēi sınıfının 18. yüzyılda ortaya çıktığı İngiltere’de, maaşlı orta sınıfın 19. yüzyılın sonundan itibaren önem kazandığı Almanya’da, aileden kalma köylü sınıfı ve burjuvazinin 1945’e kadar sürdüğü Fransa’da, küçük girişimcilerin kültürel bir model oluşturduğu İtalya’da ve toplumun  dinı “g” (Protestanlar, Katolikler ve liberaller) tarafından dikey olarak yapılandırıldığı Hollanda’da aynı değildir.

KAYNAKÇA

Toplumsal sınıflar üzerine de literatür son derece geniş:

Aron, R., *La Lutte des classes, nouvelles leons sur la soci t  industrielle*, Paris, Gallimard, 1964, s. 367.

Dahrendorf, R., *Classes et conflits de classes dans la soci t  industrielle*, Paris, Mouton, 1973.

Marx, K., *La Lutte des classes en France*, Paris,  d. Sociales, 1948, s. 156.

Mendras, H., ve  tienne, J., *Les Grands Auteurs de sociologie*, Paris, Hatier, 1996 (Marx zerine olan blm).

Farklı toplumsal hiyerarşiler zerine:

Doudon, R., *L’Inégalité des chances, la mobilité sociale dans la société industrielle*, Paris, Colin, 1973, s. 237.

Lemel, Y., *Stratification et mobilité sociale*, Paris, Colin, 1991.

Mendras, H., *La Seconde Révolution française 1965-1984*, Paris, Gallimard, 1994 (Birinci kısım: l'émiettement des classes).

Merllie, D., ve Prévot, S., *La Mobilité sociale*, Paris, La Découverte, 1997.

Thélot, C., *Tel père, tel fils?*, Paris, Dunod, 1982, s. 249.

Eşitsizlikler üzerine:

Chauvel L., *Le Destin des générations*, Paris, PUF, 1998.

Herpin, N., ve Verger, D., *La consommation des Français*, 2 cilt, Paris, Découverte, 2000.

Sınıfların bölgesel tahlili üzerine:

O.C.S. *L'Esprit des lieux, localité et changement social en France*, Paris, C.N.R.S., 1986.

Çatışmalar, Yenilikler ve Değişim

Kanunları, kuralları, düzeni keşfetmeye kendini adanmış sosyolog, nesneleri normal düzenleri içinde izlemeyi ve böylece nesnelerin “düzen”ini keşfetmeyi amaçlar: Bir düzene dâhil olan her şey, değiştiği müddetçe, –bahsettiğimiz, yeni düzene doğru bir ilerleme bile olsa– var olan düzene oranla bir “düzensizlik” görüntüsü sergiler. Sosyal gerçekliğe mesafeli bakmak için harcanan çaba dolayısıyla sosyal gerçeklik, olduğu gibi, yani normal, yani “iyi” olarak ortaya çıkar: Sosyal bilimlerde “bilimsel” yaklaşım, analizde kendini gösteren gizli bir tehlike içerir. Bu yüzden “eleştirel” sosyologlar, başlangıçta nesnelerin eşit olmadığını reddetmek gerektiğine inanırlar. Hareket krizlerle, mücadelelerle, çatışmalarla ve gerilimlerle ancak bu şekilde ilgilenilerek analiz edilebilir. Bu reddin sosyoloğu motive ettiği görülüyor, ama “eleştirel” bir yaklaşıma sahip olsun ya da olmasın, bir sosyoloğun her zaman aynı şekilde yürütülen bir analize ne katkıda bulunduğu anlaşılmaz.

Aslında sosyologlar, sosyal dinamğin esnekliğini sağlayan çatışma ve gerilimlerle ilgili çalışmakta bazı zorluklar çekiyorlar. Diğer yandan, bütün toplantıların kaçınılmaz konusu olan değişim üzerine inceleme yapmakta ısrar ediyorlar.

Bu çelişkinin araştırma üzerindeki sonuçlarını gösteren bir örnek verelim. Tepotzlan adında küçük bir Meksika şehri iki etnolog tarafından ayrı ayrı incelenir. *Folk society* [halk tabakası] modelini örneklemek için somut bir model arayan Robert Redfield, şehrin sosyal ve kültürel tutarlılığıyla, ku-

rumlarıyla, kolektif etkinlikleriyle ilgilenir ve böylece bu şehirdeki yaşamın uyumlu ve irenik* görüntüsünü gözler önüne serer. Öğrencisi Oscar Lewis ise şehri, (New York'ta ve Mexico'nun gecekondualarında yaptığı çalışmalarla tanınmıştır) gerilimler ve rekabet, kavga dövüş, adaletsizlikler ve şiddet üzerinde durarak tekrar incelemiştir. Lewis'in kitabı, Redfield'in tarifiyle çok büyük bir tezat oluşturmaktadır. Diğer yandan, iki bakış açısının birbirini tamamladığı inkâr edilemez.

Marx'ın dehası, topluma çatışmalar açısından bakması ve değişimin nedeninin sınıflar-arası mücadele olduğunu kabul etmesidir. Bugün bile mücadelenin makro-sosyal dinamiğini açıklayan başka bir model yoktur. Marx şiddetin "tarihi doğurduğuna" inanır ve dinamik içinde şiddetin rolü üzerinde durmakta ısrar eder, ama savaş, devrim ve kavga ile ilgili çok az çalışma yapmıştır.

Bu tür çalışmalar, bugüne kadar strateji uzmanları ve askeriyeyle sınırlı bir çevre tarafından dikkate alınmıştır. Clausewitz'in son birkaç senede büyük bir ün kazanmasının nedeni budur. Clausewitz'e göre savaş, siyasetin başka araçlarla devam ettirilmesidir. Bu görüş, etnologların yaptığı, kavganın gruplar-arası sosyal ilişkisinin bir çeşidi olduğunu gösteren çalışmalarla uyumlanmaktadır. Birlikte savaşmak için birbirini tanımak, aynı kurallara saygı göstermek ve aynı silahları kullanmak gerekir. Birlikle savaşmak onu bir başkası olarak kabul etmektir, yoksa savaş, rakiplerden birinin zaferi sonrasında bütün yeni mücadele olanaklarının yok olacağı kutsal savaşa (*delenda est Carthago***) dönüşür.

Krizler ve çatışmalar

Etnologlar, esas olarak Ruth Bebedict'in ardından, irenik toplumlarla, kavgacı toplumları karşılaştırırlar. İrenik toplumlarda kavga, her zaman kaçınılması gereken bir şeydir; başkasını sorgulamak ve başkalarına karşı çıkar gözetmek kabul görmez. Kavgacı toplumlarda ise saldırganlık ve tartışma sosyal ilişkiler içinde kurumsallaşmıştır. Kwakiutl kabilesi ritüel çatışmalarını *potlaç* adını verdikleri bir festivalle kurumsallaştırmıştır. Akdeniz toplumları erkeksi rekabeti ve kadına özgü aile içi dargınlığı hoşgörürler. Lau-

(*) Piyasa ekonomisi taraftarlarının sosyal barış kavramını anlatmak için kullandıkları kelime Yunanca'da barış sevgisi anlamına gelir – ç.n.

(**) Kartaca'ya yaptığı ziyarette şehrin ekonomik zenginliğini görüp etkilenen ve korkuya kapılan Caton, Roma'da yaptığı Senato konuşmalarına "Kartaca'yı yıkmalı" anlamına gelen bu cümleyle başladı – ç.n.

rence Wylie, Fransa'nın güneydoğusundaki taşra toplumlarında dargınlığın rolü üzerinde çalışmıştır. Ernestine Friedl adında Amerikalı bir etnolog, bir Yunan kasabasındaki çocukların saldırganlığı nasıl öğrendiğini anlatır: Erkek çocuk küçük yaşlardan itibaren her an kendini korumaya hazır olmalıdır. Annesi, babası ve kardeşleri ona sürekli küçük oyunlar oynar. Eğer bu tuzaklara düşerse alay konusu olur, düşmezse herkes tarafından tebrik edilir. Erkek kardeş her zaman kızkardeşinin ve annesinin namusunu korumak zorundadır. Bütün sokak kavgaları "erkeksen çık" sözleriyle başlar. Bir erkeğin erkekliği ya da karısının namusu hakkında konuşmak dövüşerek intikamı alınması gereken çok önemli bir hakarettir. Bu mekanizma Korsika toplumunda ve diğer pek çok toplumda "kan davası" adı altında kurumsallaştırmıştır. Kan davası, iki aile arasındaki intikam görevini bir nesilden diğerine devreder. Tedaşlar, bir erkeğin erkek olması için başka bir erkeği öldürmesi gerektiğine inanırlar.

Krizler ve çatışmalar bazı medeniyetlerde abartılır, bazılarında sakin bir yaklaşım hâkimdir. Aynı çatışma bir yerde katliamlara neden olurken başka bir yerde şiddetsiz atlatılabilir. Örneğin politik bir gösteri Anglosakson ülkelerde genellikle polisin kontrolü altında gerçekleşir; en fazla sözlü saldırılar söz konusu olabilir. Oysa Latin Amerika'da politik bir gösterinin sık sık ölüme neden olduğu görülür. Fransa'da 1968 Mayıs'ında yaşanan olaylar oldukça şiddetli geçmiş, dramatik bir dönemin yaşanmasına neden olmuştur, ama hiçbir ölüm olayına rastlanmamıştır: Ölüme neden olmayan şiddet Fransız polisinin ve militanlarının karakteristik davranışlarıdır. O halde bir çatışmanın arkasındaki krizin yapısına iyi bakmak gerekir. Bir halkın "daha değişken" olmasının nedeni kavga etmeyi ya da devrim yapmayı sevmesi değildir. "Daha kötü yönetildiği" ve çatışmaları daha "derin" olduğu için, çatışmalarını dramatize etmeyi sevmeyen bir halk bu yola başvurur. Tocqueville'e göre, Fransızların değişim mekanizmasını kullanmayı sevmeleri devrime olan ilgilerini gösterir: "Devrimin yapabileceği her şey devrimsiz gerçekleştirilmiş oldu, bundan hiç şüphem yok: Bu süreç, politik ve sosyal devletin uyumlu hale gelmesini, durumların fikirlere ve kanunların geleneklere uyarlanmasını sağlayan yoğun ve hızlı bir uygulamadan başka bir şey değildi."

Bireyler ve grupların çıkarları bütün toplumlarda bir şekilde çatışmaya girer. İncelemek için süreci tersinden ele almak ve çatışmanın sebeplerini, kimler arasında geçtiğini anlamak, toplumun çatışmaların önüne geçmek ve sorunları çözmek için normal işleyişi içinde kullandığı araçları belirlemeye çalışmak gerekir. Bireyler arasındaki, birey ve toplum arasındaki çatışmaları

çözmek yargıçların rolüdür ve kanunlar bir toplumun olağan çatışmalarına bir çözüm bulmak için yapılmıştır. Eğer kanunlar ya da yargıç anlaşmazlığı çözümleyecek güçte değilse, anlaşmazlık “Tanrı’nın yargısına”, vicdana havale edilir: İki rakip için düzenlenen karşılaşmanın sonunda yenen kişinin ilâhî yardım aldığı yani haklı olduğu kabul edilir.

Önceki bölümde modern organizasyonların, üstü kapalı anlaşmalarla sona eren bir güçler rekabeti topluluğu gibi analiz edilebileceğini göstermiştik: Ama bazı durumlarda anlaşma sağlanmaz ve çatışma açığa çıkar. Görüşme yapmak, bir hakem bulmak gerekebilir. İngiliz etnolog Max Gluckman, Afrika kabilelerinin sosyal yaşamından bahsederken, hemen hemen aynı dili kullanıyor: Her sosyal sistem, kararsızlıklar, ortaklıklar ve kavgalarla dolu bir gerilim alanıdır. Bu tanım, Gluckman’ın “tekrarlayan” toplum olarak adlandırdığı, göreceli olarak devinimsiz bir toplum kadar, hızla değişen “gelişmekte olan” toplumlar için de doğrudur. Tekrarlayan toplum sisteminde, özel ve yerleşmiş çatışmalar, düzenin ve sosyal rollerin değişmesiyle değil, bu rolleri ve işlevleri yerine getiren kişilerin değişmesiyle çözülür.

Çatışma, bir karar alma süreci ya da yeni bir düzen yaratmaya yarayan bir süreç olarak da değerlendirilebilir: Eğer çözülecek çatışmalar olmasaydı, yargıçların karar vermesine gerek kalmazdı; ne gelenekler ne de kanunlar olurdu. Sosyal düzen, çözülmüş ya da ritüelleşmiş çatışmalar üzerine kuruludur.

Endüstriyeleşmiş toplumlarda işverenle çalışan arasında sürekli var olan çatışma, iş hukukçularının, toplu sözleşmelerin ve grevlerin yardımıyla çözülür. J.-D. Reynaud, bu çatışmalardan yola çıkar ve belli bir ortama gönderme yapmadan genel bir model hazırlar:

– Çatışma farklı mantıklar üzerine kurulu çıkar zıtlıklarını ortaya çıkarır: Müşterek bir rasyonellik, sorunun çatışmasız çözülmesini sağlardı.

– Bir çatışmanın başlangıç noktası, alışlagelmiş uzlaşma sürecinin başarsız olduğu andır, bu durumda iki farklı konum, iki rakip ortaya çıkar.

– Aktörler çatışma sırasında tekrar tanımlanır, risklerin ve amaçların dönüşümüne tanık olunur. Aktörler karşılıklı güçlerini değerlendirirler ve güçlenmek için kendilerine yandaşlar bulurlar.

– Çatışmanın çözümü anlaşma yapılabilecek bir zemin bulunmasını gerektirir: bir uzlaşma yöntemi ve hakemlik gibi.

– Taraflar uzlaşmayı kabul ederler, ama genellikle uzlaşmanın rutin prosedürlerinde tarafları en iyi iktidar konumuna yerleştiren geçici, tartışmalı ve kötü bir uzlaşma olur bu.

Sosyolog için çatışma ayrıcalıklı bir analiz konusudur:

– Normal yaşamda kendilerini açığa vurmeyan rakipler, ortaya çıkarlar.
– Anlaşmalar, çıkar, mantık ve ideoloji gruplarının ortaya çıkmasına neden olur.

– Silahlar ve olası hamleler ortaya çıkar.

– Çatışma, ancak önceki [*ante*] konumuna geri dönülüyorsa, hızlı bir sosyal değişim mekanizması olarak kabul edilir.

Genel düşüncenin tersine, çatışma, sosyal yapı açısından olumlu sonuçlar getirir:

– Grupların kimliklerini güçlendiren, diğerlerinden farklı olduklarına inanmalarıdır. Bazı çatışmaların tek amacı kendini ifade etmektir: Bu çatışmaların kişiliği canlandırmaktan başka bir etkileri yoktur.

– Aynı çıkarlara ve kimliğe sahip olduğu için kendini aniden gruba dâhil hissedenleri grubun marjinalleriyle birleştirerek grubun birlikteliğini güçlendirir.

– Ortak bir çıkarları olan rakipleri yaklaştırır: Fransa’da yaşanan büyük ideolojik çatışmalar, halk dayanışmasını kuvvetlendirmiştir: kiliseye karşı cumhuriyet, burjuva devlete karşı sendikalar ve işçi partileri, Katolik okullara karşı cumhuriyetçi okullar, vb.

– Çatışma rakiplerin güçlerini ortaya çıkarır ve böylece güçlerin dengesini –bu denge çatışma yüzünden değişmiş olsa bile– pekiştirir.

– Bir toplumda gruplar arasında çok sayıda çatışmanın olması, çatışmaları pekiştiren bir etkidir.

– Çatışma, yapıyı sağlamlaştıran bir mekanizma ya da sosyal sistemin esnekliğini ve dolayısıyla devamını sağlayan bir değişim mekanizması olabilir.

– Son olarak, bir çatışmanın mutlaka bir kazanan ve bir kaybeden belirlemesi gerekmez. Çatışma her iki taraf için de kazançlı olabilecek yeni durumlar yaratır. Değişim sürecindeki bir toplum, kaynakların sabit olduğu bir toplum değildir. Birinin kaybettiğini diğeri kazanmıştır, bu yüzden bir değişiklik söz konusu değildir diye düşünülemez. Tam tersine kutsal formüle göre bu toplumda kaynaklar sosyal düzen tarafından çoğaltılır ve çatışma genellikle “büyümenin meyvelerini paylaştırmaya” yarar.

Gelenekler ve yenilikler

Etnologlar evrensel bir işlev görmek isterler. Bunun nedeni küçük ilkel “topluluklar”da ve köylerde, kişilerin işlevsel olarak birbirine sıkı sıkıya bağlı olmaları ve her birinin iç içe geçtiği bir sosyal sistem izlenimi vermele-

ridir: İnançlar, davranışlar, teknikler ve kurumlar birbirlerini komuta eder ve destekler. Bundan böyle en ufakları dâhil bütün değişiklikler, sistemin bütününe tedirgin eder ve bilinçli olarak dengelenmiş bir düzen içinde bir dengesizliğe yol açar.

Bu toplulukların, demografik baskı dışında hiçbir değişiklik nedeni yoktur: Statik bir denge içindedirler ve herkes bu dengenin korunmasını ister. Doğum oranı artarsa daha fazla toprağı daha yoğun bir şekilde işlemek, kaynakları artırmak ya da dışarıda başka geçim yollarını aramak gerekir. Potansiyel kaynaklar tükendiğı zaman demografik baskı, ölüm sayısının artmasıyla ya da üretimi artıran teknik bir yenilikle sınırlanacaktır. Bin yıldır, toprağı tarıma uydurma ve ziraî yeniliklerle yapılan budur.

O halde değişiklik ister istemez dışarıdan gelir. Teknik bir yenilik, farklı bir teknolojiye sahip komşulara tanıtılır ya da örneğin yolculuk yapanlar, tüccarlar ya da hac yolcuları bu işlevi yerine getirir. Sosyal değişiklik genellikle daha geniş kapsamlı bir toplumun etkisinden kaynaklanır. Şehir, kasabalar üzerinde merkezî bir güç kurar; bu güç ister antik, ister feodal ya da modern, ister teokratik, ister askeri isterse endüstriyel olsun, içinde yaşayan insanların ihtiyaçlarını ve toplumu değiştirir.

Kısacası geleneksel toplumlardaki değişiklik sorunu, yerel toplulukların yeniliklerle karşılaştıklarında yaşadıkları soruna benzer. İç denge dış müdahalelerden nasıl etkilenir? Gelenek yenilikleri, kendini inkâr etmeden benimseyebilir mi? Bu soruya birçok yanıt verilebilir:

– Bir yeniliğin kabul edilmesi için, onu var olan teknik sisteme yerleştirmek gerekir, amaç sistemi mükemmelleştirmek, ama ona karşı gelmemektir: Üstelik bir ihtiyacı karşılamalı, ne değerler sistemine ne de güç sistemine karşı koymamalıdır.

– Bir birey ya da marjinal bir grup tarafından sisteme sokulan yeniliğin bir nesilden diğerine aktarılması gerekir. Böylece ikinci nesil, bu yeniliğin teknik bir rutin, bir gelenek olduğunu düşünür. Teknik, sistem içinde yerini alınca sistemi dönüştürür ve böylece çeşitli açılardan soysal bir dinamik oluşturur. Kaynaklardaki fazlalık nüfus yoğunluğunun artmasına neden olur ve başka teknik gelişmelerin yolu açılır. Atın çekme gücünü artıran koşum Ortaçağ'da daha ağır yüklerin taşınmasını sağladı ve iş gücünü artırdı. Üretim ve dış ilişkiler çoğaldı, güç ilişkileri değişti.

Bu konuda birçok örnek verilebilir. Mc Kim Marriott, bir Hint kasabasında bir çalışma yapar. Köylüler, kendilerine sunulan buğdayın kalitesini gayet iyi bilmelerine rağmen almayı reddederler ve bunu da salaklıklarından değil, buğday taneleri kadınların çalıştırdığı taş değirmenlerde öğütülemeyecek ka-

dar sert, büyük ve sapları da ineklerin yiyemeyeceği kadar kart olduğu için yaparlar: Bu buğdayı ekebilmek için değirmenleri değiştirmek ve ineklere başka bir besin bulmak gerekecektir. Aynı şekilde Fransa'nın güneybatı bölgesindeki köylüler bir dönem melez mısır yetiştirmeye çekinmişlerdir. Çünkü bütün otarşik (kendi kendine yeten) çoklu tarım sistemlerini değiştirmeleri gerektiğini fark etmişlerdi: Bir traktör almak (sonra başka makineler, yakıt), koöperatife satmak (fiyat dalgalanmalarına bağlı kalmak), bir tarım girişimcisinin tavsiyelerini dinlemek, kısacası uluslararası bir pazara ve şehirleşmiş bir medeniyetle kaynaşmak için köylü ekonomisinden ve kendi köylü toplumundan çıkmaları gerekecekti. "Sömürgeleştirilmiş" ülkelerde köylüler, satışından elde edilecek gelirle ancak vergiyi ödeyebildikleri bir ürünü (pamuk, kahve, kakao, vb.) kendi geleneksel sistemlerinden farklı yollarla yetiştirmeye zorlandılar ve bu da kültürün yok olması için yeterli bir etken oldu.

Linton, Madagaskar'daki Tanala kabilesinin kuru pirinç yetiştiriciliğinden, onları köylerinin yerini değiştirmeye zorlayan toprak yenileme sistemine nasıl geçtiklerini anlatır. Tanala kabilesi yerleşik sulama kültürüne geçmiş ve politik bir yapı yaratmıştır.

Bir teknik, işleme koyulmadan yüzyıllarca bekletilebilir. İmparator Iustianus esirlerinden birinin değirmenleri su gücüyle harekete geçirecek dahiyane bir sistem icat ettiğini öğrenince, köleyi tebrik eder, ödüllendirir ve azat eder, ama aynı zamanda bu buluşundan söz etmesini de yasaklar: "O zaman ben kölelerimle ne yapacağım? Senin buluşun kölelerin işlerini ve ekmeklerini ellerinden alır." Feodal derebeylerinin su değirmenlerini kurmak için 10. yüzyılı beklemeleri gerekmiştir. Böylece köylülerin üzerinde büyük bir yük olan değirmenci hakkı ortadan kalkmış olur. Teknik bir gelişim ancak toplumun durumuna uyumluysa ve bir grubun gücüne katkıda bulunuyorsa kabul edilir.

Aslında bütün teknik değişimler sosyal bir değişime ve güç sisteminin sorgulanmasına yol açar. Bu değişimlerle zenginler genellikle daha da zenginleşirler, çünkü yenilikten en iyi şekilde yararlanma yolları onların elindedir, yoksullar ise yoksullaşır. Gücü elinde bulunduran insanlar güçlerini korurlar, yeniliği yapan gücü ele geçirmek isterler.

Yenilik kararları ve yeniliklerin yayılması

Geleneksel ya da Gluckman'ın deyimiyle tekrarlayan toplumlarda, aktörlerin alacağı çok fazla karar yoktur, daha doğrusu, geleniğin önerdiği çözüm sorunlar için en iyi çözüm olarak kabul edilir. Böylece aktörler aynı durum-

larda aynı davranışları tekrar ederler. Buna karşılık, endüstriyel toplumlar-
da alınacak kararlar çoğalır ve kişinin seçimine kalmış değişik sonuçlar var-
dır. Reklam rekabetini güçlendirmek için, aynı ürünü iki ayrı marka ve am-
balaj altında sunmak gibi oyalayıcı seçimler üretilir. Alıcı, her ikisi de “bem-
beyaz” yıkayan iki deterjandan birini seçmek zorundadır, oysa büyükkanne-
si çamaşırları için Marsilya sabunu kullanmış, büyük büyükkanne-
si kendi “deterjan”ını külle kendisi hazırlamıştır.

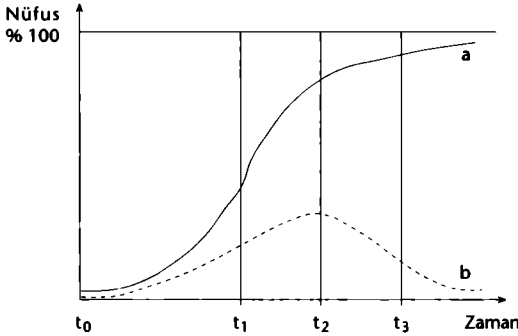
2. bölümde Lewin’in küçük gruplarda karar alma mekanizmasına, Katz
ve Lazarsfeld’in küçük bir Amerikan şehrindeki tüketici seçimleri ile ilgi-
li çalışmalarına değinilmişti. Psikolog, “kendi” kararını alan her bireyin gü-
dülerini ve hareketlerini, psikososyolog ise bireylerin kararlarının iç içe geç-
tiği iletişim ve etki ağlarını analiz eder. Sosyolog bu grubu, anketin tanım-
ladığı mekanizmaları izleyerek kolektif bir karar alan bir bütün gibi ana-
liz edebilir. Bu tam olarak, belirli bir departmanda kararların nasıl alındığı-
nı öğrenmeye çalışan organizasyon sosyoloğunun ya da yerel bir topluluk-
taki güç ağını veya baskı gruplarının hükümet kararları üzerindeki etkisini
çözmeye çalışan politika sosyoloğunun tutumudur: Sürecin sonunda imza-
yı atan belediye başkanı ya da başbakandır, ama bu, kararı kendi başına al-
dığı anlamına gelmez.

Karar, genellikle, bir aktörün belli bir mantıkla, belli bir zamanda ortaya
koyduğu noktasal bir eylem olarak kabul edilir: İmkânlar amaca göre belir-
lenir, maliyet ve kazanç hesabı yapılır, böylece karar veren, olası bütün çö-
zümler arasından en iyisini seçer. Araştırmalara göre karar, farklı amaçla-
rı az çok belirli olan birçok aktörün katıldığı uzun bir süreçtir. Genellikle
organizasyon için yeterli bir uzlaşmanın sonucunda belirlenir ve statükoya
mümkün olduğunca yakındır. Birey olarak sosyal voluntarizm* yanılısma-
sından uzak durmak gerekir.

Gabriel Tarde, geçen yüzyılın sonunda taklidin kurallarıyla ilgili kita-
bını yayımladığında, davranışların yayılmasıyla ilgili çok sayıda çalışma
yapılmıştı. “Şehirlerde yaşayan kadın, erkek bütün burjuvalar kendileri-
ni, prensler kadar şatafatlı soylular gibi giyinmiş görmek istediler, kasaba
insanlarıysa şehirliler gibi.” 15. yüzyılda Chennevières-sur-Marne papazı
Claude Haton’un bu gözlemi, tüketici toplumun işleyişinin ne kadar şaşırt-
ıcı bir hızla değiştiğini gösterir. İster yeni bir makine ya da yeni bir tekno-
loji (örneğin tarımcılar açısından bir traktör ya da doktorlar açısından yeni
bir ilaç), isterse yeni bir tüketim maddesi olsun, bir yeniliğin nasıl yayıldı-

(*) Akla ve bilmeye değil de iradeye üstünlük tanıyan, ruhsal olayların ve bilgi sürecinin temelinde ira-
deyi gören öğretisi – ç.n.

ğıyla ilgili bütün çalışmalar epidemiyolojik bir eğri çizerler, çünkü bir virüsün yayılma ağına benzer bir yapıdadırlar:

A eğrisi yeniliğe ulaşan toplam insan sayısını, b eğrisi belli bir zamanda yeniliğe ulaşan insan sayısını gösterir. Bu iki eğri üzerinde süreç net olarak dört aşamaya ayrılır: t0 (yeniliğin kullanılmaya başlanması) ile t1 arasında, bu yeniliğe “yeniliği yapanlar” ve “öncüler” sahiptir. Hareket üzerinde daha “ileridedirler”, hem deney yapan kişi, hem de örnek kişi olarak çifte rol oynarlar. t0-t1 aralığı, yeniliğin özelliklerine, nüfusa ve özellikle yeniliği yapanlar (fikir babaları) ve dinleyiciler arasındaki sosyal ilişkilere ya da etki alanına göre daha kısa ya da daha uzun olabilir. t1, yeniliği “benimseyenler” kitlesinin karar verme eşiğini gösterir; eğri, çıkış hareketiyle t2’ye kadar yükselir. t2, maksimum katılımı, iki eğrinin iraksadığı zamanı, yeniliğin kabul edilme miktarı yavaşça artarken, yeni benimseyenlerin azalmaya başladığı zamanı gösterir. Nihayet t3 sürecin sona erdiği eşiktir: Sonrasında uzanan çizgi gecikenleri ve yeniliği benimsemekten vazgeçen insanları temsil eder. Yeniliği benimseyenlerin oranı asla yüzde 100 değildir; her zaman traktörsüz köylüler, televizyonsuz evler olacaktır; bu eşik mülkiyete ve nüfusa göre değişir.

İlk problem, yenilik yapanların kim olduğunu ve nüfusun geri kalanıyla nasıl bir ilişki içinde olduklarını bilmektir. Bölüm 3’te iletişim ve karar psikosyologlarının, bireyleri sosyal tabaka üzerindeki atomlar olarak kabul ettiklerini, “fikir babaları”nı onları diğer insanlardan ayıran kişisel özellikleriyle nitelendirdiklerini görmüştük: Bir mıknaatıs (fikir babası) hareket ettiği zaman dönerek, yıldız, ağ ve hale şeklinde toplanan demir talaşlar gibi. Buna karşılık, sosyolog bireylerin bir toplum içinde bulunduklarını ve belirli pozisyonlara sahip olduklarını bilir. Yenilikçi rolleri grubun kendisi belirler. Daha yukarıda söylediğimiz gibi, bireyler ve marjinal gruplar, “ta-

şıyıcı” rolündeki bazı gruplar gibi, yeniliğe hazırdırlar: Örneğin tüccarlar müşterilerine tavsiyelerde bulunur ve insanların deneyimlerini birbirlerine aktarırlar.

İhtiyaçlar ve arz

İkinci problem insanların, bir nesne, bir tavır ya da bir inanç olsun, bir yeniliği benimseme kararını hangi mekanizmalarla aldıklarını saptamaktır. Sosyoloğa göre öncülerin kararları, taklitçileri ve diğerlerini peşinden sürükler, çünkü öncüler onların isteklerini önceden kestirebilirler. Sosyolog çalışmalarını, bir seçimde adamlarının “oy”unu almak ya da onları ayaklandırmak için kabilesinin toplu kararını “dile getiren” geleneksel bir lider gibi, kolektif karar ve öncüler tarafından uygulanan güç üzerine kurabilir. Buna rağmen her birey, melez mısır dikme ya da cep telefonu alma kararını bağımsızca ve özgürce aldığı hissine kapılır.

Anketlerde, “Neden bu alışverişi, bu değişikliği yaptınız?” sorusuna verilen ilk yanıt, “Çünkü ihtiyacım var,” olur. Ekonomistler, bireylerin bilincinde bir kanser gibi birden beliriveren, nesnel amaçlarmış gibi algılanan “ihtiyaç” kavramı üzerinde çok düşünmüşlerdir. Elbette ihtiyaç ancak arz varsa doğabilir, başka bir deyişle ihtiyacı yaratan arzdır. Etnologlar ve tarihçiler, ihtiyaçların toplum tarafından belirlendiğini göstermişlerdir. Temel yani zorunlu ihtiyaçları ve “ikincil” ihtiyaçları birbirinden ayırmak için harcanan çabalar anlamlı sonuçlar vermemiştir: Elbette bütün insanların çiftleşmeye, beslenmeye, giyinmeye ve barınmaya ihtiyaçları vardır, ama tarih öncesi bir mağara ile Côte d’Azur’daki ya da banliyölerdeki üç oda bir salonlu evler arasında ortak hiçbir nokta yoktur. Bir kokteylde davetlileri havyar atıştırmaya iten şey açlıktır. “Doğal” ihtiyaçlar varlıklı insanların yarattığı bir olgudur. Virgile, otlayan sürüsüne bakarken “koyu bir gölgenin altına tembelce uzanmış, kaymaklı süt ve iyice kızarmış kestaneler yiyen” çobanı kıskanmıştı. Etnologlar, tropikal bölgelerdeki taş devri ekonomisini tarif ederler. Orada lezzetli meyveleri toplamak için birkaç saat yeterlidir, zamanın çoğu “boş vakit eğlencesi” olan mwali ve soulava yapımıyla ve onların değiş tokuşuyla geçer. Ortaçağ keşişleri de aynı şekilde “ihtiyaç”larını *harcama durumuna* göre belirlerler ve kendilerini tatmin etmek için çalışır ve zamanlarının en büyük bölümünü dua etmeye, düşünmeye ve okumaya adanmışlardır.

Günümüz toplumları arzın, nicelik, değer ve çeşitlilik açısından sürekli büyümesi üzerine inşa edilmiştir. İhtiyaç bir kere ortaya çıkınca zorunlu ha-

le gelir ve insan bu ihtiyaç tatmin edilmediği takdirde hayal kırıklığı hissederek, oysa bu ihtiyaç toplum tarafından yaratılmıştır. Yoksulluk analizi, yoksulluğun her zaman göreceli olduğunu ve bugün bir yoksulun, köylü atalarının ya da taş devri yerlisinin hayal bile edemeyeceği kolaylıklara sahip olduğunu göstermiştir. Baudrillard, bu iddiayı en uç noktasına kadar götürerek, yalnızca nesneleri değil işaretleri bile tükettiğimizi söyler: Havyar artık bir besin değil, lüksün ve belli bir sosyal kategoriye ait olmanın işaretidir; bir araba ulaşım için değil sosyal konumu yansıtmak için alınır; insan oturduğu semti iyi bir yerde oturmak için değil, kendisine benzer kişilerle beraber olmak için seçer, vb.

Sembolik tüketim, moda ve sosyal farklılaşma mekanizmasını ortaya çıkarır: Diğerlerinden farklı olmak için tüketilir. Simmel bu durumu çok iyi açıklar: “Modanın oluşumunda ister istemez rekabet halinde olan iki sosyal eğilim, bağılılık ve ayrılık ihtiyacı birlikte görülür. Bunlardan birinin olmadığı yerde moda olamaz. Medeni toplumların sınıflarını kıyafet, tarz, zevk aracılığıyla farklılaşmaya iten karışım ve yok olma tehlikesi, var olan farklılıkları daha kalıcı ve daha kesin bir şekilde belirleyen toplumcu ilkel sosyal yapılarda bulunmaz.”

Öncüler ve yenilikçiler

Hiyerarşik yapının oturduğu toplumlarda yeniliklerin genellikle sosyal piramidin üst tabakasından çıkması şaşırtıcı değildir. Tüketim toplumunda, yeni malları ilk alanlar yüksek gelirli insanlardır ve bu insanlar yeni davranışlara da hemen uyum sağlarlar: Kameraları, yelkenlileri vardır, uzak ülkelere geziye giderler, tekrar eve dönüp, bir kır evine yerleşirler. Sosyal ölçekte aşağıya doğru indikçe mallar ve davranışlar ucuzlar; insanlar daha az “gösterişçi”dir. Yüzyıl önce Côte d’Azur kış aylarında İngiliz aristokrasisi tarafından ziyaret edilen bir yerken, daha sonra Fransız burjuvazisi de buraya gelmeye başlamıştır. Bugün herkes Saint-Tropez’e kamp kurmaya gidebiliyor, ama elbette deniz-manzaralı-yazlık-evler, hem özel plajlı Cap d’Antibes villalarından hem de kamp yerlerinden farklıdır. Mülkiyet ve davranışlar yayıldıkları ölçüde çeşitlenirler.

Pierre Bourdieu, Fransızların kültürel davranışları üzerine yaptığı klasik çalışmasında kültürü dolayısıyla yenilikleri meşrulaştırma gücü olan bir üst sınıftan, üst sınıf tarafından meşrulaştırılan pratiklere, zevklere ve yeniliklere uyum sağlayarak “kültürel iyi niyet” gösteren bir orta sınıftan söz eder. Geniş halk kitlesi yukarıdan geleni reddederek tepki verir: “Bu bizim için

değil.” Yenilikler, yerleşmeye başladıkça bu kesim tarafından da benimsenir. Bu şema, sosyal sınıfların takım yıldızlarına bölündüğü gittikçe çeşitlenen bir topluma uymayan piramitsel görüşe denk düşmektedir. Böyle bir toplumda sosyal değişikliğe öncülük edenler, örneğin yetmişli yıllardaki sosyal öncüler, orta sınıfın küçük marjinal gruplarıdır.

Bazı yeni teknikler üst sınıflar tarafından hoş karşılanmaz, bazıları da alt sınıflara hiçbir zaman yayılmaz. Başlangıçta manyetoskop, gösteri sanatı konusunda seçici olduğu varsayılan “kültürel bir seçkin sınıfı”na ait bir nesne olarak görülüyordu. Oysa daha sonra hızla popüler ortamlara yayıldı, video kulüpleri orta halli semtlerde burjuva semtlerinden daha hızlı yayıldı.

Buna karşılık geçen bölümde bahsedilen topaç şeklini almış günümüz toplumunda yenilik, mutlaka yüksekte değil, tersine sosyal dengesizlik içindeki gruplardan gelir.

Köylü toplumlarında yalnızca belli başlı kişiler değişimi topluma sokabilecek bir konuma sahiptirler: Onları çevreleyen geniş topluma, burjuvazi ya da aristokrasi sınıfına ait oldukları kadar kendi köylerine de aittirler. Gazeteleri okuyarak ve tarım bilimcilerle konuşarak yeniliklerden haberdar olurlar. Bazen pahalıya mal olabilecek deneyler yapma ihtimalleri de vardır: Gübre ya da makine almak, başarısızlıkla sonuçlanabilecek denemeler için toprak ve iş gücü bulmak gibi. Ancak, ailesini doyurmaya yetecek kadar üreten yoksul bir köylü böyle bir risk almaz. Alırsa aynı zamanda geleneklere de karşı gelerek uygunsuz bir işe girişmiş olur; diğerleri onunla alay ederler. Oysa hatırı sayılır bir kişi, marjinal olduğu için skandal yaratmadan sıradışı bir şekilde davranabilir: Bir başarısızlık hafif bir alaya neden olur, başarı ise saygınlık kazandırır. Onun ortaya koyduğu örneğin yerleşmesi için belki de birkaç nesil geçmesi gerekir. Aydın tarımcılar ve model çiftlikler yüzyıllar boyunca, geleneksel tarımın ortasında kendi uygulamalarıyla baş başa kaldılar.

Değişime en yatkın sosyal gruplar, sosyal dengesizlik içindeki gruplardır. Bu gruplar gelişme aşamasındadırlar ve güçlü bir sosyal ya da ideolojik bağlılıkları vardır. Altmışlı yıllardaki Fransız tarımcıları örnek olarak gösterilebilir: Tarım devrimine sebep olanlar büyük ya da küçük tarımcılar değil, proletaryanın tehdidi altında olan ve bunu bilen orta büyüklükteki tarımcılardı. Bu tehditten kaçınmak için daha çok ürün vermeleri, muhasebe yaparak ürünleri yönetmeyi bilmeleri, pazar ortamını anlamaları ve toprağı işleme tekniklerini modernleştirmeleri gerekiyordu. 1945-75 yılları arasındaki büyüme ve Avrupa pazarının açılması bunda önemli bir etken olmuştu. JAC

hareketi ve ardından CNJA,* bu gruba güçlü bir bireysel ve Hristiyan ideoloji aşılayarak grubu harekete geçirmeyi başardı, küçük işletme liderleri, kaderlerinin efendisi olan özgür insanlar olduklarına ikna edilmişlerdi.

Aynı şekilde, politik devrim konusunda başarılı olan '68 militanları, Batı medeniyetinin dayanaklarından biri olan tekeşli aile modelini sorgulayarak özellikle ailevi alanda önemli bir devrim yapmayı başardılar. Bu grup genellikle hızla yayılmakta olan yeni mesleklere sahip kişilerden oluşuyordu: eğitimciler, animatörler, paramedikal meslekler (fizyoterapisteler vb.), reklamcılar, televizyon teknisyenleri gibi. Kendileri üniversite mezunu olan ve yukarı doğru sosyal hareketlilik içinde bulunan bu insanların anne babaları genellikle lise mezunuydular ve aşağı doğru sosyal hareketlilik (yüksek okula gitmeyi başaramamış burjuva çocukları) içindeydiler. Ve elbette, özellikle *Libération* gazetesiyle desteklenen '68 kuşağı ideolojisini benimsemişlerdir. Bu insanlar, evliliği reddeden, topluluk halinde deneyimler yaşamayı deneyen ve böylece nikâhsız yaşamı kurumsallaştırıp her tür sosyal kategoriye yayan ilk insanlardır. Daha yaşlılar, boşanmış olanlar ya da dullar önceden âdet olduğu gibi tekrar evlenmekten vazgeçtiler.

Artık güçlü bir katmanlaşma üzerine kurulu olmayan kitle toplumlarında, yenilikçi sosyal grup modelinin örnekleri çoğaltılabilir. Daha önce de söylediğimiz gibi toplumu değiştiren ve yenileyenler sosyal ölçeğin tepesindeki seçkinler değil, güçlü bir ideolojik bağ ile harekete geçen sosyal denge-sizlik ve büyüme halindeki, küçük, merkezî takımyıldızı gruplarıdır.

Güç ve değişim

Toplum içinde gücü elinde bulunduran kişiler, doğal olarak sosyal “düzen”deki herhangi bir unsuru değiştirmek istemezler. Bütün teknik değişimler sosyal değişim riski taşır ve bunun sonucunda güç rekabetinde bir risk oluşabilir. İki klandan oluşan bir toplumu ele alalım: Güç gelenekçilerin elinde, modernistler ise muhalefette ve gücü ele geçirmek istiyorlar. Bütün yenilikler, iktidar tarafından reddedilir; her tür değişikliği bir destek gibi kabul eden muhalefet tarafından hoş karşılanır. Eğer iktidar lideri modernizmi destekliyorsa bunun tam tersi gerçekleşir, bu durumda gelenekçiler muhalefet yapmaya başlarlar: “Seçkinlerimiz, aydınlarımız geleneklerimize ve atalarımıza ihanet ediyorlar; bu hainlerden, dinsizlerden kurtulalım, vb.” Ama otopite, 1789'da olduğu gibi, küçük bir bölümü modernist olsa bile, genellikle

(*) Ulusal Genç Tarımcılar Merkezi (Centre national des jeunes agriculteurs) – ç.n.

muhafazakârdır. Etkisiz gibi görünen bir teknik değişim bile güç rekabetinde risk oluşturabilir: Fransa'nın güneydoğusunda yetişen yerli mısırlar, sol kesimi ve kilise aleyhtarları grubu temsil ederken, melez mısır Katolikleri ve sağ kesimi temsil ediyordu, çünkü melez mısır büyük tarımcılara kâr sağlıyor ve küçükleri tehlikeye sokuyordu. Politikada ilerici olmak isteyenler teknikte gelenekselci, politikada gelenekselci olanlar ise teknikte ilerici insanlardı.

Gelişmekte olan ülkelerde değişim çok hızlı olduğu zaman gelenekselciliğin ve “aşırı tutuculuğun” (“medeniyetimizin temellerine, dinimize, halkımıza dönelim”) tepkisi çok yoğun olur. 19. yüzyılda Rusya’da Slav kökenliler, her şeyden önce, Rus köylüsünün temsil ettiği Rus ruhunu ve değerlerini, devleti endüstrileştirmek ve “Batılılaştırmak” isteyenlere karşı korumak istiyorlardı. Bugün Afrika’da ve Güney Amerika’da, geçen yüzyılda ABD’de olduğu gibi, aniden alevlenen dinî hareketler, geleneksel yerel kültür ile endüstriyel Batı kültürü arasındaki çatışmalara bir tepkidir. Yeni peygamberler ve büyücüler, yeni mezhepler ve tarikatlar kurarlar, “modern” unsurların geleneksel törenlerine uygun sinkretik ritüeller uydururlar, kendilerine bağlı olanların aklını başından alan, hatta bazen sanrılar yaratan mistik heyecanlar yaşamalarını, okuyup üfletmelerini salık verirler, anlaşmazlıkların çözümünü sağlayacak bir kurtuluş vaadinde bulunurlar. İslâm ülkelerinde, özellikle İran’daki durum da budur.

Politikacılar bir değişikliğin beklenen sonucun tersini verebileceğini bilirler. Bir belediye başkanı şehri zenginleştireceği için bir fabrika kurmayı uygun bulabilir ya da “aleyhte” oy verebilecek yeni seçmenleri düşünerek reddedebilir. 1945’te tarım devriminin İtalya’nın güneyindeki sağ seçmenleri Hristiyan demokrasiye yönlendireceği düşünülmüyordu: Oysa tarım devrimi komünist partinin, şimdi mal sahibi olmuş, dolayısıyla oy vermekte serbest olan eski alt sınıf insanları arasında tutunmasını sağladı.

Son olarak şunu belirtelim: Eğer güç rekabeti ve çatışmaları, değişim mekanizmalarında temel bir rol oynuyorsa, endüstrileşmenin çoğulcu politik rejimlerle (“demokratik”) beraber gelişmesi, savaşın ve uluslararası politik çatışmaların da bu mekanizmalarda etkili olması şaşırtıcı değildir: Şiddet tarihi doğurur.

Organizasyonlarda değişim

Benzer sorunlar organizasyonlar içinde de yaşanabilir. Endüstrideki değişimler üzerine yapılan klasik Amerikan çalışmalarının ardından, pek çok ülkede sayısız çalışmalar yapılmıştır. Büyük bir şirketin ya da büyük bir kamu kuru-

luşunun yapısı tanım olarak sağlam ve kalıcıdır, üstelik kusurlu bürokratik sistemin tehdidi altındadır. Oysa dünya değişmektedir ve ekonomi de sürekli evrim halindedir: Teknik gelişmeler aralıksız devam eder ve rekabet her şirketi tehlike altına sokar; ekonominin küreselleşmesi rekabeti bütün dünyaya yayan yeni bir aşamadan başka bir şey değildir. Şirketin lideri, organizasyonun sürekliliğini ve değişimi bir arada götürmek zorundadır. Organizasyon danışmanlığı ve uzmanlığı gibi mesleklerin hızla yayılma nedeni budur. Pratikte teknik ya da organizasyonel değişim genellikle yeni tekniğin ya da yeni işletme sisteminin öğrenilmesi konusunda zorluklarla karşılaşmaz. Değişimi uygulayanların konumlarının avantajlarını kaybetme endişesi daha büyük bir zorluk oluşturur. Bütün değişimler, toplumun genelinde olduğu gibi, organizasyon içindeki güç ilişkilerinde de bir değişime neden olur.

Teknik yeniliklerin fabrikalara ya da kamu kuruluşlarına girmesi üzerine yapılan sayısız çalışma, yeniliğin “sosyal” sonuçlarını ortaya koyar: Niteliklerin sorgulanması, parçalanma, eski mesleklerin gücünün azalması, ekiplerin ve sosyal ilişkilerin patlaması. Bilgisayarın şirketlere girmesi buna iyi bir örnektir: Bu yenilik bütün bilgileri tepede toplayarak otoriteyi merkezileştirmeye de yarayabilir, tersine, kararların merkezilikten çıkmasına yol açıp, ekiplerin özerkliğini de güçlendirebilir. Yeni teknikler çok nadir olarak özel bir işletme şekli önerirler, daha çok organizasyonun yapısını güçlendirmek için kullanılırlar.

Konuyla ilgili uzmanlara kulak verelim: “Alışkanlıkları ve çıkarları tehdit edilen insanların doğal dirençlerini yenmek için, onları sürekli yeniden şekillendirmek ve eğitmek gerekir. Böyle bir model tamamen yetersizdir, çünkü organizasyonların gerçek işleyişini ve stratejik analizin gösterdiği hareket sistemlerini hiç dikkate almaz. Organizasyonun elemanları edilgen değildir ve işlerine sıkıca bağlı oldukları söylenemez. Gelen önerileri çıkarlarına uygun bulurlarsa çabucak değişmeye hazırdırlar. Alışkanlıkların önemi zannedilenden çok daha azdır, ama değişikliğin neden olabileceği riskleri neredeyse içgüdüsel bir şekilde manuksal olarak değerlendirmeye yarar. En kaba konularda bile karar bireyin içinde bulunduğu etki ve iktidar düzenine göre alınır; birey bu düzen sayesinde çatışmalara rağmen sosyal varlığını korumaktadır.

Sosyal ve dinî hareketler

Çok sayıda sosyal grubun farklı çıkarlarının çatışmalara neden olduğu kitlenin toplumunda sosyal hareketler sosyal değişimin en önemli aktörleri haline alırlar. Ayrıca, kamuoyuna seslenmeye yarayan medya tarafından da destek-

lenirler: Sosyal hareketlerin en önemli dayanağı kamuoyudur ve eğer kamuoyu sırtını dönerse, en önemli hedeflerini kaybetmiş olurlar. Alain Touraine, sosyal bir hareketi üç unsurla nitelendirir:

- Açıkça tanımlanmış ve halk tarafından kabul edilmiş bir kimlik,
- Sosyal ya da yasal bir duruma karşıtlık,
- Alternatif toplum projesi.

Üçüncü unsur, “devrim”i ya da sadece reformu amaçlayan hareketlerin tanımını kısıtlar; hareket savunmaya dayalıysa yeni bir proje söz konusu değildir. Ekolojik, feminist ve homoseksüel hareketler ya da tüketici hareketleri Touraine’in tanımına daha çok uymaktadır, çünkü bu hareketlerin ahlâkî temelleri toplumla çatışır. Tarım üreticilerinin sık sık tekrarlanan gösterileri ya da kağıtsız göçmenlerin korunmasına yönelik hareketler, vicdana seslenir, oysa toplum vicdanı, katlanılması imkânsız kabul edilen durumlara karşı açığa çıkar. Sosyal bir hareket politik bir programa dönüştürülebilecek yeni bir öğreti ileri sürer: Politikacılar sosyal bir hareketin etkisi olmadan nadiren yeni politika üretirler. Sosyal hareket daha sonra bu öğretiyi ve programı, ulusal, bölgesel ya da yerel ölçekte kanunlara ve hükümet kararlarına dönüştürmek için politikacılara baskı yapar. Sosyal hareket kurumsallaştırılabilir ve zorunlu bulduğu hareketin sorumluluğunu alır: İnsanı yardım ve kültür derneklerinin işlevi budur. Fransa’da son yirmi yılda derneklerin çoğalması (1901. kanun) ulusal ya da yerel amaçlar için yapılan sayısız seferberliğin ne kadar canlı olduğunun göstergesidir.

Sosyal hareketler, katılım, seferberlik ve saldırganlık biçimleriyle ilgili geniş bir analiz alanı sunar. Seferberlik belli bir amacı olan kitlelerin, bir ideal çevresinde “bilinçlendirilmesi”ni ve böylece geleneksel kurumların ve yerel bağların etkilerini kaybetmelerini sağlar. İdeolojik amaç belirleyicidir, ama daha bireysel nedenlerle desteklenmesi gerekir. Hareketin başarılı olması durumunda, harekete katılsa da katılmasa da aynı şeyi elde edeceğini bilen mantıklı bir bireyin, bir kitle hareketinde vaktini harcaması için hiçbir neden yoktur. Mancur Olson tarafından vurgulanan *free rider* ya da bedava bilet sorunu budur. Sendikacılar ya da politik militanlar, fedakârlık arzularını güçlendirecek, sorumluluk ya da görev alma gibi kişisel bir ödül beklerler. Militanların kariyerleri bu şekilde oluşur.

Kurumsallaşma hem bir başarı işaretidir hem de hareketin anlamını yitirmesi riskini taşır. Hükümet bir kadın bakanlığı ya da çevre bakanlığı kurduğunda, hareketler zafer kazanmışlar, ama aynı zamanda seferberliklerinin temel gücünü kaybetmişlerdir. Dernekler, sendikalar ve politik partiler seçilmek ve dolayısıyla önemli bir kişi olmak için yanıp tutuşan yöneticiler-

le doludur. Sosyalist partinin başarısı büyük ölçüde, Mitterand'ın 1981'deki başarısından sonra politik ve idari kurumların her seviyesinde sorumluluk ve görev almış militanlara dayanır.

Max Weber, “karizmanın sıradanlaşması” temasını geliştirmiştir. Aslında dinî hareketler çok sayıda karşılaştırmalı ve tarihsel malzeme sağlar. İsa ve Muhammet yüzyıllardan beri başarıyla devam eden sosyal bir hareket yaratarak dünyayı en çok değiştiren kişilerdir. Bütün dinî hareketler Tanrı'nın vahyettiği yeni bir gerçekliği bildiren bir peygamber tarafından başlatılır. Peygamber, yalnızca kendi çevrelerinde odaklanmış kişisel bağlarla meydana gelmiş grubu oluşturmak için etrafına müritlerini toplarlar; Troeltsch bu oluşumu “kült” diye adlandırır. Kült, Tanrı ile inanan kişi arasındaki ilişkinin derin düşüncelere dalmadan içselleştirilmesiyle ilgilidir. Dinî bireyciliğin gelişmesi bölüm 2'de de söylediğimiz gibi küçük grupların ve kültürlerin çoğalmasına yol açar. Kült, peygamberinin etkisiyle toplu intiharlara bile sebep olabilir ve kurucusunun ölümüyle de varlığını sürdürmeye devam eder. Karizma ise bir “tarikat” içinde kurumsallaşır ve geleneğe dönüşür: Tarikat, kurtuluşa ulaşmayı engelleyen bozulmuş dünyayı reddederek inançlarını devam ettirmek için toplanan inananlar birliğidir. Tarikatlarda din adamı yoktur; bütün inananlar din adamıdır. Bir tarikat, buradaki sosyolojik anlamıyla nesiller boyunca varlığını sürdürebilir. 18. yüzyılda Almanya'dan gelerek Pennsylvania'ya yerleşen ve kendilerini dünyadan soyutlayıp, bütün o aldatıcı çekicilikleri reddederek gelişmeye devam eden Amishler buna bir örnektir. Tarikatlar genellikle sonunda dünyayla barış yapıp, bir kuruma dönüşebilirler; papazlar ve laikler arasındaki ciddi ayrım ve hiyerarşi yoluyla saygı toplayan, ilâhî bir düzen, güç ve disiplinle düzenlenmiş gerçek bir Katolik Kilisesi'nin işleyişini benimseyebilirler. Bütün kiliseler diğerleri gibi analiz edilebilecek birer organizasyondur ve Katolik Kilisesi hiç şüphesiz bir sosyoloğun çalışabileceği en etkileyici organizasyondur.

Değişim teorisi oluşturmak mümkün müdür?

Bu gelişmeler, etnologların incelediği küçük grupların ya da tarihçilerin incelediği büyük “toplum”ların tarihi değişim analizlerini yapmaya yarayacak malzeme oluşturmazlar. Endüstriyel toplumun doğuşuyla ilgili problemden söz etmiştik. Yukarıda değindiğimiz yeniliklerin, çatışmaların ve kararların yayılma mekanizmaları, süreci analiz etmeye ve büyük organizasyonlarda değişimi tanımlamaya yarayan şemaların oluşmasına izin vermiştir. Geniş tarihsel ölçekte, küçük köylü toplulukların beslenmesini sağlayan ilkel ta-

rım üzerine kurulu toplumdan, kapitalist toplumun bütün özelliklerini genlerinde taşıyan 14. yüzyıl toplumuna geçiş Georges Duby tarafından olağanüstü bir şekilde tarif edilmiştir. Georges Duby, sosyal işlevlerin çeşitlenmesine ve kırsal, şehrsel ve feodal (kelimenin geniş anlamında) sosyal sınıfların doğmasına neden olan teknik gelişmelerin ve demografik büyümenin dinamik düzenini aydınlatmayı bilmiştir.

Marksist sınıf mücadelesi modeli, bütün toplumlara uyabildiğinden ister Ortaçağ'a, isterse günümüz toplumlarına olsun, tarihin herhangi bir dönemine uygulanabilir. Ama bu şekilde, sınıf teriminin tarihî anlamının (19. yüzyıl emekçi ve burjuva sınıfıyla ilgili olan) içi boşaltılmış olur. Tarihsel bağlamından yoksun bırakılmış sınıf mücadelesinin şekli değişir, analizi, makro sosyal ölçekte rakip olan gruplar arasındaki güç, risk, silah ve kontrol çatışmalarıyla ilgili "stratejik" bir analize indirgenmiş olur.

Tocqueville 19. yüzyılda bize, eşitlik ihtiyacı ve zenginleşmeyle görüntü değiştirecek demokratik toplumların eğilimlerini gösteren başka bir değişim modeli sunmuştu: "Bir toplum ne kadar zengin, çalışkan, mutlu ise, o kadar çok ve kalıcı zevk çeşidi ortaya çıkar; zevkler de alışkanlıkla gerçek ihtiyaçlara dönüşür ve özünsenir." "Demokratik toplumların özgürlüğe doğal bir eğilimleri olduğunu düşünüyorum (...), ama eşitliğe de yoğun, açgözlü, ebedi ve yenilmez bir tutkuları var."

Üçüncü büyük model ise Max Weber'e aittir. Bu modele göre, bürokratik meşruluğun büyük başarısı ya da toplumların değişim nedenleri sürekli artan rasyonalizasyona bağlıdır. Durkheim ise değişimin en önemli mekanizmasının, iş bölümünün, başka bir deyişle rollerin ve görevlerin gittikçe çeşitlenmesi ve uzmanlaşması olduğunu gösteren dördüncü bir model oluşturmuştur.

Yaklaşımlarla ilgili analiz, endüstriyel toplumu anlamaya yardım etse de, genel bir teori sunmaz. Sosyolog çaresizdir, sonuçta kendi yetkisi altında olmayan, tarih felsefecisinin alanına giren bir sorunu ele almakta haklı olarak tereddüt eder. Auguste Comte ve onun üç aşama kanunu artık bizi ilgilendirmez. Zaten, eğer değişimin genel bir teorisi olsaydı, tarih olmazdı.

KAYNAKÇA

Çatışmalar karşısında bireysel kararlar ve kolektif eylemlerin bağlantıları üzerine:

Boudon, R., *Effets pervers et ordre social*, Paris, PUF, 1977, s. 286.

Coser, L., *Les Fonctions du conflit social*, Paris, PUF, 1982.

Mann, P., *L'Action collective, mobilisation et organisation des minorités actives*, Paris, Colin, 1991.

Mendras, H., *La Fin des paysans*, Paris, Colin, 1970 (IV. bölüm: Une innovation: le maïs hybride, s. 121-155).

Olson, M., *Logique de l'action collective*, Paris, PUF, 1978.

O.C.S., *L'esprit des lieux, localités et changement social en France*, C.N.R.S., 1986.

Organizasyonlardaki değişimler üzerine:

Crozier, M., ve Friedberg, E., *L'Acteur et le système*, les contraintes de l'action collective, Paris, Seuil, 1977.

Mikro-tarihteki değişim üzerine:

Duby, G., *L'Économie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval*, Paris, Aubier, 1962, 2 tomes, s. 823.

Toplumsal ve dini hareketler üzerine:

Hervieu-Léger, D., *Le Pèlerin et le Converti*, Paris, Flammarion, 1999.

Meveu, É., *Les Mouvements sociaux*, Paris, La Découverte, 1996.

Touraine, A., *La Voix et le Regard*, Paris, Seuil, 1978.

Çağdaş Fransa üzerine:

Mendras, H., *La seconde Révolution française 1965-1984*, Paris, Folio, Gallimard, 1994.

Dirn, L., *La Société française en tendances 1975-1995*, Paris, PUF, 1998.

Sosyolog ve Toplum

Mit ve ideoloji

“Mit” ve “ideoloji” terimleri sosyoloğun analiz araçlarındandır. Sosyal bilimin hangi ölçüde “bilimsel” ya da “ideolojik” olduğunu ve böylece ne kadar “mit” yarattığını anlamak için sosyal bilimin kendisini sorgulamak gerekir. Bu iki kelime sosyoloğun içinde bulunduğu toplumla arasındaki ilişkiye dair sorunu da ortaya koyar. Daha yukarıda sosyoloğun kullandığı diğer araçlarla birlikte inceleyebileceğimiz bu iki kavramın en sona saklanması nereden budur. Günlük dilde her iki kelime de kullanılmaktadır. Yunan mitolojisi “insanlığın” bir parçasını oluşturur; ideolojiler düşünceler tarihinden üretilir. Peki bu iki terim kesin ve işlemsel bir analiz aracı olarak nasıl kullanılabilir?

Mit kavramı bir çeşit rüyayı, basit halk rüyasını anlatır. Çağdaş toplumların günlük dilinde bu terim, var olmayan ama tartışılan bir şeyden bahsetmek için kullanılır. Terimin günlük kullanımı her iki durumda da, bazı değerler ve olumsuz anlamlar içerir. İdeoloji terimi de hemen hemen aynı çağrışımları yapar. Günlük dilde ideoloji, bir entelektüelin “düşleri” olarak kabul edilir. Entelektüel, eğer bir ideolojisi varsa, ideologdur ve bu terim çok net bir olumsuzluk taşır. Öyleyse, her iki kelime de günlük dilde benzer duyguları uyandırır.

Sosyolog için her iki terim de aynı kavramla örtüşmektedir. Mit özellikle ilkel toplumların analizi için kullanılırken, ideoloji günümüz “modern

toplumları”nın analizine daha uygun bir araçtır. Aslında, mit ve ideoloji bu farklı toplumların işleyişinde belli bir role sahiptir. Mitin ve ideolojinin rolünün sosyolojik analizi şu ya da bu toplum için yapılabilir. Bu analiz kendi içlerinde incelenen ideolojilerin analizinden farklıdır: düşünceler tarihi, içerik çalışması ve mitlerin yapısı.

Mitlerle ve ideolojilerle ilgili sosyolojik çalışmalar ancak 19. yüzyıla dayanır ve bu çalışmaların temelinde üç temel yaklaşım vardır. Marx ve Marksistler, ideolojinin farklı toplumlardaki işlevi üzerinde durmuşlardır. Etnologlar, ilkel toplumlardaki mitlerle ilgilenmişlerdir. Freud ve psikanalistler ise, etnologların bazı çalışmalarını ele alarak, bireyde keşfettiklerini düşündükleri bazı mekanizmaların ilkel toplumlardaki mit işleviyle bazı benzerlikleri olduğunu göstermeyi denemişlerdir. Nevroz bir kişisel mit yaratma durumudur; toplumların mitin gelişimiyle karşılaştırılmasının nedeni budur.

Tylor bir mitin “ideal bir ilişkinin yanlışlıkla gerçek bir ilişki olarak kabul edilmesine” dayandığını söylüyordu. Mitleri ve ideolojileri incelemek için kullanılacak iki temel kavram ortaya çıkmış olur: ideal ilişki, gerçek ilişki.

Mit bir sorun, tarih ya da özel sosyal bir durum üzerine içsel bir mantık yaratan entelektüel bir oluşumdur. O halde bir tarafta bağlantılı ve mantıklı olması gereken entelektüel bir oluşum, diğer tarafta gerçek bir durum vardır. Gerçek ve mantık bağlantısı arasındaki bu gerilim mitin bütün anlamını ve yararını ortaya koyar. Lévi-Strauss “mitin amacının günlük yaşamdaki bir çatışmayı çözmek için mantıklı bir model sağlamak” olduğunu söyler.

Freud’a göre, “İnsanları kozmik sistemlerini yaratmaya iten şeyin sadece kurgusal bir merak, bir bilgi susuzluğu olduğunu söylemek yanlış olur. Dünyayı egemenliği altına alma isteği de bunda büyük bir rol oynar. Aynı şekilde, animist sistemin bir gerekçesi ve özellikle insanlara, hayvanlara ve nesnelere ya da daha doğrusu insanların, hayvanların ve nesnelerin ruhuna egemen olmak için gerekli davranış şekliyle bağıntılı bir göstergeler sistemi olduğunu öğrenmek bizi şaşırtmamış mıydı?” Mit tanım olarak kavranılamayan gerçeğe egemen olmaya yarar. Toplum ve bireyler, görünüşte çelişkili ve mantıksız olan gerçekleri anlamak için entelektüel bir mantık sistemi yaratırlar.

Kısaca, ideolojinin modern toplumda, geleneksel ilkel toplumlarda mitin işlevine benzer bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Lévi-Strauss: “Hiçbir şey mitik düşünceye politik ideoloji kadar benzemez. Belki de günümüz toplumlarında birbirlerinin yerini tutabilen iki kavram olarak kabul edilebi-

lirler. Fransız Devrimi'ni kafasında canlandıran tarihçi ne yapar? Sonuçları, ardıl olaylar yoluyla hâlâ hissedilen bir dizi geçmiş olaya başvurur. Ama politikacı ve onu dinleyenler için, Fransız Devrimi farklı bir geçmiş olaylar dizisiyle ilgili bir gerçekliktir, ama aynı zamanda günümüz Fransa'sının sosyal yapısını, meydana çıkan fikir farklılıklarını yorumlamaya ve gelecekteki evrimin taslağını tahmin etmeye izin veren kalıcı bir şemadır.”

Başka bir deyişle Fransız politikasında Fransız Devrimi'yle ilgili mit, ilkel bir toplumdaki dinî, büyüyle ya da evrenin oluşumuyla ilgili bir mitin görüldüğü işlevlerin aynısını yerine getirir. Fikir farklılıklarına, çağdaş Fransa'nın politik ve sosyal çelişkilerine bir anlam vermeye ve böylece bu konular üzerinde etki sağlamaya yarayan bir araçtır. Aslında bütün devrimciler, özellikle de Lenin ve Bolşevikler, eylemlerini Fransız Devrimi şeması üzerinde düşünmüşlerdir: Reformist döneminin (Kerensky) ardından, bir gevşeme ile sona eren terör ve diktatörlük dönemi gelir.

Bu durum ya da doğa kavranılabilir hale geldiği, bir yapı, tutarlı bir mantık kazandığı zaman uygun bir analiz yapılabilir.

Marksizme göre ideoloji, dünyayı anlamaya ve ona egemen olmaya yarayan bir kozmogonidir. Bu kozmogoni sosyal gruplar içinde ekonomik çıkarlara göre bilinçsizce yaratılmıştır. Marksizm olgusu, farklı gruplar barındıran bir toplumda sosyal karşıtlıkların yansıması ve ürünü olan birçok ideolojinin olduğunu söyler: Bunlar sosyal bir grup için gerçek entelektüel egemenlik araçlarıdır. Bu anlamda burjuva ideolojisi, dünyanın ve toplumun evrimine burjuvazinin çıkarlarına göre global bir yorum katmak ister, dolaşısıyla toplum, evrimi burjuva çıkarlarının egemenliği altına sokulmaya çalışılan, burjuvazinin yarattığı bir kozmogonidir. Komünist partinin rolü, işçi sınıfının hizmetinde olan bir ideoloji ileri sürmektir.

İdeolojinin de, mitler gibi iki temel gereksinimi vardır; içsel mantık ve gerçeğe uyarlamada tutarlılık. İdeolojinin evrimi ve dönüşümü karşıt iki zorunluluk arasındaki gerilimden doğar. Bir ideoloji, belli bir gerçekliğe tamamen uygun bir yorum yapmayı başardığı zaman, bu gerçeklik dönüşebilir, böylece ideolojinin sorgulanma ve yeni bir tutarlılık kazanma şansı yükselir. Gerçeğe uyarlama tutarlılığı dönüştürmeyi zorunlu kılar ve tutarlılık gerçekliğin sürekli bir analizinin yapılmasını gerektirir. İdeoloji, bir yandan bireylerin tutarlılık gereksinimini karşıladığı ve diğer yandan davranış ve günlük sosyal yaşama egemen olmaya yarayan bir araç olduğu ölçüde başarılı olur.

Şu ana kadar “din” kelimesinden özellikle kaçındık. İlkel toplumlarda ve Antikçağ'da, mitin dinle bazı bağlantıları vardı. Çağdaş bir toplumda ideoloji teolojiyle, dinî dünya görüşüyle bağlantılıdır, çünkü insan için, içinde

bulunduğu sosyal ve maddi dünyayı anlamak yeterli değildir, dünya ötesine de bir anlam vermek ister. Bu bakış açısıyla din, insana evrenin bir tasvirini yapmayı ve şu ünlü soruya cevap vermeyi deneyen bir mitoloji şeklidir: Nereden geliyoruz ve nereye gidiyoruz? Marx dinin toplumların uyuşturucusu olduğunu söylerken bunu kasteder.

Bilimsel bir analizden ideolojik bir analize nasıl geçilir? “Bilimsel” bir teori ne zaman insanların yönetimi için etkili bir ideoloji şeklini alır? Bu, bilgi sosyolojisine ait zor bir problemdir.

“İlkel bir toplumda” ideoloji ve mitler genellikle fark edilemeyecek mekanizmalar tarafından oluşturulur; asıl görevi mit ve ideoloji yaratmak olan özel sosyal bir grup yoktur. Tersine, daha çok çeşitli bir toplumda asıl işlevi ideoloji yaratmak olan sosyal gruplar yavaş yavaş ortaya çıkmaktadırlar. Gramsci, Marksist teoriyi geliştirirken, 20. yüzyıl toplumunda “entelektüeller”in, ideoloji üreticilerinin nasıl insanlar olduğunu göstermeye çalıştı. “Entelektüel” kelimesi, sadece meslekleri ve etkinlikleri entelektüel olan insanları değil, aynı zamanda Rusça “*intelligentsia*” teriminin anlamıyla, entelektüel bir işlevi olan bütün insanları, başka bir deyişle bütün “sembol yaratıcılarını” kapsar. Kapitalist toplum geliştikçe, burjuvazi “devrimci” bir ideoloji geliştirmeye yönelik bir entelektüeller grubu üretir. Ama bu entelektüeller gerçeği göremeyebilirler, çünkü görüşleri kendi ideolojileriyle bulanıklaşmıştır. Raymond Aron Marksizmi, Fransız entelektüellerinin savaş sonrası Rus katliamlarını görmelerini engelleyen bir “entelektüel uyuşturucu” olarak yorumlamıştır.

İdeoloji üreten sembol yaratıcısı, içinde bulunduğu topluma ne kadar “yabancılaştığının” bilincinde midir? Bu konuda Engels’in Franz Mehring’e yazdığı bir mektubu aktarmak gerekir: “İdeoloji, sözde düşünürün bilinçli olarak, ama yanlış bir bilinçle tamamladığı bir süreçtir. Onu harekete geçiren gerçek itici güçlere yabancıdır. Yoksa ideolojik bir süreç olamazdı. İdeoloji sadece entelektüel malzemeler kullanmalıdır, ama gerçekte entelektüel çalışmasını yaparken sosyal konumu ve aidiyeti ile koşullanır.”

Bu metin ideolojik midir yoksa bilimsel mi? Öncelikle, hâlâ ideolojiye ve bilime yakınız. Bilgi sosyolojisi (Mannheim), sosyal “bilimler”in farklı sosyal gruplara ne derece bağlı olduklarını ve bu grupların dünya görüşünü ne derece yansıttıklarını ve bu grupların toplumu etkileyen eylemlerine ne derece katkıda bulunduklarını inceler. Aslında bugün Katolik Kilisesi ve çevreciler dışında hiç kimse gerçek bir “sosyal doktrin” hazırlamaya hevesli değil. Oysa 19. yüzyılın en önemli karakterleri aynı zamanda birer kuramcıydılar. “Sosyal bilim” ve eylem programları arasındaki kuramın ye-

ri hâlâ önemini koruyor, çünkü bir tek kuramlar, bilim adamının araştırma için “değişkenlere” indirgemeye çalıştığı toplum değerlerini, ahlâki ilkeleri ve politik amaçları yeniden değerlendirebilir.

İdeoloji toplumu etkilemeye yarar, çünkü toplumu anlamayı sağlar ve toplumun bir “harita”sını sunar. Ayrıca, dinamik bir unsurdur. Toplumu-muz, sürekli olarak yeni mitler ve hatta Roland Barthes’ın çalışmalarından anlaşılacağı gibi “mitolojiler” üretir. Bu, reklamcıların görevidir. Georges Sorel’in bu kelimeye verdiği anlama göre bir mit, bir sosyal gruba yalnızca içinde bulunduğu sosyal durumu anlamak için işaretler vermekle kalmaz, aynı zamanda grubun hareket etmesi için motivasyon da sağlar. George Sorel’in dediği gibi: “Sosyalizmin modern topluma karşı giriştiği çeşitli savaş biçimleriyle örtüşen duyguyu canlandırabilecek imgelere başvurmak gerekir. Sendikacılar, sosyalizmi genel grev altında toplayarak bu problemi kusesursuzca çözmüşlerdir.” Genel grev Sorel için işçi sınıfını harekete geçirmeyi sağlayan mittir.

Son olarak, ideoloji, sosyal gruba kendi kendini doğrulama olanağı, bir-reye ve gruba toplumdaki yerlerini ve rollerini açıklayan bir kendini tanım-lama olanağı sağlar. Her meslek, her sosyal grup, varlığını ve yaptıklarını onaylamak için kendi kendilerini meşru kılan ideolojiler oluşturur.

Sosyoloji ve eylem

Etkinin önemine belki de abartılı bir değer biçen toplumumuzda, bir bilimin kendisini kanıtlanması için yarar gözetmeyen bir bilginin peşinden gidilmesi yeterli değildir. Eylem adamları sosyoloğu “yararlı” olması ve derhal eylem problemlerini çözmeye yardım etmesi için sıkıştırırlar. Bir tarım bilimci şunu düşünür: “En iyi tarım tekniklerini biliyorum, ama neden köylüler bun-ları kullanmak istemiyorlar?” Papaz, cemaatinin inançlarında ve ibadetlerin-de vurdumduymaz olmasına incinir. Hukukçu adil ve yararlı kanunlarının her zaman uygulanamaz olmasına şaşırır. Fabrika patronu işçilerinin moral-lerinin yerinde olmasını ve ürünlerinin iyi satmasını ister, şirketinin içinde “insan kaynakları” bölümü kurar ve müşteri kitlesine en iyi şekilde ulaşmak için reklam çalışmaları yaptırır. Bu insanların hepsi sosyologdan, faydaların artırmak için formüller ve teknikler üretmesini isterler.

Oysa sosyolog ne bu tür çareler bulur ne de gelecekteki evrimi öngö-ren ya da onu etkileyecek yollar hazırlar. Kısıtlı ve sınırlı olguların görece-li olarak tatmin edici bir tanımını yapmaya yarayan birkaç sosyolojik tek-nik vardır. Bu tekniklerin yararları ortadadır ve bu yüzden bazı kişiler sos-

yoloğun, bütün sorunları çözebilecek bir modern zaman sihirbazı olduğunu düşünürler.

Örneğin, kamuoyu ile ilgili çalışmaların belirli bir dönemdeki düşünceleri açığa çıkardığını görmüştük. Buna karşılık, üç gün, üç ay ya da bir sene sonra genel düşüncenin ne olacağını tahmin etmenin bir yolu yoktur. Bu arada birçok olay gerçekleşmiş olacaktır; elde edilecek şey sadece kamuoyunun düşüncesinin öğrenilmesidir. Normal olarak bay X'in seçileceğini bilecek endişelenen bay Y taraftarları kendilerine çeki düzen verip sonuçları değiştirebilirler: Merton'un "yaratıcı ya da yıkıcı öngörü" diye adlandırdığı şey budur.

Bazı durumlarda müdahale tekniklerinden yararlanılır. Reklam müdahale araçları yardımıyla daha tutarlı bir gövde oluşturmak için çok sayıda reklam araştırması yapılmıştır. Beyaz bir sabun alıcıda bazı duygular uyandırır, pembe ya da mavi bir sabun başka duygular uyandırır; bazıları maviyle yıkanmaktan hoşlanır, bazıları hoşlanmaz. Üzerinde çalışılan sosyal kategorilere ve gruplara bu bilgilerle fikir aşlamak mümkündür.

Sosyometrik testler, savaş boyunca, Amerikan hava filosundaki uçak mürettebatını belirlemek için kullanılmıştır. Bu testler sonucunda grubun "işlemesi" için yeterli uyum ve birlik sağlanır, aynı zamanda mürettebat, savaş kazanmak yerine iyi bir yaşam sürmeyi düşünen bir arkadaş grubuna dönüşmesin diye yeterli gerilim de yaratılır.

Kendisinden bir tavsiye beklenen sosyoloğun konumu doktorun konumuyla karşılaştırılabilir: Kendisinden bir tanım yapması, teşhis koyması ve sonra da büyük olasılıkla bir eylem aracı bulması istenir. Ama sosyolog, Molière'in doktorundan daha iyi silahlanmış değildir. Bilgisi hem sınırlı hem de genel bir bilgidir: Bir tanı koymaya yarayacak ipuçları, belirtileri tanımlayacak bir el kitabı yoktur. Danışman-sosyolog, kendisine sunulan sosyal durumun bütününe anlamak zorundadır: fabrika, psikoposluk, kasaba, büyük kalabalık. Bunun için kuşkusuz bir anket yapması gerekir, çünkü basit "tedavi incelemeleri" yapacak kadar donanımlı değildir. O halde gerçeği yorumlamadan önce, onu iyice incelemelidir. İyice inceleyip üzerinde çalıştıktan sonra, büyük olasılıkla gerçeği bazı sosyolojik teoriler yoluyla yorumlayacaktır ve böylece eylem adamı için anlaşılabilir olan bilimsel dili kullanacaktır. Oysa eylem adamı sorunu çok iyi bilmektedir, çünkü her gün onunla yaşar. Sosyolog incelemesini yaparken doğal olarak karmaşıklıkla, günlük yaşamda gözden kaçmış en belirleyici yanlarının altını çizme eğilimindedir. Oysa bir karar almak ve harekete geçmek için, durumu basitleştirmek ve onu dönüştürmeyi istemek gerekir. Olayları ba-

siteleştirsın diye çağırduğımız kılı kırk yaran insanlar her şeyi daha da karmaşıklıklaştırır!

Eğer bir fabrika, müdürün düşüncesine göre “kötü” işliyorsa, sosyolog, yapıların analizi ve organizasyonlar teorisiyle ortaya çıkacak kurumsal ya da yapısal bir sorunla, ayrıca bilgi ve iletişim teorisine bağlı bir iletişim sorunuyla ya da sosyal psikoloji tarafından yorumlanıp incelenebilen bir ahlâk sorunuyla karşı karşıya olabilir. Aynı sosyal durum, farklı uzmanlıklara ait birçok sosyolojik olgu açısından incelenebilir. Sonuç olarak, sosyolog fabrikanın müdürüyle konuştuğu zaman, yaptığı incelemeyi günlük dili kullanarak açıklamak zorundadır, oysa doktor hastaya hastalığı açıklamak zorunda değildir, yalnızca reçete yazmakla yükümlüdür.

Ayrıca eylem adamının sosyolojinin kaynaklarına olan naif güveni, sosyal bilimlere karşı iyi niyetin yeterli olduğu bahanesiyle, şüpheli bir tavır takınmasını engellemez: “Herkes içinde yaşadığı toplumun nasıl işlediğini biliyorsa, bu kadar zahmete katlanmasının nedeni nedir?” İyi niyet her zaman bir çelişki barındırır. İnsanlık onca deneyimden sonra, hem “en ağır bedel ilk adımda ödenir” hem de “bir kereden bir şey olmaz” diyebilir. İleri sürülen her düşüncenin tersi iddia edilebilir mi? Toplumların işleyişinden bahsetmenin bu kadar ilgi çekici olmasının nedeni budur. Rakibinizin söylediğinin tam tersini, aynı rakibiniz gibi inanarak ve güvenerek savunabilirsiniz. Aslında sosyolojik çalışmalar ideolojik tartışmalarda, sorunu çözecek bir araçtan çok kanıt olarak kullanılır. Bu da insanı bilim ve ideoloji arasındaki ilişki sorusuna geri götürür.

Sosyal bilimler ve ideoloji

19. yüzyıl politik ideoloji tarihi, sürekli olarak gözle görülür değişimlere uğramıştır, daha yukarıda Fransız Devrimi’ni örnek vererek bahsetmiştik. Buna karşılık liberal ekonomi ve Marksist yaklaşım bilimsel kalmayı tercih eden birer ideolojik şemaydılar. Çünkü liberal ekonomi kapitalizmin modelini ve endüstriyel toplumu yaratacak günlük yaşam kurallarını belirlemiş, Marksizm de emekçi sınıfı için aynı rolü oynamıştır. Toplumu tanımlamaya ve onu anlamaya çalışan sosyoloji, 20. yüzyılda, benzer bir işlevi yerine getirme riskiyle karşı karşıya olduğunu bilir, çünkü toplumun gerçeklerini yorumlayan ve onları etkileyen teoriler yaratmaya çalışır.

Bir sosyal bilimin analizde ya da eylem adamlarının, politikacıların, ekonomi sorumlularının ya da yönetimin kullanımında ortaya çıkan belli bir ideolojik boyuta sahip olmaması mümkün değildir. Sosyolojik analizin pra-

tik uygulamadaki başarısı, günlük hareketlerini bu ideolojik mantık çerçevesi içinde belirleyen bir grup için ideolojinin ne kadar önemli olduğuna bağlıdır. Bu yüzden SSCB’de sosyoloji yoktu: Bilim ve kuramlar gibi mantık da topluma Marksizm yoluyla aşılanıyordu. “Teknokratik” bir sosyoloji toplum içindeki sosyal mekanizmaları, işlevlerini iyileştirmek için inceler. Toplumun temel taleplerini sorgulamayan, ama bu toplumu harekete geçiren sosyal mekanizmaları mükemmelleştirmek için anlamaya çalışan Amerikan sosyolojisinde egemen akım budur. “Avrupa” sosyolojisi genellikle toplum yapısının bütünü, dayanaklarını ve taleplerini sorgular, ama bu şekilde bile ideolojik şikâyetlerden kurtulamaz. Bu kitap bilimsel ve deneysel sosyolojiye giriş yapmayı amaçlıyor. Kitaba son vermeden önce okuyucuyu, bütün bilimsel analizlerin sosyolog istese de, istemese de aynı zamanda ideolojik bir analiz olduğu konusunda uyarmak doğru olur. Raymond Aron’dan yaptığımız şu alıntı yerinde olacaktır: “Bir bilimin kendini göstermesi için, bazı sıradan olguları açığa çıkarması, sinizme doğru kayması için başarının şartlarını belirlemesi, kehanette bulunması için geleceği nedensel ilişkilerle incelemesi yeterlidir. Hangi bilimin amacı olguları, şartları ve nedenleri keşfetmek değildir ki?”

KAYNAKÇA

- Aron, R., *L’Opium des intellectuels*, Paris, Gallimard, 1955.
Boudon, R., *L’Art de se persuader des idées douteuses, fragiles ou fausses*, Paris, Fayard, 1990.
Lévi-Strauss, C., *La pensée sauvage*, Paris, Plon, 1962; *Mythologiques*, 4 cilt, Paris, Plon, 1964-1971.

GENEL KAYNAKÇA

ALTI KLASİK

Durkheim, É., *Le Suicide*, Paris, PUF, s. 462 (1. baskı, 1897).

Marx, K., *Le Dix Huit Brumaire de Louis Napoléon*.

Mauss, M., *Sociologie et anthropologie*, Paris, Puf, 1950, s. 389.

Simmel, G., *Sociologie, études sur les formes de la socialisation*, Paris, PUF, 1999, 1. baskı, 1908.

Tocqueville, A., De, *L'Ancien régime et la Révolution*, Folio Gallimard, 1. baskı, 1856.

Weber, M., *L'Éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, Paris, Plon, s. 325 (1. baskı, 1904).

ATLANTİK ÖTESİ'NDEN ÜÇ YAPIT

Bell, D., *Les Contradictions culturelles du Capitalisme*, Paris, PUF, 1979.

Merton, R.K., *Éléments de théorie et de méthode sociologique*, Paris, Plon, 1966, s. 514.

Parsons, T., *Éléments pour une sociologie de l'action*, Paris, Plon, 1955, s. 355.

FRANSA'NIN ÖNEMLİ SORUNLARINA EĞİLEN ÜÇ AMPİRİK ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

Boudon, R., *L'Inégalité des chances, la mobilité sociale dans les sociétés industrielles*, Paris, Colin, 1973, s. 236.

Crozier, M., *Le Phénomène bureaucratique*, Paris, Seuil, 1963, s. 412.

Mendras, H., *La Fin des paysans*, Paris, Seuil, 1967.

ÇALIŞMA ARAÇLARI

Sözlükler:

Boudon, R. ve diğerleri, *Dictionnaire de la sociologie*, Paris, Larousse, 1999, s. 280.

Boudon, R. ve F. Bourricaud, *Dictionnaire critique de la sociologie*, Paris, PUF, 1982, s. 650.

Gresle, Panoff, Perrin ve Tripier, *Dictionnaire des sciences humaines*, Paris, Nathan, 1994, s. 470.

Etienne, J., et al., *Dictionnaire de la sociologie*, Paris, Hatier, 1997, s. 350.

Tamisier, J.-C., *Dictionnaire des peuples, sociétés d'Afrique, d'Amérique, d'Asie et d'Océanie*, Paris, Larousse, 1998.

Ansiklopediler:

Encyclopaedia Universalis.

La Grande Encyclopédie Larousse.

Fransızca'da bunların benzeri yok:

Gould et Kolb, *A Dictionary of the Social Sciences*, (préparé sous les auspices de l'Unesco).

The Encyclopaedia of the Social Sciences.

Bazı dergiler:

Actes de la recherche en sciences sociales, Maison des Sciences de l'Homme.

Année sociologique, P.U.F.

Archives européennes de sociologie, Cambridge U.P.

Sociétés contemporaines, l'Harmattan.

Revue française de sociologie, Ophrys.

Sociologie du travail, Elsevier.

I.N.S.E.E.'nin bir sosyolog için çok gerekli toplumsal istatistik yayınları:

Économie et statistique, revue mensuelle.

Données sociales, parution tous les trois ans.

ARAŞTIRMA METOT VE TEKNİKLERİ:

İki başlıca kitap:

Ghilgione, R. et Matalon, B., *Les enquêtes sociologiques*, Paris, Colin, 1978.

Matalon, B., *Décrire, expliquer, prévoir*, Paris, Colin, 1988, s. 271.

İyi araştırma örnekleri, metodoloji:

Boudon, R., et Lazarsfeld P. (éd.), *Le Vocabulaire des sciences sociales*, Paris-La Haye, Mouton:

Cilt 1: *Concepts et indices*, 1965, s. 309.

Cilt 2: *L'Analyse empirique de la causalité*, 1966, s. 304.

Cilt 3: *L'Analyse des processus sociaux*, 1970, s. 413 (F. Chazel'le birlikte).

Nicelendirme ve matematik:

Boursin, J.-L., *Comprendre les statistiques descriptives*, Paris, Colin, 1988.

Cibois, Ph., *Analyse des données sociologiques*, Paris, PUF, 1984, s. 218.

Deroo, M., Dessaix, A.-M., *Pratique et analyse des enquêtes par sondage*, Paris, PUF, 1980, s. 302.

Rouanet, H., Bert, M.-Cl., Le Roux, B., *Statistiques en sciences humaines, procédures naturelles*, Paris, Dunod, 1987, s. 190.

Niteliksel yöntem:

Blanchet, A., et al., *L'entretien dans les sciences sociales*, Paris, Dunod, 1985.

Ghilgione et al., *Manuel d'analyse de contenus*, Paris, Colin, 1980.

Peneff, J., *La méthode biographique*, Paris, Colin, 1990.

Ağ: Bir bireyin toplumsal bağlarının yapısı.

Aidiyet grubu: Bireyin üyesi olduğu grup: 93.

Akrabalık: Bir toplumun yapısı içinde akrabalık bağlarının algılanışını, yaşanışını ve düzenlenme şeklini anlatır. **Akraba zinciri:** Bireyin akrabalarının tümü.

Aksiyom: Hipotetik ve tümenden gelimci bir sistemde doğru ya da yanlış, bir başkasından çıkarılmayan, çıkarımın başında kullanılan önerme. **Aksiyomatik:** Birbirleriyle bağlantılı aksiyomlar bütünü: 137, 141.

Aktör, eylem (sosyolojisi): Toplumu, bireylerin eylemlerinin sonucu olarak değerlendiren analiz biçimi.

Ampirik: Bilimsel deney ya da gözlemin sonucu ve kuraldan bağımsız olarak elde edilen veri, bilgi (deneysel): 71, 104, 139.

Anaerkillik: Kadınların iktidar sahibi olduğu toplumsal durum. Babaerkilliğin tersi. Matrilineer'den ayrı tutulmalı: 181, 194.

Analoji: Karşılaştırmadan farklı olarak, genellikle kanıtlanamayan hipotezlerin ana hatlarını çizmek için olgular arasındaki benzerlikleri ortaya koyan akıl yürütme biçimi: 15, 143.

Anomi: Yunanca'da nomos (kanun) ve a (suz) kelimelerinin birleşimi olarak Durkheim'ın yarattığı tabir: Normların, bireyin davranışını ayarlamasına imkân tanımayacak derecede ortadan kalktığı ya da çelişkili olduğu haller.

Antropoloji: Felsefede, genel olarak insan bilimi;

– Fiziksel antropoloji insanoglunun zoolojik analizidir;

Beklenen toplumsallaştırma: Bireyin içine girmek istediği grubun değer, norm ve davranışlarını benimseyip sahiplendiği mekanizma: 81.

Beklenti: Rol kavramını oluşturan unsur: bir sosyal aktörün başkasından talepte bulunma hakkı olup olmadığına dair yargıya varmasını sağlayan davranışların bütünü. İngilizce'de *expectation* kelimesinin karşılığı: 90, 91, 92, 95, 96, 97.

Bilişsel uyumsuzluk: Bilişsel süreçlerde yer alan unsurlar arasında meydana gelen çelişki: 80.

Bireysellik: Bireyi grubun önüne koyan ideoloji: 20.

Birleşme: Bir toplumun yapısından ve işleyişinden kaynaklanan koşullar dahilinde, evlenme ve bir araya gelme bağları: 183.

Bürokrasi: Weber'in kullandığı bir kavram: Rasyonel bir meşruiyet üzerine kurulu toplumsal organizasyon biçimi. Faaliyetin kişilerden bağımsız olmasıyla nitelenebilir. Yetkinlik ve süreçlerin rasyonalizasyonu üzerine kuruludur: 129, 164, 211, 214.

Çıkar grubu: Aynı çıkarları, hırsları ya da ideolojiyi paylaşan ve onları savunmak için örgütlenen toplumsal grup: 229, 231.

Dayanışma (mekanik, organik): Durkheim'da geleneksel ve çağdaş toplumlardaki toplumsal bağ anlatır: 151.

Değişken: Teorik fizik ve matematikteki değişken kavramı sosyal bilimlerde daha geniş bir anlamda kullanılır: Nicellendirilebilir (katı anlamda değişken), düzenlenebilir (statü), ya da sadece itiraz edilebilir (cinsiyet) olsun, bir nüfusun içinde değişkenlik gösterebilecek bütün davranışları (yaş, cinsiyet, aynı zamanda bağlılık) anlatır.

Doktrin: Teorinin tersine, doktrin bir değer yargısı (dolayısıyla ortodoksluk) içerir ve özellikle bir eylemi gerektirir: 12, 14, 72, 86, 137, 270.

Egzogami: Bkz: Endogami: 178.

Ekoloji: Sosyolog için doğal bir yaşam ortamı ve orada yaşayanlar arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşimlerin, ilişkilerin incelenmesi: 101, 106, 155, 262.

Empati: Bir bireyin bir diğ erinin tepkilerini anlayabilmek için kendini onun yerine koyabilme becerisi: 64.

Endogami: Bir gruba dahil üyelerin grup içinde evlilik yapma eğilimi. Egzogami'nin tersi: 155.

Ensest: Yakın akrabalar arasında cinsel ilişkinin ve evliliğin yasaklanması: 183.

Entegrasyon: Bir toplumsal sistemin elemanlarının, bir toplumun üyelerinin ve bu toplumun bağlılığını yaratan az ya da çok kuvvetli birbirine bağımlılık durumu: 130.

Ethos: Sadece çok açık kuralları göz önüne alan "etik"ten farklı olarak, bir toplumun üyelerinin davranışlarına hükmeden inanç ve kurallar bütünü: 105.

Etkileşim: Toplumu bireylerin etkileşimlerinin bir sonucu olarak analiz etmek: 67.

Etnometodoloji: Etnolojik anket metodlarının modern toplumlara uygulanma teknikleri: 67.

Ev iç i topluluk: "Aynı çatı altında" birlikte yaşayan, kan bağıyla bağlı olan ya da olmayan insan grubu: 36, 154, 199.

Evrimcilik: Toplumlari, en ilkel olanlarından en modernlerine kadar sınıflandırma imkânı veren genel bir gelişim kanunu varsayan doktrin: 35, 149.

Feodal: Askert ve tarımsal tipte bir karşılıklılık ilişkisi üzerine kurulu toplum: 151, 153, 162, 166.

Geleneksel: Sanayi öncesi toplumların tümü için kullanılır.

Gelenekselcilik: Geleneksel olmayan bir toplumda, bir fikri ya da davranışı meşrulaştırmak için mitik ya da gerçek geçmişe başvurmak: 260.

- Genetik (sıfat):** Bir varlığın, bir olgunun, bir kurumun doğumu ve oluşumuyla ilgilidir.
- Görüşme:** Anketör ve anket yapılan kişi arasında, soruya dayalı mülakat: 75.
- Gösterge:** Bir görünüşü ya da bir değişkenin varlığını ya da yoğunluğunu gösteren deneysel veri: 16.
- Gözlem:** Katılımcı gözlem: Modern toplumlarda özellikle marjinal gruplar gibi içlerine girilmesi zor grupları analiz etmek için kullanılan etnolojik araştırma tekniği.
- Grup:** Bir durum, çıkar ya da duygu etrafında toplanan bireyler bütünü (kategori değil).
- Habitus:** Bireyi grubunun normlarına göre davranmaya yöneltten, eğitimle edinilmiş nitelik: 25.
- Hipotez:** Deneysel doğrulamaya tâbi, teorik terimlerle çözümlenen önerme.
- Holizm:** Sosyal olguların açıklamasını makro-sosyal yapıya bağlayan, bireylerin toplumlarının üyeleri olarak kabul edildiği araştırma şekli: 20, 68, 144, 145, 147.
- Homogami:** Hemcinsiyle evlenme eğilimi: 186.
- İçerik analizi:** Gazete, mektup, görüşme gibi iletilerin analizleri için kullanılan tekniklerin bütünü. Bu teknikler anlamlı olduğu düşünülen unsurları (anahtar kelimeler, temalar) sınıflandırarak ve ölçerek niceliksel veriler çıkarmaya yararlar: 29.
- İçselleştirme:** Bireyin grubunun ya da toplumunun normlarını özümseme mekanizması: 111.
- İdeal tip:** Max Weber'de: "Kültürel anlamları gereği, kavramsal bir bütün içinde toplumu birleştiren tarihsel gerçekler içinde var olan ilişkiler toplamı": 15, 19, 20, 25, 135, 149, 150, 151, 152, 154, 157, 240.
- İdeoloji:** Toplumsal ve doğal gerçeğin tutarlı bir açıklamasını yapan, farklı derecelerde rasyonel inançlar sistemi.
- İşbölümü:** Durkheim bu terimi Alan Smith'ten almış ve sosyolojiye uyarlamıştır.
- İşlev:** Üyeleri birbirine bağımlı bir grubun içindeki her bir organın oynadığı özgün ve karakteristik rol.
- İşlevselcilik:** Toplumu dayanışan ve uyumlu bir bütün olarak algılayan ve parçalarının her birinin konumunu ve işlevini araştırarak sosyoloji ve etnoloji akımı: 127, 129.
- Kabile:** Birliğinin sürekli bölünme tehlikesi altında olduğu toplumsal grup: 178.
- Karizma:** Max Weber'e göre, liderdeki istisnai niteliklerden kaynaklanan meşruiyet tarzı: 161.
- Karşılıklı tanışıklık:** Herkesin herkesi ve her bireyin özelliklerini tanıyıp bildiği toplum: 107, 154, 156, 157.
- Kast:** Hindistan'daki geleneksel toplumsal hiyerarşi sistemi. Kapalı evlilik ve kalıtım üzerine kurulan gruplar ritüellere dayanan kurallarla ve mesleki uzmanlaşmayla tanımlanabilir. Daha geniş olarak, kapalı, etnik ve mesleki bir grup hakkında "kast" ve "kast yapısı"ndan söz edilir: 217.
- Kategori:** Bir grubun ayırt edilmesini sağlayacak ortak özelliklerini gösteren, sınıflandırma amacıyla bir araya getirilmiş unsurlar kümesi.
- Kayırmacılık:** Eski Roma'da, azat edilmiş bir köleyle sahibi arasındaki kişisel ilişki biçimi. Başka toplumlarda, "patron"un müşterisine koruma sağlayarak ilişkisini sürekli kıldığı kişisel bağ: 163, 207, 208, 209, 210, 211, 220.

Kimlik: Bireyin, bir simge, bir grup ya da bir modele uyarak ya da ondan uzaklaşarak kendi kimliğini oluşturduğu mekanizma: 36, 251.

Klan: Mitsel anlatılara dayansın ya da dayanmasın, ortak bir atadan geldiği düşünülen toplumsal gruplaşma. Aşiretle karıştırmamalı: 178.

Konformizm, konformist: Normlara ve geleneklere uyum gösterme: 97, 102.

Köle, kölelik: Bir meta niteliğiyle sahip olunan, satılabilen ya da yaşamına son verilen insan: 222.

Kurum, kurumsallaşma: Toplumsal bir organizasyon biçiminde neyin meşru olduğunu, neyin olmadığını tanımlayan roller ve normlar bütünü. Daha geniş olarak organizasyonun kendisini de tanımlar: 23, 111, 112.

Kült: Meshep ve kiliseden ayrı olarak dindar yaşam biçimi: 263.

Kültür: Entelektüel yaşam ideali. Etnolojide uygarlığın eşanlamısı.

Kültüralizm: Medeniyet araştırmasında etnografiyle psikolojiyi (bazen psikanalizi de) birbirlerine bağlayan yaklaşım: 22.

Matrilineer: Soy zincirinin anneden kuşa geçtiği toplum: 36, 180.

Matrilocal: Erkeğin, kadının ailesinin yanında yaşadığı toplumları tanımlar (ana yerleşimcilik): 181.

Medeniyet: Davranış kuralları, inançlar, karakteristik maddi ve entelektüel yöntemleri bakımından tutarlı oldukları varsayılan bir toplumsal yapı bütünlüğü.

Medya: Kitle yayın araçlarının bütünü; basın, radyo, televizyon, vb. (kitle iletişimi): 62.

Meslek, profesyonelleşme: Kendi çıkarlarını organizasyonun içinde ve dışında savunmak için örgütlenen aynı mesleki gruptan bireylerin eğilimi: 23, 218, 219.

Metodolojik bireysellik: Her kolektif görüngüyü bireysel eylemlerin bir sonucu olarak analiz etmeye dayanan yaklaşım: 20.

Mit: Toplumsal ya da doğal gerçekliğe “rasyonel” ve tutarlı bir açıklama getiren simgesel anlatı.

Monografi: Sınırlı bir sosyal grup (köy, aile) ya da belirli bir toplumsal görüngü gibi sınırları kesin olarak belirlenmiş bir olguyu ya da toplumsal kümeyi derinlemesine araştırmak: 13, 18, 120, 143.

Motivasyon: Bireylerin davranışlarını yönlendiren içsel sebepler, niyetler.

Neden, nedensellik, döngüsel nedensellik: Etki ve sebebin karşılıklı birbirlerini harekete geçirmesiyle ortaya çıkan süreç: 16, 133.

Néolocal: Her iki tarafın da evlendikten sonra aile ocaklarından kopup bağımsız bir evde yaşamlarını sürdürdükleri toplumu tanımlar: 181.

Nominalizm: Bilim teorisinde, uzlaşım, uygunluk ve ampirik edinim fikirleri yerine gerçekliği ve gerçeğin bilinmesini koyan doktrin: 135.

Norm: Değerlerle uyumlu davranışları yönetmeye yönelik kanun, kural ya da ilke.

Normal: Norma uygun olan (toplumsal ya da istatistiksel).

Organizasyon: Hedefleri doğrultusunda üyelerinin faaliyetleri arasında eşgüdüm sağlayan hiyerarşik ve düzenli kurum. Organizasyon teorisi: Sosyolojik analiz aracı.

Önyargı: Bireyin içselleştirdiği olumlu ya da olumsuz, stereotip yargı: 31.

Örneklem: Nüfusun içinden, o nüfusu doğru bir biçimde yansıtacak ve nüfusun küçültülmüş ölçeğini oluşturacak şekilde bir grubun seçilmesi tekniği: 76.

Panel: Düzenli aralıklarla, örnekleme ait bir soru formu kullanarak, verili bir nüfus içinde fikir ya da davranış değişikliklerini, tutum değişimlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan anket tekniği.

Patrilocal: Kadının evlendiği erkeğin evinde yaşadığı toplum tipi (baba yerleşimcilik): 181.

Pattern: Çeşitli tercümeleri olan İngilizce sözcük: model, şema, düzenleme tipi.

Potlaç: Bazı Kuzey Amerikalı yerlilerin ritüelleştirdiği harcamaya ve karşılıklılaşmaya dayalı alış-veriş: 206, 207, 248.

Pozisyon: Diğer konumlarla ilişkide olan toplumsal alanı aladır.

Pozitif: Pozitif bilim, pozitivizm.

Psikodrama: Moreno'nun icat ettiği, hastanın dramatik bir deneyimi canlandırması üzerine kurulu tedavi yöntemi: 50.

Rasyonalizasyon:

- Araçları amaçlara uydurma çabası.
- Bir birey ya da grubun, tutarlı normlar anlamında kendi davranışını haklı kılmak için "rasyonel" bir argüman oluşturma mekanizması.
- Max Weber'de, toplumun yasal rasyonel tipe doğru evrimi.

Referans grubu: Bireyin norm ve değerlerini aldığı grup: 81, 93.

Rol: Verili bir pozisyonadaki bireyin davranışlarını düzenleyen beklenti demeti.

Saldırganlık: Gerçek ya da hayalî davranışlarda ortaya çıkan, ötekini rahatsız etmeye, aşağılamaya ve yok etmeye yönelik eğilim. Yoksunluktan ya da düş kırıklığından kaynaklanabilir: 31.

Sapma: Bir öznenin dahil olduğu grubun değer, fikir ve davranış normlarından uzaklaşması: 114.

Sembol: Analogik bir aktarım içinde, yaratılan bir figürle başka bir şeyi anlatma şekli.

Serf, serflik: Toprağa ve efendisine bağlı ama köle olmayan kişi: 222.

Simülasyon: Teorik bir modeli tanımlayıcı verilerle karşılaştırma yöntemi: 140.

Sistem: Bir unsur ya da bir ilişkideki herhangi bir değişikliğin diğer unsurların ve ilişkilerin, dolayısıyla bütünün değişmesine sebep olduğu ilişkilerin yaşandığı unsurlar kümesi.

Sorunsal: Araştırmacının teorik diline uygun bir dille meseleyi ortaya koyma şekli.

Sosyal katmanlaşma: Toplumun eşit olmayan prestij, iktidar ve zenginlik bakımından gruplara ayrılması: 232.

Sosyal oluşum: Marksist terminolojide, verili bir tariht' anda var olan bir toplumsal yapı, ulus: 227.

Sosyal ve kùltürel antropoloji: İngilizce'den çeviriyle, etnolojinin eşanlamlısı.

Sosyelleşme: Toplumun normlarını, değ'erlerini ve inançlarını üyelerine geçirdiği mekanizma.

Sosyodrama: Psikodramadan farklı olarak, sosyodramaya katılan grubun tamamı üzerinde tedavi edici bir sonuç almaya çalışır: 50.

Sosyogram: Sosyometrik ilişkilerin grafiklerle gösterilme tekniği: 51.

Sosyometri: Küçük gruplar içindeki ilişkilerin tahliline dayalı teknik: 49, 50, 52, 58, 63, 67, 211, 272.

Statü: Bireyi toplumsal hiyerarşideki yerine koyan pozisyonlar toplamı.

Stereotip: Toplumun üyelerine sağladığı tamamen yapma imaj, klişe: 63, 64, 65, 79, 80, 82, 83, 86, 120, 155, 158.

Stratejik analiz: Bir organizasyon içinde aktörlerin stratejileriyle ilgili çalışma: 219, 261.

şema: Bir toplumsal kümenin başlıca özelliklerini ve bu özelliklerle ilişkilerini anlatan basitleştirilmiş figür.

Tabu: Kendisine atfedilen kutsallıktan dolayı bir insanın, bir hayvanın ya da bir bitkinin yasaklanması durumu.

Tavır: Düşünceleri ve davranışları açıklamaya ve öngörmeye yarayan çıkarsama (doğrudan gözlemlenmiş ya da gözlemlenebilir olmayan): 74, 75, 76.

Temel grup: Sınırlı boyutta sosyal birlik; bireyler arasında kişisel ilişkiler vardır: 47, 54, 60.

Teori: Çok sayıda olgunun açıklanmasına olanak tanıyan ve bilim insanları tarafından hipotez olarak kabul edilen tutarlı önermeler bütünü.

Tipoloji: Verileri sınıflandırma, basitleştirme ve indirgeme sistemi. Bir nüfusun içindeki elemanları belirli sayıda ve her biri çeşitli karakteristik özelliklerle tanımlanmiş sınıflara ya da tiplere dahil etmeye dayanır.

Topluluk: Fransızca'da cemaat, üyelerinin güçlü bir katılım bağıyla birbirlerine bağlı olduğu bir kolektifliği anlatır. İngilizce'deki community kolektifliğin karşılığıdır. "Toplum" dan, organizasyondan ve dernekten ayrı tutulmalı: 69.

Toplumsal düzenleme: Toplumun kendi normlarına saygı gösterilmesi için başvurduğu araçlar: 108, 155.

Toplumsal hareketlilik: Sınıflı bir sistem içinde bireyin bir gruptan diğerine geçebilmesi: 156.

Toplumsal kısıtlama: Durkheim'da, toplumsal düzenleme teorisi.

Toplumsallaşma: Toplumsal ilişkilerin organizasyonu: 197, 212.

Totoloji: Bir tezi başka kelimelerle tekrarlayarak kanıtlamak şeklindeki yanıltmaca: 55.

Tören: Değişkenlik göstermeyen ve kurallara bağlı uygulama.

Up grading: Mesleki hiyerarşide yukarı doğru hareket etme: 236.

Uyumluluk: Bir grubun değ'er ve davranış normlarına uyum gösterme; sapkınınlığın terisi olarak.

Üretim tarzı: Marksist terminolojide üreticiler, üretim araçları ve bunların sahipleri arasındaki ilişkilerin oluşturduğu model: 143, 145, 151.

Yabancılaşma: Hem Marksist söylemde, hem psikoloji terminolojisinde yer alan bir kavram. Düz anlamıyla, kişinin kendine "yabancı", kendi kontrolünde olmayan davranış ve eylemlerini tarif eder. Geniş anlamda zayıf katılım: 270.

Yansıtma: Gözlemlenen bir temayülün geleceğe uzatılması - kişinin kendinde gördüğü özellikleri dış dünyada, özellikle de öteki kişilerde görmeye başladığı psikolojik mekanizma. Yansıtma testi. Bu tekniği kullanarak kişiliği ortaya çıkarmaya çalışan teknik.

Yapı: Düz (nominalist) anlamıyla, bir sistemin düzenlenmesi; geniş (realist) anlamda, bir toplum ya da grubun örgütlenme şekli.

Yapısal (analiz) ve yapısalcılık: Yapılar ve sistemlere odaklı sosyal bilimler akımı.

Yaş (kategorileri): Özellikle gençleri ve yaşlıları kapsayan yaş sınıflarının belirlenmesi.

Yaşam: Bir bireyin yaşamının "normal" akışının analizi.

Yoksullaşma: Bir grup ya da sınıfın sürekli ve kaçınılmaz biçimde yoksullaşması: 226.

Yoksunluk: Bir isteğinin, bir ihtiyacının karşılanmadığını gören öznenin durumu. Kişinin kendisini bir diğeriyle karşılaştırıp onun sahip olduklarını üstün görmesi durumunda "göreceli" yoksunluk ortaya çıkar: 110.

Zadruga: Güney Slavları'nda bölünmez aile: 191.

- Adorno 74, 81, 82
 Albert Le Grand 104
 Almanlar 24, 42, 108, 180
 Amerikalılar 24, 27, 35, 83, 105
 Anderson 238
 Antikçag 149, 152, 165, 174, 269
 Arap 82, 83, 184
 Aristo 11, 104
 Aron, Raymond 20, 149, 151, 175, 244, 270, 274
 Asch 53
 Aziz Ignace 41
- Bacon 132
 Baechler, J. 166, 175
 Bainville, Jacques 142
 Balasz, Étienne 166
 Banfield, E. 105
 Barth, F. 62, 271
 Barthes, Roland 271
 Basseri 62, 67
 Baudrillard, J. 257
 Bavelas 59
 Becker, Howard 68, 70, 116, 126
 Bell, Daniel 174, 175
 Benedict, Ruth 22, 45
 Bernot 28
 Binet 78
 Blancard 28
 Bloch, Marc 214, 220
 Blumer, Herbert 67, 68
 Bott, Elizabeth 121, 122, 197
 Boudon, Raymond 20, 129, 137, 140, 144, 147, 238, 239, 264, 274
- Bourdieu, Pierre 25, 35, 126, 137, 239, 241, 257
 Bozon 186
- Castel, Robert 173, 175
 Chauvel 239, 245
 Cheyenne 26
 Chicago Ekolu 20, 61, 144
 Chirac 73, 76, 84
 Chombart De Lauwe 52
 Chomsky 137
 Clausewitz 248
 Colbert 168
 Comte, Auguste 11, 12, 264
 Cooley 48
 Corneille 167
 Crozier, Michel 34, 35, 129, 216, 217, 219, 265
 Custine, A. De 28
 Cuvier 143
- Dahrendorf, Ralph 231, 244
 Descartes 133
 Dostoyevski 28
 Douglas, Mary 106, 124, 126
 Duby, Georges 165, 264, 265
 Dumont, Louis 222
 Durkheim 13-16, 20, 25, 69, 86, 95, 103, 105, 119, 120, 129, 130, 143-145, 149, 151, 174, 264
 Duvignaud, Jean 38
- Ehrenberg, Alain 119, 126
 Engels 270
 Eysenk 81

- Febvre, Lucien 37
 Ford 172
 Fourier 12
 Freud 25, 30, 50, 78, 118, 268
 Friedberg, E. 220, 265
 Friedl, Ernestine 37, 249
 Friedmann, Georges 216
- Gallup, G. 73
 Gans, Herbert 240
 Gauss 84
 Girard, A. 87, 186
 Gluckman, Max 250, 253
 Gobineau, A. De 209
 Goffman, Erving 68, 70, 126
 Goody, Jack 214
 Gramsci 270
 Guttman 74, 233
- Haiti 208, 209, 213
 Halbwachs, M. 79
 Haton, Claude 254
 Hatt 232, 233
 Héran 186
 Héritier, Françoise 45
 Hervieu-Léger, Danièle 70, 265
 Hirschmann 116
 Hitler, Adolf 160, 161
 Huron 179
 Hutu 223
- Inglehart, Roland 42, 43, 45
 Iroquois 179
 Iustinianus 253
- Ibn-i Haldun 11
 Isa 40, 263
- Jahoda, Marie 82, 87
 Janowitz, M. 60
 Jaurès, Jean 228
 Jospin 72, 73, 84, 85
- Kabil 137
 Kanak 40
 Kant 104
 Katz, E. 62, 254
 Kerensky 269
 Kwakiutl 22, 23, 206, 207, 209, 248
- Labbens, Jean 170, 175
 Lafitau 179
 Lazarsfeld 62, 254
 Le Bras, G. 160
- Le Play 13, 193
 Leites, N. 29
 Lemert 68
 Lenin 28, 29, 269
 Lenski 101
 Lerner, Daniel 65
 Lévi-Strauss, Claude 87, 120, 138, 147, 200, 203, 268, 274
 Lewin 49, 52-54, 70, 109, 254
 Lewis, Oscar 171, 248
 Lieberman, Seymour 19, 80, 115
 Likert 75
 Lincoln 83
 Lippit 56
 Lyotard 173
- Malinowski 45, 123, 129, 205, 220
 Marie-Louise 185
 Marriott, Mc Kim 252
 Marx, K. 12, 20, 104, 130, 135, 144, 150, 151, 165, 167, 175, 224-228, 231, 240, 244, 248, 268, 270
 Mauss, Marcel 143, 204, 220
 Mayo, Elton 49, 60
 Mead 28
 Mead, Margaret 184
 Medici 167
 Meksikalı 105
 Merton 14, 15, 70, 102, 110, 115, 116, 125, 131, 147, 211, 272
 Metraux 28
 Michelet 128
 Milgram 113, 126
 Molière 272
 Montesquieu 11, 22, 137
 More, Thomas 11
 Moreno 49, 50, 52, 70
 Morgan 179
 Mormonlar 105
 Moscovici, Serge 86
 Murdock 143, 189, 200
 Musa 40
- Nadel 99, 102
 Napolyon 161, 163, 185
 Napoléon, III. 225
 Navaho 105
 North 232, 233
- Olson, Mancur 262, 265
 Owen 12
- Parsons 20, 137, 201
 Pascal 134

- Passeron 35, 239
 Paugam, Serge 171, 175
 Philippe d'Iribarne 42
 Phillips 173
 Piaget, Jean 39, 45
 Pitts, Jesse 34
 Platon 10, 11
 Polanyi, Karl 168
 Pollack, Michael 117
 Poulantzas 227
 Proust 222

Quirites 204

 Rabelais 37
 Racine 167
 Radcliffe-Brown 128, 129
 Redfield, Robert 149, 153, 247, 248
 Reynaud, J. D. 250
 Riesman, David 44
 Rocheblave-Spenlé 91, 102
 Romain 110
Rumen 27
Raunda 124, 223
Ruslar 28, 33

Sabin 204
 Sainsaulieu, Renaud 110
 Saint Thomas 11
 Saint Pierre, Bernardin de 128
 Saint Simon 12
 Shils 60
 Simmel, Georg 144, 228, 237, 257
 Singly, François de 198
Slavlar 191, 260
Songas 121
 Sorel, Georges 271
 Spencer 13, 128
 Stalin 29

 Stendhal 25
 Stoetzel, Jean 73, 107, 108, 111

 Tacite 180
Tanala 153, 253
 Tarde, Gabriel 254
 Taylor, F.W. 215, 216
Tedas 249
 Thélot, Claude 237
 Thrasher 61
 Thurstone 75
 Tocqueville, A. De 12, 144, 164, 174, 200, 249, 264
 Tönnies 149
 Touraine, Alain 20, 145, 216, 262
Trobriand 123, 207, 209
 Troeltsch 263
 Troubetzkoi 177
 Tutsi 223
 Türk 22, 65
 Tylor 268

 Unesco 28, 87

 Van Gennep, A. 122, 126
 Van Lennep 170
Varegli 28
 Vergès, Pierre 86
 Virgile 256
 Voltaire 129
 Warner, Lloyd 240
 Weber, Max 15, 19, 43, 107, 135-137, 144, 149,
 160, 164-167, 174, 175, 214-216, 218, 229-
 231, 263, 264
 Whyte 56, 144
 Whyte, William F. 61, 68
 Wittgenstein 119
 Wylie, Laurence 29, 34, 249
 Zulu 124
 Zuni 22, 23, 105

Henri Mendras, kökenleri Eski Yunan kültürüne kadar götürülse de, aslında 18. ve 19. yüzyıl felsefesinden doğan sosyolojinin günümüzdeki önemli düşünürlerinden biri. Sosyolojiye giriş niteliği taşıyan bu kitap, temel sosyolojik kavramları akıcı ve basit bir dille anlatmasının yanı sıra, sosyolojiye yön veren Durkheim, Weber, Marx gibi önemli düşünürlerin temel kuramlarını, öğrencileri düşünerek kolay anlaşılır bir üslup ve akıcılıkla ele alıyor. Yazar, çalışmasını ampirik araştırmaların getirdiği yeniliklerle, son yıllara damga vuran teorik ve metodolojik değişimlerle, yakın tarihli çalışmalara verdiği referanslarla zenginleştiriyor: Kadın/erkek, kentli/köylü, kültür/medeniyet, sanayi toplumu/köylü toplumu gibi karşılaştırmaların yanında, normlar, sınıflar, sapma, aile, bürokrasi gibi sosyolojik kavramları bilimsel temellere dayanarak inceliyor. Bir yandan da, satır aralarında, bir sosyolog adayının kendini bu mesleğe nasıl hazırlayacağına, nelere dikkat edeceğine dair ipuçları veriyor.

Sosyolojinin İlkeleri, içerdiği kavram zenginliği, kolay anlaşılır dili ve açıklayıcı örnekleriyle başta sosyoloji öğrencileri olmak üzere, sosyolojiyle ilgilenen herkes için son derece faydalı bir giriş kitabı ve kaynak niteliği taşıyor.

İLETİŞİM

1292

POLİTİKA

66

ISBN-13: 978-975-05-0570-6

9 789750 505706